

BIBLIOGRAFIA

NAUKA-DYDAKTYKA-PRAKTYKA

BIBLIOGRAFIA

Polish Librarians Association
SCIENCE-DIDACTICS-PRACTICE

BIBLIOGRAPHY
Theory • Practice • Education

Edited by
Jadwiga WOŹNIAK-KASPEREK
and Mikołaj OCHMAŃSKI

Warsaw 2009

Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich
NAUKA-DYDAKTYKA-PRAKTYKA

BIBLIOGRAFIA

Teoria • Praktyka • Dydaktyka

Praca zbiorowa pod redakcją
Jadwigi WOŹNIAK-KASPEREK
i Mikołaja OCHMAŃSKIEGO

Warszawa 2009

Komitet Redakcyjny serii wydawniczej
<<NAUKA — DYDAKTYKA — PRAKTYKA>>

Marcin DRZEWIECKI (przewodniczący), Stanisław CZAJKA, Artur JAZDON, Barbara SOSIŃSKA-KALATA, Danuta KONIECZNA, Krzysztof MIGOŃ, Mieczysław MURASZKIEWICZ, Janusz NOWICKI (sekretarz), Joanna PAPUZIŃSKA-BEKSIĄK, Wanda PINDŁOWA, Maria PRÓCHNICKA, Jadwiga SADOWSKA, Barbara STEFANIAK, Elżbieta STEFAŃCZYK, Hanna TADEUSIEWICZ, Zbigniew ŻMIGRODZKI

**Publikacja dofinansowana przez Instytut Informacji Naukowej
i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego**

Redakcja techniczna i korekta
Anna LIS

© Copyright by Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich

ISBN 978-83-61464-06-8

CIP — Biblioteka Narodowa

Bibliografia : teoria, praktyka, dydaktyka :
praca zbiorowa / pod red. Jadwigi Woźniak-Kasperek
i Mikołaja Ochmańskiego ; Stowarzyszenie
Bibliotekarzy Polskich. - Warszawa : Wydawnictwo
Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 2009. -
(Nauka, Dydaktyka, Praktyka ; 106)

Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich
00-335 Warszawa, ul. Konopczyńskiego 5/7, tel. 827-52-96
Warszawa 2009. Wydanie I. Ark. wyd. 20,0. Ark. druk. 18,75
Łamanie: K. BRAWIŃSKI.

Druk i oprawa: Podlaska Spółdzielnia Produkcyjno-Handlowo-Usługowa
15-182 Białystok, ul. 27 Lipca 40, tel./faks (085) 675-48-02

SPIS TREŚCI

Słowo wstępne (Jadwiga Woźniak-Kasperek)	9
Marta Skalska-Zlat BIBLIOGRAFIA W PERSPEKTYWIE NAUKOZNAWSTWA	13
Jadwiga Sadowska GŁÓWNE PROBLEMY WSPÓŁCZESNEJ POLSKIEJ BIBLIOGRAFII	34
Jarosław Pacek PRZEDMIOT BIBLIOGRAFII W PERSPEKTYWIE ROZWOJU TECHNOLOGII INFORMACYJNYCH	47
Wanda Klenczon INSTYTUT BIBLIOGRAFICZNY – TRADYCJA I NOWE WYZWANIA	59
Magdalena Krynicka „PRZEWODNIK BIBLIOGRAFICZNY” – NIEZBĘDNE ŹRÓDŁO INFORMACJI	74
Barbara Kotalska KONTROLA JAKOŚCI OPISU BIBLIOGRAFICZNEGO W „BIBLIOGRAPHIE NATIONALE FRANÇAISE -LIVRES”	82
Alicja Matczuk BIBLIOGRAFIA SPECJALNA. HISTORIA I ZAKRES POJĘCIA	88
Artur Znajomski BIBLIOGRAFIE ZESPOŁÓW OSOBOWYCH – INSTYTUCJI. STAN I POTRZEBY	117
Elżbieta Grzybowska BIBLIOGRAFIA PUBLIKACJI PRACOWNIKÓW SZKOŁY WYŻSZEJ JAKO ŹRÓDŁO INFORMACJI I NARZĘDZIE BIBLIOMETRYCZNE NA PRZYKŁADZIE BAZY DANYCH BIBLIOGRAFIA DOROBKU NAUKOWEGO UMCS W LUBLINIE	130
Teresa Górniak BIBLIOGRAFIE OSOBOWE I ZESPOŁÓW OSOBOWYCH W DOROBKU PUBLICYSTYCZNYM PRACOWNIKÓW BIBLIOTEKI UNIWERSYTETU ŁÓDZKIEGO W LATACH 1945-2006	143
Adam Nowak FENOMEN BIBLIOGRAFII HISTORII POLSKI 1815-1914. ANALIZA TEORETYCZNA .	159
Anna Gruca BIBLIOGRAFIA HISTORII POLSKIEJ – PROBLEMY WARSZTATU BIEŻĄCEJ BIBLIOGRAFII SPECJALNEJ	167
Sylwia Wesołowska BIBLIOGRAFIA POMORZA ZACHODNIEGO – TRADYCJE I PERSPEKTYWY	174
Agnieszka Łakomy DZIAŁALNOŚĆ BIBLIOGRAFICZNA ŚWIADECTWEM LOSÓW POLSKIEJ KSIĄŻKI ZA GRANICĄ W OKRESIE II WOJNY ŚWIATOWEJ	183
Magdalena Mnikowska Z WARSZTATU BIBLIOGRAFICZNEGO ORIENTALISTY. O ZNACZENIU WYBRANYCH PRAC LEKSYKOGRAFICZNYCH ORAZ STUDIÓW JĘZYKOZNAWCZYCH W BADANIU WPŁYWÓW TURCJI OSMAŃSKIEJ NA KULTURĘ POLSKĄ	192
Wiesława Libera, Wanda Pochwatko-Kołodziejska BIBLIOGRAFIA ZAGADNIENIŃ ROLNICZYCH I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ W CENTRALNEJ BIBLIOTECIE ROLNICZEJ W WARSZAWIE	199

Adam Jachimczyk	
POLSKIE SPISY BIBLIOGRAFICZNE NA WORLD WIDE WEB	204
Katarzyna Pilitowska	
BIBLIOGRAFIA W STANDARDZIE WEB 2.0 – MOŻLIWOŚCI I OGRANICZENIA	218
Jadwiga Woźniak-Kasperek	
NARZĘDZIA WYSZUKIWANIA TREŚCIOWEGO W SPISACH	
BIBLIOGRAFICZNYCH	223
Małgorzata Jaskowska, Agnieszka Korycińska-Huras, Maria Próchnicka	
BIBLIOGRAFIA JAKO ŹRÓDŁO INFORMACJI NAUKOWEJ – W OPINII	
STUDENTÓW	233
Monika Krakowska	
KSZTAŁCENIE Z ZAKRESU BIBLIOGRAFII JAKO SPOSÓB WSPIERANIA	
ROZWOJU KOMPETENCJI INFORMACYJNYCH W SZKOLNICTWIE WYŻSZYM . . .	260
Agnieszka Bajor, Hanna Langer	
WYKORZYSTANIE BIBLIOGRAFICZNYCH BAZ DANYCH W DYDAKTYCE	
INSTYTUTU BIBLIOTEKOZNAWSTWA I INFORMACJI NAUKOWEJ	
UNIwersytetu Śląskiego w Katowicach	286

CONTENTS

Foreword (Jadwiga Woźniak-Kasperek)	9
Marta Skalska-Zlat	
BIBLIOGRAPHY FROM A KNOWLEDGE SCIENCE PERSPECTIVE	13
Jadwiga Sadowska	
PROBLEMS IN MODERN POLISH BIBLIOGRAPHY	34
Jarosław Pacek	
THE SUBJECT OF BIBLIOGRAPHY REGARDING ICT DEVELOPMENT	47
Wanda Klenczon	
THE INSTITUTE OF BIBLIOGRAPHY – TRADITION AND CHALLENGES	59
Magdalena Krynicka	
„PRZEWODNIK BIBLIOGRAFICZNY” – INDISPENSABLE INFORMATION SOURCE. .	74
Barbara Kotalska	
BIBLIOGRAPHIC DESCRIPTION QUALITY ASSURANCE IN „BIBLIOGRAPHIE NATIONALE FRANÇAISE-LIVRES”	82
Alicja Matczuk	
THE CONCEPT AND HISTORY OF A SPECIAL BIBLIOGRAPHY.....	88
Artur Znajomski	
THE STATE OF THE ART AND THE NEEDS OF BIBLIOGRAPHIES OF TEAMS/INSTITUTIONS	117
Elżbieta Grzybowska	
INDEX OF PUBLICATIONS OF A HIGHER SCHOOL'S STAFF AS AN INFORMATION SOURCE AND BIBLIOMETRIC TOOL – REFERRING THE DATABASE „INDEX OF PUBLICATIONS OF THE MARIA CURIE SKŁODOWSKA UNIVERSITY IN LUBLIN” .	130
Teresa Górniak	
INDIVIDUALS' AND TEAMS' BIBLIOGRAPHIES IN PUBLICATIONS OF THE STAFF OF THE LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF LODZ IN 1945-2006	143
Adam Nowak	
THE PHENOMENON OF „THE BIBLIOGRAPHY OF POLISH HISTORY 1815-1914”. THEORETICAL ANALYSIS	159
Anna Gruca	
„THE BIBLIOGRAPHY OF POLISH HISTORY” – METHODOLOGICAL ASPECTS OF A CURRENT SPECIAL LIBRARY.	167
Sylvia Wesołowska	
THE INDEX OF WESTERN POMERANIA – TRADITIONS AND PERSPECTIVES	174
Agnieszka Łakomy	
BIBLIOGRAPHIC ACTIVITY AS A TESTIMONY OF THE HISTORY OF POLISH BOOKS IN FOREIGN COUNTRIES DURING THE 2 nd WORLD WAR.	183
Magdalena Mnikowska	
METHODOLOGY OF BIBLIOGRAPHIC ORIENTALIST. ABOUT THE ROLE OF SELECTED LEXICOGRAPHIC TEXTS AND LINGUISTIC SURVEYS IN STUDYING OTTOMAN TURKEY INFLUENCES IN THE POLISH CULTURE.	192
Wiesława Libera, Wanda Pochwatko-Kołodziejska	
THE INDEX OF AGRICULTURE AND FOOD ECONOMY IN CENTRAL AGRICULTURAL LIBRARY IN WARSAW.	199

Adam Jachimczyk	
POLISH BIBLIOGRAPHIC LISTS IN THE WORLD WIDE WEB.	204
Katarzyna Pilitowska	
BIBLIOGRAPHY IN WEB 2.0 STANDARD – POSSIBILITIES AND LIMITATIONS. . . .	218
Jadwiga Woźniak-Kasperek	
THE TOOLS OF CONTENT SEARCHING IN BIBLIOGRAPHIC LISTS	223
Małgorzata Jaskowska, Agnieszka Korycińska-Huras, Maria Próchnicka	
BIBLIOGRAPHY AS AN INFORMATION SCIENCE SOURCE – STUDENTS' OPINIONS.	233
Monika Krakowska	
BIBLIOGRAPHIC EDUCATION AS A METHOD OF SUPPORTING INFORMATION LITERACY SKILLS IN HIGHER EDUCATION	260
Agnieszka Bajor, Hanna Langer	
BIBLIOGRAPHICAL DATABASES AS A TOOL OF TEACHING PROCESS IN THE INSTITUTE OF LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE, THE UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE	286

Słowo wstępne

Bibliografia ma wielowiekową historię, której rezultatem jest dziś m. in. mocna i niekwestionowana pozycja metody bibliograficznej jako jednej z podstaw metodologicznych bibliologii. Gdyby nie wiedza, zapał i benedyktyńska praca zastępów bibliografów na całym świecie, dziś wiedzielibyśmy dużo mniej o tym, czym się karmiło życie, jak wyglądała nauka, sztuka, kultura w dalekiej i nieodległej przeszłości. Przyrost wiedzy przedmiotowej jest nierozzerwalnie powiązany z przyrostem wiedzy bibliograficznej. Każdy rozumny człowiek zgodzi się, że trudno przecenić rolę i znaczenie bibliografii, ładu bibliograficznego i związanego z nim ładu informacyjnego zwłaszcza w naszych czasach, w których problemem jest nadmiar informacji, a nie jej niedostatek. W dodatku ta wielka ilość informacji zbyt często nie idzie w parze z jakością. Szybsze wygrywa z wolniejszym, gorsze z lepszym, po drodze gubi się zrozumienie i wiarygodność. Bez materii nic by nie istniało, bez energii wszystko byłoby nieruchome, natomiast bez informacji, a ja dodam – także bez bibliografii, wszystko znajdowałoby się w stanie chaosu.

Mianem bibliografii określa się zarówno dyscyplinę naukową (teorię bibliografii), jak i praktyczne działania, których rezultatem są spisy bibliograficzne lub szerzej – informacje o charakterze bibliograficznym. Żadna z tych sfer przejawiania się bibliografii nie jest ani autonomiczna, ani odizolowana od wpływów bliższego i dalszego otoczenia. Środowisko, w którym bibliografia żyje i rozwija się, ma niekwestionowany wpływ na nią i jej odbiorców (użytkowników), a bibliografia na środowisko¹. Czasy współczesne charakteryzuje ogromna dynamika zmian, które dotyczą także i bibliografii. Są to nie tylko zmiany w sferze technologii informacyjnych, informatycznych i telekomunikacyjnych (choć te są najbardziej widoczne i najszybciej zauważane), ale także w otoczeniu samej nauki

¹ Ciekawe, w tym jeden spektakularny, przykłady wpływu bibliografii na życie społeczeństw i ludzkości znajdują czytelnicy w artykule Adama Nowaka *Fenomen Bibliografii...* zamieszczonym w niniejszym tomie na stronach 159-166.

postrzeganej jako system dziedzin i dyscyplin, w otoczeniu społecznym, gospodarczym, informacyjnym oraz w nas samych – naszej mentalności, wiedzy, nawykach. Nie będzie wielką przesadą stwierdzenie, że żyjemy w świecie tyranii chwili. Nie wchodząc na ten grząski, choć kuszący, teren, nie mogę jednak oprzeć się refleksji, że w jakimś stopniu owej tyranii chwili musi doświadczyć także i bibliografia, po to, żeby nie tracąc nic ze swej godnej szacunku i uznania historii i dorobku, nie stała się muzeum sztuki dawnej. Chyba brakowi szybkości reakcji środowiska bibliograficznego należy przypisać na przykład brak rejestracji i refleksji metodycznej nad obiektami, które metaforycznie nazwę „elektronicznymi inkunabułami”. Tego się nie da zmienić, naprawić, bo dokumenty te już na ogół nie istnieją.

Obecnie jest dobry czas, żeby ponownie zastanowić się nad stanem bibliografii jako dyscypliny naukowej, jej związkami z innymi naukami; praktyką i organizacją bibliografii; warsztatem bibliograficznym, narzędziami i metodami wykorzystywanymi współcześnie zarówno w praktyce bibliograficznej, jak i w refleksji teoretycznej dotyczącej bibliografii. Zmiany dokonujące się w otoczeniu bibliotek i bibliografii, zwłaszcza masowa cyfryzacja informacji i dokumentów, generują potrzebę i konieczność spojrzenia na bibliografię także i w tym kontekście. Co robić, żeby jak najlepiej wykorzystać szanse i możliwości, jakie stwarza technologia cyfrowa, a co, żeby wyeliminować lub uniknąć zagrożeń. W polu rozważań powinny się znaleźć także zagadnienia związane z potrzebami i formami uczenia bibliografii, zwłaszcza w szkołach wyższych. Jeśli zabraknie bibliografów, co się stanie z bibliografią? Pilna wydaje się potrzeba refleksji i kształtowania większej świadomości istnienia spisów bibliograficznych w różnych kontekstach, przestrzeniach społecznych i informacyjno-wyszukiwawczych. Zbyt często dyskusję o społecznym znaczeniu i funkcjonowaniu bibliografii zastępuje dyskusja o skądinąd bardzo ważnych kwestiach, jak standardy, formaty, kompletność opisu itp. Z jednej strony coraz więcej bibliografii jest digitalizowanych lub pierwotnie tworzonych w środowisku cyfrowym, z drugiej coraz dotkliwiej odczuwa się brak integracji różnych zasobów elektronicznych. Jak ogarnąć to bogactwo? Co zrobić, żeby na czas wykorzystać wszystkie szanse i ominąć zagrożenia?

Z kolei sama bibliografia, a w jej imieniu bibliografowie, powinna się samookreślić i ustosunkować do zmian, dokonujących się wokół niej. Nowe elementy i zjawiska, które znalazły się w sferze zainteresowania bibliografii, domagają się nazwania, uporządkowania i włączenia w dotychczasowy system teorii i praktyki bibliograficznej. Ożywiona dyskusja na te tematy toczy się od pewnego czasu m.in. w środowisku bibliografów rosyjskich². Czasy, w których żyjemy, wbrew pozorom nie tylko nie zagrażają rozwojowi bibliografii, ale wspomagają lub mogą wspomóc dalszy wzrost jej znaczenia i wartości historyczno-informacyjnej. Oddziaływanie technologii informacyjnych na działalność bibliograficzną, jej związki z nauką o informacji, z naukami o komunikacji zmuszają jednak do nowego spojrzenia na bibliografię, umiejętności bibliografów i obowiązki instytucji powołanych

² Dla przykładu przytoczę dwa artykuły: E. K. Bepalova: *Surovoe polotno dejatel'nosti i brjussel'skie krużeva teorii*. „Bibliografija” 2002, nr 2, s. 3-14; A. V. Sokolov: *Vechi i al'ternativy russkoj bibliografii*. „Bibliografija” 2001, nr 6, s. 3-23.

do realizacji ważnych zadań bibliograficznych. *Tempora mutantur sed nos mutamur in illis* – a przynajmniej powinniśmy zmieniać się tak, jak czasy, w których żyjemy. I nie jest to wezwanie do płytkiego, bezmyślnego nadążania za modą, dyktatem czasów, ale za głęboko przemyślanym, korzystnym i korzyść przynoszącym dostosowaniem się do potrzeb, wymagań, możliwości, czasów i środowiska, w którym budujemy nasz fragment historii.

Chcąc sprostac choćby w małej części tym wyzwaniom Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego zaprosił historyków, teoretyków i praktyków bibliografii, bibliologów, bibliotekoznawców, specjalistów w zakresie informacji, osoby, którym bliski jest ten obszar pracy z książką do wspólnej pracy i refleksji. Jej rezultatem jest niniejsza publikacja, w której czytelnicy znajdą artykuły o zróżnicowanej tematyce. Są tu teksty poświęcone generacjom bibliografii, jak np. artykuły Marty Skalskiej-Zlat *Bibliografia w perspektywie naukoznawstwa* czy Jadwigi Sadowskiej *Główne problemy współczesnej polskiej bibliografii*. Są artykuły omawiające teoretyczne i praktyczne problemy różnych spisów i typów spisów bibliograficznych, wśród których znalazły się m.in. teksty Alicji Matczuk *Bibliografia specjalna. Historia i zakres pojęcia*, Sylwii Wesołowskiej *Bibliografia Pomorza Zachodniego – tradycje i perspektywy*, Teresy Górniak *Bibliografie osobowe i zespołów osobowych w dorobku publikacyjnym pracowników Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego w latach 1945-2006* czy Artura Znajomskiego *Bibliografie zespołów osobowych – instytucji. Stan i potrzeby*. Nie można przeoczyć artykułu Wandy Klenczon *Instytut Bibliograficzny – tradycja i nowe wyzwania*, Barbary Kotalskiej *Kontrola jakości opisu bibliograficznego w Bibliographie nationale française – livres* czy Jarosława Packa *Przedmiot bibliografii w perspektywie rozwoju technologii informacyjnych*. Jest wreszcie kilka niezwykle wartościowych tekstów poświęconych dydaktyce bibliografii na wyższych uczelniach, a wśród nich artykuł Małgorzaty Jaskowskiej, Agnieszki Korycińskiej-Huras i Marii Próchnickiej *Bibliografia jako źródło informacji naukowej – w opinii studentów*. Wymienione artykuły są jedynie przykładami przywołanymi w celu przybliżenia problematyki poruszanej w książce. Mam nadzieję, że wszystkie zamieszczone w publikacji teksty znajdą swoich czytelników, staną się inspiracją do dalszych przemyśleń, dyskusji i prac. Aby ułatwić dobór lektur, artykuły zostały pogrupowane tematycznie, zaczynając od ogólnych i teoretycznych aspektów bibliografii, poprzez zagadnienia bibliografii specjalnych, bibliografie w Internecie, na dydaktyce kończąc.

Jadwiga Woźniak-Kasperek

Bibliografia w perspektywie naukoznawstwa

Do podejmowania teoretycznych problemów bibliografii nie zachęca wieloznaczność określającego ją terminu ani nasilająca się dynamika zmian w jej uprawianiu. Nie ułatwiają tego również wielorakie związki bibliografii z innymi dyscyplinami, a nade wszystko – rozbieżności w ustalaniu podległości względnie nadrzędności w takich relacjach. Mimo wszelkich trudności w dochodzeniu do jednoznacznych rozstrzygnięć i bezspornych sądów nie można zaniechać pytań o to, co jest istotą bibliografii, o jej status i zakres. Co więcej – konieczne i pożyteczne wydaje się już samo szukanie dróg i sposobów wiodących do odpowiedzi na te pytania.

Uprawiający zawód bibliografa narzekają na marginalizację dziedziny, brak głębszej refleksji teoretycznej, rozmiłanie się teorii z praktyką. Wydaje się jednak, że niewielka obecnie liczba teoretyzujących i historycznych prac o samej bibliografii jako dyscyplinie nie jest przeszkodą nie do pokonania w zrozumieniu przesłania bibliografii. Wiele istotnych stwierdzeń zawartych w pracach niegdyśszych bibliografistów (takich, jak na przykład Paul Otlet, Georg Schneider, Rudolf Blum, Oleg Korszunow, Abram Barsuk, Vitalij Fokeev, Alfredo Serrai) cytuje się i dzisiaj, są wykorzystywane i „uwspółcześniane”. Doskonale udowodnił to Friedrich Nestler wyprowadzając w oparciu o dzieło Georga Schneidera nowy paradygmat bibliografii¹, w podobny sposób nawiązał do prac Otleta i późniejszych Busha Boyd Rayward². Autorzy ci potwierdzili w swoich opracowaniach, że wielkie umysłowości cechują się również wielką siłą wyobraźni i umiejętnością przewidywania kierunków rozwoju dyscypliny.

¹ F. Nestler: *Einführung in die Bibliographie. Auf der Grundlage des Werkes von Georg Schneider*. Stuttgart 2005.

² W. B. Rayward: *When and Why Is a Pioneer: History and Heritage in Library and Information Science*. „Library Trends”, 2004, vol. 52, nr 4, s. 671-682; tenże: *The origins of information science and the work of the International Institute of Bibliography/ International Federation for Documentation and Information (FID)*. „Journal of the American Society for Information Science” 1997, vol. 48, s. 289-300.

Jestem głęboko przekonana – jak zapewne większość bibliologów – że teoria i praktyka bibliografii dokonała w ciągu wieków znacznych postępów i że proces ten nie został zakończony; przeciwnie, znajduje się na drodze dynamicznego rozwoju. Bywa jednak różnie postrzegany i określany: przez jednych jako bibliograficzny, drudzy umiejscawiają go w obrębie innej (innych) dyscyplin. Zapewne jedni i drudzy mają swoje racje, bowiem materia bibliografii jest wielowymiarowa, a znaczna część jej problematyki – interdyscyplinarna. Silne uzależnienie rozwoju działalności bibliograficznej od współczesnej technologii, jej ścisłe związki z informacją naukową i naukami o komunikacji zmuszają do nowego spojrzenia na przedmiot jej badań. Wpływają także silnie na terminologię dziedziny – w ostatnich dziesięcioleciach zaczerpnięto wiele nazw z innych dyscyplin lub zastąpiono dotychczasowe innymi. Rodzi się pytanie: czy zastępowanie dotychczas używanych nazw nowymi – zazwyczaj, ale nie zawsze – trafniejszymi lub bardziej dostosowanymi do obecnej rzeczywistości oznacza przejście nowo nazwanej problematyki do dziedziny z której nazewnictwo jest zaczerpnięte lub, do której bardziej przystaje? I powstaje od razu kolejne pytanie: czy próba włączenia tej problematyki w obręb spokrewnionej czy wręcz wyrosłej z bibliografii dyscypliny – jaką jest na przykład wymieniona już wcześniej nauka o informacji – uwłacza bibliografii lub oznacza jej kres, a co najmniej zmarginalizowanie? A może sprzyja dalszemu jej rozwojowi i rodzi lepsze i szersze perspektywy poznawcze i użytkarne? Ważniejsze wydaje się, aby nie przesądzać pochopnie – przynajmniej w początkowej fazie rozwoju – że nowo nazwany obszar badań jest łądem nowo odkrytym, słabo lub wcale niezwiązanym z „dziedziną-matką”. Usiłuje się przecież niekiedy ignorować osiągnięcia dyscypliny, która dała początek nowej specjalności, nawet o niej nie wspominając przy analizie stanu i rozwoju nowo powstałej. Tak bywa niestety traktowana bibliografia. Dlatego docenić należy tych uczonych, którzy chcą i umieją jasno i wyraźnie ukazywać dyscyplinę nowo tworzoną jako efekt rozwoju tej dawniej istniejącej, która pozostaje źródłem siły i inspiracji. Tak właśnie postępuje Birger Hjørland podkreślając w wielu swych pracach znaczenie bibliografii dla nauki o informacji³.

Z punktu widzenia współczesnego naukoznawstwa taksonomia nauki ma znaczenie praktyczne i porządkujące i służy przede wszystkim administratorom, a mniej uczonym, których głównym zadaniem jest formułowanie i rozstrzyganie problemów. Szeroko znana jest opinia Willarda Van Ormana Quine’a, wybitnego filozofa, logika i matematyka XX wieku, który powiedział: „Granice między dyscyplinami są pożyteczne dla administracji uniwersytetów [...], lecz nie należy ich – tych granic – przeceniać. Gdy od nich

³ B. Hjørland: *Arguments for 'the bibliographical paradigm'. Some thoughts inspired by the new English edition of the UDC*. „Information Research” 2007, vol. 12, nr 4 [online]. Dostępny w World Wide Web: <http://InformationR.net/ir/12-4/colis06.html>; B. Hjørland, K. N. Pedersen: *A substantive theory of classification for information retrieval*. „Journal of Documentation” 2005, vol. 61, nr 5, s. 582-597; B. Hjørland: *Fundamentals of Knowledge Organization*. „Knowledge Organization” 2003, vol. 30, nr 2, s. 87-111; Tenże, *Domain analysis in information science: Eleven approaches – traditional as well as innovative*. „Journal of Documentation” 2002, vol. 58, nr 4, s. 422-462; Tenże: *Documents, memory institutions and information science* „Journal of Documentation” 2000, vol. 56, nr 1, s. 27-41.

abstrahujemy, widzimy całą naukę – fizykę, biologię, ekonomię, matematykę, logikę itd. – jako jeden rozgałęziony system, którego pewne części są luźno powiązane, lecz żadne nie są pozbawione związków z innymi”⁴. Należy w tym miejscu przypomnieć starą prawdę, która mówi, że nauka jest jednością. Podziały wewnątrz nauki ulegają fluktuacjom, po pewnym czasie względnej stabilności ustępują miejsca innym. Natomiast „naukowa perspektywa świata”, jak ją określił Kazimierz Ajdukiewicz, istnieje stale⁵. Jak podkreśla Janusz Goćkowski w nauce liczą się więc naprawdę „sytuacje problemowe”; teorie/modele teoretyczne oraz metody, techniki i procedury; aparatyry pojęciowe wraz z „dyrektywami językowymi”, frazeologiami używanymi w naukowym komunikowaniu się⁶. Taki punkt widzenia prezentuje Sabina Cisek badając filozoficzne podstawy informacji naukowej. Stwierdziła, iż dyscyplina ta „jest nauką o takiej «zawartości», jaką konstytuują wypowiedzi autorów deklarujących się jako jej przedstawiciele”⁷. Podobną tezę sformułowała Barbara Sosińska-Kalata odnosząc się do rozwoju w Polsce i na świecie nauki o informacji. Założyła, iż „nauka o informacji jest tym, czym faktycznie zajmują się identyfikujący się z nią badacze”⁸.

Zgodnie z zaproponowanym podejściem nie będę się więc starała znaleźć dla bibliografii odpowiedniego miejsca wśród innych nauk (w hierarchii nauk), ani udowadniać i uzasadniać jej niezależności i intelektualnego wymiaru zawodu bibliografa i w jego ramach prowadzonych badań. Dotyczy to również krzyżujących się relacji z nauką o informacji – bardzo dużo młodszą siostrą bibliografii, która umiejętnie czerpie z jej wiedzy i doświadczeń.

To wszystko – mam nadzieję – wyniknie z przedstawionych w dalszej części opracowania danych i faktów, odnoszących się do rozwoju światowego piśmiennictwa z zakresu bibliografii. Potwierdzi też wagę i znaczenie wyników omawianych w nim badań dla rozwoju wszystkich związanych z bibliografią dyscyplin.

Miejsce bibliografii w informatorach

Wracając do początkowego twierdzenia o różnych przeszkodach stojących na drodze prezentacji omawianej dziedziny, jako pierwszą trudność należy wskazać kłopoty związane z wyszukiwaniem jej problematyki w sieci Internet, w bazach danych i innych źródłach. Na hasło *bibliografia*

⁴ W. V. Quine: *Granice wiedzy i inne eseje filozoficzne*. Wybór, przekład i wstęp Barbara Stanosz. Warszawa 1986, s. 10.

⁵ K. Ajdukiewicz: *Naukowa perspektywa świata*. W: tenże, *Język i poznanie*. Warszawa 2006, T. 1, s. 215-221.

⁶ J. Goćkowski: *Status poznawczy taksonomii nauki*. „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2006, nr 3, s. 321.

⁷ S. Cisek: *Filozoficzne aspekty informacji naukowej*. Kraków 2002, s. 13.

⁸ B. Sosińska-Kalata: *Współczesne oblicze nauki o informacji w Polsce i za granicą*. W: *Studia z informacji naukowej i dyscyplin pokrewnych. Prace dedykowane profesor Barbarze Stefaniak*. Katowice 2007, s. 95.

(nawet uściśnione innymi określnikami, nawet wpisane do naukowych wyszukiwarek czy baz danych) otrzymamy miliony odpowiedzi zawierających co najmniej 90% ważnych i nieważnych, mniejszych i większych, krótszych i dłuższych wykazów bibliograficznych czy bibliografii załącznikowych. Sytuację taką indukuje w dużej mierze wieloznaczność samego terminu *bibliografia*, a także zamęt terminologiczny wokół tej dziedziny, spowodowany na przykład nadawaniem tym samym czynnościom różnych nazw. Kolejnym czynnikiem komplikującym opis dyscypliny oraz dotarcie do jej piśmiennictwa jest – o czym już wcześniej była mowa – jej szeroki zakres i interdyscyplinarność. O rozproszeniu publikacji, ich interdyscyplinarnym charakterze, związkach tematycznych można się choćby przekonać na przykładzie schematu klasyfikacyjnego bazy danych *Library & Information Science Abstracts (LISA)*.

Wśród 19 szerokich pól tematycznych tej bazy, w nazwach dwóch z nich występuje termin *bibliografia*.

Problematyka bibliografii według *Broad subject headings* w *LISA*

11.0 BIBLIOGRAPHIC CONTROL

11.1 Bibliography

11.11 Bibliographies

12.00 BIBLIOGRAPHIC RECORDS

12.1 Periodicals control

12.11 Cataloguing and indexing

12.12 Cooperative cataloguing, Bibliographic utilities

12.13 Cataloguing rules

12.14 Bibliographic description

12.15 Manual catalogues

12.16 Computerized catalogues

12.17 Online catalogues

12.18 CD-Rom Catalogues

12.19 Indexing

12.2 Book indexing

12.21 Subject indexing

12.22 Searching

12.23 Index language and systems

12.24 Subject heading schemes

12.25 Thesauri

12.26 Classification

12.27 Classification schemes

12.28 Computer assisted indexing

Jak widać na załączonym schemacie, występujące w ramach haseł głównych hasła szczegółowe obejmują bardzo szerokie spektrum zagadnień, w wielu bibliografiach i bazach danych LIS kwalifikowane do innych niż bibliografia obszarów wiedzy bibliologiczno-informacyjnej. Na przykład niemała część tematów występujących w dziale 12.0 zostałaby w *Polskiej*

Bibliografii Bibliologicznej (PBB) zakwalifikowana do działu *Informacja naukowa*, ale także innych – choćby problematyka dotycząca tezaurusów czy terminologii mieści się przede wszystkim w dziale *Bibliologia*. Natomiast zagadnienia dotyczące klasyfikacji w większości przypadków występują w PBB w dziale *Informacja naukowa* oraz *Bibliotekarstwo – Metodyka i technika bibliotekarska*. Także *Bibliografia Analityczna Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej (BABIN)* wyłącza tę problematykę do osobnego działu *Języki informacyjno-wyszukiwawcze. Rzeczowe opracowanie dokumentów*. Już z tego pobieżnego porównania widać zasadnicze różnice w postrzeganiu zakresu dyscyplin, specjalności, zagadnień występujących w ramach bibliotekoznawstwa i nauki o informacji.

Należy od razu nadmienić, że próżno by szukać w ramach podhaseł działu 11.0 i 12.0 problematyki bibliograficznych baz danych, gdyż umieszczona została w dziale 13.00 *COMPUTERIZED INFORMATION STORAGE AND RETRIVAL (13.18 Bibliographic databases)*.

Spojrzenie na indeks haseł przedmiotowych bazy danych LISA upewnia o jeszcze większym rozproszeniu omawianej tematyki i jej piśmiennictwa.

Bibliografia w *alphabetical subject index LISA*

Hasła podstawowe

Bibliographers

Bibliographic control

Bibliographic coupling

see also: Citation analysis

[nie występuje jako poddział w żadnym dziale; opisy są rozrzucone w różnych działach]

Bibliographic databases

see also: Information services

[w dziale 10.00 *Information Communication* p. 10.14]

Bibliographic descriptions

Bibliographic records

see also: cataloging, cataloguing

[w dziale 12.00 *Bibliographic records* p. 12.13]

Bibliographic utilities

Bibliographies

Bibliography

Hasła odsyłające do innego terminu uznanego za właściwszy

Bibliographic instruction

see: User training

[w dziale 4.00 *Library use and users* p. 4.16; także w dziale 1.00 *Librarianship and Information Science*]

Bibliographic references

see: Citations

Część haseł przedmiotowych z terminem *bibliografia* w nazwie jest tożsama z hasłami występującymi w ramach obu szerokich pól tematycznych (11.0 i 12.0), obejmujących tę dziedzinę. Spektrum poszukiwań poszerza się jednak na skutek odesłań również (*see also*) lub wyłącznie (*see*) do innych terminów. Zastrzeżenia może budzić indeksowanie niektórych zagadnień, szczególnie arbitralne odsyłanie do innego terminu jako właściwszego. Uznano na przykład, że tematyka nabywania i przekazywania umiejętności i kompetencji bibliograficznych wchodzi w zakres kształcenia, szkolenia użytkowników i tam się wyłącznie kwalifikuje. Wobec tego poszukujący instrukcji bibliograficznych obok stosownego hasła (*Bibliographic instruction*) znajdą wyłącznie odsylacz: *see User training*. Brak jednak w tym działaniu konsekwencji bowiem publikacje dotyczące szkoleń w zakresie wykorzystania bibliografii odnajdziemy zarówno pod hasłem *User training*, jak i pod hasłem *Bibliographies* (Dział 11.0). Krótko mówiąc tę samą pozycję odszukamy pod dwoma hasłami, co samo w sobie nie jest nieprawidłowe, szkoda tylko, że nie podaje się jej pod hasłem *Bibliographic instruction* i nie zaznacza: *see also User training*. To jedno słowo *also* zmieniłoby w zasadniczy sposób postrzeganie omawianej dyscypliny.

Trudno zrozumieć jakie przesłanki kierowały redaktorami LISA w kolejnym przypadku. Problematyka przypisów bibliograficznych, jak i powiązań bibliograficznych, jest ściśle związana z obszarem cytowań i analizy cytowań (szerzej: bibliometria); dlaczego więc ta pierwsza (*bibliographic references*) zostaje wyłączona z haseł bibliograficznych poprzez odsylacz *see Citations*? Podczas gdy publikacje dotyczące *bibliographic coupling* znajdziemy zarówno pod tym hasłem, jak i pod hasłem, do którego odsyła poprzez *see also Citation analysis*? Przykładów można by mnożyć, nie to jest jednak zasadniczym celem mojego opracowania.

Opisany powyżej system klasyfikacyjny powoduje nadmierne – moim zdaniem – rozproszenie zagadnień dotyczących dziedziny bibliografii, co jest uwidocznione w liczbie haseł głównych pod którymi należy poszukiwać jej piśmiennictwa.

Bibliografia i jej otoczenie w LISA

- 11.0 BIBLIOGRAPHIC CONTROL**
- 12.0 BIBLIOGRAPHIC RECORDS**
- 13.0 COMPUTERIZED INFORMATION STORAGE AND RETRIVAL**
 - 13.18 Bibliographic databases
- 10.0 INFORMATION COMMUNICATION**
 - 10.14: Information services
- 4.00 LIBRARY USE AND USERS**
 - 4.16 User training
- 1.00 LIBRARIANSHIP AND INFORMATION SCIENCE**
- Bibliographic references
 - see: Citations
- Bibliographic coupling
 - see also: Citation analysis

Nie chcąc przedłużać części rozważań dotyczących trudności przy wyszukiwaniu piśmiennictwa dziedziny bibliografii odwołam się krótko do jeszcze jednego wydawnictwa informacyjnego, mianowicie *Ulrich's Internationals Periodicals Directory*. Mimo istnienia niewielu czasopism poświęconych wyłącznie tematyce bibliografii i zawierających nazwę tej dyscypliny w tytule, szeroko uwzględniła jej problematykę, zaznaczając ten fakt w opisie swego profilu. Nie jest jednak łatwo wyłuskać te tytuły. Aby to uczynić należy przede wszystkim przejrzeć cały dział *Library and Information Science*, a oprócz niego co najmniej *Publishing and Book Trade; Communications; Computers* oraz *Conservation* i wreszcie *Journalism*. Natomiast pod hasłem *bibliografia* znajdziemy wyłącznie wydawane z różną częstotliwością bibliografie bieżące różnych dziedzin i zagadnień.

Miejsce bibliografii w recenzowanych czasopismach naukowych

W celu prześledzenia światowego piśmiennictwa z zakresu bibliografii przeszukałam bazę danych *Library Information Science and Technology Abstracts (LISTA)*. Ograniczyłam poszukiwania do recenzowanych czasopism naukowych, a w nich do artykułów. Poszukiwałam terminu *bibliografia* w tytułach artykułów, hasłach przedmiotowych, odautorskich słowach kluczowych (te ostatnie są wymagane przez poszczególne redakcje czasopism stosunkowo od niedawna, stąd ich pełną reprezentację widać w tabeli nr 1 dopiero w ostatniej dekadzie).

Ostateczne liczby wyszukanych rekordów mogą wydawać się małe, należy jednak pamiętać o świadomie zastosowanych ograniczeniach, których celem było wyszukanie w czasopismach o najwyższej jakości najbardziej reprezentatywnych pozycji wskazujących na pełną świadomość bibliograficzną ich autorów i/lub indeksatorów. Bez zacieśnienia poszukiwań (tzn. przy uwzględnieniu wszystkich form wydawniczych i piśmienniczych oraz występowania poszukiwanego terminu w jakimkolwiek polu opisu dokumentu) na hasło *bibliografia* otrzymamy powyżej 30 tys. rekordów.

W przedstawionych danych warto przede wszystkim zwrócić uwagę na pewne tendencje, które świadczą o rosnącej wadze omawianej problematyki. Od połowy lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku notujemy znaczny wzrost liczby publikacji z terminem *bibliografia* w tytule. Jeszcze wcześniej, bo już od lat osiemdziesiątych, szczególnie końca lat osiemdziesiątych, zjawisko to uwidacznia się w hasłach przedmiotowych.

Stałą tendencję wzrostową jeszcze dobitniej widać w podsumowaniu poszczególnych dekad (Tab. 2). Każda kolejna przynosi kilkakrotnie wyższe wartości liczbowe niż poprzednia. Osiem ostatnich lat niepełnej jeszcze dekady liczonej od 2000 r. są szczególnie owocne: liczba publikacji z terminem *bibliografia* w tytule artykułu zwiększyła się ponad trzykrotnie w stosunku do lat dziewięćdziesiątych XX w., a w przypadku haseł przedmiotowych prawie sześciokrotnie.

Tabela 1

Chronologiczny rozkład artykułów z zakresu bibliografii z terminem *bibliografia* w tytułach artykułów, hasłach przedmiotowych, słowach kluczowych

Rok	W tytule artykułu	W hasłach przedmiotowych	W słowach kluczowych	W tytule i hasłach przedmiotowych	W tytule, hasłach przedmiotowych i słowach kluczowych
1970	0	6		0	
1971	1	5		1	
1972	4	7		4	
1973	2	8		2	
1974	1	5		1	
1975	3	7	1	3	1
1976	5	12		5	
1977	6	9	1	4	
1978	5	9		4	
1979	2	6		2	
1980	5	18		3	
1981	4	14		4	
1982	3	16		3	
1983	9	10		7	
1984	2	29		1	
1985	3	7		2	
1986	3	12		2	
1987	2	33		1	
1988	5	7		3	
1989	4	33		4	
1990	4	15		3	
1991	2	12		1	
1992	4	12		3	
1993	9	10		5	
1994	15	20		10	
1995	20	29		11	
1996	23	27		12	
1997	15	22		9	
1998	17	24		8	
1999	16	36		8	
2000	20	31	3	13	1
2001	21	45	5	11	3
2002	35	51	9	18	2
2003	44	118	14	32	0
2004	76	224	52	54	18
2005	90	254	52	53	12
2006	65	270	49	38	6
2007	53	177	40	36	8
Razem:	598	1638	226	381	51

Tabela 2

Chronologiczny rozkład artykułów z zakresu bibliografii z terminem *bibliografia* w tytułach artykułów, hasłach przedmiotowych, słowach kluczowych według dekad

Dekada	W tytule	W h. przed.	W słowach klucz.	W tyt. i h. przed.	W tyt., h. przed., słowach klucz.
1970-1979	29	74	2	26	1
1980-1989	40	179	0	30	0
1990-1999	125	207	0	70	0
2000-2007	404	1170	224	255	50

Produktywność i pochodzenie czasopism

Ważne dla ukazania struktury i tendencji rozwoju dyscypliny, a także jej związków z innymi jest przeanalizowanie cech i właściwości piśmiennictwa, w którym publikowane są prace z jej zakresu. Poniższa tabela daje przegląd czasopism zamieszczających artykuły i rozprawy z dziedziny bibliografii. Ze względu na ograniczenia redakcyjne nie podaję pełnego wykazu 241 periodyków, ale zaledwie ich trzecią część, czyli 71 tytułów o największej produktywności (Tab. 3). Są to jednak czasopisma, które możemy uznać za podstawowe dla omawianej dyscypliny⁹.

Tabela 3

Czasopisma według kraju pochodzenia, lat publikowania, liczby artykułów
(w porządku malejącym do 5 artykułów w czasopiśmie)

Tytuł czasopisma	Kraj pochodzenia	Rok początkowy	Rok końcowy	Liczba artykułów
1	2	3	4	5
Journal of the American Society for Information Science and Technology	USA (charakter międzynarodowy)	1970	2007	250
Journal of Academic Librarianship	międzynarodowe	1975	2007	50
Cataloging & Classification Quarterly	międzynarodowe	2001	2007	48
Serials Librarian	międzynarodowe	1994	2007	47
Current Reviews for Academic Libraries	USA	2003	2007	31
College & Research Libraries	USA	1994	2007	29
Könyvtári Figyelo (Library Review)	Węgry	2003	2007	28
Fontes Artis Musicae	USA	1998	2007	24
Reference Librarian	USA	1995	2007	22
Information Technology & Libraries	USA	1994	2006	22
Journal of Information Science	międzynarodowe	1994	2007	22
Library Resources & Technical Services	USA	2004	2007	22
Law Library Journal	USA	2003	2007	21
Journal of Documentation	UK	2001	2007	20
Serials Review	międzynarodowe	1991	2007	19
The Indexer	międzynarodowe	2003	2007	18
IFLA Journal	międzynarodowe	2000	2007	17
Electronic Library	USA	2002	2007	16
Journal of the Medical Library Association	USA	2003	2007	15
Scientometrics	międzynarodowe		2007	15
Documentaliste: Sciences de l'Information	Francja	2003	2006	14
Slavic & East European Information Resources	USA	2000	2007	14
Behavioral & Social Sciences Librarian	USA	2000	2006	14
Library Review	UK (o charakterze międz.)	1996	1999	14
Vjesnik Bibliotekara Hrvatske	Chorwacja	2004	2007	13
Reference & User Services Quarterly	USA	1998	2005	13
Bibliothek Forschung und Praxis	Niemcy	2003	2007	13
Information Processing & Management	międzynarodowe	1996	2006	13
British Library Journal	UK	1983	1996	13
Science & Technology Libraries	USA (charakter międz.)	2002	2007	12

⁹ Wśród nich nie ma czasopism, w których tytule występuje termin *bibliografia*. Rosyjska „Bibliografija” nie jest uwzględniona w analizowanej bazie, poza tym nie jest czasopismem recenzowanym, a tylko takie są przeze mnie brane pod uwagę. Należy jednak zaznaczyć, że w tym periodyku znajduje się wiele interesujących artykułów (szczególnie dotyczących „białych plam” w historii rosyjskiej bibliografii), które powinny stać się przedmiotem osobnej analizy. Odrzuciłam także większość artykułów i rozpraw z czasopism anglosaskich poświęconych bibliografii utożsamianej z bibliologią (są to przede wszystkim czasopisma amerykańskich towarzystw bibliograficznych *Papers of the Bibliographical Society of America* czy *Studies in Bibliography*).

1	2	3	4	5
Library Collections, Acquisitions, & Technical Services	USA (charakter międz.)	2002	2007	12
Journal of Library Administration	USA (charakter międz.)	1995	2007	11
Reference Services Review	USA (charakter międz.)	2004	2006	11
Bulletin des Bibliothèques de France	Francja	2004	2007	10
Library Quarterly	USA	1994	2004	10
Library Trends	USA	1995	2004	9
ACIMED	Kuba	2006	2007	9
Against the Grain	USA	2004	2007	9
Bollettino AIB	Włochy	2004	2007	9
Australian Library Journal	Australia	1996	2005	8
Library Software Review (teraz Electronic Library)	USA	1991	1997	8
South African Journal of Library & Information Science,	Afryka Południowa	1995	2007	8
Alexandria	UK	2005	2006	8
Libri: International Journal of Libraries & Information Services	międzynarodowe	2000	2006	8
Medical Reference Services Quarterly	USA	2000	2007	8
RQ (teraz Reference and Users Quarterly Service)	USA	1993	1997	8
Annals of Library & Information Studies	Indie	2004	2006	8
Technical Communication Quarterly	USA	2004	2006	7
Quaerendo	Holandia	2000	2007	7
Health Information & Libraries Journal	UK	2005	2007	7
Art Libraries Journal	Irlandia	2005	2007	7
El Profesional de la Información	Hiszpania	2000	2007	7
Information Services & Use	Holandia	1997	2006	7
Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie	Niemcy	2003	2007	7
Catalogue & Index	UK	2004	2006	7
Collection Management	UK	2003	2006	7
Libraries & Culture	USA	1994	2005	6
Notes (Music Library Association)	USA	1994	2001	6
International Information & Library Review	USA	2003	2007	6
Legal Reference Services Quarterly	UK	2004	2006	6
Library Hi Tech	UK	2003	2006	6
Journal of Scholarly Publishing	Kanada	2001	2006	6
Online Information Review	UK	2002	2007	6
Journal of Business & Finance Librarianship	UK	1992	2001	6
Communications of the ACM	USA	1975	2005	6
Journal of Educational Media & Library Sciences,	Tajwan	2003	2007	6
Journal of Archival Organization	UK	2002	2005	6
Collection Building	UK	2005	2007	6
Canadian Journal of Information & Library Sciences	Kanada	2001	2005	5
Internet Reference Services Quarterly	UK	2002	2007	5
BioScience	USA	1990	2005	5
Razem:				1173
23 tytuły zawierające po 4 artykuły				
16 tytułów po 3 artykuły				
30 tytułów po 2 artykuły				
101 tytułów po 1 artykule				
Razem artykułów:				1474

W sumie w wyodrębnionych 241 czasopismach znalazły się 1474 artykuły. Rozproszenie problematyki omawianej dziedziny jest więc dość duże. Porównując jednak te dane z odnoszącymi się do polskich czasopism należy stwierdzić, iż znacznie wyższy odsetek periodyków zagranicznych w porównaniu z polskimi ma na swym koncie więcej niż jedną publikację

z omawianej tematyki (spośród badanego korpusu polskich czasopism aż 60% tylko raz wypowiadało się na temat bibliografii, zagranicznych dotyczy to w 41%)¹⁰. Spośród tych 241 czasopism w 140 z nich zamieszczono przynajmniej po dwa artykuły na temat bibliografii. W 162 czasopismach (62%) w tytule artykułu wyraźnie zaznaczono, że chodzi o problemy bibliografii. W 117 (48.5%) termin bibliografia wystąpił jednocześnie w tytule i hasłach przedmiotowych. Nawiasem mówiąc, to też jest pewna ciekawostka i przyczynek do określenia zakresu dyscypliny: dlaczego nie wszystkie artykuły na temat bibliografii z zaznaczeniem tego faktu w tytule, zawierają ten termin wśród haseł przedmiotowych? Z analizy tych artykułów wynika, że w większości dotyczyły one problemów kompetencji i umiejętności bibliograficznych i mimo występowania w tytułach artykułów frazy *bibliographic instruction* były klasyfikowane pod hasłem *information instruction*, *information literacy* lub *user training*.

Pobieżna analiza tytułów czasopism w połączeniu z liczbą zamieszczonych w nich artykułów wskazuje, że niekwestionowane pierwszeństwo przypadło czasopismu „Journal of the American Society for Information Science and Technology” (JASIST), które ma pięć razy więcej artykułów od występujących na kolejnych miejscach periodyków międzynarodowych: „Journal of Academic Librarianship; Cataloging & Classification Quarterly i Serials Librarian”.

Wysokie miejsce w rankingu „Cataloging&Classification” nie powinno być dla nikogo zaskoczeniem, można je bowiem uznać za czasopismo bibliograficzne (jak deklaruje redakcja jest poświęcone wszystkim aspektom organizacji bibliografii, jej wykorzystania i oddziaływania we współczesnym społeczeństwie). Podobnie „Serials Librarian” uwzględnia wszelkie problemy związane z bibliograficzną rejestracją czasopism i ich katalogowaniem. Czasopisma te skierowane są do ściśle określonych grup zawodowych, a duża część zawartych w nich publikacji ma wymiar użytkowy. Cieszy natomiast i to bardzo uwzględnienie problematyki bibliografii w tak szerokim wymiarze w JASIST. I dodam, że nie powinno to być niespodzianką, bo przecież jest ono – według słów redakcji i w istocie – forum dla prezentacji nowych badań dotyczących przekazu informacji i procesów komunikacji, szczególnie w kontekście utrwalonej informacji (wiedzy).

Istotne przy omawianiu dyscypliny jest stwierdzenie, które kraje i z jaką intensywnością zajmują się jej uprawianiem. Z analizy przedstawionej w kolejnej tabeli (3) wynika, że 140 czasopism, w których zamieszczono przynajmniej po dwa artykuły na temat bibliografii pochodzi z 22 krajów, w tym z 10 europejskich, a 14 periodyków redagowanych jest we współpracy międzynarodowej.

Tabela 4 składa się z dwóch, liczących po cztery kolumny, części. W części lewej kraje ułożone są zstępująco według liczby czasopism, w których znalazły się prace z zakresu bibliografii. Z układu tego widać, że imponująca liczba periodyków uwzględniających omawianą tematykę pochodzi ze Stanów Zjednoczonych, także w Wielkiej Brytanii wiele naukowych, recenzowanych czasopism porusza zagadnienia bibliografii. Wszystkie

¹⁰ Por.: M. Skalska-Zlat: *Bibliografia w Polsce 1945-1996. Naukoznawcza analiza dyscypliny*. Wrocław 2002.

Tabela 4

Czasopisma i artykuły według krajów (w porządku malejącym wg liczby czasopism – lewa połowa tabeli oraz wg liczby artykułów – prawa połowa tabeli)

Kraj	L. czas.	L. art.	Art./czas.	Kraj	L. czas.	L. art.	Art./czas.
USA	52	683	13.1	USA	52	683	13.1
Wielka Brytania	39	207	5.3	międzynarodowe	14	271	19.3
Międzynarodowe	14	271	19.3	Wielka Brytania	39	207	5.3
Holandia	3	16	5.3	Węgry	2	32	16
Australia	3	14	4.6	Francja	2	24	12
Kanada	3	13	4.3	Niemcy	2	20	10
Indie	3	12	4	Holandia	3	16	5.3
Węgry	2	32	16	Australia	3	14	4.6
Francja	2	24	12	Kanada	3	13	4.3
Niemcy	2	20	10	Chorwacja	1	13	13
Hiszpania	2	9	4.5	Indie	3	12	4
Brazylia	2	6	3	Hiszpania	2	9	4.5
Chorwacja	1	13	13	Kuba	1	9	9
Kuba	1	9	9	Włochy	1	9	9
Włochy	1	9	9	Afryka Południowa	1	8	8
Afryka Południowa	1	8	8	Irlandia	1	7	7
Irlandia	1	7	7	Tajwan	1	6	6
Tajwan	1	6	6	Brazylia	2	6	3
Kolumbia	1	4	4	Kolumbia	1	4	4
Malezja	1	3	3	Malezja	1	3	3
Meksyk	1	3	3	Meksyk	1	3	3
Japonia	1	2	2	Japonia	1	2	2
Szwecja	1	2	2	Szwecja	1	2	2

pozostałe kraje lokują tę tematykę zaledwie od 1 do 3 tytułów czasopism. Spojrzenie na 3 kolumnę tabeli przekonuje, że nie ma prostego przełożenia między liczbą czasopism uwidoczniowanych w kolumnie 2, a liczbą artykułów. Na przykład 14 periodyków międzynarodowych zawiera więcej artykułów aniżeli 39 z Wielkiej Brytanii. Dobitnym potwierdzeniem tego faktu jest też kolumna 4, w której zawarto średnią liczbę artykułów przypadającą na jeden tytuł czasopisma w danym kraju. Uszeregowanie krajów zmienia się w wysokim stopniu, jeśli czynnikiem porządkującym jest liczba artykułów, co obrazuje prawa strona tabeli. Na pierwszym miejscu pozostały Stany Zjednoczone, ale już na drugim znalazły się czasopisma międzynarodowe, natomiast Wielka Brytania spadła na miejsce trzecie. Na czwartą pozycję awansowały Węgry, które zajmowały według liczby czasopism miejsce ósme ex equo z 5 innymi krajami, między innymi zajmującymi kolejne miejsca po prawej stronie tabeli: Francją i Niemcami. Wskaźnik średniej liczby artykułów na czasopismo potwierdza zaangażowanie Węgier w omawianą tematykę, po czasopismach międzynarodowych, to właśnie Węgry poświęcają bibliografii najwięcej uwagi. Ponadto wśród czołówki krajów publikujących powyżej 10 artykułów znajduje się aż 6 europejskich. W sumie spośród uwzględnionych w bazie i zidentyfikowanych przeze mnie czasopism 70 tytułów pochodzi z 12 krajów pozaeuropejskich, a 54 periodyki redagowane są w 10 krajach Europy. Te pierwsze zamieściły ponaddwukrotnie więcej artykułów (760) niż periodyki europejskie (339).

Kryteria rangowania czasopism

W tabeli 1 ukazałam chronologiczny rozkład artykułów zawierających termin bibliografia w tytule publikacji, wśród haseł przedmiotowych lub słów kluczowych. W kolejnej tabeli (3) miejsce czasopisma na liście rangowej zależne było od zawartej w nim liczby artykułów na temat bibliografii. Obecnie, w celu potwierdzenia słuszności tych wyników oraz jeszcze wnikliwszego zidentyfikowania czasopism najbardziej reprezentatywnych dla omawianej dyscypliny uszereguję je nie tylko według bezwzględnej liczby artykułów na temat bibliografii, ale także według liczby artykułów z terminem *bibliografia* w tytule, haśle przedmiotowym oraz jednocześnie w obu tych polach (Tab. 5). Ze względu na ograniczenia objętości niniejszego tekstu wezmę pod uwagę 15 najbardziej produktywnych czasopism w trzech pierwszych kategoriach (kolumny 1-6) i 17 w ostatniej ze względu na równe wartości tytułów zajmujących miejsca od 14 do 17 (kolumny 7-8).

Jak wynika z tabeli 5 bez względu na zastosowane kryterium szeregowania trzy pierwsze miejsca zajmują te same periodyki, potwierdzając w ten sposób swoją wartość i przydatność dla ocenianej dyscypliny. Dopiero na dalszych miejscach następują pewne przetasowania, a także pojawiają się w danej kategorii nowe tytuły, niewystępujące w innej.

Z porównania najbardziej produktywnych czasopism według całkowitej liczby artykułów (kolumna 1 i 2 tabeli) z czasopismami o najwyższej liczbie artykułów z terminem *bibliografia* w hasłach przedmiotowych (kolumny 1-4) widać, że aż do dziewiątego miejsca występuje pełna korelacja periodyków. Pewne przesunięcia następują w dolnej części tabeli, z tym że w kolumnie 3 powtarzają się prawie wszystkie tytuły wymienione w kolumnie 1. Jedynie w miejsce „Reference Librarians” pojawia się nowy tytuł „The Indexer” (międzynarodowe czasopismo redagowane we współpracy krajowych towarzystw indeksatorów, przede wszystkim amerykańskiego, brytyjskiego i niemieckiego)¹¹. Wszystkie wymienione w obu kategoriach czasopisma reprezentują bibliotekoznawstwo i informację naukową, a dwa z nich skierowane są do bibliotekarzy i bibliotek węższej specjalizacji: muzycznej („Fontes Artis Musicae”) i prawniczej („Law Library Journal”).

Z kolei szeregowanie według liczby tytułów artykułów zawierających termin bibliografia w nieco większym stopniu zmienia układ czasopism, choć pierwsze trzy periodyki pozostają na swoich miejscach (kolumny 5-6). Na czwartym miejscu natomiast z 20 artykułami na temat umiejętności i kompetencji bibliograficznych znalazło się czasopismo „Reference Librarians” (które „wypadło” z czołowej 15-tki klasyfikowanej według liczby haseł przedmiotowych z terminem *bibliografia* [kolumna 3]). Ta rozbieżność między określeniem przedmiotu artykułu w jego tytule (najczęściej występuje w nim fraza: *bibliographic instruction*), a nadaniem mu innej nazwy w haśle przedmiotowym (*information literacy*, *user training*) jest wyraźnym potwierdzeniem rozproszenia publikacji z omawianego zakresu. Ponadto wśród tak szeregowanej czołowej piętnastki pojawiły się nowe

¹¹ „The Indexer. The International Journal of Indexing”. Sheffield 1958. [online]. [dostęp 25.02.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.theindexer.org/>.

Tabela 5

Czasopisma wg ogólnej liczby artykułów z dziedziny bibliografii, liczby artykułów z terminem bibliografia w hasłach przedmiotowych („B” in SU), w tytule („B” in TI), jednocześnie w tytule i hasłach przedmiotowych

Tytuł czasopisma	L. art.	Tytuł czasopisma	„B” in SU	Tytuł czasopisma	„B” in TI	Tytuł czasopisma	„B” in TI i SU
1	2	3	4	5	6	7	8
JASIST	250	JASIST	234	JASIST	56	JASIST	40
Journal of Academic Librarianship	50	J. of Acad. Librarianship	45	J. of Acad. Librarianship	40	J. of Acad. Librarianship	35
Cataloging & Classification Quarterly	48	Cataloging & Classification Quarterly	45	Cataloging & Classification Quarterly	23	Cataloging & Classification Quarterly	20
Serials Librarian	47	Serials Librarian	44	Reference Librarian	20	Konyvtari Figyelo	16
Current Reviews for Academic Libraries	31	Current Rev. for Acad. Libraries	26	Konyvtari Figyelo	18	Serials Librarian	12
College & Research Libraries	29	College & Research Libraries	26	Serials Librarian	15	Fontes Artis Musicae	11
Konyvtari Figyelo (Library Review)	28	Konyvtari Figyelo	26	Current Reviews for Academic Libraries	15	IFLA Journal	11
Fontes Artis Musicae	24	Fontes Artis Musicae	24	Documentaliste: Sciences de l'Information	14	Current Reviews for Academic Libraries	10
Library Resources & Technical Services	22	Library Resources & Tech. Services	22	Law Library Journal	13	Law Library Journal	10
Information Technology & Libraries	22	Journal of Documentation	20	IFLA Journal	13	Vjesnik Bibliotekara Hrvatske	9
Journal of Information Science	22	Journal of Information Science	18	Fontes Artis Musicae	11	Reference & User Services Quarterly	7
Reference Librarian	22	Law Library Journal	18	Vjesnik Bibliotekara Hrvatske	10	Behavioral & Social Sciences Librarian	6
Law Library Journal	21	The Indexer	18	Information Technology & Libraries	8	Science & Technology Libraries	6
Journal of Documentation	20	Information Technology & Libraries	16	Reference & User Services Quarterly	8	Slavic & East European Information Resources	5
Serials Review	19	Serials Review	16	Science & Technology Libraries	8	Reference Librarian	5
						Australian Library Journal	5
						Health Information & Libraries Journal	5

periodyki: francuski „Documentaliste: sciences de l'Information”; międzynarodowy „IFLA Journal” oraz chorwacki „Vesnik Bibliotekara Hrvatske”. Dwa ostatnie z tych czasopism występują także w następnych kolumnach (7-8), wymieniających periodyki zawierające termin *bibliografia* jednocześnie w tytule i wśród haseł przedmiotowych. Dochodzą tu także aż 4 nowe czasopisma niewystępujące w poprzednich szeregowaniach. Zawierają one jednak niewielką liczbę artykułów – od 5 do 6.

W sumie wśród najbardziej produktywnych czasopism według czterech wyznaczonych kryteriów wystąpiło 25 tytułów. Przy ustalaniu ostatecznego rankingu wzięto pod uwagę częstość powtarzania się tytułu czasopisma na kolejnych listach rangowych, liczbę artykułów w czasopiśmie, jego pozycję na poszczególnych listach rangowych.

Tabela 6

Lista rangowa czasopism istotnych dla dziedziny bibliografii z podaniem ich pozycji w poszczególnych kategoriach i pozycji końcowej

Tytuł czasopisma	Kraj	L. art.	„B” in SU	„B” in TI	„B” in TI i SU	Pozycja w rankingu
JASIST	USA	1	1	1	1	1
Journal of Academic Librarianship	międzynarodowe	2	2	2	2	2
Cataloging & Classification Quarterly	międzynarodowe	3	3	3	3	3
Serials Librarian	międzynarodowe	4	4	6	5	4
Könyvtári Figyelo	Węgry	7	5	5	4	5
Current Reviews for Academic Libraries	USA	5	5	6	8	6
Fontes Artis Musicae	USA	8	8	11	6	7
Law Library Journal	USA	13	11	9	9	8
Reference Librarian	USA	9		4	14	9
Information Technology & Libraries	USA	9	14	13		10
College & Research Libraries	USA	6	6			11
IFLA Journal	międzynarodowe			9	6	12
Library Resources & Technical Services	USA	9	9			13
Journal of Information Science	międzynarodowe	9	11			14
Vjesnik Bibliotekara Hrvatske	Chorwacja			12	10	15
Reference & User Services Quarterly	USA			13	11	16
Journal of Documentation	UK	14	10			16
Science & Technology Libraries	USA			15	13	18
Serials Review	międzynarodowe	15	15			19
Documentaliste: Sciences de l'Information	Francja			8		20
The Indexer	międzynarodowe		11			21
Behavioral & Social Sciences Librarian	USA				12	22
Australian Library Journal	Australia				14	23
Health Information & Libraries Journal	UK				14	23
Slavic & East European Information Resources	USA				14	23

Jak wynika z tabeli 6 czasopisma zajmujące miejsca od 1 do 8 były notowane na każdej liście rangowej, kolejne dwa tytuły – na trzech (miejsca 9-10), następnych 9 periodyków znalazło się wśród najproduktywniejszych czasopism według dwóch różnych kryteriów (miejsca 11-19). Pozostałych 6 zanotowano tylko raz (miejsca 20-23).

Wśród powtarzających się na każdej liście ośmiu periodyków cztery są amerykańskie, trzy międzynarodowe i jeden węgierski. Można je uznać za jądro czasopism poruszających problemy bibliografii. Nie należy jednak lekceważyć kolejnych, znajdujących się na liście periodyków, gdyż wgląd w nie upewnia, że także zawierają wiele interesujące dla omawianej dziedziny specjalistyczne artykuły. W sumie czasopisma te pochodzą z następujących krajów: dwanaście ze Stanów Zjednoczonych, dwa z Wielkiej Brytanii, po jednym z Węgier, Chorwacji, Francji, Australii, a siedem ma status czasopism międzynarodowych.

Warto wreszcie, z konieczności w dużym skrócie, scharakteryzować tematykę dziedziny bibliografii poruszaną w czasopismach rejestrowanych w bazie LISTA. Wśród najobszerniejszych grup tematycznych można wyróżnić zestawy piśmiennictwa dotyczące opisu bibliograficznego, formatów, metadanych (522 pozycje); cytowań i analizy cytowań (602 pozycje); baz danych i narzędzi bibliograficznych (376 pozycji); bibliograficznych kompetencji, umiejętności, kształcenia użytkowników (203 pozycje); teorii i historii bibliografii (175); metodyki (143).

Rozkład chronologiczny publikacji w poszczególnych grupach tematycznych potwierdza, iż w każdej z nich rośnie z czasem intensywność badań i poszerza się ich zakres. Szczególnie jest to widoczne poprzez porównanie liczby artykułów w kolejnych latach od 2000 do 2007 r. z liczbą artykułów w całym poprzedzającym je okresie objętym bazą. Poniżej ukazaćemy ten proces w odniesieniu do najliczniej reprezentowanych obszarów problemowych. Wyszczególnione pod tabelami hasłowe dane tematyczne dotyczą zagadnień poruszanych w ostatnich ośmiu latach (2000-2007).

Jak wynika z tabeli 7 dyskusja na ujęte w niej tematy zintensyfikowała się wielokrotnie w ostatnich ośmiu latach (464 artykuły) w stosunku do poprzedzającego je całego 34-letniego okresu (116), w którym powstało zaledwie 20% publikacji z tego zakresu.

Podobne proporcje notujemy także w obrębie publikacji na temat zastosowania analizy cytowań, która jest ściśle związana z bibliografią i odgrywa kapitalną rolę w badaniach nad bibliografią i jej narzędziami (Tab. 8). Analizy cytowań nie tylko wykorzystują opis bibliograficzny jako podstawowe narzędzie badawcze, ale mówią wiele o jego znaczeniu w procesie komunikacji naukowej, jego poszczególnych elementach, pozwalają na wykrywanie błędów w opisie, testują bazy danych, przede wszystkim indeksy cytowań (tradycyjne i internetowe), pomagają oceniać ich jakość (np. jak wiele w bazie znajduje się nigdy niecytowanych publikacji). W tabeli ujęto tylko te artykuły z zakresu analizy cytowań, które poszerzają wiedzę o jej znaczeniu i stosowalności. Przede wszystkim te, które mogą być wykorzystane dla doskonalenia teoretycznych podstaw nauki o bibliografii oraz jej produktów.

Kolejna grupa tematyczna, w której praktyczne zastosowanie metod i technik bibliometrycznych odgrywa niepoślednią rolę, zawiera artykuły na temat baz danych i innych narzędzi bibliograficznych (Tab. 9). Także tu stosunek artykułów opublikowanych w latach 2000-2007 do lat 1970-1999 wynosi 4:1. Inaczej mówiąc, w całym 30-letnim okresie poprzedzającym 2000 r. powstało 25% publikacji na ten temat. W wielu artykułach podkreśla się znaczenie bibliograficznych baz danych jako narzędzia do przekraczania (burzenia) granic geograficznych, językowych, cywilizacyjnych. Dane tematyczne zawarte w tabeli upewniają, że obok od lat omawianych zagadnień, związanych z budową i wyszukiwaniem informacji w tradycyjnych bazach danych oraz ich przydatnością w badaniach naukowych i naukometrycznych toczy się coraz bardziej ożywiona dyskusja nad przy-

Tabela 7

Rozkład artykułów na temat opisu bibliograficznego, formatów, metadanych, reprezentacji i organizacji wiedzy

Lata	Liczba artykułów
2007	58
2006	83
2005	103
2004	114
2003	49
2002	34
2001	13
2000	10
1999 - 1966	116
Razem:	580

Tematyka

Opis dokumentów, formaty

- analizy porównawcze różnych wersji formatów (MARC Holdings)
- dostosowywanie struktury rekordu do potrzeb bd
- przydatność nowokreowanych formatów (przeróbek MARC-a)
- Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR) – podstawy teoretyczne
- potencjał FRBR
- wpływ FRBR na organizację katalogowania
- potwierdzenie teoretycznych możliwości FRBR w praktyce (np. testowanie zachowań dwu prototypów: OCLC FictionFinder and the LibraryLabs
- możliwości i niedostatki FRBR i AACR2 – porównania i propozycje (uzdrawianie OPAC)
- krytyka dotychczasowych standardów opisu

Opis bibliograficzny a efektywność wyszukiwania; modele wyszukiwań

- język i wielojęzyczność a efektywność wyszukiwania
- adres a poszukiwania (np. słaba widzialność francuskich uczonych; brak standardów podawania adresu)
- nazwy osobowe (problemy językowe, geograficzne)
- schematy metadanych a zapytanie informacyjne
- metody identyfikacji rekordów a proces wyszukiwania
- infrastruktura bibliograficznych metadanych w XXI wieku
- posługiwanie się tezaurusami
- rozpoznanie i stosowanie różnej praktyki indeksowania
- porównanie i ocena różnych modeli wyszukiwań (przy automatycznej i manualnej kontroli deskryptorów)
- Knowledge Organization Systems (KOS) Knowledge Organization (KO) - zarządzanie danymi bibliograficznymi
- przyszłość metadanych jako instrumentów wyszukiwania informacji

szłością, szczególnie w zderzeniu z bazami pełnotekstowymi i megabazami. Pojawiają się też opinie, że bazy Instytutu Informacji Naukowej w Filadelfii (obecnie Thomson Scientific), które ciągle jeszcze są punktem wyjścia, a często także jedynym narzędziem do analizy cytowań, tracą swoją pozycję. Trwają już porównania między nimi a nowymi bazami i narzędziami typu Scopus and Google Scholar (GS)¹².

¹² L. Meho, K. Yang: *Impact of data sources on citation counts and rankings of LIS faculty: Web of science versus scopus and google scholar*. „Journal of the American Society for Information Science & Technology” vol. 58: 2007 nr 13 s. 2105-2125.

Rozkład artykułów na temat cytowań, analizy cytowań

Lata	Liczba artykułów
2007	95
2006	100
2005	93
2004	58
2003	26
2002	24
2001	18
2000	18
1999-1970	170
Razem:	602

Tematyka - filozofia cytowań, współcytowań, bibliograficznych powiązań - cytowania w badaniach bibliometrycznych i webometrycznych - zastosowanie podstawowych praw bibliometrii w analizie cytowań - cytowania jako wskaźnik rozprzestrzeniania się idei - wykorzystanie metod i technik analizy cytowań do wieloaspektowego badania zbiorów dokumentów - zastosowanie analizy cytowań do badania intelektualnych podstaw interfejsów i ich wpływu na przekaz wiedzy - cytowania jako wskaźnik oceny jakości narzędzi bibliograficznych - analiza cytowań piśmiennictwa „z zakresu” (np. information literacy, informacji naukowej, komunikacji naukowej...)
--

W różnych miejscach niniejszego opracowania zwracałam uwagę na trudności związane z opisem zakresu i istoty omawianej dyscypliny, a także wyszukiwaniem jej problematyki w bazach danych. Spowodowane jest to między innymi niejednoznaczными i często zmieniającymi się nazwami wielu czynności i grup problemowych składających się na strukturę bibliografii. Właśnie grupa zagadnień dotycząca bibliograficznych kompetencji i umiejętności jest tego dobrym przykładem (Tab. 10). Problematyka ta włączana jest w obręb szerszych zagadnień: kształcenia użytkowników (*user training*) lub umiejętności i kompetencji informacyjnych (*information literacy*) i te hasła są wykorzystywane do opisu rzeczowego artykułów na temat umiejętności i kompetencji bibliograficznych. Należy więc stosować różne zabiegi, aby z całej masy publikacji wybrać te o węższym zakresie, koncentrujące się na bibliografii i jej narzędziach. Jak widać w poniższej tabeli 9 brak jest w bazie danych „LISTA” hasła przedmiotowego *bibliographic instruction*; fraza ta pojawia się niekiedy w tytułach artykułów i nieco częściej w ich abstraktach. Zasadniczo jednak „gubi” się pod hasłem *information literacy*.

Tabela 9

Rozkład artykułów na temat bibliograficznych baz danych i indeksów cytowań

Lata	Liczba artykułów
2007	48
2006	77
2005	42
2004	53
2003	39
2002	5
2001	12
2000	6
1999 - 1970	94
Razem:	376
Tematyka	
- historia baz danych (od dinozaura do kompaktu) - ewolucja baz online - zderzenie komercyjnych i publicznych serwisów informacyjnych (jakość, dostępność) - omówienia budowy i zawartości baz reprezentatywnych dla różnych dziedzin - omówienia baz danego kraju - ocena zawartości baz danych (np. niedostatków tematycznych) - pokrywanie się (overlap) publikacji w bazach o tej samej tematyce - analiza porównawcza indeksowanych czasopism w tradycyjnych (klasycznych) bazach i megabazach (OCLC, EBSCO) - szczególne miejsce indeksów cytowań jako narzędzi bibliograficznych pobudzających aktywność naukową - baza WorldCat jako uniwersum publikacji (analiza zawartości wg typu biblioteki, tematyki, języka) - przyszłość tradycyjnych bibliograficznych baz danych w zderzeniu z megabazami i bazami pełnotekstowymi - porównywanie baz - głębokości i jakości indeksowania - ich zawartości (abstraktowanie tych samych tytułów czasopism, występowanie tych samych pozycji) - ocena baz przez użytkowników - wykorzystanie baz - do analiz stanu posiadania (np. australijskie Ministerstwo Szkolnictwa zleciło BN porównanie kolekcji bibliotek uniwersyteckich – pozycji unikalnych i pokrywających się – w oparciu o bibliografię narodową - do badań naukowych (tu np. analiza wykorzystania indeksowanych w bazie artykułów w pracach naukowych) - do usprawnienia wypożyczeń międzybibliotecznych - tworzenie bd i współpraca - krajowa i międzynarodowa - przy ich tworzeniu - jakość w zarządzaniu i tworzeniu baz danych - dostosowywanie baz danych do pracy w środowisku sieciowym (np. baz CDU/ISIS) z wykorzystaniem protokołu open archives initiative (OAI) - zastosowanie udoskonalonych klasyfikacji fasetowych w organizacji baz danych i wyszukiwaniach - wyszukiwania tematyczne (najczęściej medyczne, np. etyka w medycynie) w wielu bazach z zastosowaniem analizy semantycznej - HistCite™ - system przeszukujący indeksy cytowań i tworzący chronologiczną mapę cytowań - teoretyczne podstawy Prawa Zipfa i zastosowanie go do usprawnienia wyszukiwania w bazach danych (The Theoretical Foundation of Zipf's Law and Its Application to the Bibliographic Database Environment). - Prawo Bradforda i jego zastosowanie do analizy baz danych i unifikacji danych - metoda kognitywnej analizy wielkich, bibliograficznych baz danych - indeksy cytowań – wyszukiwanie pozycji podstawowych “z zakresu” – metoda współcytowań, metoda bibliograficznych powiązań	

Rozkład artykułów na temat bibliograficznych kompetencji i umiejętności

Lata	Bibliographic instruction (w tytule)	Bibliographic instruction (w h. przedmiotowych)	Bibliographic instruction (w abstrakcie)	Information literacy (jako hasło przedmiotowe)
2007	0	0	9	252
2006	3	0	18	187
2005	0	0	15	155
2004	1	0	20	157
2003	1	0	14	123
2002	4	0	6	149
2001	1	0	7	98
2000	2	0	6	85
1998-1975	40	0	108	184
Razem:	52	0	203	1267
Tematyka - kompetencje bibliograficzne a natura serwisów informacyjnych XXI wieku - podstawy teoretyczne organizacji i zarządzania danymi bibliograficznymi - zmiany w nauczaniu umiejętności bibliograficzno-katalogowych - analiza porównawcza instrukcji i programów opracowywanych przez biblioteki, instytuty LIS - analiza umiejętności bibliograficznych użytkowników - ocena jakości instrukcji bibliograficznych - kształcenie kadr - zawód bibliografa - zagadnienia etyki i odpowiedzialności bibliografów				

Wraz z dynamicznym rozwojem nauki o informacji punkt ciężkości przesunął się z teorii bibliografii na teorię informacji. To, co dotychczas było „bibliograficzne”, stało się „informacyjne”. Obserwuje się coraz mniejsze zainteresowanie spójnym opisem stanu i rozwoju nauki o bibliografii, jej związków z innymi dyscyplinami, zmieniającą się w czasie i przestrzeni naturą. Rzadko spotyka się w opracowaniach z zakresu nauki o informacji odniesienia do jej bibliograficznych korzeni. Jak zauważa Elena Macevičiute w zachodnim piśmiennictwie LIS sporadycznie używa się terminu *teoria bibliografii*¹³. Przyczyn tego zjawiska upatruje się w niezwykle złożonej materii bibliografii, jej interdyscyplinarności i wielowymiarowości. Nie oznacza to jednak, że nie powstają wartościowe opracowania obejmujące tę problematykę, opisy niektórych z nich przytoczyłam we wstępnych fragmentach niniejszego opracowania. Większość tych opracowań koncentruje się jednak na wybranych aspektach bibliografii i choć oparte są na solidnych podstawach teoretycznych mają zazwyczaj cele praktyczne. Wgląd w literaturę przedmiotu potwierdził jednak dobitnie, że użyteczne cele analiz nie stoją w sprzeczności z dogłębными, wieloaspektowymi badaniami, przyczyniającymi się do rozbudowania teorii dziedziny, wprowadzającymi nowe wskaźniki, ukazującymi zachodzące w niej prawidłowości. Widać to na przykładzie każdej z wymienionych powyżej grup tematycznych (tabele 6-9). Znajduje się w nich bowiem wiele artykułów

¹³ E.Macevičiute, O. Janonis: *Conceptions of bibliography in the Russian Federation: The Russian phenomenon of bibliographic theory*. „Libri” 2004, vol. 54, nr 1 s. 31.

o charakterze naukowo-badawczym, które dostarczają nowej wiedzy o zastosowaniach bibliografii i przyczyniają się do jej postępów. Obok, pojedynczych zaledwie, odniesień do paradygmatu bibliografii, konieczności redefinicji bibliotekarstwa i bibliografii, związków bibliografii z innymi dyscyplinami odnajdujemy więc szereg publikacji dotyczących teorii, historii, metodologii formatów, badania kompetencji i umiejętności bibliograficznych, teorii cytowań bibliograficznych, metod i technik odzwierciedlania świata nauki i jego ewolucji za pomocą baz danych. Ubogie jest także piśmiennictwo na temat historii bibliografii. W analizowanym czasie opublikowano od kilku do kilkunastu (w sumie 52) artykułów dotyczących życia i twórczości bibliografów, rozwoju działalności bibliograficznej (central bibliograficznych, bibliotek narodowych), rozwoju bibliografii drukowanych, baz danych, indeksów cytowań.

Przegląd tytułów czasopism poruszających te zagadnienia wskazuje na największe „zagęszczenie” tematyki w wielokrotnie już wymienianym JASIS. Znajdziemy w nim przede wszystkim najnowsze doniesienia dotyczące zasad, teorii i metodologii cytowań (95), wnikliwe analizy jakości baz danych i ich przydatności w badaniach struktury piśmiennictwa oraz stosowanych w tym celu metod i technik (82), analizy i oceny formatów danych, metadanych i filozofii opisu bibliograficznego (38).

Ocena piśmiennictwa światowego uprawnia do potwierdzenia starej prawdy, że bibliografia dostarcza pożywki uczonym wielu specjalności¹⁴, a jej metody i techniki są szeroko wykorzystywane w badaniach nad kulturą zapisu i przekazu informacji. Upewnia też o potrzebie dalszych, intensywnych badań nad systemem organizacji wiedzy, dokonują się bowiem obecnie na niespotykaną skalę zmiany w opisywaniu dokumentów, jak i w formach samych dokumentów. Teoretycy i historycy bibliografii zmiany te dyskutują biorąc za punkt wyjścia i ich drogowskaz wytwory bibliografii w szerokim kontekście komunikacji międzyludzkiej. To właśnie zbiory danych bibliograficznych oraz sposób ich zapisu (opis bibliograficzny, formaty danych bibliograficznych, metadane), umożliwiające tworzenie formalnych i tematycznych powiązań między nimi pozwalają na obserwację rytmu przemian w samej dyscyplinie w szczególności, jak i w uniwersum piśmiennictwa w ogóle.

¹⁴ Na przykład w kwietniu 2007 r. International Society for Intellectual History (ISIH) zorganizowało konferencję pod hasłem „Models of intellectual history”. Bibliografia stała się jądrem jednego z prezentowanych modeli. Fabiola Zurlini (Studio Firmiano for the History of Medicine and Science) przedstawiła referat *Models of Intellectual History: History of Bibliography and Early Modern Medicine*. Wspierając się poglądami Alfredo Serrai ukazała zależności i relacje między bibliografią a XVII-wieczną medycyną, konkludując „...bibliography is like a mirror where the history of ideas and of transmission of knowledge are perfectly reflected”. [<http://www.history.upenn.edu/isih/>].

Główne problemy współczesnej polskiej bibliografii

Najpełniejsze spojrzenie na problemy bibliograficzne w Polsce dają ogólnokrajowe narady bibliografów (1956, 1966, 1978, 1995, 2003), podobnie jak na bibliografii w skali globalnej – międzynarodowe kongresy bibliograficzne (Paryż 1977, Kopenhaga 1998). Rozpatrywane „główne problemy bibliografii” są wynikiem analizy prac w przeszłości, a jednocześnie stanowią pewną propozycję na przyszłość. Ich repertuar zależy od wielu czynników, z których najbardziej dostrzegalne w ostatnim czasie są zmiany technologiczne. Między innymi, na te uwarunkowania i wynikającą stąd nową sytuację dla bibliografii, zwrócono uwagę podczas obrad ostatniego kongresu bibliograficznego w Kopenhadze¹. Ta nowa sytuacja dotyczyła zarówno samych dokumentów, postaci bibliografii, jak i organizacji pracy oraz form udostępniania bibliografii.

Bibliografia w Polsce nie odbiega od poziomu bibliografii na świecie, co jest niewątpliwą zasługą osób odpowiedzialnych w przeszłości za bibliografię, które nadały jej odpowiedni kierunek i zadbały o wysoki poziom. Mam tu na myśli przede wszystkim kierownictwo i pracowników Instytutu Bibliograficznego – Helenę Hleb-Koszańską, Radosława Cybulskiego, Barbarę Karamać, Krystynę Ramlau-Klekowską. Sytuacja polskiej bibliografii w ostatnim czasie zmienia się dość szybko, przede wszystkim za sprawą technologii (Internet, systemy komputerowe), ale też za sprawą transformacji społeczno-ustrojowej (m.in. zniesienie cenzury, aktywizacja społeczności lokalnych). Te dwa czynniki wpłynęły w zasadniczy sposób na rynek wydawniczy oraz na organizację pracy i wyposażenie bibliotek. W kompleksie tych zagadnień znalazła się również bibliografia, zwłaszcza bieżąca bibliografia narodowa, ale także bibliografie specjalne.

Za istotne problemy współczesnej polskiej bibliografii należy więc uznać: wielkość piśmiennictwa i wynikające stąd konsekwencje dla opracowania bibliograficznego; powiększanie zasięgu formalnego rejestracji

¹ J. Sadowska: *Międzynarodowa konferencja nt. narodowych służb bibliograficznych (Kopenhaga, 25-27 listopada 1998 r.)*. „Przegląd Biblioteczny” 1999, z. 1/2, s. 83-87.

bibliograficznej (dokumenty elektroniczne, dźwiękowe, ikonograficzne); retrokonwersję i digitalizację bibliografii. Nie mniej ważnymi są też niezałożone prace nad rejestracją bibliograficzną narodowego piśmiennictwa retrospektywnego. W kręgu istotnych zagadnień znaleźć się powinny także sprawy metodyki i organizacji prac bibliograficznych oraz prace badawcze nad przydatnością i użytecznością spisów bibliograficznych.

Wielkość piśmiennictwa w Polsce w latach 1990, 2006

Podstawą oceny wielkości produkcji wydawniczej jest egzemplarz obowiązkowy wpływający do Biblioteki Narodowej i opracowywana na jego podstawie bieżąca bibliografia narodowa oraz oficjalna statystyka wydawnicza odzwierciedlona w roczniku „Ruch Wydawniczy w Liczbach”. Obserwacja rynku wydawniczego wskazuje, że ok. 10-15% książek i wydawnictw ciągłych nie wpływa do BN, w przypadku innych typów dokumentów (np. elektronicznych i dźwiękowych) wskaźnik ten jest wyższy i sięga zapewne ok. 30%. Trzeba też podkreślić, że na rynku działa ponad 20 tys. podmiotów, deklarujących prowadzenie działalności wydawniczej². Na podstawie analizy bibliografii narodowej można przyjąć, że w ciągu roku ok. 4,5 tys. wydawców publikuje przynajmniej 1 książkę i ok. 4 tys. przynajmniej 1 tytuł czasopism. Takie rozdrobnienie rynku wydawców nie sprzyja oparowaniu wpływu egzemplarza obowiązkowego, a co za tym idzie wiarygodnemu odzwierciedleniu narodowego dorobku piśmienniczego. Jest to istotny problem polskiej (ale nie tylko³) bieżącej bibliografii narodowej.

Aby zilustrować poziom wzrostu produkcji wydawniczej wybrano dane z czterech lat: 1990 (przyjęto jako punkt wyjścia, tj. 100%), 1996, 2000, 2006 zarejestrowane w „Ruchu Wydawniczym w Liczbach”, dotyczące książek i czasopism.

Książki (bez dokumentów kartograficznych i muzycznych)

Rok	Liczba publikacji	Wskaźnik procentowy
1990	10242	100,0
1996	14104	137,7
2000	21647	211,4
2006	24640	240,6

² Wg stanu z 27 lutego 2008 r. w Krajowym Biurze ISBN było zarejestrowanych 26 984 podmiotów, deklarujących prowadzenie działalności wydawniczej (część z nich nie jest aktywna). W 2007 r. zarejestrowano 1496.

³ Szacuje się, że niezależnie od tradycji i prawodawstwa poszczególnych krajów dotyczącego egzemplarza obowiązkowego, od 8 do 15% piśmiennictwa nie trafia do bibliografii narodowych.

Książki naukowe:

Rok	Liczba publikacji	Wskaźnik procentowy
1990	4801	100,0
1996	5671	118,1
2000	8625	179,7
2006	11126	231,7

Wydawnictwa ciągłe:

Rok	Liczba publikacji	Wskaźnik procentowy
1990	3180	100,0
1996	5347	168,1
2000	5534	174,0
2006	6759	212,5

Czasopisma naukowe:

Rok	Liczba publikacji	Wskaźnik procentowy
1990	1049	100,0
1996	1169	111,4
2000	1352	128,9
2006	1885	179,7

Podane wielkości wskazują ponaddwukrotny wzrost wydawniczy książek i czasopism. Jest to obciążenie przede wszystkim bieżącej bibliografii narodowej, ale również bibliografii specjalnych. Wzrost liczby książek i czasopism naukowych przekłada się na wzrost wielkości bibliografii dziedzin i zagadnień. Można przyjąć, że ich zawartość wzrosła w omawianym okresie przynajmniej o odsetek wzrostu dokumentów naukowych.

Jeszcze wyższy wskaźnik wzrostu odnotować należy w przypadku **czasopism i gazet regionalnych oraz lokalnych**. Według baz danych bibliografii narodowej liczba tytułów przedstawia się następująco:

Rok	Liczba publikacji	Wskaźnik procentowy
1990	411	100,0
1996	695	169,0
2000	1086	264,2
2006	1261	306,6

Trzykrotny wzrost produkcji gazet i czasopism regionalnych i lokalnych przekłada się odpowiednio na wzrost rejestracji dokumentów w bibliografiach regionalnych i lokalnych. Czy temu wzrostowi towarzyszy proporcjonalny wzrost środków finansowych w ośrodkach zajmujących się bibliografiami regionalnymi? Zapewne można być w tej kwestii sceptycznym, obserwując opóźnienia w przygotowaniu tych bibliografii.

W wielu krajach na świecie rejestracja bibliograficzna dokumentów elektronicznych rozpoczęła się na początku lat dziewięćdziesiątych. Z danych ankiety przeprowadzonej w 1996 r., przed międzynarodowym kongresem bibliograficznym w Kopenhadze wynikało, że dokumenty elektroniczne rejestruje ok. 30% bibliografii narodowych. W 2001 r. było to już ok. 50%⁴.

W Polsce w Bibliotece Narodowej, dokumenty elektroniczne gromadzone i ewidencjonowano od 1996 r. (rozporządzenie o egzemplarzu obowiązkowym), natomiast bibliograficznie zaczęto je opracowywać dopiero w 2001 r., wtedy bowiem pojawił się półroczny dodatek (wkładka) do „Przewodnika Bibliograficznego” – „Bibliografia Dokumentów Elektronicznych”⁵. W przypadku dokumentów elektronicznych na nośnikach fizycznych (CD, DVD) problemem jest zgromadzenie egzemplarza obowiązkowego, wobec wielości podmiotów tworzących i wydających te dokumenty.

Ale zupełnie nierozwiązaną w Polsce kwestią są dokumenty sieciowe, które na świecie są gromadzone, archiwizowane i przynajmniej częściowo opracowywane, przy czym opracowanie w bibliografiach narodowych dotyczy nie więcej niż 1%⁶. Na razie do celów bibliograficznych przyjmuje się takie same kryteria jak dla dokumentów tradycyjnych, tzn. bierze się pod uwagę głównie książki i czasopisma funkcjonujące w sieci i mające tylko postać sieciową oraz te, które są w sieci, ale mają również postać tradycyjną.

Takie są doświadczenia krajów skandynawskich, gdzie archiwizacją dokumentów sieciowych zajmują się biblioteki narodowe. Np. Biblioteka Królewska w Szwecji w okresie 1996-2003 zgromadziła 185 mln dokumentów sieciowych. Od 2002 r. istnieje Archiwum Internetowe Krajów Skandynawskich (The Nordic Web Archive)⁷. Tak też jest w Niemczech, gdzie od 1998 r. Deutsche Bibliothek gromadzi i archiwizuje te publikacje.

W Polsce nie zaczęto jeszcze planowo gromadzić i archiwizować dokumentów sieciowych, a ten proces musi poprzedzać opracowanie bibliograficzne. Jakies początki opracowania bibliograficznego wiązać można z Narodowym Ośrodkiem ISSN, w którym nadano numery ISSN ok. 850 polskim czasopismom online (stan z końca 2007 r.) i opracowano je jednocześnie bibliograficznie.

Tak więc dokumenty elektroniczne sieciowe, to jeden z najbliższych problemów, przed którym stanie bieżąca bibliografia narodowa, choć może nie najważniejszy, bo poza rejestracją bibliograficzną pozostają od lat inne jeszcze dokumenty.

⁴ J. Sadowska: *Bibliografia w Polsce na tle tendencji międzynarodowych*. W: *Piąta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*. Warszawa 11-13 czerwca 2003. Warszawa 2004, s. 31-32.

⁵ Wcześniej były uwzględniane jako dokumenty towarzyszące dokumentom tradycyjnym. Tu chodzi jednak o dokumenty samoistne, publikowane samodzielnie.

⁶ C. Nys, K. Albertsen, L. Pedersen: *Paradigma Project. Il deposito legale delle risorse remote nell'esperienza norvegese*. „Biblioteche Oggi” 2005, vol. 23, nr 1, s. 17-28, cyt. za: „Bibliografia Analityczna Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej” 2005, nr 4, poz. 252.

⁷ J. Hakala: *Archiving the Web: European experiences*. „Program” 2004, vol. 38, nr 3, s. 176-183, cyt. za: „Bibliografia Analityczna Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej” 2005, nr 3, poz. 179.

Dokumenty dźwiękowe i ikonograficzne

Nie są objęte rejestracją w bieżącej bibliografii narodowej dokumenty dźwiękowe i ikonograficzne. W końcu 2002 r. podjęto prace nad przygotowaniem bibliografii dokumentów dźwiękowych⁸ i wydaje się, że od kilku lat Zakład Dokumentów Dźwiękowych w BN jest przygotowany do publikacji takiej bibliografii (sprawdzony opis bibliograficzny, przetestowany format MARC), ale tego ostatecznego rezultatu ciągle brak.

Według ankiet międzynarodowych, w 1996 r. ok. 55% bibliografii narodowych rejestrowało dokumenty dźwiękowe, w 2001 r. liczba ta zwiększyła się do ponad 67%⁹.

O potrzebie bibliografii dokumentów dźwiękowych mówi się w Polsce od ponad pół wieku (m.in. Maria Prokopowicz, Henryk Sawoniak, Helena Hleb-Koszańska)¹⁰. Oczywiście każdy kraj ma swoje priorytety, wydaje się jednak, że nie ma przeszkód, aby bibliografia polskich dokumentów dźwiękowych ukazywała się przynajmniej co 5 lat. Jest to sprawa podjęcia odpowiedniej decyzji.

Nie ma w Polsce bibliografii dokumentów ikonograficznych, choć na świecie wskaźnik rejestracji bibliograficznej tych dokumentów jest dosyć wysoki. Według danych międzynarodowych, w 1996 r. w 48% bibliografii narodowych uwzględniano dokumenty ikonograficzne, w 2001 r. wskaźnik ten zwiększył się do ok. 65%¹¹.

Dokumenty ikonograficzne są bardzo zróżnicowane i niełatwe w opracowaniu, ale należałoby od czegoś zacząć. Podczas ostatniej krajowej narady bibliografów (2003) proponowałam zacząć od plakatów¹² – to jest typ dokumentów stosunkowo łatwy do opisania bibliograficznego, a ponadto Polska ma wielkie tradycje i wręcz osiągnięcia światowe w tym zakresie. Dlatego warto byłoby opracować bibliografię i bieżącą, i retrospektywną, przynajmniej plakatu.

Bibliografia retrospektywna wydawnictw zwartych i ciągłych 1901-1939

Nie wnikając w tym miejscu w losy bibliografii piśmiennictwa z lat 1901-1939, przypomnijmy, jakie są efekty ponadpółwiecznej pracy nad tą biblio-

⁸ M. Wróblewska: *Rejestracja bibliograficzna dokumentów dźwiękowych*. W: *Piąta Ogólnokrajowa Narada...*, s. 162-172.

⁹ J. Sadowska: *Bibliografia w Polsce na tle tendencji międzynarodowych ...*, s. 31-32.

¹⁰ H. Sawoniak: *Dokumenty audiowizualne w bibliografii*. W: *Z problemów bibliografii*. Warszawa 1970, s. 369-393; M. Prokopowicz: *Dyskografia – nowa forma bibliografii*. Tamże, s. 395-417; ostatnio także D. Grygowski: *Dokumenty audiowizualne i aspekt kompletności bibliografii narodowej*. W: *Studia z informacji naukowej i dyscyplin pokrewnych. Prace dedykowane Profesor Barbarze Stefaniak*. Katowice 2007, s. 165-180.

¹¹ J. Sadowska: *Bibliografia w Polsce na tle tendencji międzynarodowych ...*, s. 31-32.

¹² Tamże, s. 34; zob. też *Uchwała Piątej Ogólnokrajowej Narady Bibliografów*. W: *Piąta Ogólnokrajowa Narada ...*, s. 308.

grafią w Instytucie Bibliograficznym. Jedni mogą powiedzieć, że niewielkie, inni, że znaczące.

Niewielkie, jeśli się spojrzy na rezultat w postaci wydanych tomów *Bibliografii polskiej 1901-1939* – w pierwszym kwartale 2008 r. powinien ukazać się drukiem tom 9, obejmujący piśmiennictwo do litery H. Daje to ponad 72 tys. opublikowanych opisów bibliograficznych, a szacuje się, że całość obejmie ok. 250 tys.

Znaczące, jeśli wziąć pod uwagę ogrom prac związanych z weryfikacją opisów bibliograficznych w 6 bibliotekach: Bibliotece Jagiellońskiej, Bibliotece Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, Bibliotece Śląskiej, Książnicy Toruńskiej (Kopernikańskiej), BN oraz krajowych i zagranicznych źródłach bibliograficznych – te prace zostały zakończone (oczywiście na tym etapie, bo prace weryfikacyjne w bibliografii nigdy się nie kończą). Zgromadzony materiał można uznać w zasadzie za kompletny, choć zapewne jeszcze na jakieś dokumenty można będzie natrafić.

Znaczące, jeśli wziąć pod uwagę fakt, że od 2004 r. tworzona jest baza danych tej bibliografii i na koniec 2007 r. znajdowało się w niej ponad 80 tys. opisów bibliograficznych.

Znaczące też, jeśli weźmiemy pod uwagę warsztat bibliograficzny – bibliografia ta zmieniła od 2004 r. zasady opisu bibliograficznego na normę międzynarodową ISBD oraz format MARC 21. W kartotekach i bazie zgromadzono bardzo dobrze opracowane informacje o drukarniach, wydawcach, seriach, autorach. Mam nadzieję, że ten rozmach prac nad bibliografią 1901-1939 widoczny, zwłaszcza od kilku lat, nie zostanie zahamowany. Trzeba jednak oddzielić prace nad bazą, które zakończą się prawdopodobnie ok. 2012 r. od prac nad edycją, które potrwają jeszcze kilkanaście lat, przy założeniu, że co rok ukaże się przynajmniej jeden tom.

Powstająca *Bibliografia polska 1901-1939* jest dziełem wielkim, obejmującym, według szacunków, ok. 250 tys. dokumentów wydanych w historycznych granicach ówczesnej Polski oraz poloników zagranicznych. Jest to cenne źródło nie tylko dla naszej kultury, ale również dla Litwinów, Rosjan, Niemców. Chciałabym wyrazić nadzieję i przekonanie, że żadne oszczędności nie wpłyną na rezygnację z drukowanej formy tego monumentalnego dzieła.

Zupełnie inny jest stan organizacyjny prac nad bibliografią retrospektywną **wydawnictw ciągłych** okresu 1901-1939. W 1976 r. podjęto w Instytucie Bibliograficznym prace nad koncepcją organizacyjno-metodyczną, zakończone publikacją Elżbiety Czemarmazowicz przedstawiającą stan badań¹³. Niestety, prace zostały zawieszone, a właściwie przerwane pod koniec lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku z powodu braku możliwości realizacji. Bibliografia ta czeka więc na opracowanie.

Jeden z wniosków Piątej Ogólnokrajowej Rady Bibliografów dotyczył podjęcia przez Instytut Bibliograficzny prac nad bibliografią wydawnictw ciągłych okresu międzywojennego. Podzielając tę opinię, uważałam jednak, że najpierw należy zakończyć prace nad bibliografią okresu powojennego.

¹³ E. Czemarmazowicz: *Stan prac i problemy bibliografii czasopism polskich (1901-1955)*. Warszawa 1978.

Podjęte w 1996 r. prace zbliżają się ku końcowi. Pozostał odcinek 1944-1957, który zaczęto opracowywać w Instytucie w 2004 r., dzieląc materiał na dwa okresy: 1944-1950 i 1951-1957. Taki podział był uzasadniony zarówno względami wykonawczymi, jak i merytorycznymi. Od 1950 r. znikają czasopisma, będące często kontynuacją czasopism z okresu przedwojennego, a pojawiają się zupełnie nowe typy czasopism. Zakończenie pierwszej części i jej publikacja miała nastąpić w 2008 r.

Miejmy nadzieję, że prace będą kontynuowane, a następnym ich etapem będzie bibliografia wydawnictw ciągłych okresu międzywojennego. Ich podjęcie wymagałoby zorganizowania w BN podobnej pracowni, czy zespołu bibliograficznego, jak dla *Bibliografii polskiej 1901-1939*. Na pewno nie mogą to być prace prowadzone dorywczo, dodatkowo, obok innych.

Retrokonwersja i digitalizacja bibliografii

Zagadnienie retrokonwersji bibliografii narodowej było jednym z przedmiotów zainteresowania wspominanego kongresu w Kopenhadze. Są kraje, które proces ten przeprowadziły już w całości, np.: Niemcy, Wielka Brytania, a także Czechy, inne kraje intensywnie pracują, jak np. Litwa.

Prace nad retrokonwersją powojennej bibliografii narodowej druków zwartych zarejestrowanych w „Przewodniku Bibliograficznym” trwają od 1995 r. Sprawa przyspieszenia tego procesu była wielokrotnie podnoszona, m.in. podczas piątej narady bibliografów, ale wobec stale zwiększającej się produkcji bieżącej, nigdy nie było odpowiednich środków na zintensyfikowanie tych prac. W 2006 r. utworzono w BN specjalną pracownię (zakład), której zadaniem jest retrokonwersja katalogu alfabetycznego BN, m.in. na podstawie opisów „Przewodnika Bibliograficznego”. Prace trwają i zapewne zakończą się ok. 2010 r.

Ale jest też pytanie o inne bibliografie, np. poloników zagranicznych, a także „Polską Bibliografię Bibliologiczną”, oraz bibliografie specjalne, opracowywane w bibliotekach i instytutach naukowych. Podstawowe pytanie dotyczy tego, czy stać nas na retrokonwersję, czy raczej tylko na digitalizację. Retrokonwersja, doprowadzająca do stanu bazy danych jest pracochłonna i kosztowna, ale daje duże możliwości wyszukiwawcze, natomiast digitalizacja bibliografii wydaje się szybsza i tańsza, jednak jest mniej efektywna w prowadzeniu poszukiwań, zwłaszcza wieloaspektowych.

Najważniejsze, najbardziej przydatne bibliografie powinny znaleźć się w centrum zainteresowania digitalizacji. Niektóre z nich są już dostępne w formie cyfrowej (np. *Bibliografia polska* Estreichera¹⁴, *Bibliographia polonica* Teodora Wierzbowskiego). Nie chodzi jednak o pojedyncze przypadki, ale o całokształt, przemyślany program retrokonwersji i digitalizacji spisów bibliograficznych, wspierany przez fundusze państwowe. Widziałabym tu istotną rolę Zespołu ds. digitalizacji przy ministrze kultury i dziedzictwa narodowego oraz Biblioteki Narodowej, która w CBN POLONA

¹⁴ *Bibliografia polska* Estreichera jest zarówno w CBN Polona, jak i w bibliotece cyfrowej Centrum Badawczego Bibliografii Polskiej Estreicherów przy UJ. Czy skany wykonano dwukrotnie?

powinna digitalizować również spisy bibliograficzne, choćby „Urzędowy Wykaz Druków” i opublikowane tomy *Bibliografii polskiej 1901-1939*, pozostające poza bazą danych (tomy 1-6).

Organizacja prac bibliograficznych

Jeszcze kilkanaście lat temu opracowywanie bibliografii (dziedzinyowych, regionalnych, narodowej) związane było z konkretnymi instytucjami. I taka sytuacja była nie tylko w Polsce, ale i na świecie. Jednak technologia ostatniego dziesięciolecia pozwala na wprowadzenie zmian organizacyjnych. Podstawowym problemem jest ustalenie takich zasad współpracy, aby uczestnicy widzieli korzyści, a nie utrudnienia i aby uzyskać wymierne efekty ekonomiczne, organizacyjne, merytoryczne i informacyjne.

Współpraca dotyczy również bibliografii narodowych. W zaleceniach kongresu w Kopenhadze znalazł się zapis dopuszczający udział innych instytucji/bibliotek w tworzeniu bibliografii narodowych, przy założeniu, że to biblioteki narodowe ponoszą odpowiedzialność za bibliografię danego kraju.

Wspólne tworzenie dotyczyć może jednak bardziej bibliografii specjalnych. Mamy w Polsce przykłady dobrze zapowiadającej się współpracy, żeby tylko przywołać bazę artykułów z czasopism technicznych – BAZTECH, tworzoną wspólnie od 1998 r. przez ponad 20 bibliotek, koordynowaną przez Bibliotekę Akademii Rolniczo-Technicznej w Bydgoszczy, bazę EDUKACJA – koordynowaną przez Dolnośląską Bibliotekę Pedagogiczną we Wrocławiu, tworzoną od 2003 r. przez 5 bibliotek pedagogicznych Dolnego Śląska, czy wreszcie bazę PRASA (artykuły z gazet i tygodników), tworzoną od 2006 r. przez BN i 11 miejskich i wojewódzkich bibliotek publicznych.

Te przykłady wskazują, że współpraca przy tworzeniu bibliograficznych baz jest możliwa i korzystna, zwłaszcza wtedy, gdy jest instytucja organizująca i odpowiedzialna za całość przedsięwzięcia oraz gdy dokonuje się wyraźnego podziału pracy. Jest to tzw. model współkatalogowania podzielonego. Stosuje się go także w przypadku bibliografii narodowych. Tak postępuje np. Litwa w odniesieniu do bibliografii zawartości czasopism, gdzie w przedsięwzięciu bierze udział ponad 60 bibliotek, którym przydzielono do analizy odpowiednie tytuły czasopism. Taki podział jest też w Danii, gdzie Biblioteka Królewska odpowiada za bibliografię narodową czasopism, druków muzycznych i dokumentów kartograficznych, natomiast Duńskie Centrum Bibliograficzne, istniejące poza Biblioteką Królewską odpowiada za bibliografię książek, dokumentów audiowizualnych i elektronicznych. Tak jest też w Szwecji, gdzie dokumenty dźwiękowe i filmy są opracowywane w Narodowym Archiwum Nagrań Dźwiękowych i Filmowych, natomiast pozostałe typy dokumentów opracowuje Biblioteka Królewska. Ten podział odpowiedzialności następuje już na etapie wpływu egzemplarza obowiązkowego¹⁵. Tak postępuje też Wielka Brytania, która

¹⁵ U. Knutsen: *Bibliographic control in the nordic countries*. „IFLA Journal” 2006, vol. 32, nr 1, s. 5-12.

chyba najwcześniej, bo już w 1993 r. rozpoczęła pilotażowe współtworzenie brytyjskiej bibliografii narodowej. Odpowiednia umowa obejmuje cztery biblioteki narodowe (szkocką, walijską, irlandzką i British Library) oraz dwie biblioteki uniwersyteckie (Oxford i Cambridge). Odpowiedzialność za organizację prac, zawartość i kształt „British National Bibliography” bierze British Library. I jak się wydaje, jest to jedyny prawidłowy model dla bibliografii narodowej, jeśli ma ją współtworzyć kilka instytucji.

Uważam, że tylko ten model może przynieść efekty również w Polsce, jeśli kiedyś dojdzie do wspólnego tworzenia bieżącej bibliografii narodowej. Sądzę, że przypadku polskiej bibliografii optymalna może być współpraca 2-3 dużych bibliotek, otrzymujących egzemplarz obowiązkowy. Tylko przy takiej liczbie bibliotek można myśleć o utrzymaniu poziomu autorytatywności opisów bibliograficznych i haseł wzorcowych, wzajemnym porozumieniu i odpowiedzialności. Inne rozwiązanie nie może przynieść dobrych efektów, dlatego, że aby opis był autorytatywny, to znaczy wiarygodny, poprawny, pełny, wzorcowy, trzeba mu poświęcić wiele czasu – wiedzą o tym dobrze bibliografowie zajmujący się, zwłaszcza bibliografią retrospektywną 1901-1939, ale też i opisami dokumentów współczesnych. Praca nad opisami bibliograficznymi do bieżącej i retrospektywnej bibliografii narodowej nie jest tym samym, co praca nad sporządzeniem opisu bibliograficznego do katalogu, gdzie opis pełni przede wszystkim rolę identyfikacyjną dla dokumentu.

Uważam, że katalog nie może być podstawą bibliografii z prawdziwego zdarzenia (abstrahuję tu od katalogów inkunabułów i starych druków, które wymagają innego podejścia niż druki nowe – po 1800 r.). Bibliografia, zwłaszcza narodowa wymaga poszukiwań i badań źródłowych – nie mają na to czasu tzw. katalogerzy, którym ustala się normy ilościowe opracowania, ale nawet gdyby mieli czas, to nie mają oni w wielu bibliotekach, nawet akademickich, dostępu do źródeł, może nawet nie wiedzą o ich istnieniu, nie czują się wreszcie odpowiedzialni za efekt końcowy, bo jest on od nich bardzo daleko. Błędne jest oczekiwanie, aby bibliografia była rezultatem prac katalogowych – bo inny jest cel obu źródeł. Bibliografia musi mieć charakter wiarygodnego źródła historycznego, natomiast katalog jest źródłem wiedzy o zasobie danej biblioteki i źródłem doraźnej, szybkiej informacji dla czytelnika.

Zakończę cytatem Heleny Hleb-Koszańskiej, która w swojej ostatniej książce napisała: „«Laicy», którzy nigdy nie parali się bibliografią, skłonni są twierdzić, że sporządzanie opisów bibliograficznych nie nastrocza trudności ani problemów, jest czynnością niemal mechaniczną. A jednak ustalenie brakujących elementów tytułatury: daty, miejsca wydania, rozwiązanie anonimu, pseudonimu lub kryptonimu, wskazanie właściwego autora, gdy to plagiat, wymaga dobrej znajomości bibliografii, nie tylko narodowych, których opis prymarny niekiedy może udzielić miarodajnej informacji. Kiedy indziej trzeba sięgać do różnych wydawnictw informacyjnych po pomocnicze dane faktograficzne; trzeba też mieć dobrą orientację w rozległych obszarach piśmiennictwa, ponadto docieklivość wspomagana przez intuicję”¹⁶.

¹⁶ H. Hleb-Koszańska: *O bibliografii dla niewtajemniczonych*. Wrocław 1974, s. 128-129.

Myślę, że w przypadku bibliografii regionalnych i dziedzinowych, wspólne tworzenie baz danych stanie się za kilka lat w Polsce normą. Wskazują na to dzisiejsze doświadczenia bibliograficznych i katalogowych baz danych w Małopolsce czy na Dolnym Śląsku.

Bibliografia a prawo do informacji

Cechą społeczeństwa demokratycznego jest m.in. wieloświatopoglądowość, wolność wyrażania swoich poglądów, wolność dostępu do informacji. Z punktu widzenia bibliografii jest to przede wszystkim sprawa kompletności, doboru i selekcji materiałów, nie tyle jednak ze względów ideologicznych, co praktycznych – po prostu żadnej bibliografii nie stać na kompletność. Bibliograf musi dokonywać pewnej selekcji nie tylko formalnej, ale i wartościującej.

W dokumentach międzynarodowych dotyczących bibliografii narodowej mówi się wyraźnie, że bibliograf nie może stosować żadnej cenzury ze względów treściowych: ideologicznych, politycznych, narodowych, społecznych. Jedyne dopuszczalne kryteria selekcji (nie cenzury), to kryteria formalne.

Jednak w przypadku bibliografii dziedzinowych i regionalnych konieczne jest stosowanie pewnych kryteriów wartościujących. Tylko jakich? I czy bibliograf jest przygotowany do tego, tzn. czy ma odpowiednie kwalifikacje, czy ma wreszcie czas na rozważania, skoro materiału jest coraz więcej do opracowania, a użytkownicy domagają się informacji aktualnej i szybkiej.

Są też osoby, użytkownicy (?) bibliografii, przekonani, że w niektórych spisach bibliograficznych preferowany jest dobór materiałów pod kątem poprawności politycznej, tj. eksponowania idei liberalnych, masońskich, laickich itp. W Polsce przykładem takich nieuzasadnionych podejrzeń jest „Bibliografia Zawartości Czasopism”. Efektem są publikacje na łamach czasopism o tzw. orientacji prawicowej („Niedziela”, „Gazeta Polska”, „Nasz Dziennik”), których autorzy uważają, że w polskiej bibliografii zawartości czasopism promowane są wartości laickie, natomiast na łamach czasopism o tzw. orientacji lewicowej („Trybuna”, „Nie”), formułowane są zarzuty promowania wartości ultranarodowych i ultrakatolickich. Przy czym obydwie strony oceniają tę samą bibliografię i w ramach interpelacji poselskich oraz nacisków administracyjnych domagają się uwzględnienia swoich racji¹⁷. Oznacza to, że bibliografia postrzegana jest jako element wpływów światopoglądowych. A przecież bibliograf musi zachować obiektywizm, niezależnie od nacisków politycznych i ideologicznych którejkolwiek ze stron. Selekcja jest praktycznym problemem dla bibliografii, ale wraz z postępującą demokratyzacją społeczeństwa, być może będzie się stawała problemem ideologicznym. I na to muszą być przygotowane instytucje opracowujące bibliografie, a jedynym sposobem uprzedzenia potencjalnych zarzutów jest otwarte mówienie o selekcji materiału oraz opracowane i publicznie dostępne jej kryteria.

¹⁷ W latach 1999-2006 w tej sprawie skierowano kilka interpelacji poselskich i senackich oraz opublikowano kilkanaście artykułów na łamach czasopism.

Bibliografia drukowana – bibliografia elektroniczna. Przyszłość bibliografii drukowanej

Współcześnie na świecie, bibliografia istnieje w trzech komplementarnych formach: drukowanej, elektronicznej oraz w postaci mikroform. Forma elektroniczna bibliografii dostępna jest na nośnikach fizycznych (CD) oraz w postaci baz w Internecie. W rekomendacjach międzynarodowego kongresu bibliograficznego w Kopenhadze, wszystkie formy uznano za równorzędne i komplementarne. Ale obserwacje wskazują, że niektóre kraje rezygnują z formy drukowanej, a przewagę zyskuje postać elektroniczna w sieci. Chodzi więc o przyszłość bibliografii drukowanej. Prawdą jest, że odchodzi się od niej, ale następuje to z dużą ostrożnością – najczęściej rezygnuje się z drukowanej formy bibliografii artykułów – tak postąpiono również w Polsce, rezygnując od 2005 r. z drukowanej „Bibliografii Zawartości Czasopism”. Odchodzi się od drukowanej bibliografii dokumentów elektronicznych i dźwiękowych (np. w krajach skandynawskich). Nieliczne kraje postąpiły bardziej radykalnie, rezygnując z drukowanej bieżącej bibliografii narodowej (np. Czechy, Australia). Większość krajów jednak zachowuje się powściągliwie, a dotyczy to krajów o wysokiej tradycji bibliograficznej, jak np. Niemcy czy Francja.

Postać bibliografii narodowej musi uwzględniać jej dwojaką rolę – jako źródła historycznego i jako źródła bieżącej informacji. Bibliografia jako źródło informacji historycznej powinna być rozpatrywana w dwóch aspektach – podmiotowym i przedmiotowym. Aspekt podmiotowy, to bibliografia jako źródło do badań z zakresu różnych dziedzin wiedzy, ich rozwoju, wzajemnych zależności itp. Aspekt przedmiotowy bibliografii, to historyczne badania nad samą bibliografią, kształtem spisów bibliograficznych, ich zawartością, układem, doбором materiału, postacią opisów bibliograficznych. Wiarygodnym i stabilnym źródłem dla takich badań może być tylko bibliografia drukowana. Tylko ona jest świadectwem swego czasu. Dobrze wiedzą o sposobie prowadzenia tego typu badań historycy bibliografii, znawcy *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera czy innych starszych spisów bibliograficznych.

Bibliografia w postaci bazy danych odzwierciedla stan piśmiennictwa, daje bogate możliwości prowadzenia poszukiwań, ale podlegając ciągłym ujednoliceniom, wynikającym ze zmian norm bibliograficznych, nie odzwierciedla rzeczywistego kształtu opisów bibliograficznych, haseł opisu oraz postaci charakterystyk rzeczowych dokumentów, sporządzanych w różnym czasie. Czy ma to jakieś znaczenie? Chyba tak, skoro są kraje, które zachowują bibliografię narodową w osobnej bazie, mającej charakter archiwalny (np. Litwa). Baza bibliografii narodowej powinna istnieć obok bazy katalogowej, zasilając ją opisami bibliograficznymi, które dopiero w katalogu podlegają modyfikacjom koniecznym ze względu na wyszukiwanie.

Pytanie o przyszłość bibliografii drukowanej musi stać również w Polsce. I na pewno powinno być ono rozważane oddzielnie dla bibliografii narodowej i oddzielnie dla bibliografii specjalnych. Decyzje w sprawie bie-

żące bibliografii narodowej muszą być poprzedzone nie tylko obserwacją prenumeraty, ale także wspomnianymi względami natury historycznej.

Wyrażając w tej kwestii swoje zdanie, uważam, że nie należy spieszyć się z rezygnacją z drukowanej postaci bibliografii narodowej, zwłaszcza „Przewodnika Bibliograficznego”, „Bibliografii Wydawnictw Ciągłych” oraz „Bibliografii polskiej 1901-1939, czy „Bibliografii Dokumentów Kartograficznych”. Inaczej może być potraktowana bibliografia poloników – jest ona bowiem wtórna w stosunku do bibliografii narodowej, ponieważ jej opisy zostały zarejestrowane w innych bibliografiach narodowych. Inny charakter ma też bibliografia artykułów, zawierająca dokumenty niesamoistne, będąca ze swej istoty bibliografią selekcyjną. Bibliografie dokumentów elektronicznych na ogół istnieją tylko w postaci elektronicznej, co, jak się wydaje, jest wynikiem nie tylko charakteru rejestrowanych dokumentów, ale także niemożliwego do spełnienia warunku kompletności ze względu na dokumenty sieciowe.

Myślę, że bibliografie specjalne, zwłaszcza dziedzin i zagadnień oraz regionalne i lokalne, będą musiały szybciej zrezygnować z formy drukowanej. Wynika to z ich pierwszoplanowej funkcji dostarczania szybkiej, aktualnej informacji – a tego nie może zapewnić bibliografia drukowana. Docho-
dzą do tego również koszty druku. Wydaje się natomiast, że w przypadku bibliografii osobowych, forma drukowana utrzyma się dłużej ze względu na ich bliskie powiązania z opracowaniami typu historycznego i literackiego.

Badania użyteczności informacyjnej

Badania użyteczności spisów bibliograficznych (z wyjątkiem bibliografii narodowej, która pełni inną rolę i ma inne cele niż tylko użyteczność informacyjna), powinny być podstawą oceny wartości informacyjnej i przydatności tych spisów. Oczywiście, zarówno wartość informacyjna, jak i przydatność jakiejś bibliografii jest sprawą względną. W skrajnych przypadkach można powiedzieć, że bibliografie są niezbędne, albo wręcz przeciwnie – można się bez nich obyć. Mówiąc o badaniu użyteczności spisów bibliograficznych, mam na myśli obiektywną ocenę, wynikającą nie z intuicyjnego przekonania, ale ze zbadania reprezentatywnej próby respondentów. Niestety, takie badania w Polsce nie są prowadzone w sposób systematyczny i planowy, bo po pierwsze, nie ma na nie środków, a po drugie, chyba nie ma zainteresowania tym zagadnieniem wśród badaczy, natomiast bibliotekarze-praktycy raczej nie mają na to czasu¹⁸.

Nie oznacza to oczywiście, że nie ma żadnej wiedzy o przydatności spisów bibliograficznych. Mają ją przede wszystkim pracownicy oddziałów (zakładów) informacji w bibliotekach, którzy na co dzień odpowiadają na pytania użytkowników. Jest to informacja pochodząca z obserwacji. Jej

¹⁸ Potrzeba badań użyteczności bibliografii zgłaszana była w *Uchwale Czwartej Ogólnokrajowej Narady Bibliografów* zob. *Czwarta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*. Warszawa 7-9 czerwca 1995. Warszawa 1994, s. 342. O potrzebie badań użyteczności bibliografii pisała też A. Żbikowska-Migoń w artykule *Bibliografia regionalna – tradycje i perspektywy*. W: *Narodowe i regionalne serwisy bibliograficzne : materiały z ogólnopolskiej konferencji*. Warszawa 1999, s. 17.

uzupełnieniem mogą być statystyki „wejść” do bibliograficznych baz danych – nie jest to jednak źródło wiarygodne. W przypadku bibliografii drukowanych może to być analiza stanu prenumeraty.

Aby jednak odpowiedzieć wiarygodnie na pytanie, czy jakiś spis bibliograficzny jest potrzebny, czy nie, czy można z niego zrezygnować, czy też należy go kontynuować i w jakiej formie, trzeba przeprowadzić, choćby podstawowe badania użyteczności, biorąc pod uwagę przynajmniej dwie grupy: studentów i uczniów oraz pozostałych użytkowników. Badania te powinny być prowadzone okresowo, co kilka lat, zwłaszcza w sytuacji, gdy zmieniają się warunki technologiczne dostępności do bibliografii i gdy zmieniają się oczekiwania informacyjne użytkowników. A z taką właśnie sytuacją mamy do czynienia w ostatnich kilkunastu latach w Polsce.

Badania przydatności spisów bibliograficznych mogłyby być też argumentem w rozmowach z władzami samorządowymi lub dyrekcjami bibliotek, którym czasami bibliografie kojarzą się ze zbędnymi wydatkami. Każda decyzja o zaprzestaniu opracowywania bibliografii, zwłaszcza z długą tradycją, powinna być poprzedzona badaniami jej wykorzystania. W przeciwnym razie jest to nic innego, jak arbitralne decydowanie o tym, jaka informacja jest lub nie jest potrzebna społeczeństwu.

Uwagi końcowe

Wskazane problemy współczesnej polskiej bibliografii, uznane za główne, stanowią tylko pewnego rodzaju sygnały. Wynika to ze zmienności warunków tworzenia i funkcjonowania spisów bibliograficznych oraz wielu nie do końca przewidywalnych czynników zewnętrznych, zwłaszcza technologicznych. Trzeba też pamiętać, że prace bibliograficzne należą do długotrwałych, dlatego każda decyzja zmieniająca stan merytoryczny lub organizacyjny powinna być przemyślana, a podejmujący ją powinni mieć świadomość konsekwencji przyjęcia takiego lub innego rozwiązania. Niewątpliwie, wzorem dla polskiej bibliografii mogą być doświadczenia innych krajów – chodzi jednak o to, aby wybrać te najlepsze, a więc przede wszystkim doprowadzić do pełnego opracowania narodowego piśmiennictwa retrospektywnego, objąć rejestracją bibliograficzną dokumenty dotąd nieopracowane lub opracowane w niewystarczającym stopniu (elektroniczne, dźwiękowe, ikonograficzne), przygotować program retrokonwersji i digitalizacji bibliografii, podjąć działania organizacyjne, zmierzające do współtworzenia bibliograficznych baz danych.

Przedmiot bibliografii w perspektywie rozwoju technologii informacyjnych

Ostatnich kilka dziesięcioleci może okazać się bardzo przełomowymi dla kilkusetletniej historii bibliografii. W środowisku informacyjnym, naturalnym polu egzystencji i rozwoju bibliografii następują bardzo silne i głębokie zmiany, pozostawiające na niej, jak się wydaje, nieodwracalne piętno. Ukonstytuowana latami prac, doświadczeń, dyskusji, pozornie ustabilizowana bibliografia, przechodzi (i przejść musi) okres próby związanej z rewolucją informacyjną. Rozpędzony motor postępu informacyjnego z pewnością wywiera już trwały ślad na paradygmacie zainteresowań bibliografii, w którego centrum leżą książka i dokument. Przekształceń tych nie można ignorować. Bibliografia musi rozwijać się zgodnie z rytmem wyznaczanym przez stosowane technologie. Rzecz w tym, że owe zmiany postępują niezwykle szybko w porównaniu z wcześniejszym tempem, tym bardziej więc należy je rejestrować, opisywać, analizować i klasyfikować. Jest to niezwykle istotne dla egzystencji bibliografii i utrzymania jej dotychczasowej roli oraz koegzystencji z narzędziami konkurencyjnymi.

Celem niniejszego artykułu jest próba wskazania i analizy zmian, które zachodzą w obrębie przedmiotu bibliografii, rozumianej zarówno jako dyscyplina naukowa, jak i działalność informacyjna. Zaproponowana zostanie nowa definicja przedmiotu bibliografii. Silnym zmianom ulega bowiem sama książka, od początków bibliografii będąca najważniejszym obiektem jej zainteresowań, a także szersze pojęcie *dokumentu*, którym bibliografia posługuje się od kilku dziesięcioleci. Pojawiają się obok tradycyjnych, drukowanych, nowe rodzaje obiektów piśmienniczych utrwalające wiedzę i kulturę ludzką, czasem też nowa forma wypiera dotychczasową. Nie należy jednak rozumieć tego zjawiska jako tendencję negatywną. W sferze działań informacyjno-wyszukiwawczych przeniesienie narzędzi i źródeł z ich dotychczasowej, drukowanej postaci do formy elektronicznej, przynosi z pewnością mnóstwo korzyści, zwłaszcza na polu podniesienia ekonomiczności przetwarzania i wyszukiwania informacji. Przedmiot opisu jest dla bibliografii kluczowym elementem decydującym o jej kształcie, możliwościach i realizowanych celach, dlatego należy otworzyć tę naukę

i działalność na zachodzące, ważne zmiany. Obecnie, jak się wydaje, jesteśmy w momencie bardzo istotnych dla bibliografii przeobrażeń w zakresie jej postaci, zainteresowań, a także celów.

Przedmiot bibliografii jako spisu

Przedmiotem bibliografii w rozumieniu utrwalonym przez tradycję jest przede wszystkim książka, szerzej druk, piśmiennictwo i publikacje. Należy się jednak obecnie zastanowić, czy zjawiska związane z rozwojem technologii informacyjnej i informatycznej nie wpłynęły na bibliografię w takim stopniu, aby było konieczne przeformułowanie jej definicji, a zwłaszcza poglądów na jej przedmiot. O przedmiocie bibliografii Józef Korpała stwierdził bardzo szeroko, że jest nim „całe piśmiennictwo od czasów najdawniejszych, a w szczególności wszystko, co ukazuje się współcześnie w druku zarówno w postaci książek czy broszur, jak i artykułów w czasopiśmie i pracach zbiorowych”¹. Helena Hleb-Koszańska pisała „W zależności od wyróżnionych znaczeń terminu bibliografia kształtuje się jej przedmiot. Mianowicie: przedmiotem spisów bibliograficznych jest książka w rozległym tego słowa znaczeniu – inaczej dokument”². Aleksandra Mendykowa, nieco później: „przedmiotem bibliografii rozumianej jako spis bibliograficzny jest książka w szerokim pojęciu – dokument piśmienniczy z tekstem graficznym słownym i pozajęzykowym, a także formy zastępcze książki, dokumenty oglądowe i słuchowe, służące przekazywaniu treści myślowych”³. Stwierdzenie Mendykowej choć pochodzące sprzed ponad dwudziestu lat, otwiera w bibliografii furtkę dla nowych tendencji i przedmiotów, otwiera bibliografię na treści utrwalone w formach różnych od klasycznej postaci książki. Mendykowa choć wskazuje na książkę, jako najważniejszy przedmiot bibliografii, traktuje jednak problem w sposób otwarty, podkreślając uwarunkowania historyczne, zachodzące zmiany w postrzeganiu samej książki jako przedmiotu opracowania. Już dawno bibliografia włączała w krąg swoich zainteresowań obiekty wykorzystujące sposób przekazu inny niż tekst utrwalony metodą piśmienniczą, jednakże w ostatnich latach pojawiło się ich szczególnie wiele.

Pewne zmiany sygnalizuje podręcznik Zbigniewa Żmigrodzkiego z 2000 r. Znajdujemy tam stwierdzenie, że „Rozwój informatyki i informacji naukowej spowodował nowe spojrzenie na zagadnienie bibliografii. Zauważono, że zakres bibliografii wykracza poza cele informacji naukowej, obejmuje także komunikację nienaukową, np. ludyczną, popularyzatorską oraz różne formy kultury symbolicznej. W wyniku postępu technicznego zmieniła się stopniowo nazwa przedmiotu bibliografii, na miejsce książki pojawił się

¹ J. Korpała: *O bibliografiach i informatorach. Poradnik dla wszystkich*. Warszawa 1974, s. 93.

² H. Hleb-Koszańska: *Przedmiot i zadania bibliografii*. W: *Metodyka bibliograficzna. Poradnik dla autorów bibliografii specjalnych*. Pod red. H. Hleb-Koszańskiej, M. Dembowskiej i H. Sawoniaka. Wyd. 2. Warszawa 1963, s. 11-12.

³ A. Mendykowa: *Podstawy bibliografii*. Wyd. 2. Warszawa 1986, s. 12.

dokument a następnie publikacja”⁴. (Niejako na marginesie można w tym miejscu pokusić się o uwagę, że termin publikacja wydaje się być w pewnym sensie węższy, a przez to mniej „operatywny” od terminu dokument).

Przyjrzyjmy się pojęciu samej książki. A. Mendykowa wskazuje, że składa się na nią kilka elementów takich jak tekst, treść, postać zewnętrzna, że może ona przybierać różną formę w zależności od zastosowanych materiałów i warunków technicznych. Autorka czyni bardzo cenne spostrzeżenia z punktu widzenia omawianych tu nowych zjawisk i zmian. Jej zdaniem „Książką był zwój papirusowy w starożytnym Egipcie i Grecji, tabliczki gliniane w Mezopotamii, kodeks pergaminowy w Rzymie i średniowieczu, ksylograf, inkunabuł. Książką jest zarówno rękopis jak tekst drukowany lub powielany inną metodą. Książką w szerokim pojęciu będą również jej nowe formy niegraficzne (formy zastępcze) mikrokarta, mikrofilm, płyta z tekstem słownym, taśma magnetofonowa itp. Niezależnie od postaci zewnętrznej i sposobu utrwalenia tekstu spełniają one podstawowe warunki związane z pojęciem książki. Książka bowiem jako ewenement społeczny i materialny wykonana jest z materiału poręcznego i przenośnego (papirus, pergamin, papier, tworzywo sztuczne itp.) i zawiera w sobie tekst z utrwaloną myślą ludzką przeznaczoną do społecznego upowszechnienia przez powielenie”⁵.

Jest w literaturze bibliologicznej wiele definicji i analiz obrazujących znaczenie pojęcia książki. Stwierdzić można jednak pokrótce, że większość z nich wskazuje głównie na materialny aspekt książki, który w sposób logiczny wynika z historii jej rozwoju. Również potoczne rozumienie postrzega książkę głównie jako papierowy nośnik dzieła literackiego. Krzysztof Migoń wyodrębnia 5 sposobów potocznego pojmowania książki, jest to: 1. synonim dzieła literackiego (piśmienniczego), 2. zapisany lub zadrukowany kodeks, 3. wydawnictwo zwarte w odróżnieniu od czasopisma lub gazety, 4. większa liczba połączonych zadrukowanych stronic (poniżej tej liczby broszura), 5. pewna liczba arkuszy papieru przeznaczonych do zapisania⁶.

Podobne rozumienie książki widoczne jest również we współczesnych, popularnych źródłach informacji, np. Wikipedia podaje, że: „Książka – dokument piśmienniczy myśli ludzkiej, raczej obszerny, w postaci publikacji wielostronicowej o określonej liczbie stron, o charakterze trwałym. Słowo o bardzo wielu pokrewnych znaczeniach. Dzisiejsza postać książki wywodzi się od kodeksu, czyli kartek połączonych grzbietem, które wraz z rozwojem pergaminu zastąpiły poprzednią formę dokumentu piśmienniczego, czyli zwój”⁷. *Polsko-Angielski Tezaurus Informacji Naukowej* podaje następujące rozumienie książki „dokument piśmienniczy w postaci zespołu kart, przeznaczony do rozpowszechniania w formie rękopiśmiennej lub powielany

⁴ *Bibliografia: metodyka i organizacja*. Pod red. Z. Żmigrodzkiego. Warszawa 2000, s. 11-14, 19-23.

⁵ A. Mendykowa: *Podstawy bibliografii...*, s. 12-13.

⁶ K. Migoń: *Nauka o książce. Zarys problematyki*. Wrocław 1984, s. 17.

⁷ Wikipedia. Wolna encyklopedia. [online]. [dostęp 14.02.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Ksiązka>.

różnymi technikami”⁸. W zasadzie zbliżone rozumienie książki znajdziemy w *Słowniku języka polskiego PWN*: „pewna liczba złożonych i oprawionych arkuszy papieru zadrukowanych tekstem; dzieło wydane w tej postaci; także: tekst wydrukowany na tych arkuszach”⁹. *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych* z 2002 r. nie wykazuje w ogóle hasła *książka*. Nieco świeżości wprowadzono do definicji zawartej w *Słowniku terminologii medialnej*, gdzie spostrzeżono iż: „Nowe formy istnienia książki stworzyła technologia cyfrowa: setki tysięcy książek w postaci elektronicznej dostępnych jest na płytach kompaktowych i online; wiele z nich istnieje wyłącznie w tej postaci”¹⁰. *Norma ISO*, obecna już w polskiej wersji językowej i zalecana do stosowania, definiuje omawiane pojęcie następująco: „dzieło opublikowane w formie pisanej, drukowanej lub elektronicznej, zwykle paginowane i stanowiące jednostkę fizyczną”. Usankcjonowano więc formę elektroniczną książki, natomiast informacja o paginacji może czynić tę definicję zbyt ograniczoną. Nie wiadomo również, jak rozumiane jest pojęcie *jednostki fizycznej*, gdyż nie zostało ono w *Normie* oddzielnie zdefiniowane, rozumieć dlatego można, że nie nawiązuje do znaczenia jednostki w praktyce bibliotekarskiej a dosłownie wskazuje na fizyczną postać książki. O *dziele* zaś tutaj czytamy: „zawartość dokumentu będąca wynikiem działalności twórczej, dzięki której podlega on ochronie copyrightu lub tytułu własności przemysłowej ze względu na indywidualny charakter lub nowość”. *Dokument* zaś zdefiniowano następująco „informacja zapisana lub obiekt materialny, które mogą być potraktowane jako jednostka w procesie dokumentacji”¹¹.

Interesująco na tym tle przedstawia się definicja zawarta w *Encyklopedii wiedzy o książce*. Znajdziemy tam, wśród kilku interpretacji (skupiających się również na materialnej stronie książki), jako pierwszą wymienioną (najważniejszą?), następującą: „Zespół treści psychicznych utrwalonych w tekście, elementów materialnych oraz funkcji społecznej, polegającej na oddziaływaniu tych treści na życie umysłowe i społeczne”¹². Jest to rozumienie, choć przedstawione w 1971 r. i zaznaczające aspekt materialny, bardzo szerokie i pozwalające dziś otworzyć pojęcie książki na całą gamę nowych jej postaci.

Dziwić może nieco brak we współczesnych opracowaniach typu słownikowego, otwarcia na nowoczesne przejawy książki, czy odrębnych, im poświęconych haseł. Idea książki, obejmująca również jej funkcję narzędzia komunikacji społecznej, może pozwalać przecież, jak to dzieje się dzisiaj, na jej choćby częściowe oderwanie od materii.

W wyniku ewolucji jako podstawowa postać książki utrwaliła się forma kodeksowa, stanowiąca podstawę zainteresowań bibliologii. Wydaje się jednak, że należy pogodzić się z faktem, że wersje cyfrowe, elektroniczne, multimedialne, hipertekstowe są naturalnym etapem rozwoju książki,

⁸ E. Ścibor, J. Tomasiak-Beck: *PATIN. Polsko-Angielski Tezaurus Informacji Naukowej*. Warszawa 2001.

⁹ *Nowy słownik języka polskiego PWN*. Red. E. Sobol. Warszawa 2002.

¹⁰ *Słownik terminologii medialnej*. Red. W. Pisarek. Kraków 2006.

¹¹ PN-ISO 5127: 2005 *Informacja i dokumentacja. Terminologia*. Warszawa 2005.

¹² *Encyklopedia wiedzy o książce*. Kom. red. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzysławski. Wrocław 1971.

a drukowana forma kodeksowa wcale nie musi być jej przejawem idealnym, optymalnym. Obserwujemy obecnie bardzo silne przemiany, oddalające współczesny wymiar książki od kodeksowego, papierowego wzorca. Naturalnie za wcześnie jest, by mówić o wypieraniu tradycyjnej formy przez nowe. Miejmy również nadzieję, że taka sytuacja nie nastąpi nigdy. Trudno też jeszcze w tym momencie wyrokować, czy nowe, obserwowane obecnie formy utrwalą się i jaki będzie dalszy efekt przekształceń¹³.

Interesujące spostrzeżenia dotyczące zmian formy i funkcji książki czyni Małgorzata Góralska. Autorka pisze, że „wielopostaciowość książek elektronicznych, różne sposoby organizowania i przedstawiania ich treści”¹⁴ nie pozwalają na rozpatrywanie ich z jednowymiarowej perspektywy stosowanej do książek tradycyjnych, czy nawet ich bezpośrednich skanowanych, elektronicznych kopii. „Książka wprowadzona w elektroniczne środowisko z jednej strony (np. tam gdzie mamy do czynienia z dosłownym przeniesieniem – skany) jest jedynie, używając terminologii Eco, «odmłodzeniem» starej formy. Jednak w momencie, gdy następuje daleko idące odejście od kodów komunikacji piśmienniczej na rzecz technologii komputerowej dostrzegamy zmiany również w zakresie funkcji. Odmienne niż w przypadku drukowanych publi-

¹³ Interesujące spostrzeżenia na temat książek elektronicznych można odnaleźć w encyklopedii Wikipedia. Napisano tam iż: „E-book (także: eBook, książka elektroniczna lub publikacja elektroniczna) – treść zapisana w formie elektronicznej, przeznaczona do odczytania za pomocą odpowiedniego oprogramowania zainstalowanego w urządzeniu komputerowym (np. komputer osobisty, specjalne urządzenie do czytania książek, telefon komórkowy czy palmtop). Publikacja elektroniczna jest niekiedy ujmowana szerzej, gdyż obejmuje materiały elektroniczne niebędące książkami, jak choćby systemy pomocy. Trudno przeprowadzić precyzyjną klasyfikację i w gruncie rzeczy można przyjmować rozmaite zakresy definicji publikacji i książek elektronicznych. Można jednak przyjąć, że ta ostatnia jest przeniesieniem klasycznej książki czy czasopisma do świata urządzeń komputerowych, co wyraża się choćby w nazwie. Wskutek zacierania się granic między zakresami mediów, tradycyjna książka jest wydawana na papierze, ale niekiedy towarzyszą jej materiały audiowizualne, zawarte na płytach czy kasetach, zaś książka elektroniczna z natury łączy tekst z multimediami, co zawdzięczać można jednolitości elektronicznego medium”. Ciekawie przedstawiają się również uwagi na temat optymalnej książki elektronicznej. Zdaniem redaktorów powinny charakteryzować ją następujące cechy: „1. wygodny system nawigacyjny i wyszukiwawczy w oprogramowaniu służącym do odczytywania książki, pozwalający nie tylko przewijać strony publikacji, ale i powiększać tekst na ekranie, tworzyć elektroniczne zakładki, wykorzystywać hiperlinki i wyszukiwać informacje według dowolnych kryteriów, z użyciem warunków logicznych. 2. Bardzo dobra czytelność, zakładająca zaawansowane techniki generowania czcionek ekranowych i odpowiednią rozdzielczość ekranu. Niedostatki istniejących technik powodują, że dla większości osób stałe korzystanie z tekstów w postaci elektronicznej jest po prostu męczące, i że czytelnicy chętnie drukują tekst – paradoksalnie, szeroki dostęp do informacji w postaci elektronicznej powoduje wzrost zużycia papieru. 3. Techniki ułatwiające odbiór informacji osobom o rozmaitych dysfunkcjach, jak choćby dźwiękowe odtwarzanie treści (synteza dźwięku), szczególnie istotne dla osób niewidomych i niedowidzących. 4. Dostęp do Internetu (także bezprzewodowy), dzięki któremu użytkownik komputera PC lub dedykowanego urządzenia może aktualizować już posiadane materiały i pobierać nowe. 6. Efektywnie działający, międzynarodowy system wyszukiwania i pozyskiwania materiałów z rozmaitych źródeł, jak biblioteki publiczne i naukowe, archiwa, wydawnictwa, codzienna prasa i periodyki. 7. Skuteczny system płatności za pośrednictwem Internetu (w tym i mikropłatności) pozwalający oprzeć tę formę udostępniania informacji na zdrowych zasadach ekonomicznych” *Wikipedia. Wolna encyklopedia*. [online]. [dostęp 14.02.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Ebook>.

¹⁴ M. Góralska: *Funkcjonalność oraz komunikatywność książki tradycyjnej i elektronicznej w perspektywie semiotycznej*. W: *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*. Pod red. D. Kuźminy. Warszawa 2007, s. 367.

kacji wykorzystywanie książek elektronicznych nie musi być zatem odczytywane jako «zdrada»¹⁵. Opisując książki elektroniczne autorka pisze, że charakteryzują się one: „postacią cyfrową, strukturą modułarną (którą można dekomponować, a wyodrębnione z całości elementy mogą funkcjonować samodzielnie lub stać się częścią innego obiektu cyfrowego) oraz przejawiającą się na wiele sposobów wariacyjnością. Dane zawarte w e-książkach mogą być przetwarzane przez programy komputerowe, co staje się warunkiem użytkowania publikacji elektronicznych porównywalnym z mechanizmem lektury uruchamianym przez czytelników. Ta właściwość książek cyfrowych stoi w zdecydowanej sprzeczności z trwałością i niezmiennością przekazu drukowanych publikacji. Brak stabilności książki elektronicznej wydaje się zatem jej najbardziej charakterystyczną właściwością”¹⁶.

Dla bibliografii mająca miejsce ewolucja (rewolucja?) ma znaczenie zasadnicze. Zmienia przedmiot zainteresowań bibliografii stanowiącej wykaz obiektów przenoszących w czasie i przestrzeni myśl ludzką, świadectwo kultury i cywilizacji. Wydaje się, że współczesne rozumienie bibliografii powinno godzić się i sankcjonować zmiany, jakie następują w zakresie pojęcia książka i wprowadzać je do obszaru swoich zainteresowań. Stoimy być może w obliczu konieczności zdefiniowania pewnych kluczowych dla bibliografii zagadnień na nowo. Książka bowiem okazuje się być tworem polimorficznym.

K. Migoń zauważa, że „Współczesne dociekania nad istotą książki wiążą się z rozpatrywaniem jej jako jednego z typów dokumentów oraz jako jednego spośród licznych środków przekazu”. Można jednak zauważyć, że w kontekście zachodzących zmian dziś również pojęcie *dokumentu* okazuje się zbyt wąskie i mocno nacechowane przywiązaniem do postaci drukowanej. W 1931 r. na X Konferencji Międzynarodowego Instytutu Bibliograficznego zdecydowano o zmianie jego nazwy na Międzynarodowy Instytut Dokumentacji. Jak pisze Regina Hancko „Wynikało to z przekonania, że grecki wyraz «biblion» – książka, będący jednym z członów nazwy «bibliograficzny», stał się jako nośnik informacji zbyt wąski. Zaistniała potrzeba znalezienia terminu szerszego, obejmującego nie tylko nośniki treści zapisanych za pomocą znaków graficznych”¹⁷. Na podstawie przeprowadzonej przez autorkę analizy szeregu definicji konstruowanych przez znaczących dla rozwoju dokumentalistyki badaczy, można zauważyć, że większość z nich wyodrębnia materialność i trwałość jako cechę dystyngtywną dokumentu. Autorka stwierdza „Dokumenty służą do materialnego przekazywania myśli ludzkiej pomiędzy współczesnymi jak również do użytku przyszłych pokoleń”¹⁸. Podobne rozumienie utrzymuje się do chwili obecnej, w dzisiejszych źródłach informacji odnajdujemy potwierdzenie silnej materialności dokumentu, wynikającej także z wielowiekowej etymologii tego słowa, które już w IV w.n.e. uzyskało w pełni ukształtowany sens dowodu pisanego¹⁹. *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i syste-*

¹⁵ Tamże, s. 370.

¹⁶ Tamże, s. 369.

¹⁷ R. Hancko: *Zarys wiadomości o dokumentach*. Warszawa 1972, s. 12.

¹⁸ Tamże, s. 15.

¹⁹ Tamże, s. 9.

mów informacyjno-wyszukiwawczych podaje iż dokumentem jest „utrwalona informacja (wraz z materiałem, nośnikiem, w którym została utrwalona, nośnikiem informacji)”²⁰. W odniesieniu do dzisiejszej przestrzeni informacyjnej, w jakiej przyszło funkcjonować współczesnej bibliografii można stwierdzić, że obfituje ona w obiekty, które trudno jednoznacznie zakwalifikować do grupy dokumentów, gdyż poza funkcją przenoszenia myśli ludzkiej nie posiadają określonej, materialnej postaci.

Wraz z rozwojem mediów i nośników elektronicznych na arenie pojawiło się wiele zupełnie nowych form utrwalających piśmiennictwo, zawierających istotne dla rozwoju nauki i kultury ludzkiej informacje, często z formą klasycznej publikacji nie mających wiele wspólnego. Obok przyjętych i usankcjonowanych przez tradycję terminów takich jak: książka, czasopismo, artykuł, druk, dokument, publikacja, funkcjonują już nowoczesne, w sposób pełniejszy i wierniejszy oddające ducha współczesnego zróżnicowania świata (światów) informacji i wiedzy, np: *obiekt informacyjny* – każdy dokument, źródło informacji należące do zbiorów bibliotecznych itp. niezależnie od jego postaci, formy, nośnika czy metody zapisu; *obiekt cyfrowy* – elektroniczne, czytelne maszynowo źródło informacji; *encja* – element świata rzeczywistego, obiekt, który można nazwać i opisać za pomocą pewnych cech, atrybutów. Obiekt informacyjny wskazywany przez encję może być materialny, fizyczny (książka, której atrybuty to np. autor, tytuł, data wydania; czytnik z atrybutami np. imię, nazwisko, numer karty bibliotecznej), ale również niematerialny, może to być np. pojęcie, fakt czy wydarzenie (wypożyczenie książki, czego atrybuty to np. imię i nazwisko wypożyczającego, numer karty bibliotecznej, data wypożyczenia); *leksja* – stanowi podstawową jednostkę hipertekstu. Jest zwykle zamkniętą, spójną całością, niezbyt długą, może stanowić akapit. Oto przykłady nowych przedmiotów spisu bibliograficznego²¹.

Wydaje się, że w miejsce zacytowanych na początku podrozdziału definicji przedmiotu bibliografii rozumianej jako spis, można wprowadzić konstrukcję nową, uwzględniającą aktualne tendencje i zmiany: *przedmiotem bibliografii rozumianej jako spis bibliograficzny jest każdy obiekt informacyjny, czyli wyodrębniona jako spójna całość informacja niezależnie od formy, nośnika czy metody zapisu, poddająca się deskrypcji bibliograficznej, zgodnej z aktualnie stosowaną metodyką*.

Przedmiot bibliografii jako dyscypliny naukowej

Tutaj znów możemy przywołać opracowania H. Hleb-Koszańskiej i A. Mendykowej. Pierwsza z autorek pisze: „Bibliografia traktowana jako część nauki o książce zajmuje się książką, która jest przedmiotem działań

²⁰ Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych. Oprac. B. Bojar. Warszawa 2002, s. 50.

²¹ Definicje na podstawie: J. Pacek: *W poszukiwaniu optymalnej jednostki opisu*. [online]. „Biuletyn EBIB” 2007, nr 5. [dostęp 14.02.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/2007/86/a.php?pacek>

bibliograficznych oraz [...] wytworami, tj. bibliograficznymi spisami, omówieniami i monografiami”²². Zdaniem A. Mendykowej przedmiot bibliografii „kształtuje się w zależności od trzech różnych znaczeń tego terminu. Bibliografia jako dyscyplina naukowa zajmuje się książką w takim zakresie, w jakim stanowi ona przedmiot i istotę działań bibliograficznych, zajmuje się też efektem tych działań, czyli spisami bibliograficznymi, ich historią i stanem współczesnym, problemami organizacyjnymi i funkcją”²³.

W omawianym zakresie również miał ostatnio miejsce bardzo wyraźny postęp, tym bardziej zauważalny, że są to zmiany ważne z punktu widzenia podstawowego – utylitarnego zastosowania bibliografii. Zmienia się, jak to wykazano wyżej, przedmiot zainteresowania spisu bibliograficznego, zmienia się również sam spis. Bibliografia mimo wypracowania przez setki lat pewnych metod i formy, jak się wydawało optymalnych, jednak od kilku ostatnich dziesięcioleci przechodzi nowy etap w swojej ewolucji, polegający na stopniowej migracji do postaci elektronicznej. Zakres tego procesu jest naturalnie uzależniony od sytuacji społecznej, organizacyjnej, ekonomicznej, zaawansowania w stosowaniu nowoczesnych technologii informacyjnych. Stąd też przenoszenie informacji bibliograficznej do przestrzeni wirtualnej nie zachodzi równomiernie w skali globalnej.

Dziś informację bibliograficzną świadczą bazy danych, repozytoria, biblioteki cyfrowe, katalogi, które łączą się, wymieniając pomiędzy sobą metadane, unifikują się pod względem wypełnianych funkcji i sposobu funkcjonowania. Pomiędzy tego typu źródłami informacji w ich postaci elektronicznej, zacierają się powoli granice i różnice.

Obserwując rozwój coraz potężniejszych narzędzi internetowej informacji, można odnieść wrażenie, że bibliografia wyposażona w możliwości technologii komputerowych prawdopodobnie zmierza w kierunku przybrania oblicza źródła uniwersalnego, które będzie mogło dawać pełną odpowiedź bibliograficzną, zawierającą dane formalne, dotyczące postaci obiektu, jego opis treściowy (zawartościowy) a także sam obiekt, np. pełen tekst artykułu. Dzięki globalizacji postępującej również w sferze działań informacyjnych szansę ma zrealizować się wizja źródła uniwersalnego, dostarczającego informacji o (prawie) wszystkich publikacjach, ale także obiektach archiwalnych czy muzealnych. Dzięki wyszukiwaniu pełnotekstowemu możliwe będzie uzyskanie konkretnej odpowiedzi na pytanie, tkwiącej w choćby wąskim wycinku długiego tekstu i następnie, jeśli to będzie konieczne, np. zakup wybranego fragmentu, strony, czy rozdziału z książki (jak to planują twórcy Google Book Search)²⁴. Można spodziewać się, że w pewnym stopniu konsolidować się będą tworzone, ważne źródła, i dzieje się już tak w wielu przypadkach. Olbrzymie korzyści może przynieść połączenie możliwości wyszukiwawczych narzędzi takich jak: globalny katalog WorldCat (www.worldcat.org), „super biblioteka” cyfrowa Google Book Search (<http://books.google.com>) czy jej „lokalny”, europejski odpowiednik The European Library (<http://www.theeuropeanlibrary.org>)

²² H. Hleb-Koszańska: *Przedmiot i zadania bibliografii...*, s. 11-12.

²³ A. Mendykowa: *Podstawy bibliografii...*, s. 12-13.

²⁴ J. Franke: *Googletheca Universalis? W: Biblioteki cyfrowe: projekty, realizacje, technologie*. Pod red. J. Woźniak-Kasparek i J. Franke. Warszawa 2007, s. 121-166.

oraz szeregu wyszukiwarek specjalizujących się w indeksowaniu publikacji naukowych, takich jak Google Scholar (<http://scholar.google.pl>), MSN Live Search Academic (academic.live.com) czy Yahoo! Search Subscriptions (<http://search.yahoo.com/subscriptions>). Efektem może być realizacja wizji wyśnionych i wymarzonych przez pokolenia badaczy i wizjonerów²⁵. Dzięki wykorzystaniu możliwości automatyzacji, rozpowszechniania za pośrednictwem Internetu może zrealizować się wizja narzędzia uniwersalnego, udostępniającego wiedzę, bez względu na jej postać, czas wytworzenia, miejsce, czy język.

Warto zauważyć, że proces wymiany doświadczeń, adaptowania rozwiązań i narzędzi postępuje w obie strony. Przykładem rozwijająca się dyscyplina, tzw. webometria, która typowe np. dla bibliometrii procesy badawcze stosuje w stosunku do zjawisk o charakterze wirtualnym. Webometria zajmuje się m.in. badaniem zależności i relacji pomiędzy dokumentami w sieci, analizą zawartości i struktury stron WWW²⁶.

Choć bibliografia drukowana nadal pozostaje często najważniejszym lub wręcz jedynym możliwym przedmiotem badań historycznych, metodycznych, statystycznych, bibliometrycznych to należy uznać proces jej przechodzenia do postaci elektronicznej i wirtualnej, dostępnej online, za jak najbardziej wskazany. Przynosi on olbrzymie korzyści dla najważniejszych zadań wypełnianych przez bibliografię, a więc informowania o dorobku piśmienniczym, w szerszym wymiarze o dorobku kulturowym i cywilizacyjnym danych społeczności i ludzkości w ogóle. Rodzi się specyficzna e-bibliografia, lub netografia. Zatem zmienia się również przedmiot zainteresowań badawczych bibliografii jako nauki, która teraz powinna poznawać, analizować i opisywać historię i stan aktualny, problemy organizacyjne i funkcje również wykazów elektronicznych. Zwłaszcza powinna obserwować uważnie kierunki zmian, jakie dokonują się na tym terenie i tendencje rozwoju sieciowej działalności informacyjnej, tak aby dostosowywać do nich, a zwłaszcza do oczekiwań użytkowników, metody i narzędzia.

David G. Hendry i Allyson Carlyle w swoim artykule stwierdzają wręcz, iż bibliografia jest nieco zapomnianym poprzednikiem dzisiejszych różnego rodzaju, popularnych, źródeł informacji w sieci Web. Wedle autorów jednym z najbardziej ekscytujących zjawisk towarzyszących przechodzeniu bibliografii z postaci drukowanej do elektronicznej jest metamorfoza ze statycznej listy umożliwiającej jedynie wyszukiwanie dokumentów, do listy zasobów, po które czytelnik może sięgnąć natychmiast, skierowany odpowiednimi połączeniami. W ten sposób bibliografia „hiperlinkująca” zaczyna zbliżać się możliwościami do tworu w praktyce bibliotekarskiej określonego pojęciem *kolekcja*. Autorzy zwracają uwagę, że obudowana w tech-

²⁵ Na ten temat autor pisze również w: *Netografia Universalis. Nowe oblicze bibliografii*. W: *Oblicza Internetu. Architektura komunikacyjna sieci*. Red. nauk. M. Sokołowski. Elbląg 2007, s. 241-251.

²⁶ Więcej na ten temat: P. Nowak: *Bibliometria, webometria. Podstawy, wybrane zastosowania*. Poznań 2006; W. Pindlowa: *Cybermetria*. W: *Profesjonalna informacja w Internecie*. Red. M. Kocójowa. Kraków 2005, s. 58-61; M. Skalska-Złat: *Cybermetria, netometria, webometria – nowe pojęcia i zadania informatyki*. W: *Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej*. Red. M. Kocójowa. Kraków 2004, s. 159-168.

nologie i możliwości sieciowe bibliografia staje się pewnym systemem informacyjnym²⁷.

Bibliografia w Internecie to nie tylko spisy budowane w sposób tradycyjny, z zastosowaniem skrupulatności tradycyjnego opisu bibliograficznego i prezentowane tylko jako pliki tekstowe czy HTML, wzbogacone o hiperłącza. Bibliografia przestaje być zwykłym spisem, czy wykazem. Należy zastanowić się, jak to robią również autorzy wyżej wymienionego artykułu, czy nowego jej oblicza nie doszukiwać się również w serwisach takich jak katalogi internetowe, zwłaszcza specjalistyczne, np. tzw. serwisy typu *subject gateway*, często określane również jako *high quality* lub *quality-controlled*, które noszą cechy typowe dla bibliografii. Zbliżają się do niej np. przedmiotem zainteresowania (bardzo często są to dokumenty piśmiennicze i inne zawierające informację istotną dla nauki), jakością (wskazywane są informacje wiarygodne, sprawdzone, metadane tworzone są przez osoby kompetentne), i metodą opracowania (stosowanie obowiązujących standardów opisu, wykorzystywanie bibliotecznych klasyfikacji). Przykłady takich serwisów to: amerykański LII (Librarians' Internet Index <http://lii.org>), angielski BUBL LINK (Bulletin Board for Libraries' <http://bubl.ac.uk>) lub polska KINIA (Katalog Internetowy Nauki o Informacji <http://kinia.czytelnia.net>).

W języku angielskim funkcjonuje termin *webliography*. Wykazuje go słownik ODLIS²⁸. Oznacza on tematyczny wykaz cyfrowych zasobów, dostępny w wersji drukowanej lub w sieci Web. Pod danym adresem internetowym znajduje się lista źródeł dostępnych w postaci dokumentów HTML, umożliwiającą użytkownikowi połączenie z obiektem docelowym poprzez kliknięcie linku hipertekstowego. Wedle Słownika narzędzia takie znane są właśnie również jako *subject gateway*.

Bibliografia dzięki wykorzystaniu możliwości hipertekstu staje się two-rem bardzo elastycznym, zarówno pod względem możliwości, w jakie zostały wzbogacone dotychczas statyczne opisy, jak i pod względem samej jej postaci. Trudno dziś bowiem wyraźnie jest wyodrębnić granice takiej internetowej bibliografii, łatwiej postrzegać ją właśnie w kategoriach systemu, na który mogą składać się przeróżne pomniejsze narzędzia, wzajemnie ze sobą skorelowane, współpracujące i realizujące podstawową i wspólną dla siebie ideę: dostarczania użytkownikowi odpowiednio spreparowanej informacji.

Rozpoznanie tych zjawisk powinno należeć do dzisiejszej bibliografii pojmowanej jako nauka. Problemem z pewnością mogą okazać się odpowiednie metody i kryteria opisu.

²⁷ D. G. Hendry, A. Carlyle: *Hotlist or Bibliography? A Case of Genre on the Web*. hicss, p. 51b, *Proceedings of the 39th Annual Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS'06) Track 3*, 2006 [online]. [dostęp 14.02.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://csdl2.computer.org/comp/proceedings/hicss/2006/2507/03/250730051b.pdf>

²⁸ J. M. Reitz : *ODLIS – Online Dictionary for Library and Information Science* [online]. [dostęp 14.02.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://lu.com/odlis>.

Interesującym zjawiskiem, o którym należy jeszcze wspomnieć w kontekście zmian paradygmatu bibliografii, jest tzw. *social bookmarking*. To typowe dla Web 2.0 współopisywanie zasobów przez samych użytkowników. Źródła informacji otwierają się, każdy może je wzbogacać, rozbudowywać, udoskonalać. Rośnie rola i skala współopisywania, współkatalogowania i klasyfikowania, w czym tkwi szansa na niwelację problemów wynikających z niedoskonałości wyszukiwarek. Wbrew pesymistycznym oczekiwaniom nie prowadzi to wcale do spadku jakości tak opracowanej informacji²⁹. Specyficzna dla Web 2.0 tendencja do współdziałania w zakresie tworzenia nowych treści objęła również procesy gromadzenia, opisywania, przetwarzania i udostępniania informacji. Internauci niejako sami zajęli się działalnością informacyjną. Bibliografia również pod tym względem wymyka się profesjonalistom.

Olbrzymie znaczenie mają katalogi internetowe współredagowane przez wolontariuszy z całego świata, dbających o wiarygodność informacji w nich zamieszczonych np. DMOZ open directory project (<http://dmoz.org>). Pojawiają się w Internecie serwisy pozwalające na wzajemne polecanie sobie wybranych, interesujących stron, na zasadzie udostępnianych publicznie zakładki czy polecanych innym, ciekawych informacji, np. del.icio.us (<http://del.icio.us>) lub Digg (<http://www.digg.com>). Niektóre serwisy pozwalają dyskutować i oceniać poszczególne pozycje, np. polski Wykop (<http://www.wykop.pl>), lub Linkr (<http://www.linkr.pl>). Można również dzielić się wyszperaną przez siebie konkretną wiadomością np. Newsvine (<http://www.newsvine.com>); polski Gwar (<http://www.gwar.pl>).

Można również, co ważniejsze dla naszych rozważań, samodzielnie tworzyć opisy pozycji i dokonywać ich kategoryzacji. Pozwala na to np. serwis CiteULike (<http://www.citeulike.org/>), będący darmowym narzędziem do przechowywania, organizowania i udostępniania metainformacji o interesujących artykułach naukowych. Serwis dostarcza profesjonalnych narzędzi, takich jak opcja wyświetlania opisu bibliograficznego, w wybranym przez użytkownika formacie, specjalną metryczkę każdego rekordu, w formacie BibTex, służącą do automatycznego przygotowywania bibliografii przez użytkowników programu LaTeX, wyświetla także abstrakty danych artykułów.

W efekcie wyżej przedstawionych procesów zrodziły się również pojęcia *folksonomii* i *taggowania*. Obydwa odnoszą się do operacji kategoryzowania treści przez samych użytkowników, zwłaszcza za pomocą tworzonych przez nich słów kluczowych.

²⁹ Jak wykazują badacze na przykładzie encyklopedii Wikipedia, taki model pracy zbiorowej bardzo dobrze się sprawdza. Dzięki „mądrości tłumu”, determinacji wolontariuszy by jakość informacji zawartej w encyklopedii pozostawała jak najwyższa, powstaje wytworzona zbiorowym wysiłkiem, wartościowa całość, porównywalna ze znaną encyklopedią „Britannica”. J. Hofmokl, A. Tarkowski: *Wikipedia – pospolite ruszenie encyklopedystów. Największa encyklopedia na świecie*. [online]. „Biuletyn EBIB”. 2006, nr 3. [dostęp 14.02.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.ebib.info/2006/73/hofmokl_tarkowski.php. Na temat Wikipedii również w: S. D. Kotuła: *Jak buduje się jakość baz open content na przykładzie Wikipedii*. [online]. „Biuletyn EBIB” 2007, nr 3. [dostęp 14.02.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/2007/84/a.php?kotula>.

Bibliografia w XXI wieku to taka, którą będziemy potrafili odnaleźć w bazodanowych narzędziach, często pełnotekstowych, dostępnych online. Bibliografia na miarę XXI wieku to taka, która nie będzie bała się tych zmian, która pogodzi się z faktem, że przyjdzie jej przenieść, a przynajmniej podzielić zainteresowanie tradycyjną książką i dokumentem z obiektami często abstrakcyjnymi, wirtualnymi. Bibliografia traktowana jako spis, informator, powinna, i uwzględnia już, wśród przedmiotów swojego zainteresowania nowe sposoby na przenoszenie wiedzy, które wygodniej będzie nazywać specyficznymi obiektami informacyjnymi niż dokumentami. Pojęcie *dokumentu* nie spełnia wymagań nowego środowiska informacyjnego, w którym bibliografii przychodzi dziś funkcjonować i realizować podstawowe dla niej funkcje informacyjne. Głębokie przeobrażenia przechodzi sama książka, dotychczasowy zasadniczy przedmiot zainteresowania wykazów. Z formy kodeksu książka migruje do dysków komputerów, kolportowana jest online poprzez Internet, pomiędzy milionami potencjalnych czytelników³⁰, trafia do telefonów komórkowych³¹, może być wyświetlana na specjalnym papierze elektronicznym. Jako nośniki wiedzy traktujemy również szereg obiektów niepiśmienniczych, często zupełnie abstrakcyjnych, choćby takich jak wystawa, konferencja, czy obiekty archiwalne i muzealne³². Zmienia się również przedmiot bibliografii jako dyscypliny naukowej, badającej wytwory działalności bibliograficznej. Jesteśmy obecnie świadkami przemiany bibliografii z typowej dla niej postaci spisu, wykazu, w nowy bardziej złożony twór o zupełnie szerszym zestawie możliwości wyszukiwawczych. Bibliografia wykorzystująca możliwości informatyzacji, nie tylko może być szybciej, ekonomiczniej, efektywniej, słowem sprawniej, opracowywana. Przestaje być statycznym zbiorem opisów formalnych czy nawet rzeczowych. Same opisy aktywnie wspomagają użytkownika wywołując konkretne obiekty, pozwalają na ich zakup, wypożyczenie, czy dotarcie do konkretnego fragmentu. Bibliografia staje się pewnym systemem informacyjnym, może być złożona z konglomeratu serwisów katalogowych, bazodanowych, wyszukiwawczych. Jako taka również powinna znaleźć się w zbiorze przedmiotów zainteresowań nauki o bibliografii. Być może definicje, które postrzegają bibliografię jedynie w wymiarze spisu należy uznać za przestarzałe. Konieczne może być reformułowanie definicji, nazwanie i opisanie nowych zjawisk. Zadaniem do wykonania dla dzisiejszych bibliografów może być zbudowanie bardziej aktualnego aparatu pojęciowego i terminologicznego.

³⁰ Nie wszyscy pobierający z Internetu książki elektroniczne czytają je.

³¹ Najlepszym przykładem jest Japonia, gdzie bardzo modne są powieści tworzone specjalnie do odczytu na telefonach komórkowych (keitai). Więcej na ten temat: D. Konowrocka: *Amazon Kindle, czyli książka 2.0. PC World Komputer* [online]. [dostęp 14.02.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://notebooki.pcworld.pl/news/131800_1.html

³² Na ich sprawny opis pozwalają nowe formaty takie jak powszechnie już stosowany w bibliotekach cyfrowych Dublin Core, czy bibliograficzny FRBR.

Instytut Bibliograficzny – tradycja i nowe wyzwania

W 2008 r. Instytut Bibliograficzny obchodzi 80-lecie istnienia. Historia Instytutu, jego przemiany organizacyjne, podejmowanie nowych zadań i rezygnacja z innych jest – i z pewnością będzie jeszcze wielokrotnie – przedmiotem licznych analiz i publikacji¹, ograniczmy się więc do przypomnienia podstawowych faktów z jego dziejów.

Instytut został powołany rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z 24 lutego 1928: „Przy Bibliotece Narodowej czynny jest Instytut Bibliograficzny zależny od Dyrektora Biblioteki Narodowej, który ma za zadanie inicjowanie i prowadzenie wszelkich prac wchodzących w zakres bibliografii wytworów pisma, druku i grafiki”². W okresie międzywojennym na Instytucie spoczywała przede wszystkim odpowiedzialność za bieżącą bibliografię narodową wydawnictw zwartych „Urzędowy Wykaz Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej”. Po 1945 r. Instytut podjął ponownie prace nad bieżącą bibliografią narodową książek ukazującą się pod tytułem „Przewodnik Bibliograficzny” oraz przystąpił do prac nad bibliografią zawartości czasopism. W 1949 r. przejął zadania zlikwidowanego Państwowego Instytutu Książki w Łodzi poszerzając stopniowo zakres działań o teorię, normalizację i metodykę bibliografii, statystykę wydawniczą, opracowywanie kolejnych bibliografii: czasopism, poloników zagranicznych, zalecających, a także przygotowywanie na rzecz bibliotek centralnie drukowanych kart katalogowych. W 1977 r. powołano Narodowy Ośrodek ISSN³, a w 1993 r. przeniesiono działające uprzednio w Składnicy

¹ E. Słodkowska: *Instytut Bibliograficzny w Polsce*. „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1964, T.7, nr 4, s. 265-266; K. Ramlau-Klekowska: *75 lat Instytutu Bibliograficznego*. W: *Piąta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów, Warszawa 11-13 czerwca 2003. Referaty i dyskusja*. Warszawa 2004, s. 15-26; J. Sadowska: *Instytut Bibliograficzny w przededniu 80-lecia (1928-2007)*. „Przegląd Biblioteczny” 2007, R. 75, nr 4, s. 568-596.

² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 lutego 1928 r. *O Bibliotece Narodowej* (Dz. U. 1928, Nr 21, poz. 183).

³ Pierwotnie pod nazwą Narodowego Ośrodka Międzynarodowego Systemu Informacji o Wydawnictwach Ciągłych (ISDS).

Księgarskiej Krajowe Biuro ISBN. W 1987 r. ze struktury Instytutu wyłączono Zakład Dokumentacji Księgoznawczej, w 1991 r. rozwiązano Zakład Bibliografii Zalecającej, w 1992 r. zrezygnowano z centralnego druku kart katalogowych na rzecz rozpowszechniania danych na nośnikach komputerowych, które to zadanie przejął Dział Przetwarzania Danych. Zmiany te wynikały z dezaktualizacji pewnych zadań, bądź pojawiania się nowych. Od lat pięćdziesiątych XX w. Instytut Bibliograficzny realizował koncepcję programową Adama Łysakowskiego – narodowej centrali bibliograficznej, czyli instytucji odpowiedzialnej w pełni za opracowanie bieżącej i retrospektywnej bibliografii narodowej oraz prowadzenie prac teoretycznych, normalizacyjnych, naukowo-badawczych w zakresie bibliografii⁴.

W ostatnim dziesięcioleciu, w miarę jak obejmowano rejestracją bibliograficzną coraz to nowe typy dokumentów, zwłaszcza nieksiążkowych, utrzymanie odpowiedzialności Instytutu za przygotowywanie wszystkich członów bibliografii narodowej okazało się nie tylko niemożliwe, ale i niewskazane. Rejestrację różnych typów dokumentów podjęły lub przejęły wyspecjalizowane zakłady – dotyczy to np. bibliografii druków muzycznych, dokumentów kartograficznych czy elektronicznych. Specjaliści z odpowiednich zakładów Biblioteki Narodowej przejęli odpowiedzialność za właściwy dobór i selekcję materiału oraz gwarantują wysoki poziom merytoryczny opisów tych specyficznych dokumentów. Prowadzenie części prac bibliograficznych poza Instytutem Bibliograficznym w żadnym przypadku nie oznaczało ani niższej jakości tych prac, ani degradacji Instytutu. Zapewniał on wsparcie instrukcyjno-metodyczne wszystkim zespołom podejmującym się opracowywania bibliografii i w pewnym zakresie pełnił rolę koordynatora tych działań, czuwając nad zachowaniem przyjętych w Bibliotece Narodowej standardów.

Jednocześnie automatyzacja procesów bibliotecznych i normalizacja opisu bibliograficznego spowodowała ujednolicenie sposobu rejestracji dokumentów dla celów bibliograficznych i bibliotecznych: opisy w bibliografii i w bazie katalogowej są opracowywane w tym samym formacie i zgodnie z tymi samymi standardami. Odrębność bibliografii i katalogu, wyraźna na poziomie redakcji i organizacji, zaciera się na poziomie opisu. Pozwala to włączyć na pewnym etapie prac bibliograficznych szersze grono bibliotekarzy-katalogerów, choć metodyka i organizacja bibliografii, czy to ogłaszanej drukiem czy to udostępnianej w postaci bazy danych, bezwzględnie powinna pozostać w kompetencji doświadczonego bibliografa.

W kontekście tych zmian koncepcja utożsamiająca narodową centralę bibliograficzną z jedną tylko jednostką organizacyjną Biblioteki Narodowej, choćby tak ważną i zasłużoną jak Instytut Bibliograficzny, straciła rację bytu. Funkcja narodowej centrali bibliograficznej, centrum autorytatywnej rejestracji bibliograficznej dokumentów dziedzictwa narodowego jest przypisana do Biblioteki Narodowej jako całości, a nie do jej wydzielonego działu.

⁴ J. Sadowska: *Adam Łysakowski – bibliograf i organizator narodowej centrali bibliograficznej*. W: *Adam Łysakowski – bibliotekarz, bibliograf, bibliolog: materiały z sesji jubileuszowej*. Warszawa 2002, s. 25-42.

Nowa struktura i obecne zadania Instytutu Bibliograficznego

Od 1 września 2007 r. dokonano zmian organizacyjnych na nowo definiując zadania Instytutu Bibliograficznego.

Do zadań IB należy obecnie prowadzenie prac bibliograficznych związanych z publikacją podstawowych członów bieżącej bibliografii narodowej oraz prowadzenie prac metodyczno-instrukcyjnych, działalności normalizacyjnej, informacyjnej, szkoleniowej i konsultacji w zakresie bibliografii, formatów danych, przepisów katalogowania i opracowania rzeczowego. Instytut winien upowszechniać międzynarodowe ustalenia, zalecenia, normy w tym zakresie oraz analizować, popularyzować i wdrażać międzynarodowe standardy i dobre praktyki. Zadania te realizuje 9 pracowników:

- Teorii i Organizacji Bibliografii,
- Kartoteki Wzorcowych Haseł Formalnych,
- Języka Haseł Przedmiotowych Biblioteki Narodowej,
- Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej,
- Przewodnika Bibliograficznego,
- Bibliografii Poloników Zagranicznych,
- Bibliografii Wydawnictw Ciągłych,
- Krajowe Biuro ISBN i ISMN
- Narodowy Ośrodek ISSN⁵.

Pracownia Teorii i Organizacji Bibliografii prowadzi prace metodyczno-instrukcyjne w zakresie bibliografii, formatów danych i przepisów katalogowania, opracowuje zalecenia metodyczne dla bieżącej i retrospektywnej bibliografii narodowej wszystkich typów dokumentów, analizuje międzynarodowe tendencje, inicjatywy i projekty w tym zakresie.

Do zakresu zadań Pracowni należy również prowadzenie sekretariatu Komitetu Technicznego nr 242 ds. Informacji i Dokumentacji Polskiego Komitetu Normalizacyjnego, gromadzenie i opracowywanie informacji o polskich i międzynarodowych normach z zakresu bibliografii i bibliotekarstwa oraz informacja, doradztwo i konsultacje w zakresie bibliografii, formatów danych i normalizacji bibliograficznej. Kierownik Pracowni uczestniczy także w pracach zespołu bibliotekarza systemowego odpowiadając za moduł katalogowania, zapewnia to utrzymanie stałego roboczego kontaktu z bazą katalogową i zespołem katalogerów Biblioteki Narodowej, pozwala kontrolować na bieżąco zachowanie przyjętych standardów i wprowadzanie nowych, ujednoliconych rozwiązań.

Pracownia Kartoteki Wzorcowych Haseł Formalnych sprawuje nadzór nad kartoteką wzorcową haseł formalnych i prowadzi prace metodyczno-instrukcyjne w zakresie formatu MARC 21 rekordu wzorcowego i zasad tworzenia haseł wzorcowych formalnych. (pełna kontrola kartoteki nie była dotychczas prowadzona ze względu na brak stałego zespołu). Pracownia będzie koordynować prace porządkowe w kartotece, które docelowo pozwolą na publiczną prezentację haseł wzorcowych obsługujących polską

⁵ Stan zatrudnienia w IB: 36 etatów, docelowo ok. 40 osób.

bibliografię narodową. Będzie również analizować międzynarodowe inicjatywy i projekty w zakresie kartotek wzorcowych, takie jak np. LEAF czy VIAF pod kątem możliwości wykorzystania tych doświadczeń.

Pracownia Języka Haseł Przedmiotowych Biblioteki Narodowej odpowiada za rozwój Języka Haseł Przedmiotowych Biblioteki Narodowej, prowadzenie kartoteki wzorcowej oraz prac metodycznych w zakresie opracowania przedmiotowego. Przygotowuje dane do publicznej prezentacji i rozpowszechniania, przeprowadza melioracje związane z wprowadzaniem nowych haseł i nowymi ustaleniami metodycznymi, czuwa nad utrzymaniem jednolitości poziomu opracowania i spójnością indeksu przedmiotowego. Pracownia prowadzi szkolenia oraz współpracuje ze wszystkimi zakładami BN opracowującymi przedmiotowo różne typy dokumentów i z bibliotekami stosującymi JHP BN. Do 2007 r. prace nad JHP BN prowadzi nieformalny zespół złożony z pracowników kilku zakładów.

Pracownia Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej przygotowuje kolejne wydania tablic UKD na potrzeby Biblioteki Narodowej i bibliotek publicznych, prowadzi prace instrukcyjno-metodyczne w zakresie stosowania UKD oraz szkolenia w tym zakresie. Pracownia rozpocznie prace nad projektem adaptacji formatu kartoteki wzorcowej klasyfikacji i koncepcją kartoteki wzorcowej Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej. Jej brak jest poważnym utrudnieniem zarówno dla katalogerów BN, jak i dla użytkowników UKD w innych bibliotekach, a również przeszkodą w podjęciu współpracy z bibliotekami narodowymi krajów środkowoeuropejskich współtworzącymi MSAC⁶.

Pracownia Przewodnika Bibliograficznego odpowiada za korektę i redakcję opisów bibliograficznych i haseł polskiej bieżącej bibliografii narodowej wydawnictw zwartych, przygotowanie publikacji w wersji drukowanej i danych udostępnianych w wersji elektronicznej, opracowanie indeksów rocznych oraz przygotowanie kumulacji „Przewodnika Bibliograficznego”.

Pracownia Bibliografii Poloników Zagranicznych odpowiada za dobór i selekcję materiału do bieżącej bibliografii poloników zagranicznych, opracowanie bibliograficzne opisów poloników przejętych z zagranicznych źródeł bibliograficznych i prace redakcyjne nad rocznikiem „Polonika Zagraniczne” oraz bibliografią przekładów polskiej literatury pięknej („Literatura polska w przekładach”).

Pracownia Bibliografii Wydawnictw Ciągłych odpowiada za dobór i selekcję materiału do bieżącej bibliografii wydawnictw ciągłych, opracowanie bibliograficzne opisów i prace redakcyjne nad kwartalnikami „Bibliografia Wydawnictwa Ciągłych Nowych, Zawieszonych i Zmieniających Tytuł” oraz opracowanie i publikację retrospektywnej bibliografii narodowej wydawnictw ciągłych.

⁶ MSAC – Multilingual Subject Acces to Catalogues, projekt mający na celu umożliwienie dostępu do różnych zasobów kontrolowanego słownictwa za pośrednictwem symboli UKD prowadzi Narodni knihovna v Pradze. Więcej: http://info.jib.cz/novinky/copy_of_novinky/novinky/2006/knihovny-msac

Krajowe Biuro ISBN i ISMN prowadzi rejestrację polskich wydawców i przydziela im pule numerów identyfikacyjnych oraz przekazuje dane do międzynarodowego systemu.

Narodowy Ośrodek ISSN nadaje numery identyfikacyjne ukazującym się w Polsce czasopismom i przekazuje dane do międzynarodowego systemu.

Od 1 września 2007 r. komórkami organizacyjnymi pierwszego szczebla są następujące komórki, uprzednio funkcjonujące w strukturze Instytutu Bibliograficznego:

- Zakład Bibliografii Polskiej 1901-1939.
- Zakład Bibliografii Zawartości Czasopism.
- Zakład Statystyki Wydawnictw.

Z dniem 31 sierpnia 2007 r. zostały rozwiązane: Zakład Przewodnika Bibliograficznego i Ośrodek Normalizacji Bibliograficznej. Prace w nich prowadzone przejęły inne zakłady i pracownice Biblioteki Narodowej. Pracownicy Zakładu Przewodnika Bibliograficznego kontynuują pracę w zakładach odpowiadających za formalne i rzeczowe opracowanie książek w BN: Zakładzie Książki i Zakładzie Opracowania Rzeczowego, a częściowo zasilili nowo powstałe pracownice IB. Zadania realizowane uprzednio, w miarę skromnych możliwości, przez Ośrodek Normalizacji Bibliograficznej⁷, podjęły cztery nowe pracownice IB: Teorii i Organizacji Bibliografii⁸, Kartoteki Wzorcowych Haseł Formalnych, Języka Haseł Przedmiotowych Biblioteki Narodowej, Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej.

Instytut Bibliograficzny a bieżąca bibliografia narodowa

Jednym z podstawowych zadań Instytutu Bibliograficznego pozostaje wydawanie bieżącej bibliografii narodowej wydawnictw zwartych, wydawnictw ciągłych oraz eksteriorików.

Tryb prac nad opracowaniem i publikacją bibliografii wydawnictw ciągłych i poloników zagranicznych nie zmienił się, pracując nad nimi te same zespoły ulokowane w strukturze IB.

Zasadniczo zmieniła się organizacja pracy nad kluczowym członem bieżącej bibliografii narodowej, jakim jest „Przewodnik Bibliograficzny”. Opracowaniem wydawnictw zwartych zajmują się obecnie dwa duże zespoły działające poza IB: Zakład Książki i Zakład Opracowania Rzeczowego.

⁷ Ośrodek Normalizacji Bibliograficznej w latach 1996-2006 zatrudniał 4-5 osób (3,5-4 etaty). W 2007 r. udało się zwiększyć zatrudnienie o 2 osoby. Obecnie zadania, które próbowaliśmy realizować w ONB, prowadzą cztery pracownice Instytutu dysponujące 15 etatami. Docelowe zatrudnienie to prawdopodobnie 18 osób.

⁸ Pracownia ta nie jest tożsama z uprzednio funkcjonującym w strukturze IB Zakładem Teorii i Organizacji Bibliografii. Zespół tego Zakładu kontynuuje prace nad bibliografiami bibliologicznymi w Zakładzie Dokumentacji Księgoznawczej. Pracownia Teorii i Organizacji Bibliografii to zespół nowy, którego zadaniem jest prowadzenie prac instrukcyjno-metodycznych w zakresie formatów, standardów i norm oraz organizacji bibliografii.

wego, które elastycznie mogą dostosowywać rytm pracy do zmiennego rytmu wpływu egzemplarza obowiązkowego, co pozwala na przyspieszenie rejestracji bibliograficznej i szybsze udostępnianie opisów w katalogu BN. Fachowa wiedza i doświadczenie pracowników dawnego Zakładu Przewodnika Bibliograficznego są w pełni wykorzystane w procesie przygotowywania opisów do bieżącej bibliografii, służą oni pomocą pozostałym pracownikom Zakładu Książki i Zakładu Opracowania Rzeczowego, którzy stopniowo wdrażają się do tych prac. Połączenie zespołów i zlokalizowanie opisu wydawnictw zwartych w jednym miejscu jest naturalną konsekwencją ujednolicenia standardów opisu bibliograficznego i katalogowego, które wymusiła normalizacja i automatyzacja procesów bibliograficznych i bibliotecznych.

Opisy bibliograficzne zaopatrzone w charakterystyki treściowe (hasła przedmiotowe i symbole UKD) są następnie przedmiotem prac redakcyjnych w Pracowni Przewodnika Bibliograficznego IB, która odpowiada za ostateczny dobór materiału, jakość opisu, terminowe przekazywane tygodniowych partii materiału do upowszechniania, sporządzanie rocznych indeksów.

Nad jakością danych czuwają również inne zespoły pracujące w strukturze Instytutu, a zajmujące się standardami rejestracji bibliograficznej i opisu rzeczowego: Pracownia Teorii i Organizacji Bibliografii, Pracownia Kartoteki Wzorcowych Hasel Formalnych, Pracownia Języka Hasel Przedmiotowych Biblioteki Narodowej i Pracownia Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej⁹.

System ścisłej współpracy wielu komórek BN i tych zajmujących się praktyką bibliograficzną, i tych, które czuwają nad autorytatywnością i adekwatnością hasel, zapewnia wysoką jakość danych wyjściowych. Nowa struktura, nowa droga książki i nowy podział pracy działa w BN zaledwie od kilku miesięcy, ale możemy już stwierdzić, że zmiany te – choć niełatwe ze względów zarówno logistycznych jak i psychologicznych – nie spowodowały spadku ilościowego, ani jakościowego opisów bieżącej bibliografii książek¹⁰.

Poza Instytutem Bibliograficznym pozostają:

– pozostałe człony bieżącej bibliografii narodowej, które przygotowują odpowiednie zakłady Biblioteki Narodowej:

- „Bibliografia Dokumentów Kartograficznych”,
- „Bibliografia Dokumentów Elektronicznych”,
- „Bibliografia Zawartości Czasopism”,
- oraz rejestracja bibliograficzna druków muzycznych publikowana w osobnym numerze Przewodnika Bibliograficznego;
- bibliografie specjalne – bibliologiczne, które przygotowuje Pracownia Bibliografii Bibliologicznych w Zakładzie Dokumentacji Księgoznawczej:
- „Bibliografia Bibliografii Polskich”,

⁹ Więcej informacji na temat organizacji pracy nad bieżącą bibliografią narodową wydawnictw zwartych przedstawia Magdalena Krynicka w artykule „Przewodnik Bibliograficzny” – niezbędne źródło informacji, zamieszczonym w niniejszym tomie na str. 74-81.

¹⁰ W 2007 r. „Przewodnik Bibliograficzny” zarejestrował 27 569 opisów bibliograficznych (w 2006 r. – 26 619).

- „Polska Bibliografia Bibliologiczna”,
- „Bibliografia Analityczna Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej”;
– bibliografia narodowa retrospektywna, za którą odpowiedzialny jest Zakład Bibliografii Polskiej 1901-1939.

Instytut Bibliograficzny współpracuje ze wszystkimi zakładami w zakresie metod rejestracji bibliograficznej, standardów, organizacji i sposobu udostępniania bibliografii, zarówno w tradycyjnej formie drukowanej, jak i w postaci dostępnych sieciowo baz danych.

W 2008 r. w Bibliotece Narodowej będą kontynuowane prace nad podstawowymi i uzupełniającymi członami bibliografii narodowej:

- „Przewodnikiem Bibliograficznym”¹¹,
- „Bibliografią Wydawnictw Ciągłych Nowych, Zawieszonych i Zmieniających Tytuł”¹²,
- Bibliografią Wydawnictw Ciągłych¹³,
- Bibliografią Poloników Zagranicznych¹⁴,
- Bibliografią Zawartości Czasopism¹⁵,
- Bibliografią Dokumentów Elektronicznych¹⁶,
- Bibliografią Dokumentów Kartograficznych¹⁷.

Przewidujemy ponadto udostępnienie w witrynie BN bazy zawierającej opisy dokumentów dźwiękowych, które wpłynęły do BN jako egzemplarz obowiązkowy w 2007 r.¹⁸. Baza będzie sukcesywnie zasilana opisami bieżącego wpływu. Rejestracja bibliograficzna nagrań dźwiękowych wypełni znaczną lukę w systemie bieżącej bibliografii narodowej¹⁹, tym bardziej dotkliwą, że w ostatnich latach obserwujemy coraz większy udział tych

¹¹ Publikacja 52 zeszytów bieżących (tygodnik) oraz 5 zeszytów uzupełnień (książki opublikowane przed 2006 r., które z różnych względów nie zostały zarejestrowane na bieżąco). Opisy sukcesywnie zasilają bazę danych dostępną w witrynie BN. Baza obejmie w bieżącym roku dane od 1970 r. Dane będą również dostępne na CD-ROM.

¹² Publikacja 4 zeszytów (kwartalnik).

¹³ Gromadzenie i redakcja opisów w bazach zawierających dane za 2006, 2007, 2008.

¹⁴ Publikacja roczników 2004, 2005 oraz gromadzenie i redakcja opisów do kolejnych roczników.

¹⁵ Baza danych dostępna w witrynie BN aktualizowana w trybie miesięcznym, dane rozpoznawane w wersji elektronicznej oraz baza PRASA powstająca we współpracy z bibliotekami publicznymi.

¹⁶ Dwie wkładki do „Przewodnika Bibliograficznego” (półrocznik) oraz baza danych dostępna w witrynie BN. Wpływ na sposób i zakres rejestracji tych dokumentów będą miały podjęte w BN wstępne prace nad koncepcją Narodowego Repozytorium Dokumentów Elektronicznych.

¹⁷ Publikacja tomów za 2004, 2005 i 2006 r. oraz gromadzenie opisów do kolejnych tomów.

¹⁸ W 2007 r. pozyskano jako egzemplarz obowiązkowy ok. 5500 tytułów dokumentów dźwiękowych. Brak danych statystycznych dotyczących produkcji nagrań w Polsce nie pozwala oszacować stopnia kompletności eo w tym zakresie. Pracownicy Zakładu Dokumentów Dźwiękowych i Audiowizualnych na podstawie własnych obserwacji rynku oceniają wpływ eo do BN na ok. 50% bieżącej oferty.

¹⁹ Wg wyników ankiety przeprowadzonej w 2001 r. przez Unni Knutsen 50% badanych bibliografii narodowych rejestrowało dokumenty dźwiękowe, a kilka następnych planowało uruchomić rejestrację w następnych latach. U. Knutsen: *Changes in the national bibliographies, 1996-2001*. [online]. [dostęp 20.12.2007]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ifla.org/IV/ifla67/papers/143-199e.pdf>. Brak niestety danych z kolejnych lat.

publikacji w rynku wydawniczym, związany m.in. z rosnącą popularnością książki mówionej (audiobook).

W IB planujemy w 2008 r. również publikację tomu uzupełnień do „Bibliografii niezależnych wydawnictw ciągłych z lat 1976-1990”²⁰ oraz bibliografii zawierającej opisy dzieł polskiej literatury pięknej „Literatura polska w przekładach 1971-1980”.

W ramach prac retrospektywnych mających zapełnić luki w rejestracji bibliograficznej będą prowadzone prace redakcyjne nad publikacją rejestrującą wydawnictwa ciągłe z lat 1990-1995 oraz 1944-1950.

Przed zaplanowaną na jesień 2008 r. VI Ogólnokrajową Radą Bibliografów zostanie sporządzony bilans stanu rejestracji polskiej bibliografii narodowej i określenie potrzeb w tym zakresie, z uwzględnieniem priorytetów na najbliższą przyszłość. Zastanowimy się nad zasadami doboru i selekcji, formami udostępniania, a nasze wnioski i propozycje poddamy pod ocenę i dyskusję środowiska bibliografów i bibliotekarzy.

Działalność instrukcyjna, metodyczna i naukowa Instytutu Bibliograficznego

W ostatnich latach IB skupiał się na pierwszoplanowym niewątpliwie zadaniu prowadzenia prac bibliograficznych, zaniedbując działalność metodyczną, instrukcyjną czy informacyjną, która jest obowiązkiem statutowym BN na równi z opracowaniem bibliografii narodowej. Zamierzamy stopniowo odbudować tę sferę działalności Instytutu. Plany w tym zakresie obejmują przede wszystkim:

- podjęcie prac nad przygotowaniem polskiej wersji formatu MARC 21 rekordu bibliograficznego i rekordu wzorcowego. Format będzie udostępniony w wersji elektronicznej w witrynie Biblioteki Narodowej i na bieżąco aktualizowany. Pracownia Teorii i Organizacji Bibliografii ma za zadanie analizowanie propozycji zmian i dyskusji na ich temat na forum międzynarodowym oraz bieżące informowanie o zmianach. Przekład (nie adaptacja!) pełnej wersji formatu oraz monitorowanie zmian jest, zgodnie z zaleceniami komitetu MARBI, powinnością biblioteki narodowej danego kraju lub obszaru językowego²¹;

- prowadzenie prac instrukcyjno-metodycznych oraz publikacja adaptacji formatu i instrukcji opisu, a także tworzenia haseł. Prace te są prowadzone wspólnie ze specjalistami odpowiedzialnymi za opracowanie poszczególnych typów dokumentów. W 2008 r. ukażą się instrukcje formatu MARC 21 dla dokumentów ikonograficznych²², artykułów z czaso-

²⁰ S. Skwirowska (red.): *Bibliografia niezależnych wydawnictw ciągłych z lat 1976-1990*. Warszawa : Biblioteka Narodowa, 2001.

²¹ S. McCallum: *MARC21 Support System*. [online]. [dostęp 20.12.2007]. Dostępny w World Wide Web: http://www.d-nb.de/standardisierung/pdf/sally_mccallum.pdf.

²² Publikacja *Format MARC 21 rekordu bibliograficznego: dokumenty ikonograficzne* autorstwa Agaty Pietrzak ukazała się na początku 2008 r.

pism, ujednolicony format MARC 21 dla baz w systemie MAK oraz instrukcja określająca zasady tworzenia hasła korporatywnego;

- uruchomienie serwisu informacyjnego w witrynie Biblioteki Narodowej, w którym będziemy zamieszczać informacje i wskazówki metodyczne z zakresu przepisów katalogowania, formatów, norm i standardów, prezentować międzynarodowe i lokalne inicjatywy i projekty z tego obszaru, ze szczególnym naciskiem na działalność Division of Bibliographic Control IFLA oraz aktualną literaturę przedmiotu, w tym zwłaszcza teksty dostępne sieciowo²³;

- rozbudowa serwisu informacyjnego o Języku Hasel Przedmiotowych Biblioteki Narodowej dostępnego w witrynie Biblioteki Narodowej. Serwis będzie zawierał zarówno podstawowe informacje o JHP BN, zasady doboru i redakcji haseł, listy haseł nowych i usuniętych, informacje o pracach prowadzonych w bazie katalogowej BN w obrębie indeksu przedmiotowego, wskazówki metodyczne dotyczące zarówno stosowania tematów i określników, jak i opracowania dokumentów różnych typów. Ze względu na planowany przegląd całości słownictwa JHP BN i związane z nim prace porządkowe w kartotece wzorcowej oraz rewizję metodyki rezygnujemy czasowo z ogłaszania materiałów drukiem, wszystkie informacje i ustalenia metodyczne będą ogłaszane w serwisie elektronicznym²⁴;

- uruchomienie serwisu informacyjnego o Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiątej dostępnego w witrynie elektronicznej BN. Serwis będzie zawierał podstawowe informacje o UKD i jej polskich adaptacjach oraz „Biuletyn UKD”, dwumiesięcznik prezentujący wskazówki metodyczne i decyzje opracowane na potrzeby klasyfikacji książek ogłaszanych w bieżącej bibliografii narodowej²⁵;

- podjęcie prac nad nowym określeniem zasad doboru i selekcji materiału do bieżącej bibliografii narodowej wszystkich typów dokumentów (wydawnictwa zwarte, wydawnictwa ciągłe, polonika zagraniczne, artykuły z czasopism, druki muzyczne, dokumenty elektroniczne, kartograficzne i dźwiękowe) oraz sposobu ich udostępniania. Przedmiotem analizy powinny być międzynarodowe projekty z zakresu rejestracji bibliograficznej i przepisów katalogowania oraz dotyczące funkcjonalnego dostępu do rekordów bibliograficznych i wzorcowych, takie jak FRBR, FRANAR, FR SAR, dyskusja na ich temat i pierwsze próby wdrożeń. Z zainteresowaniem oczekujemy na ogłoszenie zaleceń IFLA dotyczących bibliografii narodowych w erze cyfrowej²⁶, będzie to pierwszy dokument tej rangi od

²³ Serwis „Normy-Formaty-Standardy” od marca 2008 r. jest dostępny pod adresem <http://www.bn.org.pl/nfs/>.

²⁴ Nowa formuła serwisu dostępnego pod adresem <http://www.bn.org.pl/jhp/> została zaprezentowana na X warsztatach JHP BN (czerwiec 2008 r.).

²⁵ Serwis dostępny pod adresem <http://www.bn.org.pl/index.php?id=6&ukd> uruchomiono w lutym 2008 r.

²⁶ „Guidelines for National Bibliographies in the Digital Age”. Publikację pełnego tekstu w celu poddania go pod dyskusję zapowiadano na koniec 2007 r. Do 10.01.2008 tekst nie był jeszcze dostępny. Od czerwca dokument pod tytułem „Guidelines for National Bibliographies in the Electronic Age” opracowany przez IFLA Working Group on Guidelines for National Bibliographies jest dostępny pod adresem <http://www.ifla.org/VII/s12/guidelines-national-bibliographies-electronic-age.pdf> [dostęp 16.06.2008].

czasu kongresu paryskiego w 1977 r. i kopenhaskiego w 1998 r. oraz publikacji zaleceń dla narodowych agencji bibliograficznych i bibliografii narodowych²⁷. Tezy nowego dokumentu IFLA będą z pewnością przedmiotem międzynarodowej dyskusji, liczymy na taką dyskusję również w polskim środowisku bibliografów, bibliotekarzy i bibliotekoznawców, teoretyków i praktyków bibliografii. Z udostępnionych dotychczas materiałów wynika, że w zaleceniach IFLA zostaje zachwiana dotychczasowa krucha równowaga pomiędzy dokumentacyjną (historyczną) funkcją bibliografii narodowej a funkcją informacyjną. Szybki dostęp do opisów bibliograficznych jest wyraźnym priorytetem, podkreśla się konieczność sprostanie wymaganiom społeczeństwa informacyjnego w realiach stale przyspieszającej zmiany technologicznej i konieczność skutecznej współpracy z serwisami komercyjnymi rynku wydawniczego i księgarskiego. Dokument IFLA jako kluczowy dziś problem narodowych agencji bibliograficznych wymienia rejestrację dokumentów elektronicznych, w tym zwłaszcza dostępnych sieciowo. Jest to wyzwanie dla naszej bibliografii narodowej, która dotychczas obejmuje jedynie dokumenty utrwalone na nośnikach. Drugim ważnym dokumentem, który z całą starannością powinniśmy przeanalizować, jest raport czy raczej projekcja rejestracji bibliograficznej opracowana przez grupę roboczą powołaną w Library of Congress²⁸, w której zasygnalizowano główne problemy współczesnej bibliografii wskazując proponowane kierunki zmian, a zarazem prognozę ewentualnych kosztów zaniechania. Dokument ten wart jest uwagi ze względu na szczególną pozycję i wielki potencjał Library of Congress, choć kwestia rejestracji bibliograficznej w kraju, który nie opracowuje bibliografii narodowej ma oczywiście inny wymiar i jest inaczej postrzegana niż np. w większości krajów europejskich. Raport wskazuje m.in. na konieczność podziału odpowiedzialności w organizacji rejestracji bibliograficznej, intensyfikację prac nad międzynarodową kartoteką wzorcową, radykalne poszerzenie i ułatwienie dostępu do zbiorów specjalnych, bardziej widoczną obecność opisów w sieci, wdrożenie FRBR, optymalizację LCSH poprzez uproszczenie jego gramatyki, rozpoznanie potencjału automatycznego indeksowania;

– organizowanie zebrań informacyjnych i naukowych poświęconych przede wszystkim problemom współczesnej bibliografii, normalizacji, standardom opisu bibliograficznego i opracowania rzeczowego. Do udziału zapraszamy wszystkich zainteresowanych, liczymy na interesującą współpracę zarówno ze środowiskiem akademickim, jak i z bibliotekarzami-praktykami. Informacje o planowanych zebraniach będą zamieszczane w witrynie Biblioteki Narodowej;

– organizację Szóstej Ogólnokrajowej Narady Bibliografów, na którą zaprosimy przedstawicieli środowiska bibliografów i bibliotekarzy w październiku 2008 r.

²⁷ *Guidelines for the National Bibliographic Agency and National Bibliography*, prep. by the IFLA International Office for UBC, London 1979.

²⁸ *Report on the Future of Bibliographic Control*, wersja robocza opublikowana w grudniu 2007, wersja ostateczna pod tytułem *On the Record* w styczniu 2008 r. [dostęp 11.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.loc.gov/bibliographic-future/news/lcwg-ontherecord-jan08-final.pdf>.

Przedmiotem naszej refleksji powinna być przyszłość serwisów bibliograficznych w kontekście obecności bibliograficznych źródeł informacji w globalnej sieci. Czy powinny utrzymywać swoją autonomię, czy też (a jeśli tak, to w jaki sposób) uwzględniać i dążyć do zaspokojenia rosnących oczekiwań i zmieniających się potrzeb informacyjnych użytkowników? Spośród wielu problemów, nad którymi dyskutuje dziś środowisko bibliotekarskie na świecie, wymienimy z konieczności tylko kilka, które wydają się szczególnie aktualne i powinny być przedmiotem analizy, refleksji i dyskusji w Instytucie Bibliograficznym

Wzbogacony opis bibliograficzny

Próby wzbogacenia opisu bibliograficznego o dodatkowe elementy i treści różne ośrodki podejmują co najmniej od kilkunastu lat. Od 1992 r. pracował powołany w Library of Congress zespół BEAT (Bibliographic Enrichment Advisory Team)²⁹, z którego inicjatywy uruchomiono wiele projektów, wśród nich najbardziej znany Digital Tables of Contents Project (D-TOC) zapewniający elektroniczny dostęp do spisów treści rejestrowanych publikacji. Spisy treści są dostępne z poziomu opisu w OPAC-u Library of Congress, ale również wyszukiwarek internetowych³⁰. W Europie możliwościami wzbogacenia informacji w opisie bibliograficznym zajmowała się m.in. działająca od 1999 r. grupa Enrichi³¹. W ubiegłym roku projekt udostępniania spisów treści publikacji uruchomiła Narodní knihovna w Pradze³².

W ramach tych projektów podejmowano próby wzbogacenia opisu bibliograficznego przede wszystkim o spisy treści publikacji, skany okładek (obwoluty), noty o autorach, fragmenty tekstu (utworu), ilustracje, streszczenia i abstrakty, linki do zasobów zdigitalizowanych. Wykorzystywano zwłaszcza dane przygotowane i dostarczone przez zainteresowanych współpracą wydawców. Inspirujące były doświadczenia ze standardem metadanych o publikacjach ONIX, opracowanym na potrzeby rynku księgarskiego, w którym można zapisywać i udostępniać wiele danych uzupełniających tradycyjny opis bibliograficzny, np. informacje o prawach autorskich, cenie, kanałach dystrybucji, a także recenzje, biogramy, informacje o kampaniach promocyjnych, związkach z innymi dokumentami³³.

²⁹ Więcej: <http://www.loc.gov/catdir/beat/>

³⁰ Serwis cieszy się dużą popularnością, od 1995 r. odnotowano ponad 20 mln odsłon. SCATNews Newsletter of the Standing Committee of the IFLA Cataloguing Section 2007, nr 28, s. 3. [online]. [dostęp 9.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ifla.org/VII/s13/scatn/SCATNews28.pdf> ISSN 1022-9841.

³¹ Więcej: <http://www.abf.asso.fr/enrichi/xml/index.htm>. Duchemin, P.-Y. L'enrichissement des catalogues? Et après? *Bulletin de Bibliothèques de France* 2005, T. 50, nr 4, s. 21-27.

³² Komunikat na temat projektu *Classification and Indexing Section Newsletter* 2007, nr 3, s. 5. [online]. [dostęp 9.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ifla.org/VII/s29/pubs/IFLA-Newsletter-Classification-36.pdf>.

³³ ONline Information Exchange – format wymienny danych bibliograficznych zainicjowany przez American Book Society, używany przez wydawców i księgarzy. Więcej: <http://www.editeur.org/onix.html>.

Nowym impulsem do refleksji nad wzbogaceniem opisów bibliograficznych jest Web 2.0 będący wyrazem kultury uczestnictwa i interakcji. Biblioteka 2.0 czy OPAC 2.0 wykorzystują narzędzia Internetu drugiej generacji w celu usprawnienia i ukierunkowania usług i dotarcia do nowych grup użytkowników³⁴. Nie musimy być entuzjastami aplikacji wiki, blogów czy tagów i zapewne czasem jesteśmy skłonni przyznać rację krytykom Web 2.0, gdy powątpiewają w istnienie kolektywnej inteligencji, zarzucają entuzjastom koncepcji sieci drugiej generacji promocję amatorszczyzny i treści niskiej jakości, czy przyzwolenie na manipulowanie danymi³⁵. Nie możemy jednak udawać, że problem nie istnieje. Pomiedzy entuzjazmem a odrzuceniem powinniśmy znaleźć pole do wykorzystania dla naszych bibliotecznych i bibliotekarskich celów. Jaki może być wpływ modelu Web 2.0 na bibliografię? Nie podlega dyskusji, iż opis bibliograficzny, który ma trwale zachować walor dokumentacyjno-historyczny (a takim jest opis rejestrowany w bibliografii narodowej), sporządzony przez bibliografa zgodnie z aktualnymi międzynarodowymi standardami, nie może być dostępny do modyfikacji dla użytkowników. Pytanie, na ile można by go wzbogacić i uczynić bardziej funkcjonalnym, dopuszczając uczestnictwo użytkowników np. tworzących własne metadane za pomocą tagów – własnych słów kluczowych, dodających komentarze czy recenzje³⁶. Funkcjonowanie tych narzędzi obserwujemy i wykorzystujemy w społecznościowych portalach czy w witrynach księgarni internetowych, gdzie doskonale podnoszą atrakcyjność i funkcjonalność opisu, stanowiąc rzeczywistą informacyjną wartość dodaną. Na pewno powinniśmy zadbać o to, aby dostępne w sieci dane bibliograficzne były wyszukiwane w sposób prosty, poprzez przyjazny interfejs zbliżony do wyszukiwarek internetowych. Przykłady wdrażania nowych, prostych i intuicyjnych sposobów wyszukiwania informacji uwzględniających niektóre aplikacje Web 2.0 możemy oglądać np. w witrynach Det Kongelige Bibliotek³⁷ czy Deutsche Nationalbibliothek³⁸.

³⁴ Maness J. *Library 2.0 Theory: Web 2.0 and Its Implications for Libraries*. [online]. [dostęp 20.12.2007]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.webology.ir/2006/v3n2/a25.html>; Danowski P.: *Bibliothek 2.0 und benutzergenerierte Inhalte. Was können die Benutzer für uns tun?* [online]. [dostęp 20.12.2007]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ifla.org/IV/ifla73/papers/113-Danowski-trans-de.pdf>; Gmiterek G. *Library 2.0. Możliwości zastosowania Web 2.0 w bibliotekach polskich*. „Biuletyn EBIB” 2007, nr 4 (85). [online]. [dostęp 20.12.2007]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/2007/85/a.php?gmiterek>; Jaskowska B., Dudczak A. *Library 2.0 – rewolucja i przełom, czy kolejny etap rozwoju współczesnego bibliotekarstwa?* „Przegląd Biblioteczny” 2007, z. 3, s. 354-365.

³⁵ A. Keen: *Kultura amatora. Jak Internet niszczy kulturę*. Warszawa 2007.

³⁶ Recenzje, komentarze i rankingi tworzone przez użytkowników można traktować jako współczesną mutację idei bibliografii adnotowanej czy nawet zalecającej. Użytkownik – dając wyraz swemu zadowoleniu, oburzeniu czy rozczarowaniu – wnosi ponadto do opisu element subiektywizmu, na który nie może pozwolić sobie bibliograf.

³⁷ http://primo-7.kb.dk/primo_library/libweb/action/search.do?vid=KGL&reset_config=true [dostęp 9.01.2008].

³⁸ *Katalog der Deutschen Nationalbibliothek*. [online]. [dostęp 9.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://portal.d-nb.de/>.

Inne niż MARC 21 formaty danych

Analiza i upowszechnianie aktualnych informacji o formacie MARC 21 to jedno z ważniejszych zadań Instytutu Bibliograficznego, ale powinniśmy również uważnie analizować możliwości innych formatów danych, przede wszystkim wykorzystujących XML (eXtensible Markup Language), takich jak EAD³⁹ czy wspomniany już ONIX⁴⁰, a także możliwości konwersji danych zapisanych w MARC 21 na MARCXML. XML jest coraz częściej wymieniany jako następca formatu wymiennego ISO 2709⁴¹. Rozszerzalny język znaczników jest otwartym standardem, który cechuje duża elastyczność, a przechowywanie dowolnych danych, rozbudowa dokumentów, ich indeksowanie, wymiana i przetwarzanie są łatwe. Ze względu na dużą popularność XML jest wspierany przez największe firmy informatyczne, a jego obsługa jest wbudowana w większość nowoczesnych narzędzi. Prace nad konwersją MARC – XML są podejmowane od blisko dziesięciu lat⁴², a w opiniach przedstawicieli komitetu MARBI z tym formatem związana jest najbliższa przyszłość formatów MARC, choć pada już pytanie o następcę formatu MARC i następcę XML⁴³. Instytut Bibliograficzny powinien na bieżąco interesować się rozwojem i perspektywami formatów danych – bibliotecznych, księgarskich, archiwalnych czy muzealnych.

Przyszłość opisu rzeczowego

Przedmiotem poważnej refleksji musi stać się metodyka opracowania rzeczowego. Biblioteka Narodowa od kilkudziesięciu lat rozwija własny język haseł przedmiotowych, wykorzystywany przez co najmniej kilkaset polskich bibliotek. W JHP BN są opracowywane wszystkie dokumenty rejestrowane w bibliografii narodowej i bazie katalogowej BN, prace te będą kontynuowane. W najbliższym czasie zamierzamy wypracować metodykę opracowania rzeczowego zbiorów specjalnych – dokumentów ikonograficznych, rękopisów, starych druków, filmów czy nagrań, których specyfika

³⁹ EAD (*Encoded Archival Description*) standard zapisu informacji o zasobach archiwalnych w SGML, opracowany i utrzymywany przez Network Development and MARC Standards Office Library of Congress przy współpracy Society of American Archivists. Więcej: <http://www.loc.gov/ead/>

⁴⁰ MacCallum S., *MARC Future*. [online]. [dostęp 20.12.2007]. Dostępny w World Wide Web: http://www.d-nb.de/standardisierung/pdf/sally_mccallum_futures.pdf

⁴¹ Projekty takie jak Medlane realizowany przez Lane Medical Library (więcej: <http://xml-marc.stanford.edu/>), BiblioML (Więcej: <http://culture.fr/BiblioML>) w którym konwertowany jest UNIMARC do XML, Logos Research Systems pozwalający na obustronną konwersję MARC – XML (więcej: <http://www.logos.com/marc>)

⁴² S. MacCallum: jw.

⁴³ <http://www.polona.pl/dlibra>. Cyfrowa Biblioteka Narodowa prezentuje zdigitalizowane dokumenty ze zbiorów Biblioteki Narodowej stanowiących dziedzictwo kulturowe Polski. Publikacje w bibliotece cyfrowej są powiązane z opisem bibliograficznym dokumentu źródłowego w OPAC BN, a hasła przedmiotowe z grupy pól 6xx wykorzystuje się do atrybutu „słowa kluczowe” w schemacie Dublin Core, w którym zapisywane są metadane obiektu cyfrowego.

wymaga szczególnych rozwiązań. Rozwój słownictwa JHP BN musi również uwzględniać jego wtórne wykorzystanie jako słów kluczowych w bibliotece cyfrowej CBNPolona⁴⁴.

Charakterystyki rzeczowe są elementem opisu, który niesie ogromną wartość informacyjną, ale który może stać się bezużyteczny, jeśli nie zaspokoimy oczekiwań użytkowników.

Języki informacyjno-wyszukiawcze o kilkudziesięcioletniej tradycji (w przypadku LCSH ponadstuletniej) są coraz bardziej rozbudowane, coraz bardziej skomplikowane, coraz trudniejsze w stosowaniu również dla samych bibliotekarzy. Siatka powiązań między hasłami, która z założenia powinna usprawniać wyszukiwanie kierując ku hasłom właściwym czy dodatkowym informacjom (hasła kojarzone), ze względu na ogromne uszczegółowienie słownictwa staje się siecią-pułapką, w którym gubi się większość użytkowników. Nieznajomość reguł indeksowania przez użytkowników (a trudno wymagać, aby tajniki naszej pracy miały być znane szerszemu gronu niż specjaliści opracowania rzeczowego!) skutkuje bezowocnymi poszukiwaniami, jest powodem rozczarowania i frustracji. Musimy tak rozwijać język haseł przedmiotowych, aby zwiększać efektywność wyszukiwania przez słowa i ich kombinacje, a szczególnym wyzwaniem na dziś jest uproszczenie gramatyki JHP⁴⁵. Nie bez znaczenia jest tu fakt, że charakterystyki rzeczowe to najbardziej pracochłonny element opisu dokumentu i ewentualne uproszczenie pozwoliłoby przyspieszyć opracowanie.

Powinniśmy zadbać o to, by OPAC oferował proste, ale bogate możliwości łączenia warunków wyszukiwania lub limitowania i sortowania wyników. Należy również rozważyć szersze wykorzystanie potencjału formatu MARC 21 zarówno w zakresie pól grupy 6xx, jak i pól kodowanych, do zapisu i wyszukiwania dodatkowych danych o treści, zasięgu i formie dokumentu⁴⁶. Będziemy analizować międzynarodowe projekty, których celem jest usprawnienie wyszukiwania informacji o treści i formie dokumentu, takich jak np. projekt FAST (Faceted Application of Subject Terminology)⁴⁷.

W dobie przyspieszających zmian technologii, przemian kulturowych i zmian na rynku wydawniczym możemy się spodziewać, że lista spraw ważnych i pilnych do rozpoznania będzie się wydłużać, każdy rok będzie zapewne stawiał przed bibliotekarzem i bibliografem nowe wyzwania. W miarę naszych możliwości postaramy się, aby Instytut Bibliograficzny

⁴⁴ Dyskusje na temat uproszczenia bądź całkowitej rezygnacji z prekoordynacji zapowiada raport *Library of Congress Subject Headings: Pre- vs. Post-Coordination and Related Issues* [online]. [dostęp 20.02.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.loc.gov/catdir/cpsol/pre_vs_post.html

⁴⁵ Np. w polu 008 możliwość kodowania m.in.: ilustracji, przeznaczenia czytelniczego, postaci fizycznej, zawartości, w polu 033 kodu lokalizacji przestrzennej, a w polu 045 kodu przedziału czasu.

⁴⁶ Więcej: <http://www.oclc.org/research/projects/fast/>. Por. też E. O'Neill, L. Mai-Chan: *FAST (Faceted Application of Subject Terminology): A Simplified LCSH-based Vocabulary*. [online]. [dostęp 20.12.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.ifla.org/IV/ifla69/papers/010e-ONeill_Mai-Chan.pdf.

⁴⁷ K. Ramlau-Klekowska: Tamże, s. 25.

aktywnie uczestniczył w dyskusji na te tematy poprzez organizowanie spotkań, publikacje, udział w seminariach i konferencjach.

W przeddzień osiemdziesiątej rocznicy powołania Instytutu Bibliograficznego zaszły w jego zakresie zadań i organizacji poważne zmiany. Utrzymano odpowiedzialność IB za bieżącą bibliografię narodową, chociaż przeważająca część prac bibliograficznych jest realizowana poza Instytutem. Kilka lat temu Krystyna Ramlau-Klekowska tak podsumowała 75 lat funkcjonowania Instytutu Bibliograficznego w strukturze Biblioteki Narodowej: „[...] Instytut obciążał Bibliotekę swoimi problemami, ale też uwalniał w podstawowym zakresie od trudu opracowania przeważającej masy bibliotecznego wpływu”⁴⁸. Okres, w który wkraczamy, można by opisać następująco: Biblioteka Narodowa odciążyla Instytut Bibliograficzny przejmując większość opracowania bibliograficznego wpływu, ale oczekuje od niego większego wsparcia merytorycznego w analizowaniu i rozwiązywaniu problemów bibliografii i katalogowania. Pragniemy, aby Instytut zaangażował się znacząco w prace metodyczne i instrukcyjne, aby dostarczał informacji i wskazówek niezbędnych środowisku bibliotekarskiemu, by prowadził lub inicjował dyskusję nad ważnymi problemami współczesnej bibliografii i jej obecności w realiach sieciowego dostępu do informacji i permanentnej zmiany technologicznej. Z szacunkiem dla osiągnięć naszych poprzedników, ze świadomością zaniedbań, ale i z nadzieją na sprostanie wyzwaniom będziemy obchodzić osiemdziesięciolecie powołania Biblioteki Narodowej i jej Instytutu Bibliograficznego.

„Przewodnik Bibliograficzny” – niezbędne źródło informacji

Motto:

Właściwie bibliografia ma swoje ogromne
znaczenie, nie tylko rzeczowe, nie tylko doku-
mentacyjne. Także metafizyczne. Zmieniają się
gusta, style, starzeją się prawdy, blaknie sława.
O nieśmiertelność na tej ziemi coraz trudniej.
Przemija postać świata. Zostaje bibliografia.
Jedyna pewna gwarantka nieśmiertelności¹.

Ludwik Flaszen

Komercjalizacja otaczającej nas rzeczywistości dotyka również kultury, w tym bibliotek. „Jak wiele innych dóbr i wytworów kultury, tak i informacja bibliograficzna – dziś często w postaci elektronicznych baz danych stała się towarem, w którego wytworzeniu uczestniczą szeregi często bezimiennych bibliografów, dokumentalistów, a którego promocja, reklama, dystrybucja odbywa się w realiach rynkowych”².

W społeczeństwie informacyjnym istotnym problemem jest nie brak informacji, ale wybranie odpowiedniego źródła, aby zdobyta w ten sposób informacja była odpowiednia do potrzeb użytkownika. Coraz większy problem stanowi szum informacyjny wynikający z faktu, że można uzyskać wzajemnie sprzeczne lub błędne dane na interesujący nas temat.

Powstaje pytanie, czy pośród wielu katalogów, różnorodnych bibliografii i spisów księgarskich potrzebna jest narodowa bibliografia bieżąca?³.

¹ A. Wierciński: *Prace polonistów opolskich*. Opole 2006, s. 45.

² A. Żbikowska-Migoń: *O trwałości zawodu bibliografa*. W: *Piąta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów, Warszawa 11-13 czerwca 2003. Referaty i dyskusje*. Warszawa 2004, s. 99.

³ Problem pojawia się w ostatnich latach w debatach na forum międzynarodowym. Ankieta przeprowadzona przez IFLA wśród narodowych agencji bibliograficznych zawierała m.in. pytanie: *Are there any plans to eliminate the national bibliography within the next five years?* M. Beaudiquez: *Uses and usefulness of national bibliographies – which perspectives?* 67 IFLA Council and General Conference, August 16-25. [online]. 2001, s. 6. [dostęp 11.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ifla.org/TV/ifla67/papers/114-199e.pdf>.

Przy tego rodzaju porównaniach powstaje konieczność oceny rzetelności, wiarygodności i użyteczności źródeł. We współczesnym świecie równie ważne jest, jak szybko możemy uzyskać informację i czy jest ona aktualna. Nie możemy jednak zignorować priorytetów, jakie stawia sobie dane źródło informacji. Krótko mówiąc, nie zawsze szybko opracowane dane bibliograficzne są również poprawne pod względem merytorycznym. Często zdarza się, że katalog, baza danych czy bibliografia nie jest w stanie spełnić oczekiwań różnego typu potrzeb informacyjnych, czasami wzajemnie sprzecznych.

Ramy prawne bibliografii narodowej

„Przewodnik Bibliograficzny” jest źródłem informacji, które ze względu na rangę bibliografii narodowej musi spełniać określone wymogi prawne: krajowe i międzynarodowe. W skali kraju stanowi on jedno z głównych źródeł bibliograficznych oraz wzorzec katalogowania. Na arenie międzynarodowej jest to podstawowe źródło informacji bibliograficznej o dorobku piśmienniczym Polski, zasadnicze miejsce weryfikacji opisów i haseł właściwych dla tego obszaru i kręgu kulturowego, umożliwiające użytkownikom na całym świecie dostęp do wiarygodnych danych⁴. W ramach współpracy międzynarodowej „Przewodnik Bibliograficzny” przesyła informacje o przekładach piśmiennictwa zagranicznego na język polski do publikowanego pod auspicjami UNESCO „Index Translationum”⁵.

Opracowywanie i wydawanie „Przewodnika Bibliograficznego” jako podstawowego członu bieżącej bibliografii narodowej jest zadaniem Biblioteki Narodowej zapisanym w Ustawie o bibliotekach z 27 czerwca 1997 (Dziennik Ustaw Nr 85 z 28 lipca 1997) oraz w statucie Biblioteki Narodowej. W rozdziale 4, art. 17 Ustawy znajduje się następujący zapis: „Do zadań Biblioteki Narodowej należy (...) gromadzenie, opracowywanie, udostępnianie i wieczyste archiwizowanie materiałów bibliotecznych powstałych w Polsce oraz za granicą a dotyczących Polski, opracowywanie i wydawanie bibliografii narodowej (...)”⁶. Statut Biblioteki Narodowej (wprowadzony Zarządzeniem nr 21 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 30 lipca 2007 r. w sprawie nadania statutu Bibliotece Narodowej oraz Zarządzeniem nr 27 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 14 września 2007 r. zmieniającym zarządzenie w sprawie nadania statutu Bibliotece Narodowej) uszczegóławia te zadania: „§10. Biblioteka opracowuje i wydaje bibliografię narodową bieżącą na podstawie urzędowej rejestracji bibliograficznej publikacji zwartych i ciągłych oraz innych typów dokumentów, narodową bibliografię retrospektywną, bibliografię poloników zagranicznych oraz prowadzi statystykę wydawnictw krajowych”⁷.

⁴ „The national bibliography is frequently the product destined more for the foreign than the domestic market. It is an official shop-window for the nation's publishing [...]”. Tamże s. 3.

⁵ www.unesco.org/culture/xtrans/

⁶ Ustawa o bibliotekach z 27 czerwca 1997. (Dz. U. Nr 85 z 28 lipca 1997).

⁷ Statut Biblioteki Narodowej...

Zgodnie z zaleceniami międzynarodowymi, przede wszystkim programem Uniwersalnej Rejestracji Bibliograficznej (UBC-Universal Bibliographic Control), jakość bieżącej bibliografii narodowej zależy od spełnienia kilku warunków: kompletność (dąży do kompletności), rejestracja prymarna, autorytatywność opisu na podstawie egzemplarza obowiązkowego, cykliczne i terminowe, w możliwie najkrótszym czasie, dostarczenie informacji bibliograficznej.

Zgodnie z międzynarodowymi dokumentami bibliografia narodowa powinna harmonijnie godzić dwie funkcje: dokumentacyjną (historyczną) i informacyjną, a więc jednocześnie dokumentować produkcję wydawniczą kraju lub narodu w oparciu o egzemplarz obowiązkowy stanowiąc tym samym „źródło pamięci narodowej”, a zarazem zaspokajać potrzeby społeczeństwa informacyjnego i ułatwiać znajomości piśmiennictwa narodowego za granicą⁸.

W świetle przemian technologicznych i rozwoju społeczeństw informacyjnych coraz większą wagę przywiązuje się do informacyjnej roli bibliografii narodowej. W związku z tym kładzie się nacisk na jak najszybszą rejestrację bieżącą, dopuszczając „możliwość przygotowywania bibliografii narodowej w porozumieniu z innymi instytucjami, pozostawiając jednak odpowiedzialność za jej kształt merytoryczny i postać fizyczną narodowym centralom bibliograficznym i bibliotekom narodowym”⁹. Biblioteka Narodowa podjęła próbę przyspieszenia tempa tworzenia bibliografii poprzez współpracę z Centrum NUKAT i z bibliotekami uczestniczącymi w tym projekcie. Taka decyzja była poparta wymogami określonymi przez *Guidelines for the National Bibliographic Agency...*: „Rejestracja ta podlega wspólnym, znormalizowanym ustaleniom międzynarodowym umożliwiającym korzystną merytorycznie i ekonomicznie wymianę informacji bibliograficznych pomiędzy poszczególnymi krajami, w obrębie danego kraju zaś opisy bibliograficzne raz sporządzone powinny być wykorzystywane przez inne krajowe biblioteki do tworzenia lokalnych i centralnych katalogów”¹⁰. Częściowo tę funkcję przejął NUKAT, ponieważ współpraca Biblioteki Narodowej w przedsięwzięciu współkatalogowania zakończyła się niepowodzeniem.

Współpraca Biblioteki Narodowej z NUKAT

Współpraca Biblioteki Narodowej i NUKAT trwała od maja 2005 do lipca 2007 r.¹¹. Spodziewane korzyści okazały się niewspółmierne do ponoszo-

⁸ Por. M. Beaudiquez: *What will be the usefulness of National Bibliographies in the future?* „IFLA Journal” 2002, nr 1, s. 28-30. [online]. [dostęp 14.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ifla.org/V/iflaj/art2801.pdf>.

⁹ J. Sadowska: *Bibliografia w Polsce na tle tendencji międzynarodowych*. W: *Piąta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów, Warszawa 11-13 czerwca 2003. Referaty i dyskusje*. Warszawa 2004, s. 29.

¹⁰ *Guidelines for the National Bibliographic Agency and the National Bibliography*. IFLA International Office for UBC. London 1979.

¹¹ Na podstawie raportu: *Uwagi o współpracy BN i NUKAT w okresie maj 2005 – maj 2007*. [online]. [dostęp: 11.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.bn.org.pl/doc/news/nukat_report.doc.

nych kosztów, a tryb i zasady współpracy spowodowały bardzo szybko zagrożenie terminowości publikacji bieżącej bibliografii narodowej. Już po pół roku współpracy dokonano analizy, której wyniki zadecydowały o ograniczeniu współpracy w odniesieniu do bieżącej bibliografii narodowej. Aż 72% rekordów bibliograficznych przejmowanych z NUKAT wymagało modyfikacji (poprawki dotyczyły wszystkich typów informacji: haseł, tytułów, uwag, serii).

Przyczyny niepowodzenia współpracy należałoby upatrywać przede wszystkim w odmiennym statusie obu instytucji i co za tym idzie odmiennych zadaniach. BN pełni funkcję narodowej centrali bibliograficznej, która jest odpowiedzialna za przygotowanie bieżącej i retrospektywnej bibliografii narodowej. Centrum NUKAT jest placówką powołaną przede wszystkim do koordynacji działań związanych ze współtworzeniem informacyjnej bazy danych (katalogu centralnego). Z funkcji tych wynika odmiennność w podejściu do opisu bibliograficznego, który w przypadku bibliografii narodowej musi być opisem autorytatywnym (wiarygodnym), utworzonym w tzw. trzecim stopniu szczegółowości, a ze względu na drukowaną bibliografię narodową i dystrybucję danych bibliograficznych do bibliotek w kraju opis ten musi być od razu opisem pełnym i poprawnym. W katalogu centralnym opis bibliograficzny ma charakter identyfikacyjny i wprowadzane w nim zmiany i uzupełnienia nie wywołują takich konsekwencji, jak w przypadku bibliografii narodowej.

Kolejnym problemem było niespełnianie przez wiele opisów przyjętych standardów, mimo opracowania i ogłoszenia (przygotowanego wspólnie przez Centrum NUKAT i BN) materiału zawierającego zasady katalogowania obowiązujące wszystkie biblioteki współtworzące katalog centralny. Wydaje się, że czasem szybkość udostępnienia opisów bibliograficznych była priorytetem względem kompletności i merytorycznej jakości danych.

W końcu problematyczne okazało się utrzymanie pełnej odpowiedzialności Biblioteki Narodowej za merytoryczną zawartość opisów. Opisy sporządzone z autopsji w narodowej centrali bibliograficznej były zatwierdzane przez pracowników Centrum NUKAT, którzy nie konfrontują opisu bibliograficznego z dokumentem, ale dokonują oceny „zaocznie”, niejednokrotnie mając na względzie bardziej spójność bazy katalogowej NUKAT niż zgodność z przyjętymi standardami i z samym dokumentem.

Te wszystkie argumenty zadecydowały o rezygnacji ze współpracy na dotychczasowych zasadach. Priorytetem dla Biblioteki Narodowej jest opracowywanie bibliografii narodowej na odpowiednim poziomie. W ramach uczestniczenia w projekcie NUKAT Biblioteka Narodowa niestety została pozbawiona bezpośredniego wpływu na ostateczny kształt i zawartość merytoryczną danych bibliograficznych, tak jak to definiują zalecenia międzynarodowe. Nie jest moim celem krytykowanie idei katalogu centralnego, a jedynie ocena modelu, jaki został wdrożony w postaci katalogu NUKAT. Zauważmy, że w Europie i na świecie są realizowane różne typy katalogów centralnych. Obok central bibliograficznych istnieją centralne katalogi bibliotek uniwersyteckich lub też jest jasny podział dokumentów opracowywanych przez poszczególne instytucje wspólnie tworzące bibliografię narodową.

„Przewodnik Bibliograficzny” jest podstawowym członem bieżącej bibliografii narodowej rejestrującym bieżącą produkcję wydawnictw zwartych na podstawie egzemplarza obowiązkowego wpływającego do BN. Zawiera sporządzone z autopsji opisy dokumentów opublikowanych w danym roku oraz wydane do dwóch lat wstecz. Dokumenty wydane wcześniej, które przesłano do BN z opóźnieniem lub z innych przyczyn nie zostały zarejestrowane na bieżąco, są opisywane w zeszytach uzupełniających. W tej części artykułu zostanie przedstawiona, z konieczności skrócona, analiza tylko niektórych cech i wymagań, jakie musi spełniać narodowa bibliografia bieżąca wydawnictw zwartych publikowana przez „Przewodnik Bibliograficzny”.

Po pierwsze „Przewodnik Bibliograficzny” jako bibliografia bieżąca, ukazująca się z częstotliwością raz na tydzień, zawiera sporządzone z autopsji autorytatywne opisy bibliograficzne dokumentów wydanych na terenie Polski, których wydawcą lub współwydawcą jest firma mająca siedzibę w Polsce. Nie jest bibliografią kompletną, ale dąży do kompletności w ramach ustalonych zasad doboru i selekcji materiału. Szczególnie stosuje się selekcję wobec dokumentów życia społecznego, aby rejestrować jedynie wydawnictwa zawierające treść trwalszą, ogólnokrajową, mające wartość naukową lub związane z ważnymi wydarzeniami. Istnieją dodatkowe ograniczenia dotyczące druków o charakterze lokalnym, nakładzie niższym niż 100 egzemplarzy i objętości mniejszej niż 17 stron, ale nie stosuje się ich w przypadku cymeliów, wydawnictw bibliofilskich, literatury pięknej, materiałów konferencyjnych, spisów bibliograficznych oraz prac doktorskich i habilitacyjnych. Rejestrowane są wydawnictwa zwarte, druki muzyczne, grafika (poza pojedynczymi grafikami), wydawnictwa brajlowskie oraz dokumenty elektroniczne¹².

Każda rejestrowana pozycja otrzymuje dwa rodzaje charakterystyk treściowych: hasła przedmiotowe sformułowane w Języku haseł przedmiotowych Biblioteki Narodowej oraz symbole Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej zgodnie z aktualną polską wersją tablic¹³. Podstawę układu działowego „Przewodnika Bibliograficznego” od 1986 r. stanowi Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiętna, zgodnie z zaleceniami międzynarodowymi, które wskazują, że „opisy bibliograficzne powinny być porządkowane według znanych klasyfikacji biblioteczno-bibliograficznych o zasięgu międzynarodowym”¹⁴.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że stosowanie JHP BN i UKD, czyli dwóch wzajemnie uzupełniających się języków informacyjno-wyszukiwaw-

¹² Por.: J. Sadowska, E. Stefańczyk: „Przewodnik Bibliograficzny”: polska bieżąca bibliografia narodowa. W: *Piąta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*, Warszawa 11-13 czerwca 2003. Referaty i dyskusje. Warszawa 2004, s. 24-29 oraz E. Zalewska-Mańk: „Przewodnik Bibliograficzny” w ostatniej dekadzie (1995-2003). Tamże, s. 131-134.

¹³ Por. Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiętna: publikacja nr UDC-P058 autoryzowana przez Konsorcjum UKD nr licencji – 2005/06. Wydanie skrócone dla bieżącej bibliografii narodowej i bibliotek publicznych. Warszawa 2006.

¹⁴ *Guidelines for the National Bibliographic Agency and the National Bibliography*. IFLA International Office for UBC. London 1979, s. 21.

czych, umożliwia całościowe i wnikliwe scharakteryzowanie dokumentu. UKD jako klasyfikacja określa dział wiedzy, do której przynależy temat omówiony w publikacji. Natomiast JHP BN dąży do precyzyjnego określenia przedmiotów, poruszanych w dokumencie, a także wskazuje często na formę dokumentu lub jego adresata.

Po drugie „Przewodnik Bibliograficzny” stanowi wzór katalogowania, stosowania pewnych rozwiązań zarówno w opracowaniu formalnym, jak również rzeczowym. W bibliografii narodowej stosuje się trzeci stopień szczegółowości opisu, więc oczywiste, że nie wszystkie rozwiązania z tego względu będą miały zastosowanie w katalogach lub innych bibliografiach. Jednak z doświadczenia wiemy, że środowisko bibliotekarskie obserwuje stosowane przez nas rozwiązania i wiele z nich przejmuje do swojej praktyki.

Standardy opisu bibliograficznego

Publikowane w „Przewodniku Bibliograficznym” opisy bibliograficzne tworzone są w formacie MARC 21, zgodnie z polską normą PN-82/N-01152.01 *Opis bibliograficzny. Książki*, z zasadami zawartymi w *Przepisach katalogowania książek. Cz. 1*¹⁵ Marii Lenartowicz oraz w *Aneksie do publikacji dotyczącej Formatu USMARC*¹⁶, a jednocześnie z międzynarodowymi zasadami ISBD(M) zatwierdzonymi przez IFLA¹⁷.

Opis bibliograficzny jest sporządzony w III stopniu szczegółowości, czyli zawiera zarówno obowiązkowe jak i zalecane elementy opisu, łącznie z określeniem typu dokumentu, tytułem lub tytułami równoległymi, oznaczeniem odpowiedzialności wydania, dodatkiem do tytułu i oznaczeniem odpowiedzialności serii oraz sposobem uzyskania dokumentu¹⁸. Dodatkowo bardzo jest rozbudowana strefa uwag. Różnice między II i III stopniem szczegółowości są widoczne tylko w niektórych opisach, zawierających wymienione wyżej dane, niemniej kompletność każdego opisu jest dla bibliografii narodowej sprawą zasadniczą.

Formy udostępniania

- „Przewodnik Bibliograficzny” jest udostępniany w kilku różnych formach:
- w postaci drukowanej, głównie w prenumeracie rocznej (choć można również zakupić pojedyncze numery), w cyklu tygodniowym ukazują się

¹⁵ M. Lenartowicz (red.): *Przepisy katalogowania książek. Cz. 1. Opis bibliograficzny*. Warszawa 1986.

¹⁶ Aneks do publikacji *Format USMARC rekordu bibliograficznego dla książki* Marii Lenartowicz i Anny Paluszkiwicz (materiał dostępny na stronie NUKAT w dziale publikacje, wersja z grudnia 2005 r.).

¹⁷ *ISBD(M) : International Standard Bibliographic Description for Monographic Publications*. London 1987.

¹⁸ Por. Z. Żmigrodzki (red.): *Bibliografia. Metodyka i organizacja*. Warszawa 2000, s. 80.

52 zeszyty, w których ogłaszane są wydawnictwa zwarte wydane w roku bieżącym i dwóch poprzednich latach; 5 razy w roku ukazują się numery uzupełniające oznaczone literą „a”, zawierające opisy publikacji wydanych w latach wcześniejszych, raz w roku ukazuje się zeszyt z opisami dokumentów muzycznych, a dwa razy w roku wkładka – dla dokumentów elektronicznych;

- w postaci bazy MAK dostępnej w Internecie¹⁹ uaktualnianej raz w tygodniu;
- w postaci płyty CD-ROM wydawanej raz w roku, ostatnio wydana płyta obejmuje okres 1974-2006, a w 2008 r. dostępne będą dane za lata 1973-2007;
- dane bibliograficzne z „Przewodnika Bibliograficznego” zasilają także katalog Biblioteki Narodowej dostępny w Internecie²⁰.

„Przewodnik Bibliograficzny” jest źródłem informacji dostępnym w różnych postaciach: drukowanej oraz elektronicznej, dzięki temu jest dostępny dla wielu tysięcy użytkowników o różnych potrzebach i bibliotek dysponujących wciąż jeszcze sprzętem o różnym stopniu zaawansowania technicznego. Podstawową formą udostępniania są dane w formacie MARC 21, istnieje możliwość dostępu do danych również w postaci dyskietek w prenumeracie miesięcznej w formacie MARC 21 i MARC BN.

Organizacja pracy

Wydawanie bieżącej bibliografii w postaci tygodnika z jednej strony narzuca system pracy pod presją, aby na czas skompletować i zweryfikować opisy kolejnej partii materiału. Z drugiej zaś strony umożliwia skonfrontowanie ze sobą opisów bibliograficznych dokumentów należących do określonej serii lub opracowanych przez danego autora, dzięki czemu opisy zostają ujednolicone pod względem stosowania pewnych rozwiązań. Niestety, negatywną stroną takiej formy publikowania bibliografii stanowi fakt, że czasami nie są zachowane proporcje pomiędzy literaturą z poszczególnych dziedzin wiedzy. Nierytmiczny wpływ egzemplarza obowiązkowego znajduje odzwierciedlenie w poszczególnych numerach „Przewodnika Bibliograficznego”. Jednak te dysproporcje nie są już tak jaskrawe w rocznym Indeksie alfabetycznym autorskim i tytułowym oraz na płytach CD-ROM.

Do niedawna „Przewodnik Bibliograficzny” był opracowywany formalnie i rzeczowo wraz z ostateczną korektą wyłącznie przez Zakład Przewodnika Bibliograficznego działający w ramach Instytutu Bibliograficznego. Zakład ten został rozwiązany, a zadania przejęły inne zakłady i pracownice BN. Od 1 września 2007 r. redakcją „Przewodnika Bibliograficznego” zajmuje się zespół Pracowni Przewodnika Bibliograficznego, która powstała w Instytucie Bibliograficznym. Te zmiany organizacyjne nie mają bezpośredniego wpływu na jakość opisów. W pracę nad opracowa-

¹⁹ <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=23>.

²⁰ http://alpha.bn.org.pl/screens/mainmenu_pol.html.

niem każdego numeru „Przewodnika Bibliograficznego” zaangażowani są wszyscy pracownicy dawnego zakładu PB. Pracownia jest odpowiedzialna nie tylko za korektę tekstu, ale również za rozwiązywanie różnych problemów opisu dokumentów, szeroko rozumianej adekwatności opracowania rzeczowego oraz odpowiedniego zastosowania symbolu UKD, od którego zależy kolejność zamieszczonych pozycji. „Przewodnik Bibliograficzny” powstaje w ścisłej współpracy wielu zakładów i pracowni, które biorą udział w tworzeniu opisów bibliograficznych:

- Zakład Książki – przygotowuje opisy formalne, tworzy niezbędne hasła wzorcowe (autorskie i tytułowe) i typuje publikacje do „Przewodnika Bibliograficznego”;
- Zakład Opracowania Rzeczowego – tworzy charakterystyki treściowe dokumentów w Języku haseł przedmiotowych Biblioteki Narodowej, tworzy niezbędne wzorcowe hasła przedmiotowe oraz hasła przedmiotowe rozwinięte i nadaje symbole Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej;
- Pracownia Języka Haseł Przedmiotowych – odpowiada za poprawność haseł przedmiotowych, jakość i kompletność odpowiednich rekordów kartoteki haseł wzorcowych;
- Pracownia UKD – odpowiada za poprawne stosowane symboli UKD;
- Pracownia Kartoteki Haseł Wzorcowych – weryfikuje kompletność i stosowanie rekordów wzorcowych haseł formalnych;
- Pracownia Teorii i Organizacji Bibliografii – odpowiada za przestrzeganie przepisów katalogowania zgodnych z międzynarodowymi i krajowymi standardami oraz za poprawność wykorzystania formatu MARC 21.

Współpraca tych wszystkich jednostek organizacyjnych Biblioteki Narodowej gwarantuje wysoką jakość i spójność danych bibliograficznych.

Wśród przedstawionych argumentów na to, że „Przewodnik Bibliograficzny” jest – pomimo istnienia różnorodnych serwisów informacyjnych, katalogów i bibliografii – niezbędnym źródłem informacji, jako najważniejsze należy wymienić jego uniwersalny charakter, stosowanie dwóch języków informacyjno-wyszukiwawczych do charakterystyki treściowej dokumentu oraz konsekwentne opracowanie dokumentów w trzecim stopniu szczegółowości. Dzięki temu „Przewodnik Bibliograficzny” jest ważnym i stabilnym źródłem informacji przy opracowywaniu wielu bibliografii dziedzinowych, korygowaniu błędnych zapisów w innych bibliografiach, katalogach czy bazach danych, a także materiałem bibliograficznym, w którym są wprowadzane nowatorskie rozwiązania metodologiczne.

„Przewodnik Bibliograficzny” odgrywa istotną rolę na arenie międzynarodowej. Stanowi źródło informacji o publikacjach krajowych i wydanych przez polskie wydawnictwa dla użytkowników na całym świecie, a szczególnie dla bibliografii narodowych w innych krajach. Jednocześnie podejmuje współpracę międzynarodową w zakresie tworzenia „Index Translationum”.

Kontrola jakości opisu bibliograficznego w „Bibliographie nationale française – livres”

Bibliographie nationale française-livres, bieżąca francuska bibliografia narodowa druków zwartych, ukazująca się pod różnymi tytułami od 1811 r., rejestruje dokumenty wydawane i drukowane na terytorium Francji.

Podstawą opisu bibliograficznego są dokumenty wpływające do Bibliothèque nationale de France (BnF) jako egzemplarz obowiązkowy w myśl prawa ustanowionego przez Franciszka I w 1537 r., potwierdzonego przez artykuł L 131-1 Kodeksu dziedzictwa narodowego z sierpnia 2006 r. (*Code du patrimoine*).

Wpływy z egzemplarza obowiązkowego katalogowane są przez ponad sześćdziesięcioosobowy zespół pracowników oddziału bibliografii narodowej (Bibliographie nationale française-livres – BFL), jednego z 5 oddziałów Departamentu egzemplarza obowiązkowego (Département du dépôt légal – DDL) należącego do Dyrekcji usług i sieci (Direction des services et des réseaux – DSR).

Zespół, podzielony na 5 ekip dziedzicznych, odpowiada za całość operacji realizowanych w procesie zintegrowanego opisu bibliograficznego: katalogujący alfabetycznie i rzeczowo tworzą także rekordy haseł wzorcowych: formalnych, przedmiotowych według języka haseł przedmiotowych RAMEAU oraz symboli Klasyfikacji Dziesiętnej Deweya.

Opisy bibliograficzne sporządzane są z autopsji, zgodnie z normą AFNOR Z 44-050. Redagowane w formacie INTERMAC w ramach ogólnego katalogu BNF BN OPALE+. Dwa razy w miesiącu rekordy są przeładowywane do Bibliographie nationale française, ukazującej się od 2001 r. w formie elektronicznej (26 numerów rocznie). Ekstrakcja opisów z katalogu BN OPALE+ i związana z nim konwersja formatu InterMarc na UNIMARC, XML i ISBD są realizowane przez firmę komercyjną.

Każdy z 26 numerów bibliografii opatrzony jest indeksami: 2 autor-skimi: osobowym i korporatywnym, 3 indeksami tytułowymi: tytułowym ogólnym oraz indeksami tytułów wydawnictw dla młodzieży i podręczników szkolnych, indeksem wydawców i drukarzy i oczywiście indeksem

przedmiotowym. Ukazujący się raz w roku numer kumulacyjny zawiera te same indeksy.

Poza indeksami funkcję informacyjno-wyszukiawczą pełni układ bibliografii według Klasyfikacji Dziesiętnej Deweya, grupujący opisy w zbiory tematyczne. Ponadto, dzięki wyszukiwarce Google użytkownik dysponuje dodatkowymi możliwościami realizacji swoich kwerend.

Dostęp do bibliografii jest bezpłatny – rekordy można kopiować pojedynczo w formacie UNIMARC ISO 2709. Wykorzystywanie komercyjnie bibliografii jest natomiast odpłatne.

Jakość w bibliografii narodowej

Ranga BnF nakłada na zespoły redagujące odpowiedzialność za jakość opisu bibliograficznego i haseł wzorcowych. Poza wymogami o charakterze normatywnym, opis bibliograficzny i hasła wzorcowe muszą spełniać kryteria pozwalające na optymalne wykorzystywanie katalogu przez biblioteki, sieci bibliotek i katalogi centralne w ramach wymiany danych.

Potrzeby użytkowników są sprawdzianem sensu i właściwego wymiaru podejmowanych decyzji w alfabetycznym i rzeczowym opracowaniu dokumentów. Zasady katalogowania w BnF, a zatem i w bibliografii narodowej muszą być czytelne i zrozumiałe nie tylko dla pracowników, ale także dla użytkowników.

Zasady te, wyłożone na stronie internetowej BnF w tekście zatytułowanym *Polityka katalogowania (Politique de catalogage)* i *Polityka opracowania rzeczowego (Politique d'indexation)*, wyjaśniają decyzje dotyczące opracowania multimedialnych zbiorów w BnF. Z racji swego statusu BnF odpowiada za jakość opisów książek wpływających z egzemplarza obowiązkowego na szczeblu państwowym i międzynarodowym. Utrzymywanie kartotek autorytatywnych, zapewniających wiarygodność i jednolitość charakterystyk wyszukiwawczych należy także do obowiązków zespołu bibliografii narodowej. Oddział *Bibliographie nationale française* realizuje na swoim poziomie założenia polityki katalogowania BnF: utrzymywanie katalogu o charakterze wzorcowym, opisującego na bieżąco produkcję wydawniczą Francji. Na bieżąco, czyli w jak najkrótszym czasie od chwili publikacji: efektywność bibliografii mierzy się bowiem nie tylko jakością informacji, ale także dystansem, jaki dzieli ukazanie się dokumentu od jego opisu.

„Świeżość opisów” jest jednym z kryteriów atrakcyjności bibliografii narodowej: według badań przeprowadzonych w 2005 r. przez studentów Wyższej Szkoły Nauk Informacyjnych i Bibliotek w Lyonie (ENSSIB), „świeżość” i bezpłatność opisów to dwa główne kryteria decydujące o wyborze BFL jako zasobu bibliograficznego. Ankietowani zakładają z góry, że wartość opisów, nie podlegająca dyskusji, wynika niejako „z urzędu”, czyli z obowiązków ogólnie uznanej instytucji państwowej, gwarantującej naukowy poziom opracowania bibliograficznego.

Zgodnie z wynikami ankiety, kierownictwo zespołu dąży do przyspieszenia procesu opracowania: aktualnie termin ten nie przekracza 7-8 tygodni od momentu zarejestrowania dokumentu w departamencie egzemplarza obowiązkowego.

Jak pogodzić wydajność z jakością? Z czego zrezygnować, na co położyć nacisk? Jak zdefiniować jakość i kryteria warunkujące jej poziom? Rezultatem kilkumiesięcznej refleksji nad problematyką jakości jest opublikowanie dokumentu opisującego procedurę kontroli jakości stosowaną w oddziale bibliografii narodowej. W myśl protokołu skuteczność opisu bibliograficznego zależy od spełnienia następujących kryteriów:

- **relewancji** opisu w stosunku do dokumentu,
- **zgodności** z normami i wskazówkami metodycznymi,
- **jednolitości** i **spójności** jednostki bibliograficznej z kontekstem informacyjno-dokumentacyjnym,
- **adekwatności** w stosunku do konkretnych potrzeb użytkowników,
- **terminowości** w stosunku do daty publikacji książki.

Efektywność realizacji wyżej wymienionych kryteriów pozostaje w ścisłym związku z przygotowaniem zawodowym pracowników, dostępnością i aktualnością dokumentacji zawodowej oraz procedurą kontroli jakości produkcji bibliograficznej.

Przygotowanie zawodowe

Program obowiązkowego kształcenia nowych pracowników trwa około 20 dni. Złożony z wykładów i ćwiczeń, poza znajomością systemu informacji i formatu, pozwala na opanowanie nie tylko czynności katalogowania formalnego i rzeczowego, ale także procesu tworzenia rekordów haseł wzorcowych.

Kształcenie podstawowe uzupełniane jest w toku pracy, zarówno w okresie „próbny” jak i po uzyskaniu pozwolenia na walidację opisów i haseł. Procesowi szkolenia katalogujących towarzyszy codzienna, dydaktyczna kontrola urobku, decydująca o momencie przyznania prawa walidacji.

Dokumentacja zawodowa

Praca katalogera wymaga solidnej znajomości literatury fachowej. Literatury składającej się nie tylko z instrukcji dotyczących systemu informacji, formatu opisu i haseł wzorcowych, norm, podręcznika katalogowania, podręcznika opracowania przedmiotowego RAMEAU, tablic KD Deweya, ale także postanowień i zaleceń, dotyczących przypadków niewyjaśnionych w dokumentach podstawowych. Organizacja dokumentów metodycznych, przejrzystość i łatwość dostępu do poszukiwanej informacji, aktualizacja jej

zawartości decydują często nie tylko o jakości opisu, ale także o terminie jego walidowania i co za tym idzie, dostępności dla użytkownika.

Obfitość dokumentacji, jej nieostrość i niespójność utrudniają skuteczną kontrolę jakości produkcji bibliograficznej. *Praktyczny podręcznik katalogowania* (*Guide pratique du catalogueur*), redagowany przez Narodową agencję bibliograficzną (Agence bibliographique nationale) i zespoły uczestniczące w produkcji katalogu jest niezbędnym narzędziem w codziennej pracy katalogera. Dostępny na stronie internetowej BNF, jest także źródłem informacji dla bibliotek wykorzystujących bazę bibliograficzną BNF.

Kontrola jakości

Kontrola jakości polega na trzystopniowym procesie szczytywania:

- codziennego urobku opisów i związanych z nimi haseł wzorcowych,
- indeksów,
- elektronicznej edycji bibliografii.

W oddziale BFL, hasła wzorcowe szczytywane są codziennie przez koordynatorów opracowania alfabetycznego, opracowania rzeczowego (RAMEAU i Deweya), oraz haseł autorskich osobowych, korporatywnych i tytułów ujednoliconych.

Zwalidowane opisy następnego dnia są szczytywane przez katalogera pełniącego funkcję lektora-kontrolera, należącego do tej samej ekipy dziedziny. W zależności od ekipy kontrola dotyczy opracowania formalnego lub rzeczowego, bywa też tak, że obie kontrole wykonuje ta sama osoba. Kontroler upoważniony jest do modyfikacji opisu, przeważnie po porozumieniu się z jego autorem i z dokumentem w ręku.

Dwa razy w miesiącu opisy zwalidowane przez katalogujących „przelewane” są z bazy produkcji, czyli z katalogu BN OPAL+, do bibliografii online. W ciągu trzech dni poprzedzających zamknięcie numeru koordynatorzy opracowania formalnego i przedmiotowego przystępują do korekty indeksów: autorskiego, tytułowego, według jhp RAMEAU, wydawców i drukarzy, dokonując ostatnich poprawek. Pracy tej przyświeca troska o spójność struktury indeksów oraz relewancję i operatywność terminów wyszukiwawczych. Lektura indeksów jest też okazją do wykrycia błędów nie spostrzeżonych podczas kontroli codziennej.

Ostatnim etapem kontroli jest korekta wersji elektronicznej – dotyczy ona organizacji danych, ich prezentacji, możliwości nawigacji między indeksami a stronicami bibliografii, a także wykrywania innego typu anomalii.

Proces kontroli jest zajęciem żmudnym i czasochłonnym, wymagającym odpowiednich środków i kompetencji. Dla przykładu: kontrola rozwiniętych haseł przedmiotowych jednego numeru bibliografii narodowej to przeciętnie około 2500 haseł do przejrzenia w ciągu 3 dni.

Kontrola indeksów, poza poprawą opisu i hasła, odgrywa rolę dydaktyczną. Analiza błędów służy koordynatorom i kierownictwu zespołu

w redagowaniu ustanowień, zaleceń i wszelkiego typu wskazówek metodycznych. Pełni też funkcję pedagogiczną, jeżeli lektor nie zadowala się zwykłą korektą robioną bez porozumienia się z autorem rekordu.

Kontrola jakości jest także narzędziem w procesie podejmowania decyzji natury organizacyjnej. Aby spełnić tę rolę powinna opierać się na wskaźnikach, które pozwoliłyby nie tylko na obiektywną analizę uzyskanych rezultatów, ale także na ich poprawę. Wskaźniki służą także do zmian metod pracy, krytycznego spojrzenia na dokumentację zawodową i skuteczność kształcenia zawodowego.

Wskaźniki są natury ilościowej i jakościowej. Podstawowym wskaźnikiem analizy ilościowej są statystyki: np. liczba opisów i haseł walidowanych „od pierwszego wejrzenia”, bez konieczności poprawiania informuje o ogólnej jakości produkcji bibliograficznej. Liczba poprawek dokonanych podczas korekty indeksów pozwala na analizę relewancji wyboru terminów wyszukiwawczych, stając się tym samym miarą skuteczności opisu w identyfikacji dokumentu.

Liczba rekordów walidowanych dziennie, tygodniowo i miesięcznie, procent dokumentów opisanych w stosunku do wpływów bieżących to informacje odpowiadające kryterium terminowości: nic więc dziwnego, że poszukiwanie „straconego czasu” w procesie produkcji zaowocowało wprowadzeniem modułu „drogi dokumentu” w departamencie egzemplarza obowiązkowego. Oprogramowanie to pozwala na kontrolę kolejnych etapów pracy i wychwytywanie dokumentów przekraczających dopuszczalny (nie więcej niż 8 tygodni) termin opracowania.

Wskaźnikiem jakościowym jest typologia błędów opisu bibliograficznego i typologia błędów w rekordach haseł wzorcowych.

Typologia i hierarchizacja błędów indeksu tytułów i haseł autorskich to pierwszy etap prac poświęconych analizie jakości w bibliografii narodowej.

Błędy podzielono na dwie kategorie: te, które uniemożliwiają dotarcie do dokumentu, oraz błędy mniejszego rzędu, które nie przesadzają o skuteczności opisu w procesie wyszukiwania informacji.

Analiza błędów w opracowaniu przedmiotowym, biorąc pod uwagę złożoność parametrów (analiza treści, wybór słów kluczowych, adekwatność przełożenia słów kluczowych na słownictwo RAMEAU, poprawność składni rozwiniętego hasła przedmiotowego) jest w fazie roboczej.

Kontrola jakości i związana z nią typologia błędów owocuje rezultatami natury organizacyjnej: na jej podstawie koordynatorzy weryfikują metodę i skuteczność swej pracy. Analiza błędów ułatwia harmonizację praktyk między ekipami, zmusza do zastanowienia się nad operatywnością i użytecznością materiałów dydaktycznych, powoduje aktualizację podręczników i postanowień, meliorację norm, ewolucję formatów.

Wzrost produkcji wydawniczej wymaga wzmożonych nakładów sił ze strony katalogujących. Mimo konkurencji Internetu i publikacji elektronicznych wydawnicza produkcja „papierowa” rośnie: w 2003 r. – zarejestrowano 56 175 dokumentów, w 2005 – ich liczba przekroczyła już 60 000. W 2006 r. zespół bibliografii narodowej wyprodukował 63 076 rekordów opisów druków zwartych, 17 337 rekordów autorytatywnych haseł autor-

skich osobowych i 2344 ciał zbiorowych, 1250 rekordów haseł przedmiotowych oraz 3421 rekordów symboli klasyfikacji Deweya.

Jak pogodzić wydajność z jakością, jak pogodzić wymogi wynikające z roli bibliografii narodowej z realnymi potrzebami użytkowników – oto zadania stojące przed zespołem bibliografii narodowej. BFL dąży do najpełniejszej i zróżnicowanej formy dostępu do informacji zawartych w opisie bibliograficznym formalnym i przedmiotowym: użytkownicy chcieliby jednak więcej: spisu treści, abstraktów, pełnych tekstów dokumentów.

Nie wszystkie oczekiwania użytkowników można zaspokoić natychmiast, ale pod ich wpływem opis bibliograficzny BFL podlega ewolucji: potrzeby bibliotek publicznych zaważyły na polityce opracowania rzeczowego: językiem haseł przedmiotowych w bibliografii narodowej jest język RAMEAU, wprowadzony w 2000 r. do klasyfikacji Deweya jako dodatkowe narzędzia dostępu do treści.

Wzrost produkcji wydawniczej stawia przed kierownictwem BFL nowe wyzwania. Konkurencja Internetu, digitalizacja zbiorów, rodzą pytanie o użyteczność katalogów tradycyjnych, ich zawartość oraz formy udostępniania. Określenie priorytetów w dobie ograniczeń budżetowych i w perspektywie odejścia na emeryturę doświadczonych pracowników, musi także opierać się na konkretnej analizie uzyskanych wyników, dostosowaniu metod pracy do nowego kontekstu ekonomicznego i potrzeb użytkowników.

Bibliografia specjalna. Historia i zakres pojęcia

Termin *bibliografia specjalna* to jedno z najważniejszych i kluczowych pojęć z teorii bibliografii. Funkcjonuje on we wszystkich obszarach językowych. Jak mało które z pojęć odnoszących się do rodzajów spisów bibliograficznych niesie ono ze sobą możliwość różnych interpretacji¹. W związku z tym, że brak jedności w pojmowaniu terminu prowadzi do chaosu terminologicznego, zaprowadzenie porządku w tej sferze stało się jednym z podstawowych zadań teorii bibliografii.

Celem niniejszego wystąpienia jest próba ukazania rozwoju historycznego terminu *bibliografia specjalna* na gruncie polskim poczynając od XIX w. do czasów współczesnych. Tego typu próba została podjęta po raz pierwszy, bez pretensji do wyczerpania tematu. Termin bibliografia specjalna użyty w tytule jest rozumiany w tej pracy w znaczeniu jednego z typów bibliografii specjalnej, a mianowicie bibliografii dziedzin i zagadnień, która najsilniej związana jest z nauką i jej rozwojem. W rozważaniach naszych nie zajmiemy się zatem pojęciem bibliografii specjalnej jako rodzajem bibliografii, choć niektóre z omawianych zagadnień będą wymagały częstych odniesień do tak rozumianej bibliografii specjalnej. W każdym z takich przypadków użycie omawianych terminów w ograniczonym znaczeniu będzie wyjaśniane bądź *expressis verbis*, bądź przez kontekst, w którym te terminy będą występowały.

Bibliografia specjalna nie jest jedynym terminem, którym próbowano oznaczyć bibliografie dziedzin i zagadnień. W ciągu lat pojawiały się inne nazwy mające swoje uzasadnienie i historyczną tradycję. Zwrócimy uwagę na chronologię występowania z zaznaczeniem ich rozumienia przez poszczególnych autorów oraz podaniem uwag dotyczących zakresu użycia. Zajęcie się terminem bibliografia specjalna implikuje w pewnej mierze prześledzenie problemu kształtowania się i rozwoju tej bibliografii w naszym kraju. Kryje się w tym walor teoretycznego zagadnienia.

¹ G. G. Semenova: *Problemy teorii special'noj bibliografii. Monografija*. Moskwa 1993. Autorka prezentuje wszelkie istniejące punkty widzenia dotyczące kwestii sprecyzowania pojęcia „bibliografia specjalna” w literaturze radzieckiej i zagranicznej.

W języku polskim nazwa *bibliografia specjalna* w znaczeniu bibliografii dotyczącej poszczególnych dziedzin wiedzy i zagadnień występuje na ogół w liczbie mnogiej – jako *bibliografie specjalne*. Dotyczy to również innych terminów używanych na oznaczenie tego typu bibliografii. W naszych rozważaniach będziemy posługiwać się liczbą pojedynczą dla wszystkich nazw, rzecz jasna z wyjątkiem przytaczanych wypowiedzi.

Zainteresowania problematyką bibliografii specjalnej, poprzedzone okresem rozwiniętej praktyki bibliograficznej, przypadają na wiek XVII i XVIII. Do pierwszych oznak refleksji teoretycznej można zaliczyć uświadomienie odrębności bibliografii specjalnej jako rodzaju bibliografii oraz poszukiwania dla niej miejsca w schemacie klasyfikacji biblioteczno-bibliograficznej. Choć nie posługiwano się jeszcze terminem bibliografia specjalna, przy różnych okazjach znaczenie jego wykorzystywano i uściślano, dążąc do jego sprecyzowania. Zarysowuje się to wyraźnie już w klasyfikacji Jeana Garniera (1612-1681), który, utrzymując jeszcze konwencjonalną nazwę „bibliotheca” w znaczeniu spisu książek, bibliografie działów wiedzy określa mianem „biblioteki fakultetów”, akcentując tym samym bliskie ich powiązania z nauką².

Pierwszy teoretyk bibliografii Guillaume François Debure (1731-1782) w swoim schemacie klasyfikacyjnym, dzieląc spisy bibliograficzne na poszczególne rodzaje, wprowadził nazwę „bibliografie profesjonalne” (*bibliographie professionnelle*) dla określenia bibliografii działów wiedzy i dziedzin naukowych, co sugerują przytoczone przez autora przykłady np. bibliografie teologii, prawa, historii itd.³. Zaslugą Debura było wskazanie, że cechą wyróżniającą ten typ bibliografii jest ograniczenie zakresowe, dostarczanie wiadomości o treści i zawartości dzieł. Był to ważny i nowatorski krok w procesie krystalizowania się pojęcia bibliografii specjalnej⁴.

Ten treściowy charakter „bibliografii profesjonalnej” był jednym z wątków, podług którego rozwinął swoją myśl teoretyczną Gabriel Peignot (1767-1849), księgarz, bibliotekarz, twórca oryginalnej teorii nauki o książce. Odrzucił on dotychczasowy termin, według niego niezbyt ścisły i mało precyzyjny, zastępując go nazwą bibliografia specjalna (*bibliographie spéciale*)⁵. Zdaniem niektórych badaczy Peignot jest również twórcą terminu bibliografia specjalna⁶. Bibliograf wykorzystał ten termin dwu-

² J. Garnier: *Systema Bibliothecae Collegii Parisiensis Societatis Jesu*. Paryż 1678. Zob. W. J. Żivny: *Bibliografia i bibliologia. Pojęcie, przedmiot, rozwój*. Przekł. z czeskiego A. Łysakowski. Warszawa 1939, s. 12.

³ G. F. Debure: *Bibliographie instructive: ou traité de la connoissance des livres rares et singuliers*. T. 1-7. Paris 1763-1768, cz. V (Historia), sekcja IX, dział III: Bibliografia, czyli historia i opis książek, paragraf 6.

⁴ Warto zauważyć, że niektórzy polscy badacze myśli teoretycznej w dziedzinie bibliografii nie odwzorowują literalnie tego określenia, tylko tłumaczą za pomocą polskich odpowiedników – bibliografie specjalne lub bibliografie specjalne (fachowe), co może niewłaściwie sugerować, że Debure jako pierwszy posłużył się terminem bibliografia specjalna. S. Vrtel-Wierczyński: *Bibliografia. Jej istota, przedmiot i początki*. Lwów 1923, s. 13; tenże: *Teoria bibliografia w zarysie*. Wrocław 1951, s. 17; zob. też. W. J. Żivny: op. cit., s. 22.

⁵ B. Koredczuk: *Początki teorii bibliologii. Dictionnaire raisonné de bibliologie (1802-1804) Gabriela Etienne'a Peignota*. Wrocław 2005, s. 81.

⁶ K. Simon: *Bibliografija. Osnovnye ponjatija i terminy*. Moskwa 1963, s. 131; G.G. Semenova: op. cit. s. 61.

krotnie w swoich pracach, raz w *Répertoire de bibliographies spéciales, curieuses et instructives* (Paryż 1810), drugi raz w *Répertoire bibliographique universel contenant la Notice raisonnée des Bibliographies spéciales publiées jusqu'à ce jour...* (Paryż 1812). Niekwestionowaną zasługą Peignota było nie tylko wprowadzenie i upowszechnienie w nauce terminu bibliografia specjalna, ale przede wszystkim jego zdefiniowanie. Bibliografia specjalna – w jego ujęciu – jest to taka bibliografia, która odnosi się tylko do dzieł jednego rodzaju. Bibliografia specjalna obejmuje zazwyczaj wszystkie albo prawie wszystkie dzieła dotyczące przedmiotu, którym się zajmuje; w przeciwieństwie do bibliografii ogólnej, która dokonuje wyboru wśród tych samych dzieł, bierze ona zawartość i istotną treść każdego rodzaju i tworzy z niej zespół mniej lub bardziej rozwinięty⁷. Jest ona szczególnie ważna dla chcących dogłębnie poznać książki z danej dziedziny, zwłaszcza autorów, którzy muszą znać dorobek poprzedników. Trzeba wyraźnie podkreślić, że pod pojęciem bibliografii specjalnej Peignot rozumiał wszystkie prace bibliograficzne przeciwstawne ogólnym, a więc nie tylko bibliografie dziedzin i zagadnień (cechy treściowe), ale również bibliografie rzadkich i cennych ksiąg (cechy wydawniczo-formalne), a więc osobiowości wydawnicze (mały nakład, ilustrację, drzeworyty) i ich dzieje (rzadkie, zagubione, spalone itd.)⁸.

Pojęcie *bibliographie spéciale* funkcjonuje od tej pory na stałe w terminologii francuskiej, ostatnio używa się terminu *bibliographie spécialisée*. Według Louise Noëlle-Malclès bibliografie specjalne to takie, które sygnalizują teksty dotyczące określonego tematu, przy czym tematy te mogą być bardzo szerokie lub bardzo wąskie⁹. W innej swej pracy Malclès do bibliografii specjalnej odnosi prace bibliograficzne dobierające dokumenty, których treść dotyczy tylko określonej dziedziny lub zagadnienia¹⁰. Autorka wskazała na dwie główne cechy bibliografii specjalnej, pierwsza, że stara się objąć całość piśmiennictwa (a więc dążenie do kompletności) i druga, że robi to na określony temat (ukierunkowanie zakresowe – treściowe).

W precyzyjnym na ogół piśmiennictwie niemieckim na określenie bibliografii specjalnej funkcjonują obok siebie – nie zawsze jasno rozgraniczone – terminy – *Spezialbibliographie*¹¹ i *Fachbibliographie*¹². Friedrich Nestler definiuje bibliografię specjalną (jako *Fachbibliographie*): „Bibliografia fachowa wskazuje nam, jaka literatura istnieje w danej dziedzinie specjali-

⁷ Cyt. za W. Nowodworski: „Bibliograficznych ksiąg dwoje” Joachima Lelewela. *Studium historyczno-bibliograficzne na tle epoki*. Wrocław 1959, s. 143; zob. też B. Koredczuk: *Początki teorii ...*, s. 81-82.

⁸ K. Simon: op. cit. s. 131 ; G. Semenova: op.cit. s. 61.

⁹ L. Noëlle-Malclès: *Nations fondamentales de bibliographie*. Paris 1967. Tłum. z jęz. fr. M. Brykczyńska. W: A. Czekajewska-Jędrusik, A. Sitarska: *Teoretyczne problemy bibliografii współczesnej (wybór tekstów z literatury obcej)*. Warszawa 1977, s. 56.

¹⁰ L. Noëlle-Malclès: *Les sources du travail bibliographique*. T. 1. Paris 1950, s. 5; Zob. M. Dembowska: *Z zagadnień teorii bibliografii. W związku z dziełem L.N. Malclès: „Les sources du travail bibliographique (Genève T.1-2, 1950-1952) – „Przegląd Biblioteczny” 1955, R. 23, z. 1, s. 76-79.*

¹¹ J. Kirchen: *Spezialbibliographien*. W: *Lexikon des Buchwesens*. Stuttgart 1953, s. 731.

¹² Używa go m. in E. Bartsch: *Die Bibliographie. Einführung in Benutzung, Herstellung, Geschichte*. München 1979, s. 120 -122.

stycznej, grupie pokrewnych dziedzin specjalistycznych, względnie traktuje o poszczególnych rzeczowo oddzielonych tematach”¹³. Próbę rozróżnienia i rozdzielenia obu tych terminów podjął Hans-Joachim Koppitz określając, że *Spezialbibliographie* przedstawia piśmiennictwo z określonej dziedziny (dyscypliny naukowej) dla potrzeb szkół wyższych¹⁴. Rozgraniczenia tego nie przyjęli jednak inni teoretycy. Kilkanaście lat później Werner Grebe wyraźnie już odróżnia oba te terminy¹⁵. *Fachbibliographie* definiuje jako bibliografię ograniczoną do jednej lub kilku dziedzin wiedzy lub pojedynczych zagadnień i tematów (treściowe) i uważa za jeden z typów *Spezialbibliographie*, która obejmuje swoim zakresem znaczeniowym także bibliografie ogólne ograniczone formalnie. Rozróżnienie to występuje również w wydany w 2006 r. w Wiesbaden słowniku terminologicznym *Polnisch Wörterbuch für Bibliotheken, Deutsch-Polnisch, Polnisch-Deutsch* Ewy Bagłajewskiej-Miglus i Rainera Berga, który „*Fachbibliographie*” tłumaczy jako bibliografia dziedzin i zagadnień/bibliografia dziedzinowa, natomiast „*Spezialbibliographie*”- bibliografia specjalna¹⁶.

W piśmiennictwie radzieckim do 1977 r. utrzymywało się także podwójne pojmowanie bibliografii specjalnej. Początkowo w użyciu był termin *specjal'naja bibliografija*, ale w połowie lat trzydziestych XX w. zaczął wchodzić w użycie termin *otraslevaja bibliografija*. Po wojnie wybitny znawca klasyfikacji biblioteczno-bibliograficznej Evgenij J. Šamurin, termin *otraslevaja bibliografija* definiuje jako bibliografię określonych dziedzin, dyscyplin, stanowiącą część składową bibliografii specjalnej¹⁷. Podobne stanowisko reprezentuje Konstantin Simon, który odróżnia bibliografie specjalne (*specjal'naja*) i bibliografie dziedzin (*otraslevaja*); do pierwszych zalicza obok bibliografii dziedzin, te bibliografie, dla których kryterium doboru stanowią określone właściwości – specyfika – prac (np. bibliografie bibliografii) lub szczególne właściwości wydania (np. bibliografie bibliofilskie, bibliografie inkunabułów)¹⁸.

Zamęt terminologiczny został definitywnie zamknięty wraz z ukazaniem się normy państwowej (GOST 7.0 -77) o obligatoryjnym zakresie obowiązywania, w której dla oznaczenia bibliografii wielkich działów wiedzy, dziedzin i zagadnień użyto terminu *otraslevaja bibliografija*¹⁹. Ostatnio próbę zdefiniowania pojęcia bibliografii dziedziny podjęła Nadia A. Sljadneva. W ujęciu autorki termin „bibliografia dziedziny” oznacza działalność

¹³ F. Nestler: *Bibliographie. Einführung in die Theorie und in die allgemeinen bibliographischen Verzeichnisse*. Leipzig 1977, s. 30.

¹⁴ H. J. Koppitz: *Grundzüge der Bibliographie*. München 1977, s. 289 i 291.

¹⁵ W. Grebe: *Fachbibliographie*. W: *Lexikon des gesamten Buchwesens*. Zweite, völlig neu bearb. Aufl. Bd. 2. Stuttgart 1989 s. 528; w cytowanym hasle jest odsyłacz do hasła *Spezialbibliographie*. W: *Tamże*. Bd. 6. Stuttgart 2003, s. 167.

¹⁶ E. Bagłajewska-Miglus, R. Berg: *Polnisch. Wörterbuch für Bibliotheken. Deutsch-Polnisch. Polnisch-Deutsch*. Wiesbaden 2006, s. 47 i 116 (Bibliotheksarbeit, 13).

¹⁷ E. Šamurin: *Slovar' knigovedčeskich terminov dlja bibliotekarej, bibliografow, rabotnikov pečati i knižnoj trgovli*. Moskva 1958.

¹⁸ K. Simon: op. cit., s. 102-103; 131-136.

¹⁹ GOST 7.0 -77 *Sistema informacionno-bibliografičeskoj dokumentaci. Bibliografija. Terminy i opredelenija*. Moskva 1977.

w zakresie gromadzenia, przetwarzania i upowszechniania informacji ze wszystkich dziedzin wiedzy i praktyki społecznej²⁰.

W Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych termin bibliografia specjalna występuje w dwóch odmianach – częściej jako *subject bibliography* (np. Barbara Hale²¹, G. A. Marco²²) i rzadziej *special bibliography* (np. Anthony M. Robinsons²³). Niektórzy teoretycy uważają, że *special bibliography* jest częścią składową *subject bibliography*, którą tłumaczą jako bibliografie wielkich działów, dziedzin i zagadnień. Inni bibliografię specjalną definiują jako *subject* i są to spisy, w których cel ułożenia i wspólne cechy spisanych publikacji są związane z ich treścią (Robert B. Harmon)²⁴.

Ten terminologiczny *passus* pokazuje, że sposób pojmowania terminu bibliografia specjalna jest zróżnicowany w różnych obszarach językowych, i często mamy do czynienia z sytuacją, gdy nawet w jednym i w tym samym kraju funkcjonują różnorodne jego określenia. Jednakże coraz bardziej zdecydowanie odchodzi się od stosowania terminu bibliografia specjalna na rzecz odrębnych, samodzielnych określeń na oznaczenie bibliografii dziedzin i zagadnień, stanowiącej najliczniejszą grupę bibliografii specjalnych, typu: *Fachbibliographie*, *otraslevaja bibliografija*, *subject bibliography*, *oborna bibliografia*.

W języku polskim termin *bibliografia specjalna* na określenie bibliografii działów wiedzy i dziedzin pojawia się w dopiero drugiej połowie XIX w., co oczywiście nie oznacza, że wcześniej nie istniały tego typu bibliografie. Zdecydowały o tym bliższe powiązania polskiej myśli bibliograficznej z nauką niemiecką niż francuską oraz fakt, że nazwa *bibliografia* w znaczeniu spisu bibliograficznego była rzadko stosowana w piśmiennictwie polskim w pierwszej połowie XIX w.²⁵.

Nie używa terminu bibliografia specjalna nasz znakomity teoretyk bibliografii Joachim Lelewel w swoich *Bibliograficznych ksiąg dwoje* (T. 1-2, Wilno 1823-1826), nazywając spisy książek dobranych pod kątem ich treścią *literaturą*²⁶. Mimo iż z zakresu pojęcia bibliografii wyklucza – nieśluszenie zresztą – bibliografię ograniczoną do określonej dziedziny wiedzy lub dotyczącą określonego przedmiotu, zdaje się pojmować różnice między

²⁰ N. A. Słjadneva: *Neobchodima otraslevaja teorija bibliografii*. „Naučnye i Techničeskie Biblioteki SSSR” 1989, nr 7, s. 3-15. Autorka omawia prezentowane w literaturze przedmiotu definicje bibliografii specjalnej dziedziny, poglądy czołowych bibliotekoznawców radzieckich na typologię bibliografii (m.in. O. P. Korszunowa, M. A. Briskmana, A. I. Barsuka) oraz kierunki myślenia o bibliografii dziedziny w ujęciu historycznym.

²¹ B. Hale: *The study of subject bibliography of the social sciences and humanities*. Oxford 1970.

²² G. H. Marco: *Subject bibliography in the twenty-first century*. „Cataloging and Classification Quarterly” 1988, vol. 9, nr 1, s. 113-120.

²³ A. M. Lewin Robinson: *Systematic bibliography: a practical guide to the work of compilation*. 3 ed. London 1971.

²⁴ R. B. Harmon: *Elements of bibliography a simplified approach*. London 1989, s. 7-8, 210.

²⁵ W języku polskim termin „bibliografia” jako spis książek upowszechnił się dopiero w drugiej połowie XIX w. głównie dzięki rozprawom Karola Estreichera, a zwłaszcza jego pomnikowego dzieła *Bibliografia polska* (T. 1 1872); dodajmy, że dzieło to zapoczątkowało epokę rozwoju bibliografii specjalnych, stąd czasem nazywane jest „bibliografią-matką”.

²⁶ W. Nowodworski: op.cit., s. 158-159.

bibliografią a literaturą przedmiotu. W opinii Adama Łysakowskiego uczynił Lelewel poważny krok naprzód w teorii bibliografii, wskazując wyraźnie, gdzie biegnie granica między bibliografią wewnętrzną, czyli bibliografią specjalną dziedzin naukowych, przeznaczoną dla specjalistów i fachowców a bibliografią zewnętrzną²⁷.

W piśmiennictwie polskim wyrazu bibliografia specjalna użył po raz pierwszy, wedle wszelkiego prawdopodobieństwa, Karol Estreicher. Termin ten wystąpił w tekście jego wykładu inauguracyjnego z bibliografii, wygłoszonego w 1865 r. w Szkole Głównej Warszawskiej. Przedstawiając stosunek bibliografii do dziejów piśmiennictwa pisał on: „Bibliografie, tak specjalne jak i ogólne, przygotowały materiał literaturze powszechnej; bez tego materiału nie można by ani pomyśleć o nakreśleniu zarysów literatury lub dziejów cywilizacji”²⁸. Mimo, że Estreicher nie objaśnia terminu bibliografia specjalna, można sądzić, że pojmował go według Peignota, jako bibliografię dziedzin i zagadnień²⁹. Charakterystyczne jest, że raz jeden tylko nasz wybitny bibliograf wykorzystał ten termin, zwykle tytułując tego typu bibliografie rodzimymi nazwami, jak np. „bibliografie poszczególnych umiejętności”, „bibliografie specjalnych umiejętności”, „bibliografia odnośnie do pojedynczych gałęzi umiejętności”³⁰.

W kilka lat zaledwie, od czasu użycia bibliografii specjalnej przez Estreichera, wyraz ten znalazł się w 1872 r. w hasle „Bibliografia” w *Encyklopedii ogólnej wiedzy ludzkiej*, opracowanej pod redakcją Franciszka M. Sobieszczańskiego. Dowodzi to, że musiał być on dość rozpowszechniony. Termin nie został zdefiniowany, tylko objaśniony przykładami, które tłumaczą bibliografię specjalną jako bibliografię wielkich działów wiedzy i dziedzin, np. teologia, prawo, astronomia, muzyka itd.³¹. Hasło nie jest podpisane, ale można przypuszczać, że wyszło spod pióra Sobieszczańskiego, wybitnego znawcy problematyki bibliograficznej, który w swoich teoriach o bibliografii nawiązywał często do Peignota³².

²⁷ A. Łysakowski: *Zagadnienie treści i wartości książki w bibliografii*. „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1953, T. 3, nr 9, s. 216.

²⁸ K. Estreicher: *O bibliografii. Przemówienie w Szkole Głównej w Warszawie, miane 22 marca 1865 r., przy rozpoczęciu wykładu tej umiejętności*. „Biblioteka Warszawska” 1865, T. 2, s. 468; odb.: Warszawa 1865, s. 23; Przedr. „Przegląd Biblioteczny” 1908, T. 1, s. 225.

²⁹ W tej interpretacji umacnia mnie komentarz Marii M. Biernackiej do przytoczonej wypowiedzi, zamieszczony w rozprawie poświęconej wykładom z bibliografii Estreichera. M. M. Biernacka: *Wykłady Karola Estreichera w Szkole Głównej w Warszawie 1865-1868. Studium bibliologiczne*. Warszawa 1989, s. 139. Na uwagę zasługuje również inne objaśnienie autorki, wskazujące, że nasz wybitny bibliograf pod pojęciem bibliografii specjalnej również rozumiał – podobnie jak Peignot – bibliografię rzadkich i cennych ksiąg. O wpływie teorii i terminologii G. Peignota na poglądy Estreichera pisze B. Koredczuk: *Początki ...*, s. 154-156.

³⁰ K. Estreicher: *Bibliografia polska XIX-go stulecia*. „Biblioteka Warszawska” 1862, T. 3, z. 7, s. 339; Tenże: *Przedmowa. W: Bibliografia polska XIX stulecia*. T. 1. Kraków 1870, s. XI; M. M. Biernacka: *Wykłady K. Estreichera ...*, s. 42.

³¹ *Encyklopedia ogólna wiedzy ludzkiej, wydana pod kierunkiem redakcji „Tygodnika Ilustrowanego” i „Wędrowca”*. Red. F. M. Sobieszczański. Warszawa 1872, T. 1, s. 421.

³² B. Koredczuk: *Kształtowanie się definicji i zakresu bibliologii w polskich encyklopediach i słownikach XIX i XX wieku*. W: *Oblicza kultury książki. Prace i studia z bibliologii i informacji naukowej*. Wrocław 2005, s. 59-60; Zob. też Taż: *Początki ...*, s. 156.

Chociaż termin bibliografia specjalna był znany nie przyjął się od razu w piśmiennictwie polskim. Nie spotkał się również z głębszym zainteresowaniem, albowiem praktyka bibliograficzna była zbyt słaba, aby stanowić inspirację dla bibliograficznych uogólnień teoretycznych i metodycznych.

Do końca XIX w. niewiele można znaleźć publikacji, które by w treści zawierały określenie bibliografia specjalna, mimo że prac poświęconych tego typu bibliografii np. recenzji można wskazać sporo. Nie spotykamy go ani w pracach Władysława Wisłockiego, ani Teofila Żebrawskiego, ani Ludwika Finkla. Brak go również w „Kronice” do „Przewodniku Bibliograficznym” Wisłockiego, w której od 1882 r. na bieżąco informowano o wszystkich opublikowanych bądź będących w opracowaniu pracach bibliograficznych.

Nieznaczny wzrost zainteresowania terminem bibliografia specjalna można zaobserwować na początku lat dziewięćdziesiątych XIX w. Było to z pewnością efektem wyraźnego rozwoju bibliografii specjalnych, pojawieniem się pomnikowych dzieł bibliograficznych Ludwika Finkla i Feliksa Kucharzewskiego oraz jednym z przejawów wzrostu zainteresowania problematyką bibliograficzną w ogóle. Jednocześnie używanie terminu bibliografia specjalna jest interesującym świadectwem samoświadomości teoretycznej u ludzi, którzy się nim posługują. Spotykamy go w tekstach publikacji osób związanych z działalnością bibliotekarską i bibliograficzną. Wyrazu bibliografia specjalna użył w 1893 r. w artykule Feliks Koneczny oraz Zdzisław Horodyński³³, a rok później Feliks Kucharzewski w przedmowie do swojej bibliografii techniczno-przemysłowej³⁴. Kucharzewski mówiąc o bibliografii specjalnej wskazał jednocześnie, że istota tej bibliografii zamyka się w doborze materiału według cech treściowych. Pisał on: „[...] uwydatniła się potrzeba bibliografii specjalnych, podających ściśle przedmiotowe zestawienia wszystkich prac, odnoszących się do danego zakresu – i już w kilku działach naszego piśmiennictwa zakrzętnięto się około układania podobnych spisów”. Wypowiedź Kucharzewskiego można traktować jako jedną z pierwszych oznak refleksji teoretycznej bibliografii specjalnej.

Określenia bibliografia specjalna natomiast nie używa wybitny historyk literatury Piotr Chmielowski ani w haśle „Bibliografia” zamieszczonym w *Wielkiej powszechnej encyklopedii ilustrowanej*, ani w *Metodyce historii literatury polskiej*, cennej na swój czas jako repetytorium bibliograficzne³⁵. Również F. M. Sobieszczański, prawdopodobnie autor hasła „Bibliografia” w *Encyklopedii powszechnej Orgelbranda*, zrezygnował z posługiwania się nazwą bibliografii specjalnej³⁶. Terminu tego nie notują także inne ogólne

³³ F. Koneczny: *Bibliografia historii polskiej*. „Kwartalnik Historyczny” 1893, R. 7, s. 75; Z. Horodyński: *Obraz piśmiennictwa polskiego XV-XIX wieku*. „Kwartalnik Historyczny” 1893, R. 7, s. 392.

³⁴ F. Kucharzewski: *Bibliografia polska techniczno-przemysłowa obejmująca prace drukowane oddzielnie, w czasopiśmie lub znane z rękopisu, ze wszystkich działach techniki i przemysłu, do końca 1874 r.* Warszawa 1894, s. VII; Zob. J. Piłatowicz: *Feliks Kucharzewski (1849-1935) historyk techniki*. Warszawa 1998, s. 90.

³⁵ P. Chm. [P. Chmielowski]: *Bibliografia*. W: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*. T. 8. Warszawa 1892, s. 718-724; Tenże: *Metodyka historii literatury polskiej*. Warszawa 1899, s. 147-161.

³⁶ *Encyklopedia powszechna Orgelbranda*. T. 2. Wyd. 2. Warszawa 1898, s. 418-419.

encyklopedie polskie, wydane w ostatniej dekadzie wieku XIX i na początku XX w.

Dopiero w początkach XX w. bibliografia specjalna coraz bardziej zdecydowanie wkracza w piśmiennictwo polskie. Znamienny jest fakt, że akceptacja tego terminu najszybciej dokonała się w środowisku warszawskim. Dużą w tym zasługą ludzi należących do pokolenia Szkoły Głównej Warszawskiej, których kierunki pracy i plany bibliograficzne nawiązywały do tradycji stworzonej przez K. Estreichera, wykładowcę bibliografii w tej uczelni. Oni właśnie, wraz z uczonymi młodszej generacji, z którymi podjęli współpracę w dziedzinie nauki i bibliografii, byli twórcami bądź inicjatorami większości bibliografii specjalnych, im też zawdzięczano wzrost zainteresowania problematyką bibliograficzną, a także ich rozprawy i wypowiedzi przyczyniły się w głównej mierze do upowszechnienia w języku polskim terminu bibliografia specjalna. Nazwą tą posługiwali się między innymi Adolf Suligowski, Samuel Dickstein, Stefan Demby, Stanisław Posner, oraz wspomniany już wcześniej Feliks Kucharczyński³⁷.

To samo grono wprowadza termin bibliografia specjalna do programu, powołanego w 1907 r. z ich inicjatywy, Instytutu Bibliograficznego przy Bibliotece Publicznej w Warszawie³⁸.

Niemalą rolę w kształtowaniu opinii i poglądów na temat bibliografii specjalnej oraz popularyzacji interesującego nas terminu odegrało znakomite czasopismo recenzyjno-bibliograficzne „Poradnik dla Czytających Książki” (1901-1904), którego redaktorem literackim był wybitny socjolog Ludwik Krzywicki. Zwiastunem aktualności i popularności bibliografii specjalnych – jak i samego terminu – stanowi ogłoszone w 1902 r. niewielkie zestawienie bibliograficzne pt. *Specjalne bibliografie*, w którym jeden z działów nosi nazwę „Bibliografie specjalne”, gdzie zarejestrowano w ważniejsze bibliografie dziedzinowe wydane do końca wieku XIX³⁹. Użycie terminu bibliografii specjalnej jako nazwy działu świadczy, że zyskał on prawo obywatelstwa w piśmiennictwie bibliograficznym.

Na tym tle interesująca wydaje się próba uporządkowania terminologii bibliografii specjalnej podjęta przez S. Posnera⁴⁰. Używał on określenia „ogólna” dla bibliografii wielkich działów wiedzy i „szczegółowa” dla bibliografii dziedzin i zagadnień. Jest to pierwsza nowoczesna typologia bibliografii specjalnej w zależności od szerokości zakresu piśmiennictwa uwzględnionego przez poszczególne spisy, godna stanąć obok późniejszej

³⁷ A. Suligowski: *Bibliografia prawnicza polska*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, T. 1, z. 3/4, s. 247; Tenże: *Bibliografia polska prawnicza XIX i XX w.* Warszawa 1911, s. XXI; S. Dickstein: *Instytut międzynarodowy bibliograficzny*. W: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*. T. 30. Warszawa 1903, s. 21-22; S. Posner: *Czego żądać mamy od bibliografii umiejętnej*. „Poradnik dla Czytających Książki” 1902, nr 2/4, s. 21; S. Demby: *Instytut Bibliograficzny*. „Ludzkość” 1907, nr 56, s. 2. Przedruk: W: S. Demby: *Wybór pism*. Dobór, komentarz i oprac. D. Rymaszewska. Warszawa 2005, s. 132; F. Kucharczyński: op. cit. s. VII.

³⁸ W programie czytamy, że do zadań Instytutu należeć będzie „[...] przygotowywanie bibliografii specjalnych, dotyczących poszczególnych gałęzi wiedzy, literatury lub też poszczególnych kwestii”. „Przegląd Biblioteczny” 1908, T. 1, z. 1, s. 76.

³⁹ *Specjalne bibliografie*. „Poradnik dla Czytających Książki” 1902, nr 6, s. 68.

⁴⁰ S. Posner: op. cit. s. 21.

o pół wieku propozycji H. Hleb-Koszańskiej⁴¹. Jak wskazuje dalszy rozwój terminologii, określenie „bibliografia szczegółowa” przyjęło się, przy czym występowało rzadko i w różnych okresach było pojmowane rozmaicie, to szerzej – jako synonim bibliografii specjalnej, to wężiej – jako bibliografia zagadnieniowa.

U początków XX w. termin *bibliografia specjalna* ustala się też w innym znaczeniu, a mianowicie jako pojęcie przeciwstawne bibliografii ogólnej, a więc na oznaczenie jednego z rodzajów bibliografii. To nowe pojmowanie bibliografii specjalnej było przeniesieniem na grunt polski poglądów zachodnioeuropejskich teoretyków, głównie Jacques’a Ch. Bruneta i Fryderyka A. Eberta. Wedle ich koncepcji bibliografia specjalna była pojęciem nadrzędnym w stosunku do bibliografii specjalnej w węższym znaczeniu (czyli bibliografii dziedzin i zagadnień), która stanowiła jej część składową i jeden z typów. O wprowadzeniu bibliografii specjalnej w tym drugim znaczeniu zdecydował wzrost aktywności bibliograficznej, pojawienie się coraz liczniejszych spisów bibliograficznych o zróżnicowanym zakresie i zasięgu, co niosło za sobą konieczność orientacji w istniejącym potencjale bibliograficznym, a w szczególności w systematyce bibliograficznej, czyli rodzajach bibliografii.

Przedstawicielem i wyrazicielem tego nurtu był Hieronim Łopaciński, uczony lubelski, bibliograf i bibliotekarz, który dał wyraz swoim poglądom w haśle „Katalog”, zamieszczonym w 1902 r. w *Wielkiej encyklopedii powszechnej ilustrowanej*⁴². Łopaciński zasłużył się w zdefiniowaniu bibliografii specjalnej w tym drugim znaczeniu (używa nazwy „katalog bibliograficzny specjalny”)⁴³, a jego schemat klasyfikacji spisów bibliograficznych, oparty na konkretnym materiale bibliograficznym – choć nie wolny od błędów i niedociągnięć – uwzględnia ogólne podstawy teoretyczne. W schemacie tym jedno jednak jest pewne i bezsporne, to mianowicie, że bibliografia specjalna występuje tu jako rodzaj bibliografii, której częścią jest – obok innych – także bibliografia specjalna (bibliografia ograniczona do dyscypliny, dziedziny).

Zarysowują się, więc wyraźnie dwie koncepcje pojmowania terminu bibliografia specjalna, jako bibliografii dziedzin i zagadnień i jako rodzaju bibliografii, w której obrębie mieści się ta ostatnia. Ta druga interpretacja zyskała powszechną akceptację w środowisku bibliografów i bibliotekarzy. Najlepiej dokumentują to wydane w tym czasie przeglądy i poradniki bibliograficzne, grupujące spisy bibliograficzne według ich rodzajów⁴⁴.

⁴¹ H. Hleb-Koszańska: *Kompozycja bibliografii specjalnej*. Łódź 1949, s. 15 („Biuletyn Państwowego Instytutu Książki” t. 2, nr 3).

⁴² H. Ł. [Hieronim Łopaciński]: *Katalog*. W: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*. T. 33/34. Warszawa 1902, s. 72-87; o katalogach bibliograficznych, s. 82-87. Więcej o hasle „katalog” pisze A. Padziński: „Katalog” Hieronima Łopacińskiego. „Bibliotekarz Lubelski” 1996, R. 41, s. 40-42; Zob też M. Krzywicka, A. Matczuk: *Bibliografia w kręgu zainteresowania Hieronima Łopacińskiego*. W: *Hieronim Łopaciński. Epoka, ludzie, region*. Pod red. Z. Bieleń. Lublin 2006, s. 138-141.

⁴³ Źródłem tej analogii była tożsamość zadań, jakie w tym czasie przypisywano katalogowi i bibliografii, tj. sprawne udzielanie wszechstronnej informacji o potrzebnym piśmiennictwie; terminem „katalog bibliograficzny” posługiwał się również Karol Estreicher.

⁴⁴ Zob. *Specjalne bibliografie*. „Poradnik dla Czytających Książki” 1902, nr 6, s. 67-68; *Bibliografia*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, R. 1; F. Czerwijowski: *Bibliotekarz. Krótkie wskazówki dla pracujących w bibliotekach*. Warszawa 1912, s. 54-60.

Bibliografia specjalna jako nazwa rodzajowa funkcjonuje odąd na stałe w terminologii bibliograficznej, występując głównie w piśmiennictwie fachowym i spisach bibliograficznych. Należy wszakże podkreślić, że drugi nurt identyfikujący bibliografię specjalną z bibliografią dziedzin i zagadnień będzie miał jeszcze długo zwolenników.

Nowe pojmowanie bibliografii specjalnej odbiło się także w terminologii bibliograficznej. Utrzymanie dualistycznego znaczenia terminu bibliografii specjalnej w praktyce bibliograficznej nie wytrzymało próby czasu. Wobec tego, że termin bibliografia specjalna był zastrzeżony na oznaczenie jednego z rodzajów bibliografii, problematykę bibliografii ograniczonych do dyscyplin i dziedzin naukowych zwykle tytułowano dawnymi nazwami: „bibliografie poszczególnych gałęzi umiejętności” („gałęzi wiedzy”). Łopaciński uzyskał znaczenie węższe bibliografii specjalnej, wzorem Bruneta, przez dodanie do nazwy rodzajowej określenia „poszczególnych gałęzi wiedzy”, aczkolwiek w tekście posługuje się jeszcze bibliografią specjalną⁴⁵. Natomiast w literaturze przedmiotu i w języku potocznym bibliografia specjalna rozpoczyna karierę jako określenie bibliografii działów wiedzy, dyscyplin i przedmiotów nauki, zwłaszcza dwóch pierwszych. Przy czym nazwa bibliografia specjalna występuje zazwyczaj w liczbie mnogiej jako „bibliografie specjalne”. Przyczyn tego zjawiska należy upatrywać w tym, że ten typ bibliografii był najważniejszą i najliczniejszą odmianą bibliografii specjalnej (w ogóle).

Pierwsze próby zmierzające do tego, by logicznie rozgraniczyć i rozróżnić oba pojęcia bibliografii specjalnej pojawiały się u progu niepodległości. Wystąpiły one nie w teoretycznych rozważaniach, ale praktycznym zastosowaniu. Pierwszy krok w tym kierunku uczynił Jan Muszkowski. Ogłosił on w „Przeglądzie Historycznym” w 1919 r. obszernie omówienie bibliograficzne pt. *Bibliografia polska 1900-1918*, w którym jeden z rozdziałów „Bibliografie specjalne” zatytułował „Bibliografie specjalne przedmiotowe”, gdzie wyliczył spisy bibliograficzne z poszczególnych dziedzin wiedzy⁴⁶. W określeniu *bibliografia specjalna przedmiotowa* wprowadzonym przez autora ujęte zostały faktyczne cechy odróżniające bibliografię specjalną (bibliografia dziedzin i zagadnień) od pojęcia bibliografii specjalnej w ogóle. Użyty termin „przedmiotowa” wyraźnie wskazuje, że kryterium decydującym o doborze materiału jest z góry określona treść (przedmiot) dokumentów. To nowe określenie sugerowało jednocześnie, że bibliografiami specjalnymi są nie tylko bibliografie treściowe (dziedzin i zagadnień), mające ściśle oznaczony zakres, ale również i te bibliografie, które dobierają dokumenty nie według treści, ale według określonych cech wydawniczo-formalnych (np. autor). Propozycja terminologiczna i teoretyczna Muszkowskiego jest interesująca, w literaturze bibliograficznej była zresztą nowością. Można sądzić, że rozróżnienie dokonane przez Muszkowskiego miało kapitalne znaczenie w późniejszych próbach usystematyzowania bibliografii.

⁴⁵ H. Łopaciński: op. cit., s. 82.

⁴⁶ J. Muszkowski: *Bibliografia polska 1900-1918*. „Przegląd Historyczny” 1919, T. 21, s. 407-413 (ser. 2, T. 1); odb. *Przegląd bibliografii polskiej 1901-1918*. Warszawa 1919.

Bibliografia specjalna jest kategorią pojęciową związaną z nauką – jako dyscyplina pomocnicza, dokumentująca dorobek poszczególnych działów wiedzy i dyscyplin stanowi podstawę wszelkich prac badawczych. Nic też dziwnego, że w miarę rozwoju bibliografii dziedzin i zagadnień nauka wykształca własny kanon określeń na oznaczenie bibliografii specjalnej. Określenia te zaczęły pojawiać się w ostatnich dziesiętkach XIX w. i stanowią odbicie zmiany poglądów badaczy na rolę i znaczenie bibliografii specjalnej dla rozwoju nauki. Podczas, gdy na początku stulecia u podstaw tworzenia tego typu bibliografii główną rolę odegrały pobudki patriotyczne, w drugiej połowie XIX w. na plan wysunęły się względy rzeczowe, a mianowicie potrzeby nauki. Najważniejszym postulatem naukowym stało się zapewnienie poszczególnym dyscyplinom informacji bibliograficznej opartej na rzeczowych kryteriach doboru i układu materiału, ponieważ *Bibliografia polska* K. Estreichera nie była wystarczająca ze względu na układ i ograniczony zasięg formalno-wydawniczy.

Obok bibliografii specjalnej w obiegu pojawiły się takie nazwy jak: *bibliografia umiejętna*, *bibliografia naukowa* i *bibliografia systematyczna*. Określenia te wskazywały bardziej na cele i funkcje naukowe bibliografii specjalnej niż samą jej istotę. Najwcześniej pojawił się termin bibliografia umiejętna. Posłużył się nim już w 1882 r. w artykule nieznany autor, pisząc o zasługach Piotra Chmielowskiego „[...] zamiłowanego w bibliografii umiejętnej i znającego jej znaczenie dla historii literatury” w staraniach o zaopatrzenie w *Bibliografii polskiej XIX w.* Estreichera w dwa spisy: chronologiczny i przedmiotowy⁴⁷. Żywoć tego terminu był krótki, przetrwał on do początku XX w., występując równolegle z nazwą *bibliografia naukowa*, przez którą to nazwę został ostatecznie wyparty⁴⁸. Użył go jeszcze w 1902 r. Stanisław Posner w tytule artykułu, który brzmi: *Czego możemy żądać od bibliografii umiejętnej?*⁴⁹. Jest to pierwsza polska publikacja poświęcona w całości bibliografii specjalnej, ukazująca jej znaczenie dla rozwoju nauki, wartość jako niezbędnego narzędzia pracy badawczo-naukowej oraz aktualne kierunki rozwoju bibliografii na świecie, związku z postępującą specjalizacją wiedzy oraz wzrostem piśmiennictwa naukowego.

Odrębną kwestię stanowi termin *bibliografia systematyczna*, którego wierne odwzorowanie nie oddaje w pełni właściwej natury pojęcia. Może on niewłaściwie sugerować, że chodzi wyłącznie o bibliografię w układzie systematycznym. Tymczasem jest to tylko jedna z wykładni tego pojęcia. Bibliografią systematyczną określano również kompletny spis bibliograficzny obejmujący całokształt wiedzy ludzkiej, uporządkowany według klasyfikacji nauk. Określenie to, spopularyzował na początku XIX w. A. Suligowski, który ponadto dał głębszą refleksję na temat znaczenia bibliografii systematycznej dla rozwoju nauki⁵⁰. W świetle jego wypowiedzi bibliogra-

⁴⁷ *Zamierzone prace umiejętne na podstawie „Bibliografii” Estreichera*. „Wiadomości Bibliograficzne Warszawskie” 1882, nr 1, s. 29.

⁴⁸ Terminu tego użył m.in. S. Dickstein. Zob. S. Dickstein, E. Wawrykiewicz: *Przedmowa*. W: *Bibliografia matematyczna polska XIX stulecia. Zeszyt próbny*. Kraków 1894, s. 2.

⁴⁹ S. Posner: op. cit., s. 19-22.

⁵⁰ A. Suligowski: *Bibliografia prawnicza polska ...*, s. 247.

fia systematyczna to suma bibliografii specjalnych dotyczących poszczególnych gałęzi wiedzy. O stworzeniu takiej bibliografii myślał też, kilka lat później, Stefan Vrtel-Wierczyński, skoro określenie to pojawia się u niego wyłącznie przy okazji przedstawiania projektu organizacji bibliografii polskiej. Pisał on: „Bibliografie specjalne poszczególnych gałęzi wiedzy należą do najważniejszych postulatów naukowych [...] są wymownym dowodem potrzeby ułożenia całkowitej bibliografii systematycznej”⁵¹. Nazwa bibliografia systematyczna traktowana była jako synonim bibliografii specjalnych, zwłaszcza o charakterze retrospektywnym. Posłużył się nią w tym znaczeniu w 1905 r. Marcelli Handelsman, pisząc o potrzebie opracowania retrospektywnej bibliografii ekonomicznej⁵².

W okresie dwudziestolecia międzywojennego termin bibliografia specjalna zdecydowanie wkracza do piśmiennictwa polskiego. Ważną rolę w jego upowszechnianiu odegrały wypowiedzi ludzi książki, którzy jako pierwsi, bo już od 1916 r., zabierali głos na temat organizacji bibliografii polskiej, w tym również bibliografii specjalnej. Warto zauważyć, że uwzględnienie zagadnień bibliografii specjalnej w owych rozważaniach organizacyjnych było początkiem i końcem zainteresowań tym tematem. Nikt nie prowadził badań nad teoretycznymi i metodycznymi problemami tego typu bibliografii w okresie międzywojennym.

Bibliografia specjalna wchodzi w powszechne użycie w piśmiennictwie bibliologicznym. Niewątpliwie do spopularyzowania tego terminu w środowisku ludzi książki przyczyniły się kolejne zjazdy bibliofilów i bibliotekarzy (1928, 1929, 1932, 1936), na których problematyka bibliografii specjalnej była często obecna, a także rozwój czasopism fachowych. Nazwę bibliografia specjalna spotykamy w tekstach czołowych przedstawicieli bibliografii i bibliotekarstwa polskiego np. Stanisława Lama, Wacława Olszewicza, Edwarda Kuntzego, Michała Ambrosa, Mikołaja Dzikowskiego, Adama Łysakowskiego, Stefana Vrtel-Wierczyńskiego. W literaturze bibliograficznej (fachowej) autorzy dla uniknięcia niejasności, w jakim znaczeniu słowo bibliografia specjalna zostało użyte, dają często stosowne wyjaśnienie, np. „bibliografie specjalne poszczególnych gałęzi wiedzy” (S. Vrtel-Wierczyński) bądź wskazują na jego charakter potoczny, np. tzw. bibliografie specjalne (W. Hahn)⁵³.

Bibliografia specjalna z trudem torowała sobie drogę w różnych dyscyplinach naukowych. Jest rzeczą interesującą, że dość szybko przedostała się do nauk, które odznaczały się bogatą i długą tradycją bibliograficzną. Określeniem tym chętnie posługiwali się badacze historii literatury (Wilhelm Bruchnalski, Stanisław Łempicki), medycyny (Kazimierz Kardasze-

⁵¹ S. Vrtel-Wierczyński: *Organizacja bibliografii. W sprawie polskiego Instytutu Bibliograficznego*. Lwów 1917, s. 5.

⁵² M. Handelsman: *W sprawie bibliografii społeczno-ekonomicznej*. „*Ekonomista*” 1905, T. 1, s. 194.

⁵³ S. Vrtel-Wierczyński: *Organizacja bibliografii w Polsce*. Lwów 1921; W. Hahn: *Początki bibliografii polskiej*. W: *Księga referatów. Zjazd Naukowy im. I. Krasickiego*. Pod red. L. Bernackiego. Lwów 1936, z. 1. s. 148.

wicz) i pedagogiki⁵⁴. Można to uznać za szczególny sposób wyartykułowania znaczenia, jakie przywiązywali uczeni tych specjalności do bibliografii specjalnej i potrzeby ujednolicenia jej nomenklatury.

Przez pewien czas w obiegu funkcjonowały obok terminu bibliografia specjalna nadal jeszcze dawne nazwy takie jak: bibliografia szczegółowa, bibliografia systematyczna mające w zasadzie ten sam zakres znaczeniowy. Nasilenie występowania tych określeń przypada na pierwsze lata niepodległości – okres gorących debat i dyskusji w sprawie potrzeb bibliografii specjalnej i jej form organizacyjnych. Drobną ilustracją zróżnicowania terminologicznego w przedmiocie bibliografii specjalnej stanowi wydawnictwo „Nauka Polska” (1919-1929), w którym najwybitniejsi specjaliści wypowiadali się na temat warunków rozwoju poszczególnych dyscyplin, w tym także potrzeb w zakresie informacji bibliograficznej.

Określenie bibliografia systematyczna nie znalazło większego oddźwięku i nie przyjęło się, choć nierzadko można go spotkać, zwłaszcza w latach dwudziestych. Wyjątkowo występuje ono w piśmiennictwie bibliologicznym. Terminu tego użył w 1919 r. Mieczysław Rulikowski w artykule *Rola i zadania bibliografii księgarskiej*, przy czym bibliografię systematyczną wyróżnił biorąc za podstawę podziału spisów bibliograficznych cel i przeznaczenie, a nie kryteria doboru materiału (treść)⁵⁵; kilkanaście lat później bibliografia systematyczna jako pojęcie stała się obiektem jego rozważań teoretycznych⁵⁶. Posłużył się nim jeszcze w 1934 r. Stefan Rygiel w artykule *Bibliografia i czytelnik*, stosując go wymiennie z bibliografią specjalną. Jako jeden z nielicznych wyjaśnił on sens użytego przez siebie pojęcia, pisząc: „[...] treść jest rozstrzygająca dla bibliografii systematycznych, opracowujących piśmiennictwo poszczególnych dziedzin wiedzy [...], węższych ich działów [...], czy poszczególnych kwestii-tematów, stanowiących przedmiot zainteresowań badań”⁵⁷.

Charakterystyczne, że bibliografia systematyczna cieszyła się znaczną popularnością w środowisku historyków, występując głównie w przeglądach bibliograficznych zamieszczanych w kompendiach informacyjnych. Stanisław Ptaszycki w swojej *Encyklopedii nauk pomocniczych historii*

⁵⁴ W. Bruchnalski: *Potrzeby umiejętności literatury polskiej*. „Nauka Polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój” T. 2. Warszawa 1919, s. 373; S. Łempicki (rec.): S. Vrtel-Wierczyński: *Organizacja bibliografii. W sprawie polskiego Instytutu Bibliograficznego*. Lwów 1917. „Muzeum” 1918, R. 33, nr 3/4, s. 124-125; K. Kardaszewicz: *O bibliografii lekarskiej*. „Bibliotekarz Wojskowy” 1923, R. 4, nr 10, s. 853; [Anonim]: *Przedmowa*. W: A. Karbowski: *Bibliografia pedagogiczna*. Lwów 1920, s. 3; H. Rz. *Bibliografia pedagogiczna nieodzowną pomocą każdego nauczyciela*. „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego” 1938, R. 9, nr 1, s. 30-31.

⁵⁵ M. Rulikowski: *Rola i zadania księgarstwa w bibliografii*. „Przegląd Księgarski” 1919, R. 1, nr 4, s. 109-114.

⁵⁶ Rulikowski podjął próbę wyjaśnienia etymologii terminu *bibliografia systematyczna* oraz określenia jej zadań. Pisał on: „Zadaniem bibliografii systematycznej jest rejestracja i systematyka zjawisk, celem dostarczenie elementów do statystyki oraz informacji o charakterze z jednej strony handlowym (bibliografia księgarska), z drugiej strony – pomocy naukowej dla badań ogólnych i specjalnych we wszystkich kierunkach wiedzy. [...] w dziale tym na plan pierwszy wysuwa się systematyka, stąd też i nazwa bibliografii systematycznej”. M. Rulikowski: *Księgoznawstwo*. Warszawa 1935, s. 57.

⁵⁷ S. Rygiel: *Bibliografia i czytelnik*. „Nowa Książka” 1934, R. 1, z. 5, s. 202.

i literatury polskiej, dokonując systematyki spisów bibliograficznych jeden z działów zatytułował „Bibliografia systematyczna”, gdzie zamieścił wykaz bibliografii z poszczególnych dziedzin wiedzy⁵⁸. Ptaszycki akceptuje ten termin powołując się na poglądy A. Suligowskiego. Z kolei Marceli Handelsman w swojej *Historyce* (1921; wyd. 2, 1928), porządkując bibliografie historyczne bibliografią systematyczną określa wyłącznie retrospektywne bibliografie specjalne⁵⁹. W takim znaczeniu terminem tym posłużyła się jeszcze w 1949 r. Wanda Moszczeńska w artykule o informacji naukowej w badaniach historycznych⁶⁰. Przy okazji warto wspomnieć, że w zakresie stosowania określenia bibliografii systematycznej można odnotować trwale oddziaływanie typu mistrz-uczeń (Suligowski-Handelsman; Handelsman-Moszczeńska)⁶¹. Po II wojnie światowej bibliografia systematyczna jako synonim bibliografii specjalnej wychodzi z użycia⁶².

Przyjął się natomiast, ale w mniejszym stopniu rozpowszechnił, termin bibliografia szczegółowa. Posłużył się nim w 1916 r. Jan Stanisław Bystron w rozdziale o organizacji bibliografii w dziele pt. *Człowiek i książka*, w którym wyraził pogląd, że „[...] bibliografie szczegółowe, ułożone systematycznie, wykazujące dokładną literaturę poszczególnych działów nauki, mają bezpośrednio dużo większe znaczenie dla studiów fachowych”⁶³. Trzy lata później termin ten wystąpił w cytowanym wcześniej artykule Mieczysław Rulikowskiego, gdzie stosuje go zamiennie z bibliografią systematyczną⁶⁴.

Warto zauważyć, że terminu bibliografia szczegółowa użył również Wiktor Hahn w pierwszym wydaniu *Bibliografii bibliografii polskiej* (1921), jako nazwy jednej z dwóch części, obok bibliografii ogólnej⁶⁵. Istnieją pewne przesłanki, które pozwalają sądzić, że terminem tym autor określał bibliografię dziedzin i zagadnień. Za taką interpretacją przemawia zarówno zawartość wyżej wymienionego działu; z 14 działów aż 12 odnosi się do bibliografii poszczególnych działów wiedzy i zagadnień oraz fakt, że Hahn w artykule, opublikowanym w tym samym roku, co *Bibliografia*, posługuje się bibliografią specjalną jako nazwą rodzajową⁶⁶; sytuacja ulegała oczywiście zmianie w drugim wydaniu *Bibliografii bibliografii polskich* (1956).

⁵⁸ St. Ptaszycki: *Encyklopedia nauk pomocniczych historii i literatury polskiej*. Cz. 1. Lublin 1921, s. 156 (według karty tytułowej 1921, według okładki – 1922).

⁵⁹ M. Handelsman: *Historyka*. Cz.1: *Zasady metodologii historii*. Zamość 1921, s. 85-88; Tenże: *Historyka. Zasady metodologii i teorii poznania historycznego*. Wyd. 2. popr i uzup. Warszawa 1928, s. 107-128.

⁶⁰ W. Moszczeńska: *Informacja naukowa. Z zagadnień organizacji nauki historycznej*. „Przegląd Historyczny” 1949, R. 39, s. 6.

⁶¹ M. Handelsman jako student prawa, brał udział przy tworzeniu *Bibliografii polskiej prawniczej XIX i XX w.* (Lwów 1911) przygotowywanej pod kierunkiem Adolfa Suligowskiego, z kolei Wanda Moszczeńska była uczestnikiem seminarium prowadzonego przez M. Handelsmana.

⁶² S. Vrtel-Wierczyński: *Organizacja bibliografii polskiej*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie. 31-V -2 VI 1936. Referaty*. Warszawa 1936, s. 252; W. Hahn: *Główne potrzeby bibliografii polskiej*. Cz. 2. „Gazeta Lwowska” 1921, nr 123, s. 2.

⁶³ J. St. Bystron: *Człowiek i książka*. Warszawa 1916, s. 67; wyd. 2. Warszawa 1935.

⁶⁴ M. Rulikowski: *Rola ...*, s. 109-114.

⁶⁵ W. Hahn: *Bibliografia bibliografii polskiej*. Lwów 1921.

⁶⁶ W. Hahn: *Główne potrzeby bibliografii polskiej*. Cz. 2. „Gazeta Lwowska” 1921, nr 122, s. 2.

Ale terminu bibliografii szczegółowej używano również na określenie bibliografii specjalnej o charakterze kompletnym, wyczerpującym. W tym znaczeniu wystąpił on u Janusza Gąsiorowskiego w przedmowie do bibliografii dotyczącej powstania styczniowego⁶⁷; także Marceli Handelsman i Gerard Labuda stosowali powyższe określenie⁶⁸.

Interesującą nowością było pojawienie się, u progu niepodległości, w piśmiennictwie polskim terminu *bibliografia fachowa*, który stanowił w pewnym sensie odpowiednik stosowanego w piśmiennictwie niemieckim terminu „fachwissenschaftliche Bibliographie”. Nazwa ta nie przyjęła się i rzadko występowała w okresie międzywojennym. Zwraca uwagę fakt, że operowali nią przede wszystkim uczeni związani ze środowiskiem lwowskim. Wyraz bibliografia fachowa wystąpił w wypowiedzi filozofa Kazimierza Twardowskiego i historyka sztuki Włodzimierza Podlacha, którzy na łamach „Nauki Polskiej”, przeprowadzili analizę potrzeb w zakresie reprezentowanych przez siebie dyscyplin⁶⁹. Sporadycznie stosował ten termin S. Vrtel-Wierczyński oraz W. Hahn, u którego występuje on w formie spolszczonej „bibliografia zawodowa”⁷⁰.

Czasem mamy do czynienia z sytuacją, gdy jeden i ten sam autor używa w tej samej publikacji różnych określeń (J. Bystron, S. Rygiel, M. Rulikowski). Gmatwanina terminologiczna pozostawiła swój trwały ślad u S. Ptaszyckiego w jego *Encyklopedii*, gdzie bibliografia systematyczna i bibliografia specjalna traktowane jako synonimy, mają ponadto przypisane jeszcze inne znaczenia. I tak, bibliografia specjalna oznacza spisy rejestrujące piśmiennictwo o szczególnym charakterze, wymagające specjalnej metody opracowania (np. bibliografia inkunabułów, druków XVI w. i rękopisów), zaś bibliografia systematyczna odnosi się do bibliografii o układzie systematycznym⁷¹.

Zamęt terminologiczny spowodowany używaniem różnorodnych określeń dla bibliografii dziedzin i zagadnień oraz pomnażanie liczby jej określeń, często niejednolite ich pojmowanie, nie sprzyjało prawidłowemu rozwojowi bibliografii specjalnej, utrudniało ponadto właściwe ich rozumienie i komunikowanie naukowe. Wobec rozwoju praktyki bibliograficznej stawało się to coraz bardziej wyraźne i kłopotliwe. Jednak dopiero w latach trzydziestych termin bibliografia specjalna zaakceptowany został powszechnie i zdominował inne określenia. Przenika on również do innych specjalności naukowych (prawo, historia, rolnictwo, leśnictwo), występując w artykułach, recenzjach, przedmowach do bibliografii⁷².

⁶⁷ J. Gąsiorowski: *Przedmowa*. W: *Bibliografia druków dotyczących powstania styczniowego 1863-1865*. Warszawa 1923, s. 5.

⁶⁸ M. Handelsman: *W sprawie ...*, s. 195; G. Labuda: *Projekt nowej bibliografii historii polskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 1948, R. 55, s. 42, 44, 58.

⁶⁹ K. Twardowski: *O potrzebie filozofii polskiej*. „Nauka Polska” T. 1. Warszawa 1918, s. 462; W. Podlach: *O przyszłość historii sztuki*. „Nauka Polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój” T. 2. Warszawa 1919, s. 394.

⁷⁰ S. Vrtel-Wierczyński: *Organizacja bibliografii polskiej*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie. 31.V - 2.VI 1936. Referaty*. Warszawa 1936, s. 252; W. Hahn: *Główne potrzeby bibliografii polskiej*. Cz. 2. „Gazeta Lwowska” 1921, nr 123, s. 2.

⁷¹ S. Ptaszycki: op. cit., s. 70-83.

⁷² Hoesicka bibliografia prawnicza. Red. A. Miller. 1930, nr 1/2, s. 1; J. Rafalski: *W sprawie bibliografii leśnictwa polskiego*. „Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych” T. 44: 1938, s. 429-433; *Bibliografii historii polskiej 1815-1914*. Cz.1. Z. 1. Oprac. H. Bachulska, M. Handelsman, R. Przelaskowski. Warszawa 1939, s. 8.

Zróznicowanie terminologiczne w przedmiocie bibliografii specjalnej można zaobserwować również w przeglądach bibliograficznych i bibliografiach bibliografii wydanych w tym okresie. Przy nieobecności odrębnego terminu funkcjonowały w tytułach działów sformułowania: „bibliografie specjalne przedmiotowe” (J. Muszkowski), „bibliografie poszczególnych gałęzi wiedzy”, „bibliografie poszczególnych gałęzi nauki” (J. Grycz), „bibliografia specjalna, dotycząca poszczególnych gałęzi piśmiennictwa” (G. Korbut), „bibliografia systematyczna” (St. Ptaszycki)⁷³. W *Bibliografii Bibliografii, Bibliotekarstwa i Bibliofilstwa*, ukazującej się od 1928 do 1936 r., która – rzecz znamienna – dopiero w 1930 r. wprowadziła odrębny dział rejestrujący bibliografie dziedzin i zagadnień, którego sformułowanie, wraz ze zmianą autora, ulegało niewielkim przekształceniom (w latach 1930-1932 „Bibliografia oddzielnych działów wiedzy”; od 1933 „Bibliografia oddzielnych gałęzi wiedzy problemów”; w 1935-1936 – „Bibliografia oddzielnych gałęzi wiedzy i zagadnień”)⁷⁴.

Zwróćmy jeszcze uwagę, jak bibliografię specjalną (bibliografię dziedzin i zagadnień) przedstawiano w okresie dwudziestolecia międzywojennego w encyklopediach ogólnych. Jak pamiętamy, encyklopedie wydane w ostatnich dziesiątkach XIX w. bibliografię specjalną utożsamiały z bibliografią z określonych dziedzin wiedzy i dyscyplin, ale w początkach XX w. wchodzi w użycie termin bibliografia specjalna na oznaczenie jednego z rodzajów bibliografii, której częścią składową stała się bibliografia specjalna w węższym znaczeniu.

Ewolucja pojęcia i terminu bibliografii specjalnej znalazła odbicie w encyklopediach ogólnych wydanych w dwudziestoleciu międzywojennym. Określenie bibliografii specjalnej odnajdujemy w haśle „Bibliografia” w *Encyklopedii powszechnej. Ultima Thule i Wielkiej ilustrowanej encyklopedii powszechnej. Gutenberga*⁷⁵. Chociaż w encyklopediach nie utożsamia się bibliografii specjalnej z bibliografią dziedzin i zagadnień, jednak stanowczo nie zrywa się z potocznym jej rozumieniem, o czym świadczy dobór przykładów spisów bibliograficznych ilustrujących bibliografię specjalną.

Ściślejszą i bardziej zwartą definicję bibliografii specjalnej dał wybitny bibliolog J. Muszkowski w artykule „Bibliografia” w encyklopedii przeznaczonej dla młodzieży pt. *Świat i życie. Zarys encyklopedyczny współczesnej wiedzy i kultury*⁷⁶. Wyjaśnia ona w przystępny sposób zakres znaczeniowy

⁷³ J. Muszkowski: *Bibliografia polska ...*, s. 417; J. Grycz: *Przegląd obcojęzycznych źródeł bibliograficznych*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy” 1931/1932, nr 2, s. 18; Tenże: *Przewodnik dla korzystających z bibliotek oraz spis dzieł pomocniczych*. Kraków 1925; G. Korbut: *Wstęp do literatury polskiej. Zarys metody badania literatury*. Warszawa 1924, s. 100, 105; St. Ptaszycki: *op. cit.*, s. 121-138.

⁷⁴ *Bibliografia Bibliografii, Bibliotekarstwa i Bibliofilstwa*. Dodatek do „Przeglądu Biblioteczno-”. Kraków 1928-1938; za rok 1928. Zest. W. T. Wislocki; za lata 1930-1934. Oprac. M. Friedbergowa; za lata 1935-1936. Oprac. W. Żurowska.

⁷⁵ *Encyklopedia powszechna. Ultima Thule*. T. 2. Warszawa 1928, s. 21; *Wielka ilustrowana encyklopedia Powszechna. Wydawnictwa Gutenberga*. T. 2. Kraków 1928, s. 182; reprint T. 2. Poznań 1995, s. 182.

⁷⁶ J. Muszkowski: *Bibliografia*. W: *Świat i życie. Zarys encyklopedyczny współczesnej wiedzy i kultury*. Red. Z. Łempicki. T. 1. Warszawa, 1933 s. 674.

bibliografii specjalnej i przynależność do niej bibliografii poszczególnych dyscyplin naukowych.

Bezpośrednio po wojnie w związku ze wzrostem zainteresowania bibliografią specjalną, a zwłaszcza z akcją Państwowego Instytutu Książki w sprawie zorganizowania krajowej sieci ośrodków dokumentacji specjalnej w poszczególnych dziedzinach i odpowiadających im bieżących bibliografiach specjalnych, kwestia uporządkowania terminologii stała się sprawą bardzo pilną.

Terminologiczne zróżnicowanie w przedmiocie bibliografii specjalnej nie ułatwiało poglądów i autonomizacji jej problematyki, szczególnie zaś utrudniało podjęcie prac z zakresu metodyki bibliograficznej. Próbę uporządkowania i sprecyzowania terminologii podjęli na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych pracownicy Państwowego Instytutu Książki.

W 1949 r. ukazało się obszernie studium H. Hleb-Koszańskiej *Kompozycja bibliografii specjalnej*, będące pierwszym w naszym piśmiennictwie poradnikiem metodycznym dla bibliografii specjalnych⁷⁷. Tytułowy termin nie oddaje dokładnie przedmiotu rozprawki, bowiem termin bibliografia specjalna użyty został tu w potocznym znaczeniu, czyli bibliografii dziedzin i zagadnień⁷⁸. Dla nas interesujący jest dziś teoretyczny wstęp, w którym zostały wprowadzone i zdefiniowane, po raz pierwszy w piśmiennictwie fachowym, podstawowe terminy bibliograficzne, w tym z interesującego nas zakresu, oraz zaprezentowana koncepcja typologii bibliografii.

Autorka zajęła się „[...] sprawą nieuporządkowanej terminologii, by zdefiniować ten typ bibliografii specjalnej, która rejestruje piśmiennictwo oznaczonej dziedziny nauki (dziedziny życia kulturalnego lub gospodarczego)”⁷⁹. Po obszernych wyjaśnieniach terminologicznych H. Hleb-Koszańska zaproponowała, aby usankcjonować termin *bibliografia specjalna* na oznaczenie bibliografii dziedziny, osoby, regionu i innych (poza ogólnymi), argumentując to między innymi istnieniem ekwiwalentów obcojęzycznych, natomiast dla bibliografii wielkich działów wiedzy i dyscyplin przyjmuje termin *bibliografia dziedziny*, którą traktuje jako część składową bibliografii specjalnej. Według H. Hleb-Koszańskiej termin bibliografia dziedziny jest właściwszy, od występującego niekiedy, niezbyt precyzyjnego określenia „bibliografia fachowa”, które brzmieniem swym może sugerować, że to bibliografia fachu scil. zawodu”⁸⁰. Ponadto proponowała używanie określenia „integralna” dla bibliografii dziedziny o pełnym zakresie i „szczegółowa” dla bibliografii dziedziny „drugiego stopnia specjalizacja”, a więc o zakresie ograniczonym do tematu czy zagadnienia. Określenia te, nie przyjęły się, ale bibliografia szczegółowa jeszcze do dziś raz po raz jest

⁷⁷ H. Hleb-Koszańska: *Kompozycja bibliografii specjalnej*. Łódź 1949, 81 s. (Biuletyn Państwowego Instytutu Książki, t. 2, nr 3).

⁷⁸ W skrypcie z wykładów dla dokumentalistów H. Hleb-Koszańska problematykę bibliografii dziedziny, dyscypliny i zagadnienia określa mianem bibliografii specjalnej, jednak nazwę ujmując w cudzysłów, celem podkreślenia, że jest to nazwa potoczna, a nie termin. H. Hleb-Koszańska: *Rodzaje bibliografii*. W: *Kurs dla dokumentalistów. Skrypt z wykładów*. Warszawa[1950] s. 59.

⁷⁹ H. Hleb-Koszańska: *Kompozycja ...*, s. 1.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 10.

stosowana w piśmiennictwie polskim⁸¹. Użyła tego terminu jeszcze M. Dembowska w poradniku metodycznym *Bibliografia. Poradnik metodyki bibliograficznej*, na oznaczenie bibliografii zagadnień z danej dziedziny, w uwadze do diagramu ilustrującego podział bibliografii⁸².

Rozstrzygnięcia teoretyczne i terminologiczne H. Hleb-Koszańskiej należy uznać za wydarzenie⁸³. Był to pierwszy konkretny krok zmierzający do zerwania z podwójnym pojmowaniem terminu bibliografia specjalna. Trwałym wkładem autorki jest wprowadzenie nazwy „bibliografia dziedziny” na oznaczenie bibliografii dyscypliny naukowej oraz dokładne określenie wzajemnego stosunku pojęć „bibliografia dziedziny” i „bibliografia specjalna”. Autorka uznała bibliografię dziedziny za odmianę bibliografii specjalnej, co wskazuje, że w klasyfikacji spisów bibliograficznych bibliografia dziedziny jest typem podrzędnym w stosunku do pojęcia bibliografii specjalnej. Pogląd ten, od dawna już ustalony na gruncie praktyki bibliograficznej, teraz oświetlony został na płaszczyźnie teoretycznej. To samo twierdzi S. Vrtel-Wierczyński w dziele *Teoria bibliografii w zarysie*, które choć opublikowane w 1951 r., ale napisane w okresie okupacji, należy zaliczyć de facto do okresu międzywojennego, a także Jan Muszkowski w drugim, rozszerzonym wydaniu *Życia książki* (1951) oraz w skrypcie Ksawery Świerkowski⁸⁴.

W podobnym ujęciu – choć przy zmienionej terminologii – widzieli bibliografię dziedzin Józef Grycz i Emilia Kurdybacha w swoim podręczniku *Bibliografia w teorii i praktyce* (1953), umieszczając ją pod szyldem bibliografii cząstkowej⁸⁵. Ponadto przedstawili oni kilka własnych propozycji terminologicznych na określenie bibliografii dyscypliny naukowej takich jak: bibliografia działowa lub bibliografia zakresowa albo bibliografia naukowa lub bibliografia fachowa⁸⁶. Określenia te nie przyjęły się,

⁸¹ Termin „bibliografia szczegółowa” występuje w *Bibliografii historii Śląska*; po raz pierwszy pojawił się on w zestawieniu za lata 1945-1975 (Wrocław 1981) autorstwa R. Gellesa i J. Pabisza, spotykamy go również w skrypcie E. Mierzwy: *Historyka. Wstęp do badań historycznych*. Kielce 1997, s. 143.

⁸² M. Dembowska: *Rodzaje bibliografii*. W: *Bibliografia. Poradnik metodyki bibliograficznej*. Warszawa 1960, s. 39.

⁸³ Wbrew oczekiwaniom autorki nie stały się one przedmiotem dyskusji ze strony ludzi pracujących twórczo w dziedzinie teorii bibliografii. Praca pozostała bez echa w czasopiśmie fachowych, wydanie jej odnotował natomiast „Przegląd Budowlany” 1949, nr 7/8 s. 308.

⁸⁴ S. Vrtel-Wierczyński: *Teoria ...*, s. 225; J. Muszkowski: *Życie książki*. Wyd. 2. rozsz. Kraków 1951, s. 315; K. Świerkowski: *Zarys wiadomości z bibliografii i pracy informacyjnej w bibliotece*. Warszawa 1953, s. 6.

⁸⁵ J. Grycz, E. Kurdybacha: *Bibliografia w teorii i w praktyce oraz wykaz ważniejszych bibliografii i dzieł pomocniczych*. Warszawa 1953, s. 65-66. Autorzy zakwestionowali tradycyjny podział bibliografii na dwie grupy: bibliografie ogólne i specjalne. Ich zdaniem „Logicznie bardziej uzasadniony wydaje się jednak podział na trzy grupy: bibliografii ogólnych, cząstkowych i specjalnych”. Warto wspomnieć, że autorzy terminem bibliografia specjalna określają bibliografie wymagające specjalnej metody opracowania ze względu na materiał (np. bibliografie inkunabułów) bądź ze względu na przeznaczenie. To pierwsze znaczenie do dziś jeszcze ma swoich zwolenników. Zob. T. Kostkiewiczowa: *Bibliografia*. W: *Słownik terminów literackich*. Pod red. J. Sławińskiego. Wyd. 2 popr. Wrocław 1988, s. 61.

⁸⁶ Już w 1947 r. J. Grycz opowiadał się za nazwą „bibliografia fachowa”, którą to nazwę, ze względu na małą precyzję, odrzuciła H. Hleb-Koszańska. Zob. J. Grycz: *Bibliografia, jej znaczenia i zadania*. „Wskazówki dla prowadzących biblioteki sądowe i prokuratorskie” pod red. H. Handelsmanówny. Warszawa 1947, s. 4, maszynopis powielany.

wkrótce odeszła od nich również E. Kurdybacha w swoich podręcznikach i rozprawach z bibliografii⁸⁷.

Konstatacje teoretyczne H. Hleb-Koszańskiej przyjęte w sprawie bibliografii dziedziny nie od razu znalazły powszechną akceptację. Ciągłe żywy był nurt tradycyjnego pojmowania bibliografii specjalnej. To odmienne spojrzenie znalazło odbicie w wydanym w 1955 r. *Podręcznym słowniku bibliotekarza* autorstwa Heleny Więckowskiej i Hanny Pliszczyńskiej. Bibliografia dziedziny, choć otrzymała status odrębnego hasła powiązana została odsyłaczem całkowitym z bibliografią specjalną, którą określa się jako „bibliografia obejmująca piśmiennictwo ograniczone zakresem (np. bibliografia dziedziny)”⁸⁸. M. Dembowska słusznie krytykuje potraktowanie bibliografii dziedziny jako synonimu bibliografii specjalnej, stwierdzając, że „[...] jest ona tylko jednym (choć najważniejszym) z typów bibliografii specjalnej i powinna mieć własną definicję”⁸⁹.

Jak silnie ugruntowane było w umysłach bibliotekarzy i bibliografów tradycyjne pojmowanie bibliografii specjalnej, świadczy fakt, że jeszcze pod koniec lat pięćdziesiątych XX w. terminologia bibliograficzna stosowana w tytułach publikacji wydawanych przez Instytut Bibliograficzny, była sprzeczna z reprezentowanym przez niego stanowiskiem teoretycznym. Wyrazistym tego przykładem są zestawienia bieżących bibliografii dziedzin ogłaszane w „Biuletynie Instytutu Bibliograficznego”, w których jako tytułowy termin występuje bibliografia specjalna⁹⁰.

Sformułowane przez H. Hleb-Koszańską propozycje terminologiczne przyjęte zostały przez Instytut Bibliograficzny. M. Dembowska w podręcznym słowniczku *Terminologia bibliograficzna* (1954) stwierdza ponownie, że bibliografia dziedziny to „spis bibliograficzny dokumentów, których treść dotyczy określonej dziedziny (np. bibliografia biologii-ekonomii)”⁹¹. Bibliografia dziedziny połączona została odsyłaczem porównawczym z „Bibliografią zagadnień”, ponadto oba typy bibliografii odnotowane zostały w hasle szerszym – bibliografia treściowa.

Fakt uwzględnienia terminu bibliografia dziedziny w *Terminologii* uprawomocnił jego byt w naszym słownictwie fachowym. Należy podkreślić, że terminologia polska była jedną z pierwszych na świecie, która miała w swoim zasobie taki termin; wcześniej istniał on tylko w języku rosyjskim, znacznie później pojawił się w innych językach: niemieckim, angielskim, bułgarskim. Jest rzeczą uderzającą, że faktu tego nie odnotował wybitny

⁸⁷ E. Kurdybacha: *Bibliografia*. W: *Bibliotekarstwo powszechne*. T. 3. Warszawa 1956; kolejne wydania skryptu *Bibliografia*.

⁸⁸ H. Więckowska, H. Pliszczyńska: *Podręczny słownik bibliotekarza*. Warszawa 1955, s. 34, 36.

⁸⁹ M. Dembowska (rec.): *Z myślą o nowym wydaniu słownika bibliotekarza*. „Przegląd Biblioteczny” R. 25: 1957, z. 1 s. 30.

⁹⁰ W. Nowodworski: *Tymczasowy wykaz polskich bieżących bibliografii specjalnych*. Łódź 1949, 92 s.; J. Gruszecka: *Wykaz bieżących bibliografii specjalnych w Polsce (1950 r.)*. „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1950, T. 3, nr 3, s. 40-63; A. Łasiewicka: *Wykaz bieżących bibliografii specjalnych w Polsce (stan 1955 r.)*. Tamże 1959, T. 5, nr 1, s. 1-41.

⁹¹ M. Dembowska: *Terminologia bibliograficzna*. Warszawa 1954, s. 2.

radziecki bibliograf Konstatin R. Simon w swoim słowniku terminologicznym z bibliografii, wydany w 1968 r.⁹²

Włączenie nazwy „bibliografia dziedziny” do terminologii bibliograficznej ściśle wiązało się z ustaleniem jej miejsca w klasyfikacji typów i rodzajów bibliografii, czyli przynależności bibliografii do konkretnej grupy. H. Hleb-Koszańska w *Kompozycji...* dzieli bibliografię na ogólne i specjalne, biorąc pod uwagę pojęcie zakresu i zasięgu, wśród tych ostatnich wymienia sześć typów bibliografii w tym bibliografię dziedzin i zagadnień. Natomiast M. Dembowska przyjmując za główne kryterium podziału bibliografii dobór materiału (bibliografie wydawniczo-formalne i bibliografie treściowe), bibliografie dziedzin i zagadnień uznała za bibliografię specjalną treściową (przedmiotową, rzeczową).

Należy odróżnić „bibliografię dziedziny” od „bibliografii dziedzin i zagadnień”. Różnica między bibliografią dziedziny i bibliografią dziedzin i zagadnień polega na odmiennej pojemności zakresu. Ta ostatnia obejmuje zarówno właściwe bibliografie dyscyplin naukowych, dziedzin jak i bibliografie zagadnień. Cechą charakterystyczną bibliografii dziedzin i zagadnień jest to, że dobierają materiał ze względu na treść. Stanowią one najważniejszą grupę bibliografii specjalnej treściowej, dlatego czasami nazywane są „bibliografiami treściowymi” (przedmiotowymi)⁹³.

Po raz pierwszy termin *bibliografia dziedzin i zagadnień* pojawił się już w 1947 r. w pierwszym roczniku *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*, pierwotnie w wydawnictwie Państwowego Instytutu Książki, następnie Instytutu Bibliograficznego. Sformułowanie to przejęte z przedwojennej *Bibliografii, Bibliografii, Bibliotekarstwa i Bibliofilstwa*, poddano rewizji wprowadzając w miejsce „poszczególnych gałęzi wiedzy” określenie „dziedzin”. Można sądzić, że pomysłodawcą nowego terminu był ówczesny dyrektor Instytutu, Adam Łysakowski pod kierunkiem, którego opracowano schemat klasyfikacyjny BBiNoK-u, ponadto operuje nim w rozprawce *Zagadnienia treści i wartości książki w bibliografii*, choć opublikowanej w 1953 r., ale napisanej kilka lat wcześniej⁹⁴. Od tego czasu bibliografia dziedzin i zagadnień wchodzi na stałe do *Bibliografii* jako nazwa działu i hasło wyszukiwawcze do indeksu przedmiotowego.

Na początku lat pięćdziesiątych XX w. nazwa ta pojawia się jako tytułowy termin w pierwszych normach bibliograficznych dotyczących bibliografii dziedzin lub zagadnień przygotowanych przez Instytut Bibliograficzny⁹⁵.

Termin „bibliografia dziedzin i zagadnień” ustala się na gruncie praktyki bibliograficznej, występując już konsekwentnie w przeglądach bibliograficznych ujmujących spisy bibliograficzne według rodzajów. Jedną z pierwszych bibliografii specjalnych, która wprowadziła ten termin była *Biblio-*

⁹² Zwróciła na to uwagę M. Dembowska (rec.): K. R. Simon: *Bibliografija. Osnovnye ponjatija i terminy*. Moskwa, 1968 – „Przegląd Biblioteczny” 1970, R. 38, nr 1, s. 59.

⁹³ Do bibliografii treściowych należą też bibliografie regionalne i lokalne przedmiotowe, bibliografie osobowe przedmiotowe i bibliografie krajoznawcze.

⁹⁴ A. Łysakowski: *Zagadnienia treści i wartości książki w bibliografii*. „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1953, T. 3, nr 2, s. 197-233.

⁹⁵ *Przepisy bibliograficzne. Opracowanie typograficzne bibliografii dziedzin lub zagadnień*. [Warszawa 1953], 4 s.; PN/N-01152 *Opis zasadniczy w bieżącej bibliografii dziedzin lub zagadnień*. Warszawa 1954.

grafia historii polskiej 1950-1951 (Kraków 1955). Z czasem upowszechnia się i pojawia się jako hasło wyszukiwawcze w indeksach przedmiotowych do różnego rodzaju spisów bibliograficznych, nie tylko przygotowanych przez Instytut Bibliograficzny, oraz podręczników i syntez historycznych z zakresu bibliografii.

Pod koniec lat pięćdziesiątych swoje stanowisko w sprawie pojęcia bibliografii dziedzin lub zagadnień określił i zaprezentował Instytut Bibliograficzny. Rozważania nad tym zagadnieniem podjęła M. Dembowska, dowodząc, że określenie to jest nazwą wspólną dla wszystkich typów bibliografii treściowej i obejmuje trzy grupy bibliografii w zależności od szerokości zakresu piśmiennictwa: bibliografie wielkich działów wiedzy, bibliografie dziedzin i bibliografii zagadnień. Do ostatniej kategorii zaliczyła bibliografie zagadnień szczegółowych oraz bibliografie regionalne, lokalne i osobowe przedmiotowe. Pogląd ten przedstawiła autorka po raz pierwszy w 1958 r. w pracy *Rodzaje bibliografii*, a następnie w podręczniku metodycznym *Bibliografia. Poradnik metodyki bibliograficznej dla autorów bibliografii specjalnej* (1960) i w drugim jego wydaniu *Metodyka bibliograficzna* (1963), gdzie nazwa „bibliografia dziedzin lub zagadnień” została nawet wyróżniona graficznie⁹⁶.

Charakterystyczną i wspólną cechą bibliografii dziedzin i zagadnień w szerszym znaczeniu jest to, że dobierają materiał według cech treściowych, ale zasadnicza różnica polega na tym, że każdy z typów bibliografii ma cechy indywidualne oraz odrębne zadania. Ponadto mają odrębne, samodzielne nazwy (bibliografia regionalna, bibliografia lokalna, bibliografia osobowa), dlatego w polskiej terminologii bibliograficznej pojęcie „bibliografia dziedzin i zagadnień” zostało trwale skojarzone z typem bibliografii, czyli bibliografią dziedzin i zagadnień *sensu stricte* tj. bibliografią działów wiedzy, dziedzin i zagadnień, stanowiącą najliczniejszą grupę bibliografii specjalnych treściowych.

Rezultatem prac normalizacyjnych nad terminologią bibliograficzną prowadzonych w Polsce w latach osiemdziesiątych na dość szeroką skalę było wydanie w 1989 r. normy państwowej o obligatoryjnym zakresie PN-89/N-01225 *Rodzaje i części składowe bibliografii. Terminologia*⁹⁷. W metodzie opracowania norma odpowiada zaleceniom Międzynarodowej Organizacji Normalizacyjnej ISO oraz uwzględnia normy międzynarodowe i zagraniczne, które stanowiły nie tylko źródło terminów i pomoc w formułowaniu definicji, ale także podstawę doboru ekwiwalentów obcojęzycznych⁹⁸. W normie wprowadzono zmiany w zakresie interesującego nas terminu, uznając za preferowany termin *bibliografia dziedzinowa* zamiast *bibliografia dziedzin i zagadnień*⁹⁹. Termin ten został zdefiniowany w sposób następujący: „Bibliografia dziedzinowa; bibliografia dziedziny – biblio-

⁹⁶ M. Dembowska: *Rodzaje bibliografii*. Warszawa 1958, s. 11 (Korespondencyjny Kurs Bibliograficzny, 2). Taż: *Rodzaje bibliografii*. W: *Bibliografia metodyki bibliograficznej dla autorów bibliografii specjalnej*. Praca zbiorowa pod red. H. Hleb-Koszańskiej, M. Dembowskiej i H. Sawoniaka. Warszawa 1960, s. 33; Toż, wyd. 2 zmien. Warszawa 1963, s. 34.

⁹⁷ Warszawa 1989.

⁹⁸ A. Grochowska: *Normalizacja terminologii z zakresu bibliotekarstwa i bibliografii*. „Przegląd Biblioteczny” 1991, nr 2, s. 147-155.

⁹⁹ Tamże, s. 153.

grafia specjalna o zakresie ograniczonym do określonej dziedziny (gałęzi) wiedzy lub określonego zagadnienia (tematu)". Bibliografia dziedzinowa jako termin preferowany stanowi hasło punktów normy, natomiast termin bibliografia dziedziny, podany po terminie preferowanym, po średniku, można uznać za termin dopuszczalny. W indeksie, obok ekwiwalentów obcojęzycznych bibliografii dziedziny, występuje również bibliografia dziedzin połączona odsyłaczem całkowitym z tą pierwszą.

Potraktowanie bibliografii dziedziny jako synonimu bibliografii dziedziny nie jest słuszne, ponieważ jest ona tylko jednym, choć najważniejszym, typem bibliografii dziedzinowej. Dlatego, lepiej byłoby wprowadzić jako termin dopuszczalny bibliografię dziedzin i zagadnień. Mimo iż termin ten, nie jest może zbyt poręczny w użyciu (termin wielowyrazowy), ale oddaje istotę opisywanej bibliografii i przyjął się w stopniu dostatecznym w piśmiennictwie polskim.

Spójrzmy teraz, jak na ustalenia teoretyczne i terminologiczne oraz przewartościowania w teorii i metodyce bibliografii zareagowały opracowania dydaktyczne, zwłaszcza z różnych dyscyplin naukowych, wydawnictwa informacyjne biblio- i księgoznawcze (encyklopedie i słowniki) oraz encyklopedie ogólne.

Rozstrzygnięcia terminologiczne z zakresu interesującego nas terminu szybko znalazły należyty rezonans w podręcznikach i poradnikach dla bibliotekarzy i bibliografów oraz w skryptach adresowanych do studentów kierunku bibliotekoznawstwa¹⁰⁰. To samo można odnieść do publikacji z zakresu informacji naukowej i dokumentacji¹⁰¹.

Stosunkowo szybko przeniknęły one do podręczników akademickich z różnych dyscyplin naukowych, należących do kategorii tzw. wstępów. Jedną z pierwszych publikacji notującą termin bibliografia specjalna i bibliografia dziedziny w wersji ustalonej przez teorię bibliografii był *Wstęp do filologii klasycznej wraz z metodologią pracy umysłowej i naukowej* (Lublin 1960) Leokadii Małunowiczówny. Wśród podręczników, w których czytelnik znajdzie gruntowne i pełne oświetlenie problematyki bibliografii dziedzin i zagadnień, zgodne z ustaleniami teoretycznymi, należałoby wymienić prace: Jadwigi Czachowskiej i Romana Lotha *Bibliografia i biblioteka w pracy polonisty* (Wrocław 1977), Hanny Uniejewskiej *Przewodnik dla korzystających z bibliografii społeczno-ekonomicznych* (Warszawa 1971); z nowszych pozycji A. Świeżawskiego *Warsztat naukowy historyka. Wstęp do badań historycznych*. (wyd. 2 rozsz. Częstochowa 1999).

Niektóre podręczniki posiadają cechy swoiste wynikające z odmiennego podejścia autora do ustaleń teoretycznych oraz subiektywnej interpretacji aparatu pojęciowego. Łatwo zauważyć, że praktyczne ujęcie problemu bibliografii dziedzin i zagadnień bierze górę nad refleksją teoretyczną. Niekiedy definicje są mało precyzyjne i zbyt uproszczone. Czasami autorzy przy omawianiu znaczenia bibliografii specjalnej nazbyt eksponują jej

¹⁰⁰ Pełny ich wykaz podaje praca M. Zlat-Skalskiej: *Bibliografia w Polsce 1945-1996. Naukoznawcza analiza dyscypliny*. Wrocław 2002.

¹⁰¹ *Poradnik pracownika informacji naukowej, technicznej i ekonomicznej*. Warszawa 1977; B. Sordylowa: *Informacja naukowa w Polsce. Problemy teoretyczne, źródła, organizacja*. Wrocław 1987.

związek z bibliografią dziedziny, sugerując tym samym tożsamość obu bibliografii. A przecież bibliografia specjalna to także bibliografie regionalne, lokalne, osobowe, określonych form wydawniczych i piśmienniczych. I chociaż w dalszej części wspominają o tych bibliografiach, to jednak informacja zawarta w definicji zapada głęboko w pamięci. Tak np. Jerzy Starnawski w pierwszym wydaniu *Warsztatu bibliograficznego historia literatury polskiej* (1957) pisze: „Bibliografia specjalna tj. taka, której przedmiotem jest jedna dziedzina nauki”, zaś w wydaniu z 1982 r., „Bibliografia specjalna poświęcona [jest – przyp. aut.] wybranym dziedzinom”¹⁰². W podobnym tonie wypowiada się Stefan Możdżeń w książce *Praca naukowa historia literatury oświaty*, choć definicję formułuje w sposób dosyć zawyły i niejasny „Bibliografie specjalne-dotyczące różnych nauk i zagadnień (przedmiotowe, zagadnieniowe, osobowe, regionalne)”¹⁰³.

Następną sprawą jest stosowanie przez autorów różnorodnych określeń dla bibliografii dziedzin i zagadnień, na dodatek w podręcznikach z jednej i tej samej dyscypliny. Na przykład Jerzy Serczyk w kolejnych wydaniach *Podstaw badań historycznych*, wszystkie odmiany bibliografii dziedzin i zagadnień określa nazwą wspólną „bibliografie specjalne” (zagadnieniowe), natomiast Edward A. Mierzwa w skrypcie pt. *Historyka*, posługuje się określeniem „bibliografia przedmiotowa” dla bibliografii dziedziny wiedzy i „bibliografia szczegółowa” dla bibliografii o zakresie ograniczonym do tematu lub zagadnienia (wydarzenie historyczne, osoba, region)¹⁰⁴.

Niezgodność poglądów niektórych autorów podręczników akademickich ze stanowiskiem bibliografów może niepokoić, gdy się weźmie pod uwagę, że podręczniki mają przygotować studentów do korzystania nie tylko z bibliografii z zakresu danej specjalności, ale dać orientację w podstawowym warsztacie bibliograficznym oraz przygotować do samodzielnego podejmowania i rozwiązywania zadań bibliograficznych w toku studiów i w przyszłej pracy zawodowej.

W związku z terminem *bibliografia przedmiotowa* należy wspomnieć, że stosunkowo mocno zakorzenił się on w terminologii literaturoznawców, występując konsekwentnie w słownikach z teorii i historii literatury. Określenie to w znaczeniu bibliografii dziedzin spotykamy w *Słowniku terminów literackich* Stanisława Sierotwińskiego, używa go również Teresa Kostkiewiczowa w haśle „Bibliografia” w *Słowniku terminów literackich*, przygotowanym pod redakcją Janusza Sławińskiego oraz Maciej Krassowski w *Leksykonie terminów literackich*¹⁰⁵.

¹⁰² J. Starnawski: *Warsztat bibliograficzny historia literatury polskiej*. Warszawa 1957, s. 24; Tenże: *Warsztat bibliograficzny historia literatury polskiej (na tle dyscyplin pokrewnych)*. Wyd. 3. Warszawa 1982, s. 27.

¹⁰³ S. I. Możdżeń: *Praca naukowa historia literatury oświaty*. Sandomierz 1999, s. 80.

¹⁰⁴ J. Serczyk: *Podstawy badań historycznych. Skrypt dla studentów I roku historii*. Wyd. 2. Toruń 1967, s. 38; M. Pawlak, J. Serczyk: *Toż*. Wyd. 7. Bydgoszcz 1999, s. 66; E. Mierzwa: op. cit., s. 143.

¹⁰⁵ S. Sierotwiński: *Słownik terminów literackich. Teoria i nauki pomocnicze literatury*. Warszawa 1960, wyd. 4. Wrocław 1986, s. 40; tk [T. Kostkiewiczowa]: *Bibliografia*. W: *Słownik terminów literackich*. Oprac. M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński. Pod red. J. Sławińskiego. Wrocław 1976, s. 49; wyd. 2. 1989, s. 61; M. Krassowski: *Leksykon terminów literackich*. Warszawa, 1996 s. 32.

Należy zauważyć, że traktowanie bibliografii przedmiotowej jako synonimu bibliografii dziedziny nie jest słuszne, ponieważ bibliografia przedmiotowa to również bibliografia regionalna lub lokalna obejmująca dokumenty dotyczące danego regionu lub miejscowości i bibliografia osobowa rejestrująca prace o danej osobie. Ponadto kariera tego terminu w terminologii bibliograficznej była krótka – wprowadzony w latach pięćdziesiątych przez M. Dembowską został szybko zastąpiony nazwą bibliografia treściowa. Obecnie określenie bibliografii przedmiotowej, na ogół wiąże się z bibliografią osobową, regionalną lub lokalną, w celu odróżnienia od bibliografii podmiotowej.

Spójrzmy teraz na miejsce, jakie w polskich specjalistycznych encyklopediach księgo- i bibliotekoznawczych wydanych po 1970 r. przypada w udziale problematyce bibliografii dziedzin i zagadnień, i w jaki sposób jest prezentowana.

Status odrębnego hasła otrzymała bibliografia dziedzin lub zagadnień w *Encyklopedii wiedzy o książce*¹⁰⁶ oraz w *Słowniku terminologicznym informacji naukowej*, gdzie poza definicją podane są również ekwiwalenty obcojęzyczne¹⁰⁷. Łatwo zauważyć, że zamieszczone w nich definicje różnią się szerokością zakresu znaczeniowego. W *EWoK-u* nazwą tą objęte są wszystkie typy bibliografii specjalnej treściowej, w tym również bibliografie regionalne i lokalne przedmiotowe, natomiast *Słownik* podaje bardziej pragmatyczną definicję – zakres terminu zawężony jest do grupy spisów bibliograficznych rejestrujących dokumenty w zakresie określonych dziedzin lub zagadnień (np. bibliografia górnictwa, bibliografia tańca). To drugie ujęcie oddaje rzeczywisty stan przyjętych rozstrzygnięć terminologicznych i teoretycznych.

Jest rzeczą uderzającą, że interesujący nas termin nie posiada autonomicznego hasła i własnej definicji w *Encyklopedii współczesnego bibliotekarstwa polskiego*¹⁰⁸, Janina Pelcowa, autorka haseł dotyczących typów i rodzajów spisów bibliograficznych, bibliografię dziedzin lub zagadnień usytuowała w hasle szerszym – bibliografii treściowej, prezentując jako jedną grupę, do której należą „[...] bibliografie wielkich działów wiedzy, np. medycyny, ich poszczególnych dziedzin, np. internistyki, i – o jeszcze węższym zakresie – bibliografie zagadnień, np. poszczególnych chorób”. Dla osób mniej zorientowanych w problematyce bibliograficznej sposób ten może stanowić pewną trudność w dotarciu do określenia bibliografii dziedzin i zagadnień, mimo że jej nazwa została wyróżniona graficznie w opracowaniu. Ponadto indeks rzeczowy nie wykazuje terminu, zatem użytkownik encyklopedii musi liczyć się z tym, że indeks nie może być dla niego wyczerpującym źródłem informacji o istniejących typach bibliografii.

Bibliografia dziedzin lub zagadnień osobnego hasła i definicji nie uzyskała również w słowniczku terminologicznym zamieszczonym w podręczniku akademickim pt. *Podstawy bibliografii* Aleksandry Mendykowej oraz w *Słowniku encyklopedycznym informacji, języków i systemów informa-*

¹⁰⁶ *Encyklopedia wiedzy o książce*. Wrocław 1971, s. 171-172.

¹⁰⁷ *Słownik terminologiczny informacji naukowej*. Wrocław 1979, s. 29.

¹⁰⁸ J. P. [Pelcowa Janina]: *Bibliografia treściowa*. W: *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*. Wrocław 1976, s. 28.

cyjno-wyszukiwawczych Bożenny Bojar, w których odnotowana została w zbiorczym haśle bibliografia specjalna; ponadto termin ten nie występuje w indeksie rzeczowym do *Słownika*¹⁰⁹.

Należy jeszcze wspomnieć o encyklopedii poświęconej problematyce książki i biblioteki, mającej charakter popularny, opracowanej z myślą o młodocianym czytelniku, czyli *O książce. Mała encyklopedia dla nastolatków*¹¹⁰. Interesująca nas bibliografia przedstawiona jest, zgodnie z aktualnym stanem wiedzy, jako część składowa bibliografii specjalnej.

Reasumując można stwierdzić, że wydawnictwa encyklopedyczne i słownikowe o profilu księgo- i bibliotekoznawczym bibliografię dziedzin i zagadnień traktują z uwagą, choć nie zawsze nadają jej należyłą rangę i miejsce. Może zastanawiać, dlaczego termin bibliografia dziedzin i zagadnień, który dotyczy najważniejszego typu bibliografii specjalnej, najbujniej rozwijającego się współcześnie, często nie posiada własnego omówienia, choć inne, mniej ważne typy bibliografii traktowane są jako osobne hasła i mają własne definicje, nawet te wzbudzające wiele kontrowersji, np. bibliografia terytorialna (B. Bojar).

Wspomniany już wcześniej słownik terminologiczny *Polnisch Wörterbuch für Bibliotheken* E. Bağlajewskiej-Migus i R. Berga, w części drugiej zawierającej określenia używane w polskiej terminologii bibliotekarskiej, w haśle „bibliografia” zarejestrował, z interesującego nas zakresu, terminy „bibliografia dziedzin i zagadnień/bibliografia dziedzinowa” wraz z ich odpowiednikiem niemieckim „Fachbibliographie”¹¹¹.

Problematyczna natomiast wydaje się prezentacja bibliografii dziedziny w *Encyklopedii wiedzy o prasie*¹¹². W ujęciu Stanisława Sierotwińskiego, autora hasła „Bibliografia”, bibliografia ta identyfikowana jest z bibliografią specjalną. Było to efektem przyjęcia za podstawę podziału bibliografii zakresu treściowego ujmowanych publikacji, co jest niezgodne z zasadami klasyfikacji przyjętymi przez naszą teorię bibliografii. Trudno stwierdzić, czy był to świadomy i przemyślany zamysł autora, ponieważ w wydanym kilka lat wcześniej *Słowniku terminów literackich* bibliografię dziedzin i zagadnień uznaje za część składową bibliografii specjalnej, nazywając tą pierwszą bibliografią przedmiotową¹¹³.

Z uznaniem podkreślić natomiast trzeba, że na zmiany i przewartościowania w teorii bibliografii szybko reagowały ogólne encyklopedie wydawane przez Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Zaledwie w dwa lata po opublikowaniu poradnika metodycznego *Bibliografia* (1960), gdzie wprowadzono termin „bibliografia dziedzin lub zagadnień”, pojawia się on w trzynastotomowej *Wielkiej encyklopedii powszechnej PWN* w wersji przyjętej przez teorię bibliografii¹¹⁴. Również szybka była reakcja na

¹⁰⁹ A. Mendykowa: *Słownik terminologiczny*. W: Taż: *Podstawy bibliografii*. Warszawa 1981, s. 371; wyd. 2. 1986; *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*. Oprac. B. Bojar. Warszawa 2002, s. 33.

¹¹⁰ *O książce. Mała encyklopedia dla nastolatków*. Wrocław 1987, s. 40.

¹¹¹ E. Bağlajewska-Migus, R. Berg: op.cit., s. 155.

¹¹² S. S. [Sierotwiński Stanisław]: *Bibliografia*. W: *Encyklopedia wiedzy o prasie*. Wrocław 1976, s. 33.

¹¹³ S. Sierotwiński: *Słownik ...*, s. 40.

¹¹⁴ *Wielka encyklopedia powszechna PWN*. T. 1. Warszawa 1962, s. 768-769.

usankcjonowany normą w 1989 r. termin „bibliografia dziedzinowa”. Już w 1997 r. w siedmiotomowej *Nowej encyklopedii powszechnej PWN* nieujawniony z nazwiska autor hasła „Bibliografia” podaje termin ten w identycznym brzmieniu jak w normie¹¹⁵. Występuje on także w najnowszym z informatorów trzydziestotomowej *Wielkiej encyklopedii PWN*, w której pod piórem Barbary Karamać problematyka bibliograficzna zyskała precyzyjne przedstawienie kwestii teoretycznych i terminologicznych¹¹⁶. Bibliografie dziedzinowe zdefiniowane zostały jako spisy „[...] wykazujące dokumenty związane z określoną gałęzią (dziedziną) wiedzy lub działalnością praktyczną bądź węższym zagadnieniem (tematem)”.

Co ciekawe, termin bibliografia dziedzinowa odnotowuje encyklopedia sieciowa *Wolna encyklopedia wikipedia*, brak go natomiast w *Wielkiej internetowej encyklopedii multimedialnej*¹¹⁷.

Z zadowoleniem należy odnotować również fakt, że specjalistyczne encyklopedie z różnych dyscyplin naukowych, wydane po 1990 r., doceniając wagę informacji bibliograficznej w pracach badawczo-naukowych, coraz częściej decydują się na zamieszczanie obszernych haseł przeglądowych, które podają podstawowe pojęcia z zakresu bibliografii, omawiają genezę i rozwój bibliografii z danej dyscypliny naukowej i cytują podstawowe polskie i obce spisy bibliograficzne¹¹⁸.

Konstatacje terminologiczne przyjęte przez teorię bibliografii nie miały bezpośredniego wpływu na praktykę językową i nie przyniosły radykalnych zmian w zakresie stosowanej nomenklatury w piśmiennictwie polskim. W powszechnym użyciu stosowane było – i stosuje się nadal – określenie bibliografia specjalna na oznaczenie bibliografii dziedzin i zagadnień. Wystarczy przejrzeć rozprawy, artykuły, recenzje oraz przedmowy do bibliografii, aby przekonać się o skali tego zjawiska. Jak już wspomniano, nazwa ta występuje z reguły w liczbie mnogiej „bibliografie specjalne”. Z rzadka w piśmiennictwie bibliologicznym wykorzystywane są terminy „bibliografia dziedzin”, „bibliografia dziedzin i zagadnień” czy „bibliografia dziedzinowa”.

Inaczej przedstawia się sytuacja w literaturze fachowej. Dzięki sprawnie zorganizowanej akcji Instytutu Bibliograficznego rozstrzygnięcia terminologiczne zostały spopularyzowane w kręgu bibliografów. Przyczyniły się do tego wydawnictwa Instytutu, wspomniany słownik terminologiczny, podręcznik metodyczny, ale także kursy, wykłady i konsultacje prowadzone przez pracowników Instytutu. Niewątpliwie nastąpił postęp w kierunku wspólnej fachowej terminologii. Wystarczy porównać terminologię używaną przez autorów na początku lat pięćdziesiątych z terminologią lat sześćdziesiątych, aby stwierdzić znaczny postęp w ujednolicaniu terminów i ich znaczeń¹¹⁹. Jednak

¹¹⁵ *Nowa encyklopedia powszechna PWN*. T. 1. A-C. Warszawa 1997, s. 450.

¹¹⁶ B. Karamać: *Bibliografia*. W: *Wielka encyklopedia powszechna*. T. 4. Warszawa 2001, s. 9.

¹¹⁷ *Wolna encyklopedia wikipedia*, <http://pl.wikipedia.org/Wiki/Strona>; *Wielka internetowa encyklopedia multimedialna*, wiadomosci.onet.pl/

¹¹⁸ T. Aleksander: *Bibliografia pedagogiczna*. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. T. 1. A-F. Warszawa 2003, s. 366-374; B. Winclawska, W. Winclawski: *Informacja w socjologii*. W: *Encyklopedia socjologii*. [T.] 1. A-J. Warszawa 1998, s. 307-311.

¹¹⁹ Zaobserwować to można w referatach wygłoszonych na Drugiej Naradzie Bibliografów, poświęconej w całości problematyce bibliografii dziedzinowej. Zob. *Druga Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*. Warszawa 20 VI 1966. *Referaty i dyskusja*. Przygot. do druku J. Pelcowa. Warszawa 1967.

dopiero od lat siedemdziesiątych, a zwłaszcza dziewięćdziesiątych można zaobserwować, że terminy „bibliografia dziedziny” i „bibliografia dziedzin i zagadnień”, są coraz częściej używane i to nie tylko przez pracowników Instytutu. Wydaje się, że istotną rolę w recepcji i upowszechnianiu powyższych terminów odegrały wydane po 1970 r. wydawnictwa informacyjne z zakresu bibliotekoznawstwa i informacji naukowej oraz kolejne narady bibliografów (1966, 1978, 1995, 2003). Oczywiście, należy wspomnieć w tym miejscu również o wkładzie pracowników Instytutu Bibliograficznego w popularyzację terminologii bibliograficznej (H. Hleb-Koszańska, H. Sawoniak, M. Dembowska, B. Eychler). To w głównej mierze dzięki ich publikacjom utrwalił się w stopniu dostatecznym termin „bibliografia dziedziny” w piśmiennictwie fachowym. Pierwszą opublikowaną pracą, w której tytule użyto tego terminu był referat Barbary Eychler *Stan i problemy bibliografii specjalnej dziedzin*, wygłoszony na Trzeciej Ogólnokrajowej Naradzie Bibliografów w 1978 r.¹²⁰. Od tego czasu częstotliwość występowania tej nazwy znacznie wzrosła w porównaniu z okresem wcześniejszym, posługują się nią w swoich pracach między innymi: Jadwiga Czachowska, Alicja Matczuk, Jadwiga Sadowska, Wanda Sampolska, Barbara Sordylowa, Marta Skalska-Zlat¹²¹.

Natomiast małe rozpowszechnienie znalazł termin „bibliografia dziedzin i zagadnień” w literaturze przedmiotu, mimo iż od dawna funkcjonuje on w praktyce bibliograficznej. W powszechnym użyciu stosowane jest nadal określenie bibliografia specjalna, które używane jest często zamiennie z bibliografią dziedzin i zagadnień. Już w 1969 r. Józef Korpała w *Dziejach bibliografii polskiej* pisał: „Najliczniejszą grupę publikowanych spisów bibliograficznych stanowią bibliografie dziedzin i zagadnień, zwane najogólniej bibliografiami specjalnymi”¹²².

Bibliografowie zdają sobie doskonale sprawę, że posługiwanie się określeniem bibliografia specjalna w różnych znaczeniach prowadzi do nieprecyzyjnych i niejasnych wypowiedzi, przeszkadza we właściwym znaczeniu, w jakim termin został użyty. Mimo różnych kłopotów, jakie sprawia to autorom, którzy dla uniknięcia niejasności – są zmuszeni wprowadzać bliższe określenia np. bibliografie specjalne (bibliografie dotyczące poszczególnych dziedzin i zagadnień) – M. Dembowska, bibliografie specjalne (dziedzinowe) – J. Sadowska, bibliografie specjalne (bibliografie dziedzin i zagadnień) – H. Sawoniak, można by ten stan rzeczy tolerować. Ale rzecz

¹²⁰ B. Eychler: *Stan i problemy bibliografii specjalnej dziedzin*. W: *Trzecia Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*. Warszawa 5-7 czerwiec 1978 r. Warszawa 1980, s. 123-147; odb. Warszawa 1978, 33 s.

¹²¹ J. Czachowska: *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce*. Warszawa 1979; A. Matczuk: *Bibliografia specjalna dziedzin a bibliografia narodowa*. W: *Piąta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*. Warszawa 11-13 czerwca 2003. *Referaty i dyskusja*. Warszawa 2004, s. 184-212; J. Sadowska: *Bibliografia w Polsce na tle tendencji międzynarodowych*. W: *Piąta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*. Warszawa 11-13 czerwca 2003. *Referaty i dyskusja*. Warszawa 2004, s. 41-42; B. Sordylowa: *Informacja ...*, s. 105-120; Taż: *Źródła informacji naukowej. Zarys problematyki*. „Przegląd Biblioteczny” 1981, R. 49, z. 1 s. 5-23; M. Skalska-Zlat: *Bibliografia w Polsce 1945-1996. Naukoznawcza analiza dyscypliny*. Wrocław 2002; Taż: *Bibliografia w Polsce (1945-2000) w świetle badań bibliometrycznych*. W: *Piąta Ogólnokrajowa ...*, s. 78-89.

¹²² J. Korpała: *Dzieje bibliografii polskiej*. Warszawa 1969, s. 333.

jasna, dwuznaczność terminu „bibliografia specjalna” w piśmiennictwie fachowym pociąga za sobą zacieranie znaczeniowych pojęć, nieostrość i niejednoznaczność określenia bibliografia specjalna, co w konsekwencji doprowadza do zamętu terminologicznego.

Wydaje się, że przyczyn niedostatecznej recepcji terminu „bibliografia dziedzin i zagadnień” w literaturze fachowej należy upatrywać nie tylko w przywiązaniu środowiska bibliografów do terminu „bibliografia specjalna”, tradycjach i dawnych przyzwyczajeniach, ale również w nie do końca przyjętej terminologii. Terminy wielowyrazowe, a takim jest właśnie „bibliografia dziedzin i zagadnień” są niewygodne w użyciu i nastroczają trudności w posługiwaniu się nimi. Należy się zgodzić z opinią Leona Marszałka, że: „[...] termin powinien być możliwie krótki, zawierający niezbędną liczbę określeń pojęcia. Zwięzłość decyduje bowiem o łatwej przyswajalności, dogodności w stosowaniu”¹²³. Kryteria te spełnia niewątpliwie nazwa bibliografia specjalna. Nie dziwi zatem, że autorzy rezygnują z terminu „bibliografia dziedzin i zagadnień” zastępując go bibliografią specjalną, mając przy tym świadomość, że określenie to jest mało ścisłe i nie oddaje istoty opisywanego zjawiska. Przykładem niech będzie wypowiedź Hanny Uniejewskiej, która w rozprawie poświęconej bibliografii ekonomicznej, pisze: „[...] grupę bibliografii treściowych, które określam niezbyt precyzyjnie terminem potocznie jednak używanym: bibliografii specjalnych. Polska współczesna terminologia bibliograficzna określa je jako «bibliografie dziedzin i zagadnień»”¹²⁴.

Jest rzeczą paradoksalną, że wraz z wprowadzeniem przez normę terminu „bibliografia dziedzinowa”, wzrosło znacznie zainteresowanie nazwą „bibliografia dziedzin i zagadnień”. Tak np. na Czwartej Ogólnokrajowej Naradzie Bibliografów, która odbyła się w 1995 r., określenie to wystąpiło w nazwie sekcji, uchwałach oraz po raz pierwszy jako tytułowy termin – w referacie Teresy Pawlik *Stan bibliografii dziedzin i zagadnień w latach 1979-1993*¹²⁵. Przewija się ono często w wypowiedziach wygłoszonych na Piątej Naradzie Bibliografów w 2003 r.¹²⁶.

Oczywiście nazwa bibliografia specjalna jest używana nadal, ale nieśmiało zarysowuje się tendencja do odchodzenia od tego terminu na rzecz terminu „bibliografia dziedzin i zagadnień” i „bibliografia dziedzinowa”. W praktyce konsekwentne wyeliminowanie z użycia bibliografii specjalnej wydaje się procesem długotrwałym. Tradycja tak głęboko zakorzeniona w umysłach bibliotekarzy i bibliografów hamować będzie szybkie przyjmowanie się ustaleń normy. Nie miejsce tu na cytowanie przykładów wykazujących użyteczność terminu „bibliografia dziedzinowa”, ograniczę się, więc do stwierdzenia, że nazwa ta jest coraz częściej używana w naszym

¹²³ L. Marszałek: *Edytorstwo publikacji naukowych*. Warszawa 1986, s. 232.

¹²⁴ H. Uniejewska: *Bibliografia i dokumentacja ekonomiczna. Historia i metodyka*. Warszawa 1969, s. 9.

¹²⁵ *Czwarta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów. Warszawa 7-9 czerwca 1995. Referaty i dyskusja*. Warszawa 1996, s. 4, 343 i T. Pawlik: *Stan bibliografii dziedzin i zagadnień w latach 1979-1993*, s. 160-166.

¹²⁶ *Piąta Ogólnokrajowa Warszawa 2004*.

piśmiennictwie fachowym, jest terminem jednoznacznym i zwięzłym oraz posiada odpowiedniki obcojęzyczne, co jest niewątpliwie ważnym argumentem przemawiającym za jej powszechnym uznaniem.

Problematyka terminologiczna w każdej dziedzinie nauki ma istotne znaczenie dla procesów komunikowania naukowego, tak jest również w wypadku bibliografii. Ujednolicenie terminologii fachowej jest niezbędnym warunkiem rozwoju każdej dyscypliny. Dlatego ważnym postulatem jest opracowanie nowego słownika terminologii bibliograficznej, który zawierałby aktualne, usystematyzowane i kompletne polskie słownictwo bibliograficzne.

Bibliografie zespołów osobowych – instytucji. Stan i potrzeby

W polskim dorobku bibliograficznym znaczące miejsce zajmują bibliografie zespołów osobowych. Pomimo ważnej roli, jaką przyszło im spełniać i stałego ich rozwoju, nie posiadają one bogatej literatury przedmiotu. Problematyka tego rodzaju bibliografii w niewielkim stopniu wzbudzała zainteresowanie specjalistów.

Pod koniec lat pięćdziesiątych XX wieku ukazała się rozprawa Elżbiety Słodkowskiej i Janiny Wilgat pt. *Bibliografia osobowa*. Przedstawiono w niej m.in. definicję i założenia metodyczne bibliografii zespołów osobowych. Autorki określiły sposoby i kryteria gromadzenia materiałów, zasady sporządzania opisów, budowę układu zrębu głównego i szeregowanie wewnętrzne oraz spisy pomocnicze¹. Wyznaczone w tym opracowaniu rozwiązania metodyczne były i są nadal często stosowane w praktyce bibliograficznej.

W rozprawie Witolda Nowodworskiego znajdujemy zarówno rozważania teoretyczne na temat pojęcia bibliografii zespołów osobowych, jak też przegląd szeregu bibliografii szkół wyższych i towarzystw naukowych z XIX i XX w. Poprzez zbadanie ich zawartości treściowej, zasięgu autorskiego oraz porządkowania materiału, Nowodworski doszedł do konkluzji, że nie można utożsamiać bibliografii zespołów osobowych z bibliografiami instytucji. Jedne i drugie uznał za składniki zbiorowych bibliografii osobowych².

¹ E. Słodkowska, J. Wilgat: *Bibliografia osobowa*. W: E. Słodkowska, J. Wilgat: *Bibliografia osobowa*. A. Zajewska: *Bibliografia regionalna*. Warszawa 1959, s. 21-26. Artykuł ten z niewielkimi zmianami został zamieszczony w dwóch kolejnych wydaniach *Metodyki bibliograficznej*. Por. E. Słodkowska, J. Wilgat: *Bibliografia osobowa*. W: *Bibliografia. Poradnik metodyki bibliograficznej dla autorów bibliografii specjalnych*. Pod red. H. Hleb-Koszańskiej, M. Dembowskiej i H. Sawoniaka. Warszawa 1960, s. 270-276 oraz E. Słodkowska, J. Wilgat: *Bibliografia osobowa*. W: *Metodyka bibliograficzna. Poradnik dla autorów bibliografii specjalnych*. Pr. zbior. pod red. H. Hleb-Koszańskiej, M. Dembowskiej i H. Sawoniaka. Wyd. 2. Warszawa 1963, s. 336-344.

² W. Nowodworski: *Z problemów zbiorowych bibliografii osobowych*. W: *Z problemów bibliografii*. Warszawa 1970, s. 65-79.

Artykuł Marii Garczyńskiej porusza natomiast szereg kwestii dotyczących pozyskiwania danych oraz zasad opracowania bibliografii pracowników naukowych uczelni państwowych³.

Ostatnio pojawiło się także kilka artykułów odnoszących się do zagadnień technicznych związanych z tworzeniem i funkcjonowaniem komputerowych baz danych publikacji pracowników instytucji naukowych⁴. Najobszerniejsze studium z tego zakresu przygotowały Agnieszka Bajor i Aleksandra E. Adamczyk⁵. Przedstawiono w nim najważniejsze polskie bibliografie zespołów osobowych dostępne w Internecie, zaprezentowano różnorodne systemy wyszukiwania i udostępniania dorobku badawczego uczonych i możliwości jego obiektywnej oceny.

Obok tych zasadniczych opracowań, występują publikacje, w których wspomina się o bibliografiach zespołów osobowych na marginesie innych dociekań. Są także nieliczne recenzje charakteryzujące wybrane spisy. Znikoma liczba analiz krytycznych, podejmujących sprawy kompletności i selekcji materiału, a zwłaszcza kwestie opisu i układu bibliografii, powoduje, że w małym stopniu rozwija się metodologia bibliografii zespołów osobowych. Bazuje ona w głównej mierze na ustaleniach z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych minionego wieku. Przydałoby się o wiele więcej wnikliwych, merytorycznych recenzji wydawanych bibliografii, wskutek których nastąpiłaby ich ewolucja metodyczna.

Rozważania teoretyczne na temat bibliografii zespołów osobowych zapoczątkowała w Polsce Helena Hleb-Koszańska. Nadała jej miano bibliografii kolektywnej i uznała za rodzaj bibliografii osobowej zarówno podmiotowej jak i przedmiotowej, ale nie sformułowała definicji tej bibliografii⁶. Po raz

³ M. Garczyńska: *Bibliografie publikacji pracowników państwowych szkół wyższych w Polsce w świetle badań ankietowych*. „Przegląd Biblioteczny” 2006, R. 74, z. 1, s. 60-76.

⁴ Zob. np. T. Zajączkowski: *Główne problemy metodyczne projektowanej bazy danych publikacji pracowników Uniwersytetu Szczecińskiego*. „Bibliotekarz Zachodniopomorski” 1994, R. 35, nr 1/2, s. 12-15; K. Sarosiek: *Problemy warsztatowe bibliografii publikacji pracowników akademii i instytutów medycznych*. „Biuletyn Głównej Biblioteki Lekarskiej” 1996, R. 42, nr 352, s. 9-13; A. Pasek: *Dokumentacja dorobku naukowego Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu*. „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2001, nr 2, s. 107-118; J. Głębocki, G. Pietruszewski: *Polskie bibliografie medyczne w Internecie udostępnianie w systemie Expertus*. „Biuletyn Głównej Biblioteki Lekarskiej” 2001, R. 47, nr 364, s. 47-52; D. Głazek: *Opis bibliograficzny publikacji elektronicznych w bibliografii publikacji pracowników Politechniki Wrocławskiej*. W: *Elektroniczne publikacje w bibliotekach*. Red. M. Kocójowa. Kraków 2002, s. 250-255; L. Szczygłowska: *Bibliografia publikacji pracowników Politechniki Częstochowskiej w zintegrowanym systemie APIS-NB*. W: *Systemy informatyczne zastosowania i wdrożenia 2003*. T. 3. Cz. 2. Warszawa 2003, s. 387-397; E. Bukaluk, T. Skibicka: *Prace promocyjne pracowników naukowych Akademii Technicznej-Rolniczej w Bydgoszczy w sieci Internet*. „Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej” 2003, T. 11, nr 1, s. 35-40; E. Grzybowska: *Baza danych BDN UMCS jako źródło informacji o dorobku naukowym uczelni*. „Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej” 2004, T. 12, nr 2, s. 26-34; D. Augustynowicz, H. Grodzka: *Bibliografia dorobku naukowego pracowników Wojskowego Instytutu Medycznego w Warszawie*. „Przegląd Informacyjno-Dokumentacyjny. Centralny Ośrodek Naukowej Informacji Wojskowej” 2004, R. 34, nr 4, s. 79-88.

⁵ A. Bajor, A. E. Adamczyk: *Polskie bibliografie zespołów osobowych w Internecie. Systemy udostępniania i wyszukiwania informacji*. „Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej” 2005, T. 13, nr 3, s. 21-47.

⁶ H. Hleb-Koszańska: *Kompozycja bibliografii specjalnej*. „Biuletyn Państwowego Instytutu Książki” 1949, T. 2, nr 3, s. 28.

pierwszy bibliografię zespołów osobowych zdefiniowała Maria Dembowska, jako „(...) spis bibliograficzny rejestrujący dokumenty wytworzone przez zespół osób zorganizowanych w jednej instytucji lub tworzących jedną grupę społeczną (...)”⁷. Jeszcze szerzej termin ten określa *Metodyka bibliograficzna*. W myśl definicji zawartej w tym podręczniku za bibliografię zespołów osobowych uważa się publikacje członków jednego towarzystwa naukowego, grupy artystów, ludzi jednego zawodu, jednej grupy społecznej, jak również pracowników jednej instytucji⁸. W polskich encyklopediach i słownikach terminologicznych również nie ma jednoznacznej definicji bibliografii zespołów osobowych. W *Encyklopedii wiedzy o książce* czytamy, że „B[ibliografia] o[sobowa] ukazująca dorobek określonej grupy autorów (np. pracowników jednej instytucji) nosi nazwę bibliogr[afii] zespołu osobowego”⁹. Z kolei *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, informuje, iż „B[ibliografia] o[sobowa] zbiorowa rejestruje publikacje bądź pracowników określonej instytucji lub grupy instytucji (...) bądź grupy osób związanych rodzajem działalności (...)”¹⁰. *Słownik terminologiczny informacji naukowej* uznaje ją za „(...) spis bibliograficzny rejestrujący dorobek zespołu autorów tworzących jedną grupę społeczną lub należących do jednej instytucji (...)”¹¹. Natomiast *Słownik encyklopedyczny terminologii języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych* podaje, że „Bibliografia osobowa ukazująca dorobek grupy autorów np. pracowników jednej instytucji czy grupy osób związanych rodzajem działalności nosi nazwę bibliografii zespołu osobowego”¹². Współczesna norma bibliograficzna traktuje bibliografię zespołów osobowych jako odmianę bibliografii osobowej podmiotowej lub przedmiotowej. Może ona mieć także charakter mieszany podmiotowo-przedmiotowy¹³. Przytoczone definicje pokazują znaczną pojemność omawianego terminu.

Rozbieżności terminologiczne skłaniają do refleksji, że należałoby podjąć badania teoretyczne zmierzające do uporządkowania, ujednolicenia i dokładnego sprecyzowania pojęcia bibliografii zespołów osobowych.

Podstawę źródłową referatu stanowiły spisy figurujące w powojennej bieżącej „Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce”, a od rocznika 1981 w „Bibliografii Bibliografii Polskich” w dziale V „Bibliografia osobowa” pod

⁷ M. Dembowska: *Terminologia bibliograficzna*. „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1954, T. 4, nr 5, s. 166.

⁸ E. Słodkowska, J. Wilgat: *Bibliografia osobowa*. W: *Metodyka bibliograficzna...* s. 336-337.

⁹ *Encyklopedia wiedzy o książce*. Wrocław 1971, s. 175.

¹⁰ J. P[elcowa]: *Bibliografia osobowa*. W: *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*. Wrocław 1976 s. 27.

¹¹ *Słownik terminologiczny informacji naukowej*. Wrocław 1979, s. 29-30.

¹² E. Artowicz, B. Bojar, E. Chmielewska-Gorczyca, B. Solińska-Kalata, J. Woźniak: *Słownik encyklopedyczny terminologii języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*. Warszawa 1993 s. 24. Identyfikator definicji bibliografii zespołów osobowych podaje *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*. Oprac. B. Bojar. Warszawa 2002, s. 31.

¹³ PN-89/N-01225. *Rodzaje i części składowe bibliografii*. Terminologia. Warszawa 1989, s. 1.

nagłówkiem „Instytucje” oraz bibliografie dotyczące poszczególnych instytucji rozproszone w poddziałach rzeczowych działu III „Bibliografie dziedzin i zagadnień oraz typów dokumentów”. W obu działach zawarte są zestawienia publikacji pracowników szkół wyższych, instytutów badawczych, towarzystw naukowych, archiwów, bibliotek, muzeów oraz innych zakładów pracy.

Analiza bibliografii instytucji ma na celu zaprezentowanie zasadniczych kierunków ich rozwoju na przestrzeni kolejnych dziesięcioleci, poczynając od 1945 r. oraz zwrócenie uwagi na istotne problemy, z jakimi one się zmagają.

Zanim przystąpimy do charakterystyki głównych zagadnień, zasadne wydaje się ukazanie początków omawianego typu bibliografii.

Sytuacja, w jakiej znalazła się Polska po trzecim rozbiorze, brak własnej państwowości, represyjna polityka państw zaborczych, sprawiały, że społeczeństwo polskie w różny sposób broniło się przed wynarodowieniem. Obok zbrojnych walk niepodległościowych, podejmowano działania zmierzające do ochrony dóbr kultury. Gromadzono pamiątki narodowe, dzieła sztuki, książki. W celu udokumentowania polskiego dorobku piśmienniczego w XIX wieku rozpoczęto szereg prac bibliograficznych. Początkowo tworzone przede wszystkim bibliografie narodowe, a wraz z usamodzielnianiem się i rozwojem poszczególnych dziedzin wiedzy powstawały bibliografie specjalne.

Na fali rozmaitych inicjatyw bibliograficznych zaczęto już w pierwszej połowie XIX wieku utrzymywać dorobek niektórych instytucji naukowych. Jedną z pierwszych tego typu prac jest bibliografia rozpraw doktorskich z zakresu medycyny i chirurgii przygotowanych w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1800-1845, opracowana przez Józefa Majera¹⁴. W drugiej połowie XIX wieku pojawiły się kolejne zestawienia. Józef Bieliński ogłosił spis doktorów promowanych w Wilnie, wykaz prac i wydawnictw Cesarskiego Towarzystwa Lekarskiego Wileńskiego oraz bibliografię dzieł profesorów i uczniów Uniwersytetu Wileńskiego¹⁵. Natomiast Bronisław Bartkiewicz sporządził u progu XX wieku zestawienie twórczości profesorów i wychowanków Akademii Medyko-Chirurgicznej i Wydziału Lekarskiego Szkoły Głównej Warszawskiej¹⁶.

W pierwszym dwudziestoleciu ubiegłego wieku, jak też w latach międzywojennych stopniowo przybywało bibliografii instytucji, ale największe tempo rozwoju osiągnęły one po II wojnie światowej. Rozwój ten najlepiej oddają kolejne roczniki „Bibliografii Bibliografii Polskich”. Na przestrzeni 60 lat opracowano w sumie 7771 spisów. Ich rozłożenie ilościowe w okresach dziesięcioletnich obrazuje poniższa tabela.

¹⁴ J. Majer: *Spis doktorów medycyny i chirurgii, którym te stopnie udzielono lub potwierdzono w Uniwersytecie Jagiellońskim od r. 1800 do końca 1845*. Kraków 1845.

¹⁵ Por. J. Bieliński: *Doktorowie medycyny promowani w Wilnie*. Warszawa 1886; tenże: *Cesarskie Towarzystwo Lekarskie Wileńskie, jego prace i wydawnictwa (1805-1864)*. Warszawa 1890; tenże: *Uniwersytet Wileński (1579-1831)*. T. 3. Kraków 1899-1900, s. 107-501.

¹⁶ *Szkola Główna Warszawska (1862-1869)*. T. 2: *Cesarsko-Królewska Warszawska Medyko-Chirurgiczna Akademia i Wydział Lekarski Szkoły Głównej Warszawskiej*. Materiały zebrał i oprac. Bronisław Bartkiewicz. Kraków 1901, s. 357-561.

Lata	1945-1954	1955-1964	1965-1974	1975-1984	1985-1994	1995-2004
Liczba bibliografii	93	749	1630	1680	1615	2004

Przedstawione zestawienie pokazuje, że bibliografie instytucji zaczęły intensywnie rozwijać się w Polsce dopiero na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. W okresie 1955-1964 nastąpił ponad ośmiokrotny wzrost ich liczby w porównaniu z dziesięcioleciem wcześniejszym. Natomiast w kolejnej dekadzie 1965-1974 przyrost bibliografii nie był już tak duży. Przybyło ich ponad dwukrotnie i ten stan liczebny utrzymał się z niewielkimi zmianami do połowy lat dziewięćdziesiątych. Większą liczbę bibliografii instytucji daje się zaobserwować dopiero na przełomie wieków.

Wytlumaczenia tak dużych dysproporcji ilościowych w pierwszym dwudziestoleciu należy szukać w sytuacji ustrojowej, społecznej i politycznej Polski po II wojnie światowej. W latach 1944-1948 odbywała się odbudowa przedwojennych instytucji naukowych, powstawały także nowe ośrodki akademickie. Trudne powojenne warunki nie były korzystne dla rozwoju bibliografii instytucji.

Nie sprzyjała im również polityka naukowa realizowana przez władze państwowe w tzw. okresie stalinowskim, datowanym na koniec lat czterdziestych i pierwszą połowę lat pięćdziesiątych. Cechowała się ona rozbudową cenzury, zwalczaniem autonomii uczelni, inwigilacją środowiska uczonych. Komuniści dążyli do zlikwidowania w ośrodkach akademickich niektórych dyscyplin naukowych, m.in. teologii, psychologii, socjologii, teorii organizacji i zarządzania. W tym czasie nastąpiła ideologizacja nauki, zreformowano programy nauczania w szkołach wyższych i wprowadzono planowanie badań naukowych. Dostosowując organizację nauki polskiej do wzorca radzieckiego, w 1951 roku utworzono Polską Akademię Nauk, likwidując jednocześnie Polską Akademię Umiejętności. Zawieszono także działalność wielu towarzystw naukowych.

Po dojściu do władzy Władysława Gomułki 1956 r. rozpoczął się okres względnej stabilizacji w życiu społecznym, politycznym i gospodarczym kraju. Pewnym zmianom uległa także polityka naukowa. Po „Październiku” nastąpiła przede wszystkim rozbudowa infrastruktury naukowej. Powstały nowe szkoły wyższe i różnorodne ośrodki badawcze. Reaktywowano niektóre towarzystwa naukowe. Uczonym nie zabraniano kontaktów z zagranicą. Dokonujące się przemiany nauki polskiej doprowadziły do ukazanego wzrostu bibliografii w latach 1955-1964 i kolejnych dekadach.

Dynamika rozwoju bibliografii nie osłabła po transformacji ustrojowej, zapoczątkowanej w Polsce w 1989 r. W nowych uwarunkowaniach społeczno-politycznych i gospodarczych niemal z każdym rokiem wzrasta liczba ogłaszanych spisów.

O powstawaniu prezentowanych bibliografii decydują w głównej mierze względy okolicznościowe. Bodźcem wielu przedsięwzięć bibliograficznych są jubileusze związane z rocznicami utworzenia poszczególnych instytucji. Dobrą okazją do zaprezentowania działalności uczelni powstałych po drugiej wojnie światowej była „okrągła” data dziesięciolecia ich funkcjonowa-

nia. W połowie lat pięćdziesiątych pojawiły się zestawienia publikacji pracowników Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytetu Łódzkiego oraz Uniwersytetu Wrocławskiego¹⁷. Rozpoczęte prace były kontynuowane w latach następnych i zarazem dołączały do nich nowe inicjatywy.

Spisami publikacji swoich pracowników legitymują się różne instytucje. Najlichnieszą grupę stanowią bibliografie szkół wyższych. Na kartach „Bibliografii Bibliografii Polskich” znajdują się zestawienia twórczości polskich uniwersytetów i to zarówno tych o wielowiekowej tradycji (Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Lwowski, Uniwersytet Wileński, Uniwersytet Warszawski), jak też mających krótszą historię (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytet Łódzki, Wrocławski, Gdański, Szczeciński) oraz utworzonych w ostatnich latach (Białystok, Olsztyn, Opole, Rzeszów). Reprezentowane jest piśmiennictwo wielu akademii medycznych, rolniczych, ekonomicznych, teologicznych, wychowania fizycznego, a także resortu spraw wewnętrznych. Wykazy prac ogłaszają politechniki, wyższe szkoły pedagogiczne, artystyczne, uczelnie wojskowe, szkoły morskie, pożarnictwa, seminaria duchowne. W warunkach gospodarki wolnorynkowej swoją twórczość coraz częściej prezentują prywatne szkoły wyższe, jak choćby Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu, czy Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieyszтора w Puławach.

W gronie bibliografii szkół wyższych obok wykazów, rejestrujących cały dorobek uczelni, często tworzone są bibliografie publikacji wydziałów, instytutów, a nawet katedr i zakładów. Wydaje się, że taki kierunek prac bibliograficznych będzie w przyszłości kontynuowany, ponieważ decentralizacja nauki przeprowadzona w latach dziewięćdziesiątych sprawiła, że o swój wizerunek muszą zabiegać nie tylko poszczególne uczelnie, ale również funkcjonujące w nich jednostki organizacyjne. Dla mniejszych środowisk pracowniczych łatwiej jest również zgromadzić materiał i przygotować bibliografię.

Pokaźną ilość stanowią bibliografie pracowników rozmaitych instytutów, ośrodków i laboratoriów naukowych z różnych gałęzi przemysłu, budownictwa, rolnictwa, leśnictwa, rybołówstwa, handlu, łączności i transportu oraz wyspecjalizowanych instytutów medycznych, sądowych, wojskowych, kształcenia nauczycieli i innych. Do tej grupy można również zaliczyć osiągnięcia placówek badawczych Polskiej Akademii Nauk, wspierających niejednokrotnie nowoczesne dziedziny gospodarki.

Znacznie mniej jest spisów publikacji bibliotek, archiwów i muzeów. Również niezbyt dużo opracowuje się bibliografii towarzystw naukowych i stowarzyszeń społecznych.

¹⁷ Por. S. Fedorko: *Wykaz publikacji pracowników naukowych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie ogłoszonych w latach 1944-1954*. W: *Dziesięć lat Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie 1944-1954*. Lublin 1954 s. 1-168; *Uniwersytet Mikołaja Kopernika 1945-1955*. [Toruń] 1957; *Uniwersytet Łódzki w pierwszym dziesięcioleciu 1945-1954. Materiały bibliograficzne*. Oprac. J. Racięcka. Wrocław 1955; A. Florczak: *Publikacje pracowników i studentów*. W: *Uniwersytet Wrocławski w latach 1945-1955*. T. 2. Wrocław 1959, s. 130-525.

Ponadto są nieliczne bibliografie niektórych urzędów i przedsiębiorstw państwowych, szpitali, drukarni, wydawnictw. Występują również pojedyncze spisy innych instytucji. Przykładem może być dyskografia Wielkiej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia i Telewizji, bibliografia Ogrodu Zoologicznego w Poznaniu bądź zestawienie wydawnictw Pałacu Młodzieży w Katowicach¹⁸.

Badane bibliografie są dziełem nie tylko środowisk krajowych, ale też tworzą je polskie instytucje rozproszone po świecie¹⁹.

Dominacja bibliografii pracowników szkół wyższych nie może dziwić, bowiem obok dydaktyki, podstawowym ich zadaniem jest prowadzenie pracy badawczej. Bibliografia jest formą jej dokumentacji i służy zarazem promocji uczelni. Zarejestrowany dorobek twórczy określa rangę środowiska akademickiego. Jest też wykorzystywany przy ocenie działalności naukowej poszczególnych pracowników. Wagę bibliografii doceniają nie tylko uczelnie państwowe, ale także niektóre szkoły prywatne, co jest niewątpliwie pozytywnym zjawiskiem.

Do rozwoju bibliografii instytutów naukowych przyczyniła się w głównej mierze polityka gospodarcza i naukowa prowadzona w okresie Polski Ludowej. W latach powojennych nastąpiła industrializacja kraju. W celu rozwoju gospodarki powołano wiele placówek naukowo-badawczych. Działacze partyjni troszczyli się o ich rozwój, a bibliografie służyły do propagowania osiągnięć polskiej myśli technicznej. Władze państwowe otaczały dużą opieką także instytucje Polskiej Akademii Nauk, stąd też rozwijały one swoją działalność, rejestrowaną w licznych bibliografiach.

Zastanawiający może być niewielki udział bibliografii bibliotek. Być może jest to spowodowane tym, że biblioteki naukowe, zajmując się tworzeniem spisów publikacji pracowników swoich macierzystych uczelni w mniejszym stopniu dbają o eksponowanie własnego dorobku.

Charakteryzowane bibliografie są najczęściej spisami podmiotowymi, rejestrującymi piśmiennictwo wytworzone przez poszczególne instytucje. Niewiele jest zestawień przedmiotowych. Taki rodzaj bibliografii posiada m.in. Uniwersytetu Warszawski²⁰, Uniwersytet Wileński²¹, Uniwersytet

¹⁸ Zob. L. Baranowska: *Dyskografia*. W: *Wielka Orkiestra Symfoniczna Polskiego Radia i Telewizji 1945-1985*. Katowice 1985 s. 101-111; E. Żuchowska: *Bibliografia Ogrodu Zoologicznego w Poznaniu za lata 1871-1973*. W: *Ogród Zoologiczny w Poznaniu*. Pod red. J. Urbańskiego i A. Taborskiego. Warszawa 1975, s. 205-218; L. Dubiel: *Wydawnictwa Pałacu Młodzieży w Katowicach w latach 1966-1970 (przegląd bibliograficzny)*. „Biuletyn Pedagogiczny. Pałac Młodzieży w Katowicach” 1971, nr 4, s. 27-30.

¹⁹ Zob. np. J. Jasnowski: *Bibliografia publikacji Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie (1950-1990)*. „Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie” 1992, R. 34, s. III-LII; *Dorobek wydawniczy [Instytutu Literackiego w Paryżu]*. „Kultura”. Paryż 1981, nr 1/2, s. 161-197. Wykaz publikacji Polskiego Instytutu Naukowego w Kanadzie znajdziemy w pracy *Działalność naukowa, zawodowa i społeczna naszych członków w roku akademickim 1984/1985*. „Biuletyn Informacyjny Polskiego Instytutu Naukowego w Kanadzie” 1985, s. 15-32.

²⁰ Zob. np. *Uniwersytet Warszawski 1945-1965. Materiały bibliograficzne*. Warszawa 1975; *Uniwersytet Warszawski 1816-1831, 1832-1869. Materiały bibliograficzne*. Oprac. A. Bednarz, J. Krajewska. Warszawa 1993; *Uniwersytet Warszawski 1870-1915. Materiały bibliograficzne*. Oprac. J. Krajewska, A. Bednarz. Cz. 1-3. Warszawa 2002-2004.

²¹ H. Baranowski: *Bibliografia Wilna*. T. 1: *Uniwersytet Wileński 1579-1939*. Toruń 1996.

Poznański²², Uniwersytet Łódzki²³, Akademii Spraw Wewnętrznych²⁴. Sporadycznie opracowuje się także bibliografie o charakterze podmiotowo-przedmiotowym²⁵.

Dla historyków nauki, badaczy dziejów uczelni, czy towarzystw naukowych te dwa ostatnie typy bibliografii są niezastąpionym źródłem informacji. Pokazują one miejsce, rolę, zasięg działania oraz znaczenie danej instytucji w życiu społecznym miasta, regionu, a nawet całego kraju. Celowe wydaje się, zatem postulowanie, aby autorzy bibliografii w większym stopniu docenili te spisy i zaczęli je częściej tworzyć. Oczywiście nie jest to zadanie łatwe. Jego realizacja wymaga długotrwałych, żmudnych poszukiwań rozproszonego piśmiennictwa. Satysfakcja jednak z takiej pracy i korzyści naukowe z niej płynące będą niewspółmierne do włożonego wysiłku.

Wśród omawianych bibliografii występują zestawienia retrospektywne i bieżące. Pewnym problemem tych ostatnich jest regularność ich ogłaszania. Niekiedy wychodzą one z opóźnieniem nawet kilkuletnim, co negatywnie odbija się na aktualności dostarczanych informacji. Powodem takiego stanu są zapewne trudności z gromadzeniem materiału i braki kadrowe wynikające z niedoinwestowania placówek tworzących bibliografie.

Bibliografie instytucji, będąc odmianą bibliografii osobowej, z założenia powinny dążyć do kompletności w doborze materiału. Wiele spośród nich w pełni realizuje ten postulat. Rejestrują one prace naukowe, popularnonaukowe i popularne, opublikowane, przygotowane do druku, a nawet niepublikowane, w języku polskim i w językach obcych, powstałe w kraju i poza granicami Polski. Uwzględniają różnorodne formy wydawnicze i piśmiennicze.

Znaczna część spisów ogranicza w różny sposób dobór piśmiennictwa. Sporo bibliografii zawęża rejestrowany materiał do prac naukowych bądź publikacji ważniejszych. Selekcja piśmiennictwa popularyzatorskiego zwłaszcza w bibliografiach szkół wyższych znajduje uzasadnienie. Dzięki umiejętnej i wyważonej eliminacji małowartościowych publikacji podnosi się wartość informacyjną bibliografii i zarazem ukazuje się rzeczywisty

²² T. Klanowski, S. Kubiak: *Materiały bibliograficzne i prasowe do historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1919-1964*. Poznań 1965.

²³ Uniwersytet Łódzki...; L. Wojtczak: *Materiały do bibliografii Uniwersytetu Łódzkiego 1955-1969*. Łódź 1972; *taż*: *Materiały do bibliografii Uniwersytetu Łódzkiego 1970-1974*. Łódź 1982; *taż*: *Materiały do bibliografii Uniwersytetu Łódzkiego 1975-1980*. Łódź 1988; J. M. Fontner: *Materiały do bibliografii Uniwersytetu Łódzkiego 1981-1985*. Łódź 1990; *taż*: *Materiały do bibliografii Uniwersytetu Łódzkiego 1986-1990*. Łódź 1996.

²⁴ G. Doktor: *Bibliografia publikacji o Akademii Spraw Wewnętrznych 1972-1986*. Warszawa 1987.

²⁵ Przykładem takiego spisu może być praca J. Skorupskiej-Szarlej: *Bibliografia Muzeum Narodowego w Krakowie*. Cz. 1: Do roku 2002. Kraków 2004, w której uwzględniono wydawnictwa ogłoszone przez muzeum oraz publikacje naukowe poświęcone tej placówce. Również Zakład Narodowy im. Ossolińskich dysponuje podobnym opracowaniem. Zob. M. Górkiwicz: *Bibliografia dotycząca Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (do r. 1939)*. „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1953, T. 4, s. 293-333, F. Pajączkowski: *Bibliografia dotycząca Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu 1946-1952*. Tamże, s. 382-401 oraz K. Heintsch: *Bibliografia wydawnictw Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu 1946-1952*. Tamże, s. 403-445.

wkład danej instytucji w rozwój nauki. Miejscem rejestracji pominiętych prac powinny być indywidualne bibliografie osobowe poszczególnych uczonych.

Nie brakuje jednak bibliografii zestawiających tylko określone formy wydawnicze lub piśmiennicze – druki zwarte, artykuły z czasopism, serie wydawnicze, skrypty, podręczniki, tłumaczenia, materiały informacyjne i szkoleniowe, komunikaty, raporty, ekspertyzy, sprawozdania z badań, instrukcje, abstrakty. Występują spisy podające jedynie wybrane typy dokumentów, jak patenty, normy, filmy, wydawnictwa kartograficzne, nuty. Jeszcze inne dobierają materiał na określony temat, np. publikacje z zakresu nauk politycznych, religioznawstwa, prawa, zoologii, endokrynologii, antropologii, hydrografii, językoznawstwa polskiego, prasoznawstwa, nauki o książce, dydaktyki historii bądź gromadzą piśmiennictwo pod kątem miejsca wydania albo języka publikacji. Są ponadto bibliografie dokumentujące wyłącznie prace habilitacyjne, doktorskie i magisterskie, niejednokrotnie z zawężeniem do określonej tematyki.

Rejestracja tylko wybranych typów publikacji jest oczywista, gdy brakuje innych materiałów. Nie wzbudza również wątpliwości, jeśli wynika z obiektywnych trudności gromadzenia piśmiennictwa. W pozostałych przypadkach zawężanie doboru materiału nie jest celowe i bywa krytycznie oceniane przez recenzentów²⁶.

Korzystnym rozwiązaniem jest uzupełnianie wykazów publikacji pracowników szkół wyższych spisami rozpraw habilitacyjnych, prac doktorskich i magisterskich. Niektóre uczelnie ogłaszają je w postaci samoistnej²⁷. Tego typu zestawienia spełniają bardzo istotną funkcję, nie tylko informują środowisko naukowe o tematach prac podejmowanych w danym ośrodku, ale jednocześnie pokazują niezagospodarowane przestrzenie badawcze.

Opis bibliograficzny stosowany w prezentowanych bibliografiach odznacza się dużym zróżnicowaniem. Nierzadko jest on pochodny i nie zawsze zgodny z aktualnymi normami. Pracownicy bibliotek tworzący bibliografie instytucji oraz osoby zajmujące się profesjonalnie bibliografią starają się dostosowywać reguły opisu do istniejących w danym czasie przepisów, obecnie norm międzynarodowych. To środowisko twórcze na ogół szybko reaguje na dokonujące się zmiany w normalizacji i wprowadza

²⁶ Z krytyką spotkało się np. ograniczenie doboru materiału do druków zwartych w bibliografii Politechniki Warszawskiej. Zob. W. Jankowerny, M. Jasińska: *Bibliografia publikacji pracowników Politechniki Warszawskiej 1915-1965*. Warszawa 1972. Rec. A. K. Olszewski: *Kilka uwag w związku z „Bibliografią publikacji pracowników Politechniki Warszawskiej 1915-1965”*. „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1973, T. 18, z. 3/4, s. 313-314; J. Hurwic: *Uwagi na temat Bibliografii publikacji pracowników Politechniki Warszawskiej 1915-1965 W. Jankowernego i M. Jasińskiej*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1977, R. 22, nr 1, s. 147.

²⁷ Zob. np. Z. Dobrzański: *Rozprawy doktorskie i habilitacyjne Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 1944-1984*. Lublin 1995; *Katalog rozpraw doktorskich i habilitacyjnych [Uniwersytetu Wrocławskiego] 1945-1985*. T. 1-2. Wrocław 1989; P. Litwiniuk: *Bibliografia prac magisterskich, doktorskich i habilitacyjnych wykonanych w Instytucie Bibliotekoznawstwa [Uniwersytetu Wrocławskiego] 1961-1987*. Wrocław 1988; H. Tadeusiewicz: *Spis prac magisterskich i doktorskich z zakresu nauki o książce, informacji naukowej i czasopiśmiennictwa wykonanych w Uniwersytecie Łódzkim w latach 1950-1980*. Łódź 1983. Wykazy te mają swoje kontynuacje.

w życie nowe zasady opisu²⁸. Nie możemy jednak stwierdzić, że jest to opis całkowicie zunifikowany.

GORZEJ przedstawia się omawiana kwestia w bibliografiach tworzonych poza wyspecjalizowanymi placówkami. W niektórych zestawieniach forma zapisu jest niejasna, wypracowana własnymi metodami. Poprzestawiane są elementy opisu, niektóre ze składników występują w postaci skróconej, podawane są niekonsekwentnie bądź w ogóle ich brakuje²⁹.

W bibliografiach instytucji przeważnie stosuje się trzy podstawowe rodzaje opisu: rejestracyjny, skrócony i adnotowany. Formę adnotowaną mają często wykazy rozpraw habilitacyjnych, doktorskich i magisterskich³⁰, co jest bardzo korzystne dla odbiorcy zwłaszcza w przypadku tych dwóch ostatnich rodzajów prac. Są to bowiem na ogół opracowania niepublikowane, zdeponowane w magazynach różnych archiwów. Dzięki adnotacjom treściowym użytkownik może łatwo zorientować się w ich problematyce, ewentualnie sięgnąć po nie i wykorzystać w swoich badaniach.

Mniejszym zróżnicowaniem cechują się sposoby porządkowania materiału. W bibliografiach szkół wyższych preferowane są dwa układy, tj. układ według jednostek organizacyjnych uczelni oraz układ alfabetyczny, dający w rzeczywistości zbiór pojedynczych bibliografii osobowych. Mało doceniana jest wartość, zalecanego przez metodykę, układu chronologicznego. Wprawdzie bywa on stosowany w szeregowaniu wewnętrznym, jednak wprowadzenie układu chronologicznego do zrębu głównego pokazałoby natężenie i ewolucję piśmiennictwa w całej instytucji, a nie tylko poszczególnych pracowników. Godny uwagi jest także układ systematyczny w zasadzie niewystępujący w bibliografiach podmiotowych szkół wyższych³¹. Częstsze jego wykorzystanie pozwoliłoby na przedstawienie kierunków badawczych uprawianych w poszczególnych uczelniach.

W bibliografiach innych instytucji występuje większa gama układów głównych. Obok wymienionych, nierzadko wprowadza się układ działowy oraz sporadycznie klasowy. Pojedyncze bibliografie mają również układ według form wydawniczych i piśmienniczych³².

²⁸ Wstęp. „Wykaz publikacji pracowników UMCS w 1985 r.” Lublin 1987, s. V.

²⁹ Por. np. J. Jasnowski: op. cit.; *Publikacje (książki) pracowników SWPW z lat 1996-2001*. W: E. A. Wesołowska: *Wyższa Szkoła im. Pawła Włodkowica i jej patron*. Płock 2001, s. 149-156. *Bibliografia publikacji naukowych pracowników wydziału. 50 lat Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej*. Lublin 1999. Por. np. opis książek, artykułów, recenzji s. 353-356 i 365-369; *Działalność naukowa Akademii Medycznej w Krakowie w latach 1953 i 1954. Wykaz bibliograficzny*. Kraków 1956. Rec. A. Bocheński: „Przegląd Biblioteczny” 1965, R. 24, z. 3, s. 266-269.

³⁰ Takie spisy regularnie wydawały m. in.: Wojskowa Akademia Polityczna w Warszawie w latach 1966-1988 oraz Politechnika Warszawska w okresie 1972-1997.

³¹ Układ systematyczny wykorzystują często bibliografie przedmiotowe. Zob. np. *Uniwersytet Warszawski 1816-1831...*; H. Baranowski: op. cit.; T. Klanowski, S. Kubiak: op. cit.; G. Doktor: op. cit.

³² Zob. np. *Bibliografia publikacji Towarzystwa Naukowego KUL. Obejmuje wydawnictwa Towarzystwa w dwudziestopięciolecie do 31 XII 1959*. „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL” Nr 10: 1959, s. 30-116; R. Bról: *Bibliografia prac pracowników Zakładu Gospodarki Miejskiej za lata 1972-1982*. „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu” 1983, nr 250, s. 105-119.

Ciekawym przykładem jest *Bibliografia wydawnictw Głównego Urzędu Statystycznego 1918-1968* (Warszawa 1968), w której czasopisma, wydawnictwa zbiorowe i serie wydawnicze uporządkowano najpierw chronologicznie, ukazując ich rozwój, a potem powtórzono je łącznie z artykułami z czasopism w układzie systematycznym, prezentując zainteresowania badawcze pracowników GUS.

Obszerniejsze bibliografie dopełnia na ogół odpowiedni aparat informacyjno-pomocniczy, tj. spisy treści, oddające budowę bibliografii, przedmowy lub wstępy, wyjaśniające metodę opracowania, wykazy skrótów, spisy tytułów czasopism i ich skrótów, a niekiedy także listy pracowników z datami ich zatrudnienia w danej instytucji oraz indeksy.

Są bibliografie, które mają tylko jeden indeks, jak też dysponujące dwoma, a nawet kilkoma indeksami. Ich konstelacja bywa różna i jest uzależniona od struktury zrębu głównego. Układ według jednostek organizacyjnych instytucji, układy rzeczowe oraz szeregowanie chronologiczne najczęściej uzupełniają indeksy alfabetyczne lub osobowe. O wiele rzadziej dołącza się do nich indeksy rzeczowe – przedmiotowe, systematyczne. Nieco częściej można je spotkać w zestawieniach o układzie alfabetycznym. Niekiedy występują także indeksy tytułów publikacji i nazw geograficznych.

W wielu bibliografiach zwłaszcza szkół wyższych dostrzega się przede wszystkim brak indeksu przedmiotowego. Zważywszy na dominujące w nich, wspomniane powyżej układy formalne, jest on niezastąpionym rejestrem problematyki badawczej uczelni, podnoszącym jednocześnie sprawność informacyjną bibliografii.

Ważną funkcją bibliografii instytucji jest promocja polskiej myśli naukowej nie tylko w kraju, ale także na arenie międzynarodowej. Służy do tego przede wszystkim język publikacji. Optymalnym rozwiązaniem, aczkolwiek rzadko wprowadzanym, jest podawanie poszczególnych składników bibliografii w kilku równoległych wersjach językowych. Przykładem takiego spisu jest bieżąca „Bibliografia prac Akademii Medycznej im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu”. Od rocznika 1984, obok spisu treści, przedmowy i tytułów prac również indeks przedmiotowy posiada ona w wersji polskiej i angielskiej³³. Z kolei bibliografia Akademii Medycznej w Krakowie „*Annales Academiae Medicae Cracoviensis. Index dissertationum anno...*” podaje streszczenia publikacji swoich pracowników oraz spis prac doktorskich i habilitacyjnych w języku polskim, angielskim i rosyjskim. Tego typu bibliografie poszerzają obszar swojego oddziaływania, ukazując światu polskie osiągnięcia naukowe.

Inną dobrą praktyką, ale także nieczęsto stosowaną, jest zamieszczanie tytułów, spisów treści i przedmów w językach obcych³⁴.

³³ *Przedmowa*. „Bibliografia Prac Akademii Medycznej im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu Opublikowanych w roku 1984”, s. 8.

³⁴ Przykładem może posłużyć nieregularnie ogłaszana „Bibliografia Publikacji Pracowników Akademii Rolniczej w Poznaniu”. Od zestawienia za lata 1971-1975 wydanego w 1980 r. do tytułów w języku polskim i angielskim dołączyła wersja rosyjska. Z kolei „Informator o Działalności Naukowej Akademii Górniczo-Hutniczej w roku 1984” ma tytuł, przedmowę i spis treści w języku polskim i angielskim.

Nieliczne bibliografie, głównie uczelni medycznych, rolniczych, technicznych oraz pojedynczych instytutów badawczych, specjalizujących się przeważnie w naukach ścisłych, wydawane są wyłącznie w językach obcych, co wynika z faktu, że język obcy, zwłaszcza angielski jest podstawą formą komunikowania się w wymienionych dziedzinach wiedzy. Przykładem może posłużyć adnotowany wykaz publikacji pracowników Wydziału Weterynarii Akademii Rolniczej w Lublinie (Excerpta Veterinaria, Lublin). Published annually by the Faculty of Veterinary Medicine, Lublin), ogłaszany w języku angielskim, począwszy od 1962 r. Ukazuje się on po dzień dzisiejszy, uwzględniając piśmiennictwo od 1944 r.

Większość bibliografii jest wydawana w całości w języku polskim, co nie sprzyja propagowaniu za granicą naszej nauki.

Tworzeniem bibliografii instytucji zajmują się pojedynczy autorzy bądź powołane w tym celu zespoły osobowe. Bibliografie szkół wyższych opracowują na ogół wyspecjalizowane komórki bibliotek naukowych poszczególnych uczelni. Podobnie jest z wykazami publikacji bibliotek. Przygotowują je z zasady macierzyste placówki. Pewna część opracowań jest dziełem pracowników naukowych instytutów bibliotekoznawstwa oraz osób interesujących się bibliografią. Spisy tworzone przez to środowisko są często starannie opracowane pod względem metodycznym, a niekiedy niemal wzorcowo³⁵.

Nieco inaczej jest z bibliografiami przygotowywanymi przez innych autorów. Nie są one już tak dobrze wykonane. Najczęstszym ich mankamentem jest brak prawidłowego opisu bibliograficznego.

Do tradycyjnej formy drukowanej, w latach dziewięćdziesiątych dołączyły pierwsze bibliografie w postaci elektronicznych baz danych dostępnych w Internecie. W 2005 r. mieliśmy już 68 bibliografii pracowników instytucji na nośniku elektronicznym³⁶. Powszechność komputerów, nieograniczone możliwości gromadzenia i dostarczania wiadomości przez Internet oraz mniejsze koszty tworzenia bibliografii sprawiły, że niektóre placówki odstąpiły od drukowanych spisów, najczęściej bieżących, zastępując je wersją elektroniczną. Są również ośrodki, tworzące równolegle dwie formy bibliografii tradycyjną i nowoczesną. W tych ostatnich rejestruje się zarówno bieżące publikacje, jak również dokonuje się retrokonwersji, przenosząc na nośnik elektroniczny wcześniejsze piśmiennictwo. Prowadzone prace zmierzają do ukazania w sieci całokształtu dorobku instytucji naukowej.

Bibliograficzne bazy danych nie tylko dokumentują publikacje pracowników instytucji naukowych, ale także stwarzają praktycznie nieograniczone możliwości przekazywania informacji w skali globalnej poprzez Internet. Są zatem wysmienitym narzędziem promocji i rozpowszechniania osiągnięć badawczych poszczególnych uczonych i całych instytucji.

Do tworzenia baz wykorzystuje się najczęściej system Expertus firmy Splendor Systemy Informacyjne z Poznania. Rządziej używa się takich systemów jak: PROWEB, ALEPH, APIS, Q-Series, MAK³⁷.

³⁵ A. Skrzypczak: *Bibliografia osobowa pracowników IINiSB za lata 1951-2000*. Warszawa 2002. Rec. A. Matczuk: *Folia Bibliologica* 2004/2005, R. 52/53, s. 83-86.

³⁶ A. Bajor, A. E. Adamczyk: op. cit., s. 35-38.

³⁷ Tamże.

Stosowane systemy informatyczne ułatwiają wydruk kolejnych roczników bibliografii, umożliwiają przenoszenie ich na CD-ROM, a przede wszystkim pozwalają na uzyskiwanie danych statystycznych i prowadzenie wieloaspektowych analiz bibliometrycznych i naukoznawczych gromadzonego piśmiennictwa, które wykorzystuje się m.in. do oceny parametrycznej uczelni lub jej wydziałów dokonywanej, co pewien czas przez Komitet Badań Naukowych. Od wyników takiej oceny zależy wysokość przyznawanych środków finansowych.

Ukazana przydatność elektronicznych baz danych skłania do stwierdzenia, że są one przyszłością bibliografii instytucji.

Podsumowując należy stwierdzić, że rozwój bibliografii instytucji w Polsce po II wojnie światowej nie był jednolity. Począwszy od drugiej połowy lat pięćdziesiątych intensywnie zaczęły się rozwijać przede wszystkim bibliografie szkół wyższych oraz instytutów i pałaców naukowo-badawczych. W mniejszym stopniu rozwijały się spisy publikacji towarzystw naukowych, bibliotek, muzeów, archiwów i innych środowisk twórczych. W ostatnich latach do bibliografii drukowanych dołączyły elektroniczne bazy bibliograficzne, przeżywające obecnie dynamiczną ewolucję. Wśród ogłaszanych bibliografii dominują zestawienia podmiotowe. Mało jest natomiast wykazów przedmiotowych. Poprawy wymaga regularność wydawania spisów bieżących. Bibliografie instytucji zmagają się z wieloma problemami metodycznymi, związanymi z doбором i selekcją materiału, opisem bibliograficznym, układem, indeksami oraz językiem publikacji. Właściwe rozwiązanie tych zagadnień poprawi jakość tworzonych bibliografii.

Bibliografia publikacji pracowników szkoły wyższej jako źródło informacji i narzędzie bibliometryczne na przykładzie bazy danych Bibliografia Dorobku Naukowego UMCS w Lublinie

Wprowadzenie

Od początku lat dziewięćdziesiątych XX. wieku obserwuje się znaczny wzrost liczby podmiotowych bibliografii zespołów osobowych, zwłaszcza bibliografii publikacji pracowników wyższych szkół polskich, tworzonych w postaci komputerowych baz danych. Są one najczęściej kontynuacją wcześniej opracowywanych przez biblioteki metodą tradycyjną wykazów publikacji pracowników macierzystych uczelni.

Z jednej strony wiąże się to z nową technologią komputerową i telekomunikacyjną, która nie tylko zrewolucjonizowała podstawowe procesy biblioteczne i wkroczyła do usług informacyjnych, ale także usprawniła i przyspieszyła żmudny i czasochłonny proces opracowywania bibliografii oraz umożliwiła jej rozpowszechnianie (poprzez sieć globalną) na całym świecie. Kartoteki i drukowane spisy bibliograficzne zastąpiły elektroniczne bazy danych na CD-ROM i bazy online, umożliwiające szybszy i łatwiejszy dostęp do poszukiwanych informacji.

Z drugiej strony zainteresowanie środowisk naukowych tego typu źródłami bibliograficznymi nastąpiło z chwilą wprowadzenia przez Komitet Badań Naukowych (KBN)¹ systemu oceny parametrycznej jednostek naukowych i naukowo-badawczych, uzależniając od niej finansowanie badań².

Jednakże nie wszystkie jeszcze środowiska uczelniane doceniają przydatność i ważność wykazów publikacji. Według badań ankietowych, przeprowadzonych przez Marię Garczyńską, pozytywnie lub bardzo pozytywnie tę działalność bibliograficzną oceniło 42% pracowników i władz państwowych szkół wyższych, podkreślając, że bibliografia jest wykorzy-

¹ KBN powstał w 1991 r.

² Podstawą prawną oceny parametrycznej jednostek naukowych jest Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 października 2007 r. w sprawie kryteriów i trybu przyznawania środków finansowych na działalność statutową (Dz. U. 2007, Nr 205, poz. 1489).

stywana do różnych celów (sprawozdania z działalności naukowej pracowników, ocena parametryczna uczelni, itp.)³.

Na wykorzystanie bibliografii, a zwłaszcza bibliografii osób i instytucji jako praktycznego narzędzia bibliometrycznego i jednocześnie jako przedmiotu badań bibliometrycznych i naukometrycznych zwróciła uwagę Marta Skalska-Zlat na IV Ogólnokrajowej Naradzie Bibliografów⁴. Należąca dzisiaj do dynamicznie rozwijających się dziedzin wiedzy bibliometria, potrzebuje do swych badań, opracowywanych przez profesjonalistów, wiarygodnych źródeł informacji o piśmiennictwie naukowym, a takimi są niewątpliwie podmiotowe bibliografie szkół wyższych, opracowywane przez biblioteki, ośrodki informacji naukowej czy uczelniane centra informatyczne (w ścisłej współpracy z bibliotekami).

Aleksandra Legeżyńska określa funkcje bibliografii publikacji pracowników uczelni jako: rejestracyjno-informacyjną, archiwizującą i statystyczną⁵.

Nie mniej ważna jest rola promocyjna tych bibliografii⁶. Popularyzują one osiągnięcia instytucji naukowych w środowiskach lokalnych i w skali kraju, a udostępniane nieodpłatnie w sieci Internet rozpowszechniają efekty polskich badań naukowych na całym świecie. Można wręcz stwierdzić, że biblioteki szkół wyższych tworząc bibliografie podmiotowe (rejestrujące wyniki badań naukowych pracowników macierzystych uczelni), jak również i bibliografie przedmiotowe (rejestrujące piśmiennictwo o uczelni) stają się ośrodkami naukowej informacji regionalnej.

Od drukowanych wykazów publikacji do bibliografii elektronicznej

Dokumentację dorobku publikacyjnego pracowników Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Biblioteka rozpoczęła już w latach pięćdziesiątych ubiegłego stulecia. Pierwszą próbą bibliograficznego ujęcia całościo-

³ M. Garczyńska: *Bibliografie publikacji pracowników państwowych szkół wyższych w Polsce w świetle badań ankietowych*. „Przegląd Biblioteczny” 2006, R. 74, z. 1, s. 73.

⁴ M. Skalska-Zlat: *Bibliografia jako przedmiot i narzędzie badań*. W: *Czwarta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*, Warszawa 7-8 czerwca 1995. Warszawa 1996, s. 59.

⁵ A. Legeżyńska: *Dorobek naukowy pracowników uniwersytetów w Polsce – problemy rejestracji elektronicznej*. „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2006, nr 2, s. 60. O podstawowych funkcjach spisów bibliograficznych bez względu na ich formę opracowania oraz ich zadaniach szczegółowych zob. *Bibliografia: metodyka i organizacja*. Pod red. Z. Żmigrodzkiego. Warszawa 2000, s. 14-15.

⁶ Funkcję promocyjną podmiotowych bibliografii instytucji naukowych podkreśla wielu autorów, m.in.: A. Bajor, A. E. Adamczyk: *Polskie bibliografie zespołów osobowych w Internecie. Systemy udostępniania i wyszukiwania informacji*. „Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej” 2005, T. 13, nr 3, s. 21; I. Sójkowska: *Bibliografia dorobku naukowego pracowników uczelni – tradycyjne i nowoczesne metody udostępniania. Doświadczenia Biblioteki Głównej Politechniki Łódzkiej i perspektywy na przyszłość*. [online]. „Biuletyn EBIB” 2006, nr 1. [dostęp 15.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/2006/71/sojkowska.php>.

wego dorobku Uczelni był Wykaz publikacji pracowników naukowych UMCS w Lublinie ogłoszonych w latach 1944-1954, który ukazał się w książce jubileuszowej, wydanej z okazji 10-lecia Uniwersytetu.

W 1972 r. zainicjowano opracowywanie bieżącej bibliografii, rejestrującej prace naukowe wszystkich jednostek organizacyjnych Uczelni. Ostatni rocznik Wykazu Publikacji Pracowników UMCS, jaki ukazał się drukiem obejmował prace opublikowane w 1988 r. W bibliograficznym dorobku wydawniczym Biblioteki znajduje się także 2-tomowa bibliografia retrospektywna, rejestrująca rozprawy doktorskie i habilitacyjne od początku istnienia Uniwersytetu do 1994 r.⁷

Prace nad podmiotową bibliografią UMCS Biblioteka wznowiła w styczniu 2000 r. na mocy decyzji ówczesnych władz rektorskich. Papierową wersję bibliografii zastąpiła komputerowa baza danych, tworzona w kompleksowym systemie bibliograficzno-bibliometrycznym Expertus firmy Splendor®Systemy Informacyjne z Poznania⁸.

O wyborze przez Bibliotekę tego systemu zadecydowały przede wszystkim stosunkowo jego niskie koszty oraz takie cechy jak otwartość i elastyczność, które umożliwiły modyfikację i rozbudowę systemu o nowe opcje, spełniające specyficzne potrzeby Uniwersytetu (np. rejestracja liter występujących w alfabetach cyrylicy).

Istotną zaletą systemu Expertus jest wielorakość oferowanych funkcji, zapewniających: rejestrację dowolnych typów dokumentów z możliwością dostępu do ich abstraktów i pełnych tekstów, udostępnianie bibliografii w wersji drukowanej i elektronicznej oraz uzyskiwanie zestawień bibliometrycznych i rankingowych w postaci tabelarycznej i graficznej⁹. System Expertus umożliwia wprowadzanie danych w trybie online, co pozwala na współtworzenie bazy przez Bibliotekę Główną i biblioteki specjalistyczne; jest przyjazny zarówno dla osób wprowadzających dane, jak i dla użytkownika przeszukującego bazę. Przystępny i szybki interfejs użytkownika zapewnia wieloaspektowe wyszukiwanie informacji z możliwością formułowania zapytań wyszukiwawczych przy użyciu słownictwa języka naturalnego.

Jako bogate narzędzie bibliograficzne i bibliometryczne Expertus jest z powodzeniem wykorzystywany do budowy baz dorobku publikacyjnego różnych typów szkół wyższych (medycznych, technicznych, pedagogicznych, ekonomicznych, wojskowych, wychowania fizycznego i uniwersyte-
tów) oraz instytutów naukowo-badawczych różnych specjalności¹⁰.

⁷ Więcej na ten temat E. Grzybowska: *Baza danych BDN UMCS jako źródło o dorobku naukowym Uczelni*. „Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej” 2004, T. 12, nr 2, s. 26.

⁸ Witryna internetowa Splendor®Systemy Informacyjne znajduje się pod adresem <http://www.splendor.net.pl>

⁹ E. Grzybowska: *Baza danych BDN UMCS...* s. 27. O zaletach systemu Expertus piszą też: A. Bajor, A. E. Adamczyk: *Polskie bibliografie...*, s. 21-22.

¹⁰ A. Bajor, A. E. Adamczyk: *Polskie bibliografie...*, s. 22. Obecnie 68 ośrodków naukowych w kraju stosuje różne moduły systemu Expertus; tworzonych jest 164 różnego rodzaju baz danych, w tym 92 to bazy bibliograficzne (w większości są to bibliografie dorobku publikacyjnego szkół wyższych, ale są też tworzone przedmiotowe bibliografie o uczelni oraz bibliografie zawartości wydawnictw) – informacje uzyskane od twórców systemu Expertus (styczeń 2008).

Przeznaczeniem bazy danych *BDN UMCS* jest dokumentowanie wyników aktywności piśmienniczej i niepiśmienniczej całego zespołu osobowego uczelni oraz jego rozpowszechnianie. Wersja internetowa bazy promuje osiągnięcia lubelskich naukowców na całym świecie, co owocuje nawiązywaniem indywidualnych kontaktów naukowych.

BDN UMCS w działalności informacyjno-bibliograficznej Biblioteki pełni rolę pomocy warsztatowej; użytkownikom służy do wyszukiwań tematycznych, a pracownikom Uczelni – do analizy stanu badań w danej dziedzinie wiedzy.

Podmiotowa bibliografia UMCS stanowi ważny element regionalnej informacji bibliograficznej. Obok bibliografii, rejestrujących dorobek publikacyjny innych lubelskich uczelni: Akademii Medycznej, Akademii Rolniczej i Politechniki Lubelskiej¹¹ dopełnia przedmiotową *Bibliografię Lubelszczyzny*¹², a tym samym staje się jednym z elementów uzupełniających bieżącą bibliografię narodową.

Baza *BDN UMCS* może spełniać również funkcję wiarygodnego narzędzia do badań bibliometrycznych i oceny parametrycznej osiągnięć naukowych poszczególnych jednostek organizacyjnych Uniwersytetu i jego pracowników, a także narzędzia do sporządzania zestawień według różnych kryteriów na potrzeby sprawozdawczości i statystyki dla władz Uczelni.

Rejestrując dokumenty patentowe bibliografia jest także źródłem informacji o dorobku Uniwersytetu w zakresie wynalazczości; dostarcza materiału do badań patentometrycznych¹³.

***BDN UMCS* – źródło informacji¹⁴**

Baza *BDN UMCS* jest istotnym źródłem bieżącej i retrospektywnej informacji o dorobku publikacyjnym pracowników Uniwersytetu. Zawiera dane o publikacjach naukowych i popularnonaukowych, opublikowanych w kraju i za granicą od 1989 r., a o dysertacjach – od 1995 r.

Bibliograficzną rejestracją objęte są różnorodne typy dokumentów drukowanych oraz dokumenty audiowizualne i elektroniczne. Z dokumentów niepublikowanych bibliografia zamieszcza tylko rozprawy doktorskie. Selekcją formalną objęto artykuły i wywiady zamieszczane w prasie codziennej oraz obiekty sztuki, będące wytworem działalności Wydziału Artystycznego UMCS. Rejestrowane są tylko rysunki i fotografie oraz projekty graficzne obwolut i okładek autorstwa pracowników tegoż wydziału

¹¹ Bibliografie dorobku publikacyjnego Akademii Medycznej, Akademii Rolniczej i Politechniki Lubelskiej dostępne ze stron domowych bibliotek tychże uczelni: <http://www.bg.am.lublin.pl>; <http://www.bg.ar.lublin.pl>; <http://biblioteka.pol.lublin.pl>.

¹² *Bibliografię Lubelszczyzny* opracowuje Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. H. Łopacińskiego w Lublinie; dostęp do wersji online bibliografii ze strony domowej Biblioteki pod adresem <http://hieronim.wbp.lublin.pl/wbp/obibliotece.htm>

¹³ L. Ważna, A. Bartkowski: *Patenty i publikacje jako wskaźniki technologiczne, bibliometria strukturalna*. „Management” 2002, vol. 6, nr 2, s. 171-172.

¹⁴ Szczegółową charakterystykę *BDN UMCS* jako źródła informacji o dorobku naukowym Uczelni przedstawiam w artykule: *Baza danych BDN UMCS ...*, s. 26-34.

(jeżeli są one elementem pracy publikowanej). Szeroko potraktowane są różnorodne formy wypowiedzi (od publicystycznych po głosy w dyskusji na konferencjach). Bibliografia rejestruje ponadto zawartość miesięcznika uczelnianego „Wiadomości Uniwersyteckie”.

Do dnia 2 stycznia 2008 r. do bazy wprowadzono 27 209 rekordów bibliograficznych, przy czym liczba tytułów czasopism i innych wydawnictw ciągłych, w których zamieszczane są publikacje pracowników UMCS wynosiła ogółem 1223 (w tym 50% stanowiły czasopisma zagraniczne).

Bibliografia dorobku naukowego UMCS dostępna jest w sieci Internet ze strony domowej Biblioteki (<http://www.bg.umcs.lublin.pl>) oraz ze strony głównej Uniwersytetu (<http://www.umcs.lublin.pl>) poprzez link „Pracownicy” – „Publikacje”.

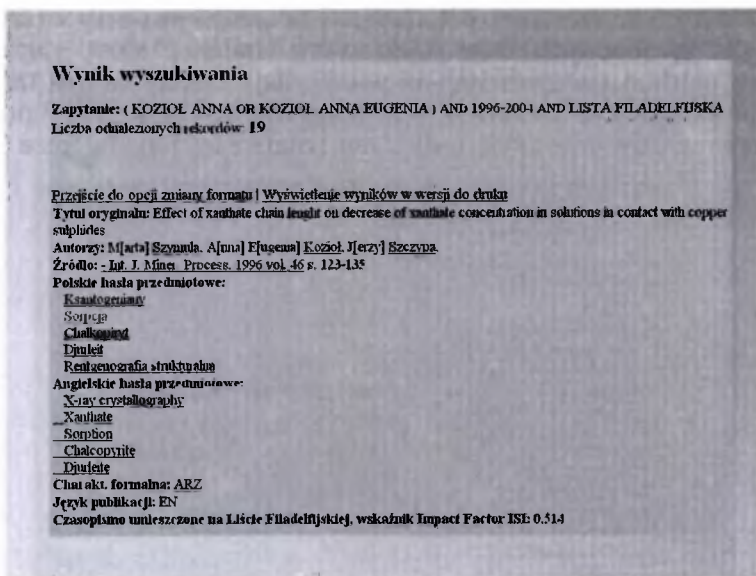
Moduł Expertus WWW zapewnia wyszukiwanie danych według różnych kryteriów, m.in. poprzez wybór dowolnego terminu lub dwóch-trzech terminów z 17 dostępnych indeksów, odzwierciedlających cechy formalne i treściowe oraz rodzaj dokumentu. Internetowy formularz wyszukiwania danych pozwala uzyskiwać różnorodne zestawienia prac (np. publikacje danego autora, publikacje danej jednostki organizacyjnej Uczelni) dotyczące wybranego roku lub zakresu lat oraz zawężać wyniki wyszukiwania tylko do publikacji oznaczonych wskaźnikiem Impact Factor (IF) lub punktacją KBN (rys. 1-2).

Wyniki wyszukiwania mogą być prezentowane w kilku formatach w postaci pełnych lub skróconych opisów w zależności od rodzaju zestawienia¹⁵.

The image shows a screenshot of a web-based search interface titled "Bibliografia Dorobku Naukowego UMCS w Lublinie". The interface is in Polish. It features a search form with various filters. On the left, there is a list of search criteria including "Autor", "Jednostka", "Typ pracy", "Język", "Miejsce wydania", "Wydawca", "Rok wydania", "Typ publikacji", "Kod", "Nazwa jednostki organizacyjnej", "Nazwa wydawnictwa", "Nazwa publikacji", "Czasopismo", and "Dziennik". On the right, there are buttons for "WYKONAJ" and "ANULUJ", and a section for "Zaawansowane wyszukiwanie" with options for "Zakres lat" and "Zakres lat". There are also checkboxes for "Tylko prace z dostępnym abstraktem" and "Szeregowanie od najnowszego".

Rys. 1. Internetowy formularz wyszukiwania danych w bazie BDN UMCS

¹⁵ O możliwościach systemu informacyjno-wyszukiwawczego Expertus piszą m.in.: E. Grzybowska: *Baza danych BDN UMCS ...*, s. 32-34; A. Bajor, A. E. Adamczyk: *Polskie bibliografie...*, s. 22-25. Zob. też: <http://www.splendor.net.pl>.

Rys. 2. Wynik wyszukiwania zagranicznych artykułów z czasopism oznaczonych IF, opublikowanych przez wybranego autora w latach 1996-2004 – przykład pełnego opisu artykułu w formacie standardowym

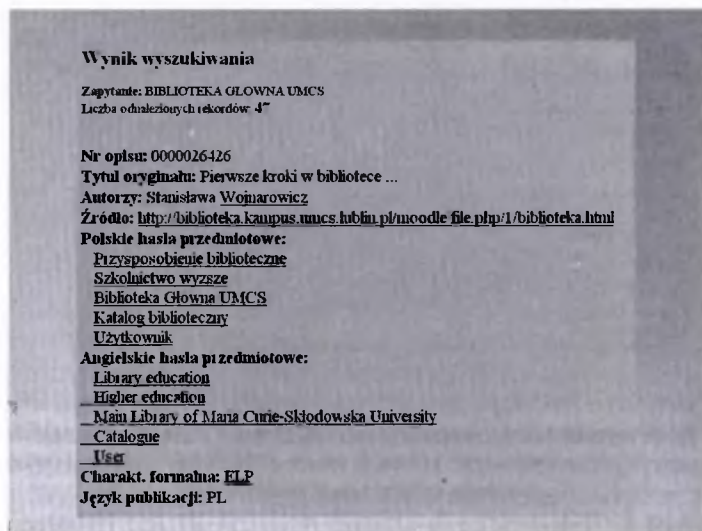
Zasięg wydawniczo-formalny bibliografii odzwierciedla indeks *Typy publikacji*. Wyodrębniono 16 typów dokumentów, przy czym dodatkowo prace są kodowane ze względu na miejsce wydania (tj. opublikowane w Polsce lub za granicą)¹⁶. Tak rozbudowana klasyfikacja formalna dokumentów pozwala na przeprowadzanie dokładnych analiz bibliometrycznych.

Rys. 3. Diagram wykazuje, że preferowaną formą wydawniczą przez pracowników UMCS są utwory w wydawnictwach zwartych (stanowią one 33% ogólnej liczby prac zarejestrowanych w bazie) oraz artykuły w czasopismach (28%)

¹⁶ Dokładniejsza analiza charakterystyki formalnej piśmiennictwa rejestrowanego w bazie BDN UMCS zob. E. Grzybowska: *Baza danych BDN UMCS...*, s. 29-30.

Charakterystyka rzeczowa dokumentów tworzona jest przy wykorzystaniu języka swobodnych słów kluczowych. Indeksy słów kluczowych (w języku polskim i angielskim) odzwierciedlają bogaty zakres treściowy materiału bibliografii, a zarazem ujawniają obszary badawcze uprawiane przez pracowników oraz ich indywidualne zainteresowania twórcze (rys. 4).

Rys. 4. Wynik wyszukiwania wg hasła Biblioteka Główna UMCS – przykład pełnego opisu dokumentu elektronicznego w formacie kontrolnym.

Wersja online bazy dorobku naukowego UMCS aktualizowana jest co tydzień (do dnia 2 stycznia 2008 r. jej zasób internetowy wyniósł 26 459 opisów).

W przyszłości Biblioteka zamierza wydawać także kumulacje roczne na CD-ROM, przy czym jest to uwarunkowane osiągnięciem maksymalnej kompletności bibliografii.

BDN UMCS – narzędzie bibliometryczne

Współczesne bibliografie dorobku publikacyjnego pracowników szkół wyższych tworzone w postaci baz danych pełnią nie tylko typowe dla baz bibliograficznych funkcje dokumentacyjne i informacyjne, ale dzięki specjalistycznemu oprogramowaniu stają się także źródłem informacji bibliometrycznej.

W bazach wykorzystujących oprogramowanie Expertus opisy bibliograficzne dokumentów klasyfikowane są pod względem formalnym i merytorycznym, co w połączeniu z rejestracją wskaźników wartościujących (IF i punktacją KBN) zapewnia otrzymywanie szczegółowych zestawień bibliometrycznych (takich jak: ogólna liczba prac, liczba prac wg typów, liczba prac z IF, liczba prac z punktacją KBN oraz łączne wartości poszczególnych wskaźników) dla całej Uczelni, dla poszczególnych wydziałów i jednostek (katedry, zakłady, pracownie) oraz dla autorów prac (rys. 5). Dane te prezentowane

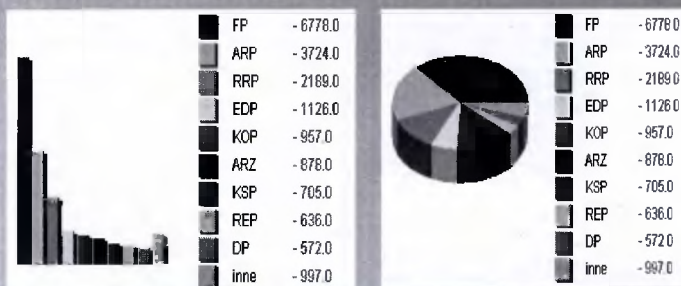
[illegible]

Przykłady zestawień bibliometrycznych podaję z zastrzeżeniem, że dane bibliometryczne nie oddają w pełni całościowego obrazu działalności naukowej Uniwersytetu ze względu na trudności w zakresie pozyskiwania danych.

	liczba stron	liczba stron z IF	liczba wartości IF
ogółem	18562	916	1150.840
artykuły polskie	3724	121	61.195
artykuły zagraniczne	878	624	930.357
rozprawy doktorskie polskie	572	1	3.065
rozprawy doktorskie zagraniczne	1	0	0.000
prace wydawnicze i redakcyjne polskie	1126	0	0.000
prace wydawnicze i redakcyjne zagraniczne	18	2	1.153
dokumenty elektroniczne polskie	4	0	0.000
dokumenty elektroniczne zagraniczne	4	0	0.000
filmy polskie	1	0	0.000
filmy w drukach zwartych polskich	6778	1	0.006
filmy w drukach zwartych zagranicznych	62	1	2.088
rozprawy habilitacyjne polskie	47	0	0.000
ne publikacje polskie	119	0	0.000
ne publikacje zagraniczne	8	1	1.557
komunikaty polskie	957	22	26.093
komunikaty zagraniczne	94	17	40.216

¹⁷ J. Głębocki, G. Pietruszewski: *Statystyka bibliometryczna w komputerowym systemie tworzenia bibliografii dorobku naukowego EXPERTUS 2000. Splendor Systemy Informacyjne*. „Biuletyn Głównej Biblioteki Lekarskiej” 2000, nr 363, s. 91-92.

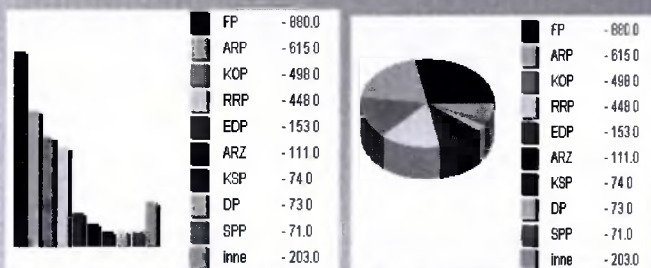
Analiza bibliometryczna UMCS łączna liczba publikacji wg typów (1996 – 2004)

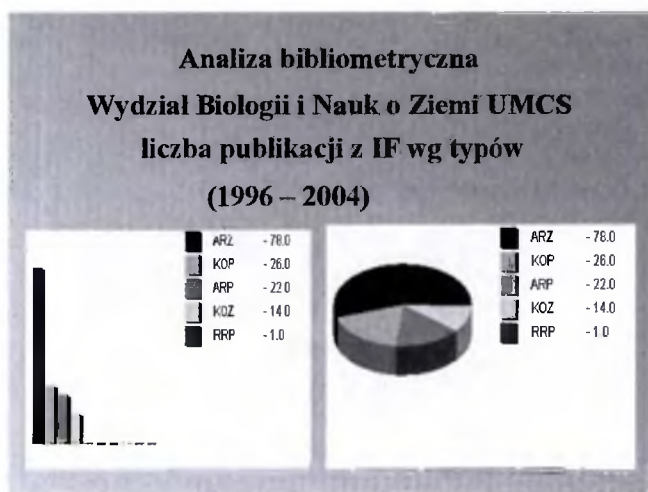
Rys. 7

Przykład 2: Analiza bibliometryczna dla wybranego wydziału za lata 1996-2004 (rys. 8 i 9).

Analiza bibliometryczna Wydział Biologii i Nauk o Ziemi UMCS łączna liczba publikacji wg typów (1996 – 2004)

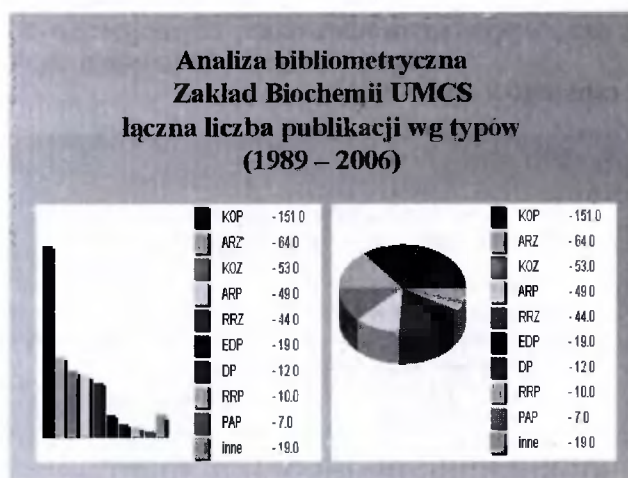

Rys. 8

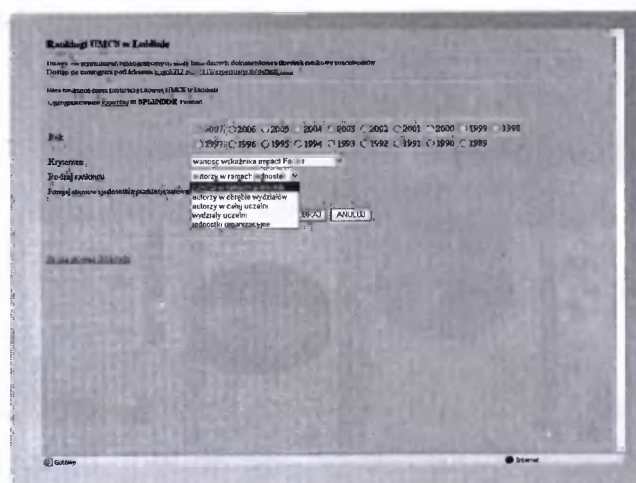
Rys. 9

Przykład 3: Analiza bibliometryczna dla wybranej jednostki (zakładu) za lata 1989-2006 (rys. 10).

Rys. 10. Największa liczba komunikatów polskich (KOP) wskazuje na dużą aktywność pracowników Zakładu Biochemii UMCS na konferencjach krajowych

Tworzenie rankingów wydziałów i jednostek Uniwersytetu oraz autorów prac zapewnia w systemie Expertus oddzielny moduł rankingowy (rys. 11).

Rys. 11

Kryteriami porządkującymi rankingi są: liczba wszystkich zarejestrowanych prac, liczba prac ze wskaźnikiem IF, liczba prac punktowanych przez KBN oraz łączna wartość wskaźnika IF lub punktacji KBN w stosunku do ogólnej liczby prac w wybranym roku.

Przykłady rankingów (rys. 12 i 13):

Ranking wydziałów za rok 2000		
liczba prac ogółem		
(stan na: 28.11.2007)		
1.	Wydział Prawa i Administracji	674
2.	Wydział Biologii i Nauk o Ziemi	456
3.	Wydział Politologii	440
4.	Wydział Humanistyczny	417
5.	Wydział Pedagogiki i Psychologii	227
6.	Wydział Filozofii i Socjologii	204
7.	Wydział Chemii	155
8.	Wydział Matematyki i Fizyki	142
9.	Wydział Ekonomiczny	102
10.	Jednostki Pozawydziałowe	28
11.	Wydział Artystyczny	21
12.	Fakultet w Rzeszowie	8

Rys. 12

Ranking wydziałów za rok 2000
liczba publikacji z IF
(stan na: 28.11.2007)

1.	Wydział Matematyki i Fizyki	45
2.	Wydział Chemii	41
3.	Wydział Biologii i Nauk o Ziemi	18
4.	Wydział Filozofii i Socjologii	1

Rys. 13

Należy podkreślić, że głównym warunkiem przeprowadzania dokładnych analiz bibliometrycznych dorobku zarówno w odniesieniu do całej Uczelni jak i poszczególnych pracowników naukowych jest kompletność zarejestrowanego materiału bibliograficznego.

Podsumowanie

Na obecnym etapie prac możemy stwierdzić, że bibliograficzna baza dorobku naukowego UMCS jest ważnym źródłem informacji, obrazującym działalność naukowo-badawczą, dydaktyczną i artystyczną Uniwersytetu. Wykorzystanie bibliografii zaś jako wiarygodnego narzędzia oceny działalności i aktywności naukowej pracowników i jednostek organizacyjnych Uczelni uwarunkowane jest maksymalną kompletnością danych.

Kompletność, aktualność i rzetelność danych zależą od sprawnego przebiegu poszczególnych etapów tworzenia bazy *BDN UMCS* tj. gromadzenia materiału bibliograficznego, obejmującego pozyskiwanie wykazów prac i oryginałów publikacji (kopii) do wglądu; wprowadzania danych do bazy; tworzenia charakterystyki przedmiotowej; korekty rekordów bibliograficznych i indeksów oraz wprowadzania wskaźników wartościujących.

Dalsza efektywna realizacja tworzenia bazy *BDN UMCS* uzależniona jest przede wszystkim od wsparcia ze strony władz Uniwersytetu oraz ścisłej i aktywnej współpracy całego środowiska naukowego Uczelni z Biblioteką (istotne są uregulowania organizacyjno-prawne ze strony władz rektorskich).

Plany rozwoju i udoskonalania bazy *BDN UMCS* przewidują:

1. Kontynuowanie bieżącej rejestracji dorobku publikacyjnego Uczelni z udziałem pracowników naukowych – autorów prac.

2. Uzupełnianie bazy o pozycje retrospektywne przez pracowników Biblioteki.

3. Wykorzystanie formatu typu MARC do wprowadzania danych, umożliwiającego m.in. ujednolicenie opisów bibliograficznych dla poszczególnych typów dokumentów.

4. Dodanie w rekordach bibliograficznych hiperłączy do publikacji w wersji online.

Bibliografia

1. Bajor A., Adamczyk A. E.: *Polskie bibliografie zespołów osobowych w Internecie. Systemy udostępniania i wyszukiwania informacji*. „Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej” 2005, T. 13, nr 3, s. 21-47.
2. Garczyńska M.: *Bibliografie publikacji pracowników państwowych szkół wyższych w Polsce w świetle badań ankietowych*. „Przegląd Biblioteczny” 2006, R. 74, z. 1, s. 60-76.
3. Głębocki J., Pietruszewski G.: *Statystyka bibliometryczna w komputerowym systemie tworzenia bibliografii dorobku naukowego EXPERTUS 2000. Systemy informacyjne*. „Biuletyn Głównej Biblioteki Lekarskiej” 2000, nr 363, s. 91-96.
4. Grzybowska E.: *Baza danych BDN UMCS jako źródło o dorobku naukowym Uczelni*. „Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej” 2004, T. 12, nr 2, s. 26-34.
5. Legeżyńska A.: *Dorobek naukowy pracowników uniwersytetów w Polsce – problemy rejestracji elektronicznej*. „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2006, nr 2, s. 59-75.
6. Skalska-Złat M.: *Bibliografia jako przedmiot i narzędzie badań*. W: *Czwarta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*, Warszawa, 7-9 czerwca 1995 : referaty i dyskusja. Warszawa 1996, s. 50-62.
7. Skalska-Złat M.: *Bibliometryczna analiza zbiorów publikacji jako podstawa oceny zespołów i instytucji naukowych*. „Zagadnienia Naukoznawstwa” 1995, nr 3/4, s. 185-188.
8. Sójkowska I.: *Bibliografia dorobku naukowego pracowników uczelni – tradycyjne i nowoczesne metody udostępniania. Doświadczenia Biblioteki Głównej Politechniki Łódzkiej i perspektywy na przyszłość*. [online]. „Biuletyn EBIB” 2006, nr 1. [dostęp 15.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/2006/71/sojkowska.php>
9. Stefaniak B.: *Ilościowe dane o publikacjach naukowych jako element oceny działalności naukowej*. „Zagadnienia Naukoznawstwa” 1995, nr 3/4, s. 239-242.
10. Ważna L., Bartkowski A.: *Patenty i publikacje jako wskaźniki technologiczne: bibliometria strukturalna*. „Management” 2002, vol. 6, nr 2, s. 171-182.
11. Żmigrodzki Z. (red.): *Bibliografia: metodyka i organizacja*. Warszawa 2000.

Bibliografie osobowe i zespołów osobowych w dorobku publikacyjnym pracowników Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego w latach 1945-2006

Biblioteki od lat gromadzą, opracowują i rejestrują w bibliografiach różnego typu dokumenty.

Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego od początku swojego istnienia, tj. od 1945 r., wraz z powiększaniem księgozbioru, rozwijała i nadal rozwija swój warsztat informacyjny i bibliograficzny.

W 2006 r. została oddana do użytku nowa część Biblioteki, gdzie udostępnia się księgozbiór w wolnym dostępie do półek. Zmieniła się organizacja i technologia pracy, zmianie ulegają też metody pracy, coraz szerzej wykorzystuje się zautomatyzowane systemy informacyjno-wyszukiwawcze, ale nie zmienia się potrzeba bibliograficznej dokumentacji. Dorobek bibliograficzny poprzednich pokoleń bibliotekarzy, jak również spisy bibliograficzne sporządzane obecnie metodami tradycyjnymi, nie tracą swojego znaczenia, naukowej przydatności i godne są odnotowania.

Zakres i zasięg prac bibliograficznych różnie kształtował się w ciągu 60 lat istnienia Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego, różne też formy przyjmuje obecnie. Duża jest rozpiętość tych form, od małych zestawień, kwerend po monografię. Znaczna część bibliografii ukazała się w serii „Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi”¹. Seria ta wychodzi od 1954 r. Do chwili obecnej w serii opublikowano 36 tomów.

Przedmiotem niniejszych rozważań będą bibliografie osobowe, stanowiące pokazną grupę w dorobku bibliograficznym BUŁ.

Na wstępie warto sprecyzować termin i prześledzić miejsce bibliografii osobowej w teorii i metodyce bibliografii.

Spisy bibliograficzne dotyczące osób, tzw. bibliografie osobowe, istniały w bibliografii polskiej od dawna. Początkowo były to prace o charakterze bio-bibliografii, takie jak wydane w 1625 r. *Scriptorum Polonicorum Hecatonantas*, dzieło Szymona Staropolskiego, zawierające charakterystyki stu pisarzy. Z czasem zaczęły przeważać bibliografie rejestrujące całą lub tylko

¹ J. Andrzejewski: *Wydawnictwa bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi*. „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Librorum” 1991, z. 2, s. 153-169.

część twórczości jednego pisarza, a od wieku XIX bibliografie osobowe wyraźnie już dominowały nad grupą słowników². Praktyce bibliograficznej nie towarzyszyły jednak prace z zakresu metodyki bibliografii.

W polskim piśmiennictwie specjalistycznym problemy metodyczne bibliografii osobowych wyodrębniła i scharakteryzowała po raz pierwszy w 1948 r. Helena Hleb-Koszańska w rozprawce pt. *Wytyczne bibliografii Joachima Lelewela*³. Zalecenia sformułowane w tym szkicu stały się podstawą następnych prac z zakresu metodyki omawianych bibliografii.

W 1955 r. ukazały się *Podstawowe wytyczne monografii bibliograficznej*⁴, w których naszkicowano ramowy schemat przygotowania metodycznego oraz budowy monografii bibliograficznych polskich pisarzy opracowywanych w Instytucie Badań Literackich.

W następnym roku ukazała się praca pt. *Polska Bibliografia osobowa 1944-1955*⁵, w której Wanda Piusińska, Krystyna Ramlau, Elżbieta Słodkowska i Janina Wilgat zajęły się omówieniem problemów bibliografii osobowej w powojennej Polsce. Stosując podział na grupy, w zależności od rodzaju twórczości osób będących tematem bibliografii, autorki starały się określić cechy charakterystyczne spisów, ich przeznaczenie czytelnicze, formy uwzględnionych dokumentów i odmienności metodyczne.

Rok 1959 przyniósł kolejną pozycję z tej dziedziny: wskazówki metodyczne dla potrzeb Korespondencyjnego Kursu Bibliograficznego opracowane przez Elżbietę Słodkowską i Janinę Wilgat⁶. Te same autorki w 1960 r. w *Poradniku metodyki bibliograficznej dla autorów bibliografii specjalnych*⁷ i w 1963 w *Metodyce bibliograficznej* omówiły metody pracy nad bibliografią osobową.

„Przedstawione w tej ostatniej edycji kryteria doboru materiału, zasady tworzenia opisu, sprawy wyboru odpowiedniego układu i indeksu oraz sama kompozycja bibliografii osobowej i zespołów osobowych są w znacznym stopniu aktualne do dnia dzisiejszego”⁸.

Do rozpraw teoretycznych z dziedziny metodyki bibliografii zaliczyć należy też wstępy do niektórych bibliografii osobowych oraz monografii

² B. Winklowska: *Monografie bibliograficzne pisarzy*. W: *Dokumentacja w badaniach literackich i teatralnych. Wybrane problemy*. Pod red. J. Czachowskiej. Wrocław 1970, s. 183.

³ H. Hleb-Koszańska: *Wytyczne bibliografii Joachima Lelewela. Z problemów bibliografii osobowej*. „Biuletyn Państwowego Instytutu Książki” 1948, nr 5, s. 2-11.

⁴ J. Czachowska, J. Stradecki, B. Winklowska: *Podstawowe wytyczne monografii bibliograficznej*. „Pamiętnik Literacki” 1955, z. 4, s. 483-494.

⁵ *Polska bibliografia osobowa 1944-1955*. Oprac. W. Piusińska [i in.]. „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1956, nr 2, s. 45-75.

⁶ E. Słodkowska, J. Wilgat: *Bibliografia osobowa*. Warszawa 1959 s. 7-21. „Korespondencyjny Kurs Bibliograficzny” 9/10.

⁷ E. Słodkowska, J. Wilgat: *Bibliografia osobowa*. W: *Bibliografia. Poradnik metodyki bibliograficznej dla autorów bibliografii specjalnych*. Pod red. H. Hleb-Koszańskiej, M. Dembowskiej i H. Sawoniaka. Warszawa 1960, s. 250-276 oraz E. Słodkowska, J. Wilgat: *Bibliografia osobowa*. W: *Metodyka bibliograficzna*. Warszawa 1963, s. 313-344.

⁸ A. Znajomski: *Bibliografie specjalne – tendencje rozwoju na przykładzie bibliografii osobowych*. W: *Piąta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów, Warszawa 11-13 czerwca 2003. Referaty i dyskusja*. Warszawa 2004, s. 213.

bibliograficznych⁹, których autorzy sami musieli rozstrzygać różnorodne problemy metodyczne, wynikające ze specyfiki badanego materiału.

Duże zasługi w tym zakresie mają tacy badacze literatury, jak Barbara Winklowska¹⁰ i Jadwiga Czachowska. Znaczące są też rozważania Elżbiety Słodkowskiej na temat monografii bibliograficznej¹¹. W ostatnim okresie zagadnieniem bibliografii osobowej zajmuje się Artur Znajomski¹², a problemy monografii bibliograficznej zgłębia w swoich pracach badawczych Agnieszka Bajor¹³.

Koniec lat czterdziestych oraz lata pięćdziesiąte XX wieku przyniosły nie tylko zasadnicze ustalenia w zakresie metodyki bibliografii osobowej. W tym czasie określono również jej definicję. Do polskiej literatury fachowej wprowadziła ją Helena Hleb-Koszańska w *Kompozycji bibliografii specjalnych*¹⁴, a dokładniej sprecyzowała Maria Dembowska w *Terminologii bibliograficznej*, definiując w niej bibliografię osobową jako: „[...]spis bibliograficzny rejestrujący: a) prace danego autora (bibliografia osobowa podmiotowa), b) prace związane z daną osobą (bibliografia osobowa przedmiotowa), c) piśmiennictwo obu kategorii”¹⁵.

Definicja ta zakłada, że spis bibliograficzny jest sporządzony w konkretnym celu. Celem tym jest stworzenie możliwości szybkiego, łatwego i wszechstronnego korzystania z bibliografii, a to może być osiągnięte tylko przez odpowiedni (właściwy) dobór, układ i opis materiałów.

Do bibliografii osobowej w szerszym znaczeniu zalicza się również bibliografie stowarzyszeń czy instytucji („ciała zbiorowych”). Stąd też w pracy niniejszej omówione zostaną również bibliografie zespołów osobowych, chociaż charakteryzują się one nieco innymi rozwiązaniami metodycznymi.

⁹ M.in. są to wstępy do następujących bibliografii: H. Hleb-Koszańska, M. Kotwiczówna: *Bibliografia utworów Joachima Lelewela*. Wrocław 1952, s. V-XVII; J. Krzyżanowski: *Dzieła Sienkiewicza. Bibliografia*. Warszawa 1953, s. 1-16; J. Kaczanowska: *Bibliografia prac Juliana Marchlewskiego*. Łódź 1954, s. V-XV; J. Stradecki: *Julian Tuwim. Bibliografia*. Warszawa 1959, s. 5-16; A. Kawecka-Gryczowa: *Wstęp*. W: A. Kawecka-Gryczowa, I. Rostkowska: *Andrzej Frycz Modrzewski. Bibliografia*. Wrocław 1962, s. VII-XXI; J. Czachowska: *Gabriela Zapolska*. Kraków 1966, s. 5-11; B. Winklowska: *Tadeusz Żeleński (Boy). Twórczość i życie*. Warszawa 1967, s. 5-12.

¹⁰ B. Winklowska: *Monografie bibliograficzne...*, s. 183-197.

¹¹ E. Słodkowska: *Termin i pojęcie „monografia bibliograficzna”. Kilka uwag z punktu widzenia teorii bibliografii*. W: *Z problemów bibliografii*. Warszawa 1970, s. 81-99.

¹² A. Znajomski: *Bibliografie specjalne...*, s. 211-228.

¹³ A. Bajor: *Monografia bibliograficzna. Analiza modelowa*. Częstochowa 2003; też: *Warsztaty naukowe autorów polskich monografii bibliograficznych w okresie dwudziestolecia międzywojennego*. W: *W kręgu książki, biblioteki i informacji naukowej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Zbigniewowi Żmigrodzkiemu*. Pod red. K. Heskowej-Kwaśniewicz przy współpracy D. Pietruch-Reizes. Katowice 2004, s. 133-147; też: *Z zagadnień form bibliografii. Monografia bibliograficzna*. Warszawa 2005.

¹⁴ H. Hleb-Koszańska: *Kompozycja bibliografii specjalnej*. „Biuletyn Państwowego Instytutu Książki” 1949, nr 3, s. 28.

¹⁵ M. Dembowska: *Terminologia bibliograficzna*. „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1954, nr 5, s. 163-164.

„Bibliografia zespołów osobowych – twierdzi Maria Dembowska – [to] spis bibliograficzny rejestrujący dokumenty wytworzone przez zespół osób zorganizowanych w jednej instytucji lub tworzących jedną grupę społeczną”¹⁶.

Wnikliwą, krytyczną analizę definicji tego pojęcia przeprowadził Witold Nowodworski¹⁷. Wskazał na błędne utożsamianie bibliografii zespołów osobowych z bibliografiami instytucji, chociaż jedne i drugie należą do tej samej grupy zbiorowych bibliografii osobowych. Dokonał przeglądu wielu bibliografii, głównie XIX-wiecznych, szkół wyższych lub towarzystw naukowych, zawierających wykazy prac osób z nimi związanych. Zaszeregował typy tych opracowań, określił zawartość treściową, omówił układ zawartego w nich materiału. W swoich rozważaniach zajął się zasięgiem autorskim, starając się odpowiedzieć na pytanie, na ile omawiane wydawnictwa wykazują tylko tę część dorobku, która powstała w czasie pracy danej osoby w instytucji, na ile zaś uwzględniają cały dorobek uczonego.

Definicja bibliografii zespołów osobowych sformułowana przez Marię Dembowską funkcjonowała w Polsce przez wiele lat i bez większych zmian przeniesiono ją do polskiej normy poświęconej rodzajom bibliografii z 1989 r.¹⁸, która obowiązuje u nas do chwili obecnej.

Bibliografia osobowa ma duże znaczenie dla badaczy twórczości i osobowości danej postaci, może też być pomocna w badaniach rozwoju poszczególnych dziedzin wiedzy, sztuki bądź życia społecznego, jeśli brak wyczerpujących bibliografii tych dziedzin, stąd też powstaje wiele opracowań tego typu.

W dorobku pracowników Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego doliczono się trzydziestu bibliografii osobowych. Są to prace jakościowo bardzo różne.

Niewielką część stanowią bibliografie niesamoistne piśmienniczo i wydawniczo (parostronicowe spisy najczęściej dołączone do książki lub artykułów jako literatura przedmiotu).

Następne w kolejności są bibliografie samoistne piśmienniczo, ale niesamoistne wydawniczo.

Najwięcej jest bibliografii samoistnych wydawniczo. Są to w układzie chronologicznym: Jadwigi Kaczanowskiej: *Bibliografia prac Juliana Marchlewskiego* (Łódź 1954), Michała Kuny: *Stanisław Czernik. Życie i twórczość. Bibliografia*. (Ostrzeszów 1972), Anny Kluby-Połatyskiej, Anny Sorbian: *Dokumentacja twórczości naukowej Stefanii Skwarczyńskiej* (Łódź 1984), Wiktora Gramatowskiego, Zofii Wilińskiej: *Karol Wojtyła w świetle publikacji. Bibliografia*¹⁹ (Citta del Vaticano 1980) z kontynuacją w postaci kolejnych czterech tomów zatytułowanych: *Jan Paweł II. Biblio-*

¹⁶ Tamże, s. 166.

¹⁷ W. Nowodworski: *Z problemów zbiorowych bibliografii osobowych*. W: *Z problemów bibliografii...*, s. 65-79.

¹⁸ Polska Norma PN-89/N-01225 *Rodzaje i części składowe bibliografii*. *Bibliotekarstwo i bibliografia. Terminologia*. Warszawa 1989, s. 1.

¹⁹ Z. Wilińska, W. Gramatowski: *Karol Wojtyła w świetle publikacji. Bibliografia*. Citta del Vaticano 1980.

grafia polska za lata: 1978-1983 (Rzym 1987)²⁰, 1984-1986 (Rzym 1991)²¹, 1987-1989 (Rzym 1998)²², 1990-1991 (Rzym 2001)²³, Krystyny Bielskiej: *Jan Paweł II w utworach muzycznych. Bibliografia* (Rzym 1987, Rzym 1993) i *Jan Paweł II w dokumentach dźwiękowych. Bibliografia* (Rzym 1990), a także bibliografie dorobku naukowego pracowników Uniwersytetu Łódzkiego.

Wśród nich na pierwsze miejsce wysuwa się praca poświęcona Papieżowi Janowi Pawłowi II. Pierwszy jej tom, opracowany przez Zofię Wilińską²⁴ i ojca Wiktora Gramatowskiego²⁵ – to kompletna bibliografia Karola Wojtyły, licząca 1490 pozycji.

„Autorzy dzięki swej kompetencji, znajomości warsztatu bibliograficznego zapewнили dziełu poprawność i rzetelność naukową”²⁶.

Zasięgiem chronologicznym bibliografia obejmowała lata 1949-1978, rejestrując działalność twórczą Karola Wojtyły, aż do dnia powołania na Stolicę Piotrową. Aby osobę Papieża i jego dorobek pisarski przybliżyć czytelnikowi włoskiemu, tom pierwszy opracowano w wersji polsko-włoskiej. Na język włoski przetłumaczono: tytuł bibliografii, tekst przedmowy, indeks, spisy pomocnicze i wszystkie tytuły zarejestrowanych w tomie publikacji. Spis bibliograficzny poprzedzono autorską przedmową i obszernym wprowadzeniem, w którym poeta Zygmunt Kubiak przedstawił sylwetkę Karola Wojtyły – poety; ks. prof. Tadeusz Styczeń – filozofa i myśliciela; ks. prof. Stanisław Nagy – teologa; a ojciec Czesław Drązek – pasterza i nauczyciela.

Jest to bibliografia podmiotowo-przedmiotowa. W części podmiotowej odnotowano wszystkie drukowane teksty z dorobku pisarskiego Karola Wojtyły. Część przedmiotowa, rejestrująca publikacje o Karolu Wojtyśle, stanowi swoistego rodzaju kalendarium życia i działalności przyszłego Papieża. Spis uzupełnia krzyżowy indeks autorsko-przedmiotowy.

Publikacja zyskała przychylne recenzje i omówienia w Radiu Watykańskim i włoskiej prasie katolickiej. Uznanie i podziękowanie za podjęty trud i zrealizowane dzieło wyrazili dostojnicy Kościoła w Polsce z Księdzem Prymasem Stefanem Wyszyńskim na czele, oraz dostojnicy Kościoła we Włoszech i w Watykanie. Ten sukces zmotywował autorów do dalszej pracy.

Kolejne cztery tomy bibliografii noszą tytuł: *Jan Paweł II. Bibliografia polska* i obejmują lata: 1978-1983, 1984-1986, 1987-1989, 1990-1991.

Bibliografia rejestruje publikacje Jana Pawła II i o Janie Pawle II wydane w oficjalnym obiegu wydawniczym na terenie Polski. Z prac zagranicznych

²⁰ W. Gramatowski, Z. Wilińska: *Jan Paweł II. Bibliografia polska 1978-1983*. Rzym 1987.

²¹ W. Gramatowski, Z. Wilińska, D. Gułajewska: *Jan Paweł II. Bibliografia polska 1984-1986*. Rzym 1991.

²² Z. Wilińska, D. Gułajewska: *Jan Paweł II. Bibliografia polska 1987-1989*. Rzym 1998.

²³ Z. Wilińska, D. Gułajewska: *Jan Paweł II. Bibliografia polska 1990-1991*. Rzym 2001.

²⁴ Zofia Wilińska – kierownik Oddziału Informacji Naukowej BUŁ, zatrudniona w latach 1964-1995.

²⁵ Wiktor Gramatowski – bibliotekoznawca i archiwista Towarzystwa Jezusowego w Rzymie.

²⁶ J. Głowczyk: *Prace nad bibliografią o Janie Pawle II* [online]. [dostęp 2.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.jp2doc.org/jan_pawel/prace.htm

uwzględnia jedynie te, których recenzje opublikowano w Polsce. Nie obejmuje poloników.

Zasięg *Bibliografii polskiej Jana Pawła II* obejmuje publikacje wszelkiego typu, a więc: druki zwarte, wydawnictwa seryjne i zbiorowe, artykuły w czasopismach, samoistne i niesamoistne dodatki do czasopism, kalendarze, odbitki, nadbitki itp. Nie uwzględnia się prasy codziennej. W części podmiotowej zamieszczono opisy wszelkich tekstów papieskich, drukowanych w całości lub we fragmentach takich jak: encykliki, adhortacje, orędzia, listy apostolskie, konstytucje i breve apostolskie, bulle, modlitwy, homilie, przemówienia i inne wypowiedzi, listy do odbiorcy zbiorowego i do osób indywidualnych wydane z okazji uroczystości kościelnych, zjazdów, jubileuszy, dorocznych pielgrzymek grup zawodowych czy społecznych, itp.

Część przedmiotowa *Bibliografii polskiej Jana Pawła II* zawiera całość publicystyki i wydawnictw związanych z osobą i działalnością Ojca Świętego. Pominięto jedynie mało znaczące teksty: drobne informacje kronikarskie czy fragmentaryczne odwoływania się autorów do papieskiego nauczania.

W wydanych dotychczas pięciu tomach zarejestrowano 20 886 pozycji bibliograficznych. Wykonano ogromną, żmudną pracę.

Kolejną bibliografią papieską jest praca Krystyny Bielskiej²⁷ *Jan Paweł II w utworach muzycznych*²⁸. Publikacja, powstała w oparciu o zbiory muzyczne Ośrodka Dokumentacji Pontyfikatu Jana Pawła II w Rzymie, była pierwszą próbą ogarnięcia i uporządkowania twórczości muzycznej związanej z osobą Papieża Polaka. Opisy bibliograficzne, w liczbie 198, obejmujące zapisy nutowe utworów wydanych drukiem i nagrania na taśmach i płytach dźwiękowych podzielone zostały na trzy działy: *Utwory muzyczne do słów Ojca Świętego*, *Utwory muzyczne o Ojcu Świętym*, *Utwory muzyczne dedykowane Ojcu Świętemu*.

W 1993 r. ukazało się nowe wydanie tej bibliografii²⁹, poprawione i poszerzone do 688 pozycji. Obok istniejącego już indeksu tytułów i incypitów utworów muzycznych oraz indeksu osobowego, w edycji zamieszczono dodatkowy indeks zespołów wokalnych i instrumentalnych.

Odrębną publikację stanowi praca tej samej autorki pt. *Jan Paweł II w dokumentach dźwiękowych*³⁰. Wydana w 1990 r. bibliografia rejestruje nowy typ dokumentu, jakim jest zapis dźwięku utrwalonego na płytach gramofonowych i kompaktowych, na taśmach magnetofonowych szpulowych i kasetowych. Rejestracją starano się objąć całą oficjalną produkcję dźwiękową dotyczącą Ojca Świętego Jana Pawła II.

Zebrałe dokumenty: 185 płyt gramofonowych, 435 kaset i 527 zwojów dźwiękowych, opisano zgodnie z zaleceniami polskiej normy bibliograficznej dla dokumentów dźwiękowych. Główny zrąb bibliografii poszerzono o: indeks krzyżowy, indeks tytułów i incypitów utworów muzycznych, indeks

²⁷ Krystyna Bielska – kierownik Sekcji Muzykaliów, zatrudniona w BUŁ w latach 1952-1990.

²⁸ K. Bielska: *Jan Paweł II w utworach muzycznych. Bibliografia*. Rzym 1987.

²⁹ K. Bielska: *Jan Paweł II w utworach muzycznych. Bibliografia*. Rzym 1993.

³⁰ K. Bielska: *Jan Paweł II w dokumentach dźwiękowych. Bibliografia*. Rzym 1990.

tytułów dokumentów dźwiękowych oraz indeks wydawców i oznaczeń katalogowych.

Należy zaznaczyć, że prace nad bibliografią papieską trwają nadal.

W dorobku publicystycznym pracowników BUŁ znalazła się też monografia bibliograficzna. Jest to: *Stanisław Czernik. Życie i twórczość. Bibliografia*³¹ w opracowaniu Michała Kuny³².

Zgodnie z instrukcją dotyczącą monografii bibliograficznych z 1955 r.³³ praca, oprócz bibliografii podmiotowej i przedmiotowej, zawiera także kalendarium życia i działalności twórcy, wstęp i spisy pomocnicze, a zastosowane metody badawcze mają charakter naukowy.

„Wzorowo pod względem metodycznym i edytorskim”³⁴ opracowana przez Michała Kunę bibliografia rozszerza zasięg autorski o rękopisy, wypowiedzi i wywiady Stanisława Czernika – *Autor o sobie* oraz materiały dotyczące czasopisma „Okolica Poetów”, którego twórcą był Stanisław Czernik. W głównym zrebie bibliografii zastosowano układ chronologiczny z tym, że w części podmiotowej opisy uszeregowano w grupach (wg form piśmienniczych): 1. *Poezje (proza literacka)*, 2. *Proza*, 3. *Utwory sceniczne*, 4. *Krytyka i publicystyka literacka*, 5. *Recenzje*, 6. *Tłumaczenia*, 7. *Edytorstwo*, 8. *Varia*.

Kolejna praca pt. *Dokumentacja twórczości naukowej Stefanii Skwarczyńskiej*³⁵, wydana bardzo starannie pod względem edytorskim w formie książki, nie może być uznana za monografię, gdyż nie spełnia warunku kompletności w gromadzeniu materiałów. Autorki³⁶ bibliografii zaznaczają we wstępie, że tylko niektóre artykuły opublikowane w prasie konspiracyjnej zyskały aprobatę autorską i te odnotowano w części podmiotowej, natomiast pominięto całkowicie artykuły zawarte w czasopiśmie „Służba Państwu” wychodzącym we Lwowie w latach 1941-1943. Trudności w dotarciu do szeregu gazet, czasopism i wydawnictw periodycznych, ukazujących się w okresie II Rzeczypospolitej we Lwowie, Stanisławowie i w innych miastach na terytorium południowo-wschodniej Polski spowodowały także pominięcie drobniejszych prac publicystycznych i krytycznych publikowanych w tamtejszej prasie.

Bibliografia rejestruje wyłącznie prace drukowane: twórczość naukową, pisarską, edytorską i przekładową wraz z jej recepcją (recenzje, omówie-

³¹ M. Kuna: *Stanisław Czernik. Życie i twórczość. Bibliografia*. Ostrzeszów 1972; rec. Widok [J. Wilmański], „Odgłosy” 1972, nr 49, s. 12; J. Andrzejewski, „Roczniki Biblioteczne” 1972, z. 1/2, s. 504-511; K. Frejdlich, „Odgłosy” 1973, nr 22, s. 4; [J. Koprowski], „Literatura” 1973, nr 3, s. 15; [B. Pasternak], „Przemiany 1973, nr 4, s. 31; J. Przygodzka, „Bibliotekarz” 1973, nr 3, s. 89-91.

³² Michał Kuna (1923-1994) – wicedyrektor i kierownik Oddziału Zbiorów Specjalnych BUŁ, zatrudniony w latach 1957 – 1984.

³³ J. Czachowska, J. Stradecki, B. Winklowska: *Podstawowe wytyczne...*, s. 483-494.

³⁴ J. Andrzejewski: *Wydawnictwa bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Librorum” 1991, z. 2, s. 166.

³⁵ A. Kluba-Połatyńska, A. Sorbjan: *Dokumentacja twórczości naukowej Stefanii Skwarczyńskiej*. Pod red. S. Kaszyńskiego. Łódź 1984.

³⁶ Anna Kluba-Połatyńska – zatrudniona w Bibliotece Instytutu Teorii Literatury, Teatru i Sztuk Audiowizualnych UŁ od 1981 r. do chwili obecnej, Anna Sorbjan – zatrudniona w tejże Bibliotece w latach 1979-1987.

nia, polemiki) uzupełnioną udzielonymi prasie wywiadami rozmowami, wypowiedziami. Nie uwzględniono w niej innych typów działalności naukowej, jak wykładów uniwersyteckich, odczytów, wystąpień na konferencjach i głosów w dyskusjach, setek recenzji rozpraw magisterskich, doktorskich i habilitacyjnych itp. Część przedmiotowa gromadzi materiały odnoszące się do różnych dziedzin działalności uczzonej. W części podmiotowej zrezygnowano z podziału materiału na grupy (monografie i rozprawy, szkice i artykuły, wydania tekstów, recenzje). Orientację w tym zakresie ułatwiają indeksy: indeks tytułów prac Stefanii Skwarczyńskiej (książki, artykuły, prace redakcyjne); indeks publikacji recenzowanych i indeks osób.

Podkreślić należy, że w dorobku pracowników BUŁ dominują bibliografie podmiotowo-przedmiotowe. Wszystkie one, z wyjątkiem wyżej wymienionych ukazały się w formie utworów bibliograficznych, zamieszczanych w czasopismach.

Tematem pracy badawczej i opracowań bibliograficznych bibliotekarzy BUŁ byli często ludzie związani z historią książki i bibliotek, wybitni bibliotekoznawcy i bibliofile, tacy jak Jan Muszkowski, Helena Radlińska i Przecław Smolik. Są to opracowania dużo skromniejsze, każde z nich zawiera od 300 do 400 zarejestrowanych pozycji, ze znaczną przewagą liczebną w części podmiotowej.

*Bibliografia prac Jana Muszkowskiego oraz bibliografia prac o Janie Muszkowskim*³⁷ opracowana przez Irenę Treichel³⁸ i Hannę Tadeusiewicz ukazała się w związku z obchodzonym w 1972 r. Międzynarodowym Rokiem Książki, z tego też względu redakcja „Studiów o Książce” poświęciła Janowi Muszkowskiemu cały 3 tom. Spis nie zawiera wstępu.

*Bibliografia Heleny Radlińskiej*³⁹ opublikowana pierwotnie w 1974 r. i po dwunastu latach uzupełniona⁴⁰, poprzedzona została przedmową, która poza omówieniem zasięgu i metody opracowania informuje także o stosunku bibliografii do innych zestawień bibliograficznych dotyczących Heleny Radlińskiej. W bibliografii zarejestrowano wydawnictwa zwarte, artykuły z czasopism oraz fragmenty większych całości; obok prac wydanych drukiem odnotowano także materiały zachowane w maszynopisie (np. opracowania o Helenie Radlińskiej i prace magisterskie).

*Bibliografia prac Przecława Smolika [oraz] Bibliografia prac o Przecławie Smoliku*⁴¹ dołączona została do artykułu⁴², w którym Janusz Dunin⁴³

³⁷ I. Treichel, H. Tadeusiewicz: *Bibliografia prac Jana Muszkowskiego oraz bibliografia prac o Janie Muszkowskim*. „Studia o Książce” 1972, s. 55-84.

³⁸ Irena Treichel (1918-1987) – od 1946 r. zatrudniona w BUŁ, od 1959 do 1978 r. kierowała Oddziałem Prac Naukowych, Organizacyjno-Naukowych i Dydaktycznych.

³⁹ L. Wojtczak: *Bibliografia Heleny Radlińskiej*. „Roczniki Biblioteczne” 1974, z. 1/2, s. 105-164.

⁴⁰ L. Wojtczak: *Bibliografia Heleny Radlińskiej. Uzupełnienia 1897-1983 (W trzydziestą rocznicę śmierci)*. „Roczniki Biblioteczne” 1986, z. 1/2, s. 435-467.

⁴¹ J. Fontner: *Bibliografia prac Przecława Smolika [oraz] Bibliografia prac o Przecławie Smoliku*. „Studia o Książce” 1982, s. 192-207.

⁴² J. Dunin, J. Fontner: *Przecław Smolik i jego niezrealizowane wydanie Historii ilustracji w Polsce*. „Studia o Książce” 1982, s. 169-176.

⁴³ Janusz Dunin (1931-2007) – zatrudniony w BUŁ w latach 1957-1987, kierownik Oddziału Gromadzenia, w latach 1984-1987 – dyrektor BUŁ.

i Jolanta Fontner⁴⁴ omawiają życie i bogatą działalność publicystyczną aktywnego organizatora i teoretyka ruchu bibliofilskiego, związanego przez długie lata z Łodzią.

W bibliografii osobowej najbardziej wskazane jest opracowanie bibliografii podmiotowej i przedmiotowej, jak to zostało zaprezentowane wyżej, ale istnieją prace ograniczone tylko do jednej z nich.

Najrzadziej ogłasza się bibliografie osobowe przedmiotowe. Jest to spowodowane znikomą liczbą lub niekiedy zupełnym brakiem stosownych materiałów niezbędnych do sporządzenia takich spisów. W dorobku pracowników BUŁ znalazły się dwie bibliografie przedmiotowe autorstwa Jerzego Andrzejewskiego⁴⁵. Obie zamieszczone zostały w zeszytach monograficznych omawiających twórczość polskich grafików: Zbigniewa Dolatowskiego⁴⁶ i Wojciecha Jakubowskiego⁴⁷. Spis publikacji o Zbigniewie Dolatowskim obejmuje okres od 1960 do 1977 r. i zawiera 31 opisów. Bibliografia publikacji o Wojciechu Jakubowskim swoim zasięgiem chronologicznym obejmuje lata 1964-1976 i rejestruje 86 pozycji. Oba katalogi zawierają również spisy wykonanych ekslibrisów, a w przypadku Zbigniewa Dolatowskiego także spis innych jego prac z zakresu rysunku, grafiki i grafiki książkowej. Opracowania tego typu posiadają szczególną wartość, gdyż zestawiają dokumenty ikonograficzne najczęściej nie rejestrowane w bieżącej bibliografii narodowej ani w większości bibliografii specjalnych.

Znacznie częściej publikuje się bibliografie podmiotowe.

Największą spośród bibliografii podmiotowych, a zarazem pierwszą bibliografią osobową wydaną w serii „Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi” była wspomniana już *Bibliografia prac Juliana Marchlewskiego*⁴⁸. Wybór działacza politycznego na temat opracowania jest świadectwem tamtej epoki.

Wanda Piusińska, Krystyna Ramlau, Elżbieta Słodkowska, Janina Wilgat uznały, że jest to: „bibliografia najpełniejsza i o najszerszym zasięgu (...), a niezmiernie staranne, logiczne i konsekwentne opracowanie metodyczne stawiają ją w rzędzie najlepszych bibliografii osobowych, jakie ukazały się w ostatnim 11-leciu”⁴⁹.

Jadwiga Kaczanowska⁵⁰ komentuje zestawioną przez siebie pracę w „Kwartalniku Historycznym”⁵¹. W bibliografii przeważają opisy artyku-

⁴⁴ Jolanta Fontner – zatrudniona w BUŁ od 1970 r. w Oddziale Opracowania Zbiorów, w latach 1984-1987 wicedyrektor BUŁ, obecnie kierownik Biblioteki Geograficznej UŁ.

⁴⁵ Jerzy Andrzejewski – wicedyrektor BUŁ i kierownik Oddziału Zbiorów Specjalnych.

⁴⁶ J. Andrzejewski: *Bibliografia publikacji o Zbigniewie Dolatowskim (Wybór)*. W: *Zbigniew Dolatowski. Grafika i rysunek. Katalog wystawy*. [Łódź 1977], s. [8-9].

⁴⁷ J. Andrzejewski: *Bibliografia publikacji o Wojciechu Jakubowskim. (Wybór)*. W: *Katalog wystawy miedziorytowych ekslibrisów Jakubowskiego*. [Łódź 1976], s. [21-24].

⁴⁸ J. Kaczanowska: *Bibliografia prac Juliana Marchlewskiego*. Łódź 1954, Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, 1.

⁴⁹ *Polska bibliografia osobowa 1944-1955...*, s. 51.

⁵⁰ Jadwiga Kaczanowska – zatrudniona w BUŁ w latach 1949-1956 na stanowisku kierownika Oddziału Informacyjno-Bibliograficznego.

⁵¹ J. Kaczanowska: *O pracach nad bibliografią pism Juliana Marchlewskiego*. „Kwartalnik Historyczny” 1950-1951, z.1/2, s. 91-96.

łów, recenzji, wstępów, prac niesamodzielnych wydawniczo, rzadkich, często trudnych do odszukania i zidentyfikowania. Dążąc do kompletności działalności piśmienniczej Marchlewskiego autorka poszerzyła wykaz prac drukowanych o rękopisy korespondencji, rejestrowała prace bez względu na język i miejsce ich wydania. W spisie odnotowała również recenzje lub wzmianki o pracach Marchlewskiego.

Analizując tę bibliografię Henryk Sawoniak podkreślił z uznaniem: „stosowanie odsyłaczy cyfrowych, wiążących pierwodruki z przedrukami i dalszymi wydaniem oraz przekładami”⁵². Wyraził opinię, że: „ze względu na dokładność opisu, przejrzystość budowy i staranne opracowanie ogólne, bibliografia omawiana może być metodycznym wzorem dla każdego bibliografa zestawiającego bibliografię osobową podmiotową”⁵³.

Największą grupę w dorobku publicystycznym pracowników BUŁ stanowi bibliografia podmiotowe naukowców. Dla środowiska ludzi nauki bibliografia stanowiła i nadal stanowi, pomimo coraz silniejszej ofensywy nowych technologii informacyjnych, ważne źródło informacji i jest pomocna w badaniach naukowych. Analiza bibliografii naukowców wykazuje, że najczęstszą przyczyną powstawania tego rodzaju spisów są jubileusze pracy naukowo-dydaktycznej, okoliczność wydania pism oraz śmierć lub rocznica śmierci uczonego. Dlatego też ukazują się one najczęściej w księgach pamiątkowych lub stanowią dodatek do zbioru czy wyboru pism danego autora, niektóre publikowane są w czasopismach, jak np. *Bibliografia prac Adama Lewaka*⁵⁴. Bezpośrednią przyczyną jej ogłoszenia była śmierć dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Autorką tej pracy była Janina Jaworska⁵⁵. Adamowi Lewakowi poświęcono w 1964 r. cały numer „Roczników Bibliotecznych”. Bibliografia poprzedzona wstępem obejmuje 178 publikacji z lat 1919-1964.

Wśród uczonych, których dorobek piśmienniczy zestawiali bibliotekarze Biblioteki Głównej i Bibliotek Zakładowych UŁ dominują przedstawiciele nauk humanistycznych i społecznych. Są to profesorowie Uniwersytetu Łódzkiego – socjolodzy: Antonina Kłoskowska, Jan Lutyński i Jan Szczepański, a także filolodzy: Aniela Kowalska i Zdzisław Stieber.

Autorką spisów prac socjologów UŁ jest Grażyna Kononowicz⁵⁶. *Bibliografia publikacji Antoniny Kłoskowskiej*⁵⁷ i *Bibliografia publikacji Jana Szczepańskiego*⁵⁸ ukazały się w wydaniach książkowych pism uczonych i nie zawierają wstępu.

⁵² H. Sawoniak: *Jadwiga Kaczanowska: Bibliografia prac Juliana Marchlewskiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1955, z. 1, s. 79-83.

⁵³ Tamże, s. 83.

⁵⁴ J. Jaworska: *Bibliografia prac Adama Lewaka*. „Roczniki Biblioteczne” 1964, z. 3/4, s. 355-374.

⁵⁵ Janina Jaworska (1927-1979) – zatrudniona w BUŁ od 1957 do 1979 r. w Oddziale Informacji Naukowej, kierownik Sekcji Dokumentacji.

⁵⁶ Grażyna Kononowicz – zatrudniona w Bibliotece Socjologicznej UŁ w latach 1966-2007, kierownik Biblioteki.

⁵⁷ G. Kononowicz: *Bibliografia publikacji Antoniny Kłoskowskiej za lata 1947-1989*. W: *Spółczesność, kultura, osobowość*. Red. Z. Bokszański. Warszawa-Łódź 1990, s. 25-61.

⁵⁸ G. Kononowicz, *Bibliografia publikacji Jana Szczepańskiego za lata 1983-1998*. W: J. Szczepański: *Najważniejsze i najtrudniejsze*. Warszawa 1999, s. 307-350.

Tylko *Bibliografia publikacji Jana Lutyńskiego za lata 1947-1988*⁵⁹ i jej kontynuacja za lata 1989-1998⁶⁰, opublikowana w „Kulturze i Społeczeństwie”, poprzedzona została krótkim wstępem. Wszystkie opracowania podzielone zostały na dwie części: *Druki zwarte* i *Artykuły w czasopiśmie*. Największym zestawieniem jest *Bibliografia publikacji Antoniny Kłoskowskiej*, która zawiera 1102 opisy.

Motywy tworzenia *Bibliografii prac prof. dr Zdzisława Stieberta 1929-1963*⁶¹ i *Bibliografii prac Profesor Anieli Kowalskiej*⁶² były obchodzone jubileusze pracy naukowo-dydaktycznej w Uniwersytecie Łódzkim. *Bibliografia prac prof. dr Zdzisława Stieberta*, zasięgiem chronologicznym obejmuje lata 1929-1963 i zestawia 210 prac autorskich, a także wywiady oraz prace edytorskie i redakcyjne, których nie objęto numeracją.

Zasięg chronologiczny *Bibliografii prac Profesor Anieli Kowalskiej opracowanej przez Krystynę Kamińską*⁶³ obejmuje okres 1939-1975 i rejestruje tylko 66 pozycji.

Spisy prac z reguły były tylko jednym z elementów podsumowania dorobku naukowego twórców. Obok zamieszczano zazwyczaj artykuły omawiające ich osiągnięcia, jak np. *O pracach naukowych prof. dr Anieli Kowalskiej*⁶⁴ i krótkie *Noty biograficzne*.

Zestawiano też dorobek naukowy kolejnych dyrektorów Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego: Heleny Więckowskiej⁶⁵, Bolesława Świdarskiego⁶⁶ i Jerzego Włodarczyka⁶⁷, a także pracowników: Jerzego Tyneckiego⁶⁸, Wandy Frontczakowej⁶⁹ i Ireny Treichel. Spośród tych opracowań najbardziej znaczącym jest spis prac Heleny Więckowskiej, który ukazał się w dwóch edycjach w 1971 i 1979⁷⁰, a jego pełna wersja zamieszczona została,

⁵⁹ G. Kononowicz: *Bibliografia publikacji Jana Lutyńskiego za lata 1947-1988*. „Kultura i Społeczeństwo” 1988, nr 4, s. 227-239.

⁶⁰ G. Kononowicz: *Bibliografia publikacji Jana Lutyńskiego za lata 1989-1998*. „Kultura i Społeczeństwo” 1998, nr 4, s. 21-23.

⁶¹ K. Kamińska: *Bibliografia prac prof. dr Zdzisława Stieberta 1929-1963*. „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1965, s. 11-28.

⁶² H. Tadeusiewicz: *Bibliografia prac Profesor Anieli Kowalskiej*, „Prace Polonistyczne” 1976, s. 9-13.

⁶³ Krystyna Kamińska – zatrudniona w BUŁ od 1952 do 1970 r., kierowała Referatem Prac Naukowych.

⁶⁴ J. Poradecki: *O pracach naukowych prof. dr Anieli Kowalskiej*. „Prace Polonistyczne” 1976, s. 15-27.

⁶⁵ Helena Więckowska (1897-1984) – historyk, bibliotekarz, bibliolog, od 1948 do 1969 r. dyrektor BUŁ.

⁶⁶ Bolesław Świdarski (1917-1998) – profesor nadzwyczajny UŁ – od 1969 r. do 1981 r. dyrektor BUŁ.

⁶⁷ Jerzy Włodarczyk (1920-1997) – historyk, bibliotekoznawca, pracownik naukowy, od 1958 r. zatrudniony w Bibliotece Instytutu Historii, w latach 1981-1984 dyrektor BUŁ.

⁶⁸ Jerzy Tynecki (1935-1992) – w latach 1968-1992 zatrudniony w BUŁ, w latach 1982-1988 – w Oddziale Zbiorów Specjalnych, a następnie w Oddziale Prac Naukowych BUŁ.

⁶⁹ Wanda Frontczakowa (1927-1999) – kierownik Oddziału Informacji Naukowej BUŁ do chwili przejścia na emeryturę w 1990 r.

⁷⁰ J. Jaworska: *Bibliografia prac Heleny Więckowskiej*. „Roczniki Biblioteczne” 1971, z. 1/2, s. 13-30 i „Przegląd Biblioteczny” 1979, z. 1, s. 15-18.

w materiałach pokonferencyjnych pt.: *Helena Więckowska 1897-1984*⁷¹. Ogółem zarejestrowano 203 pozycje drukowane: rozprawy, artykuły, recenzje, prace redakcyjne i edytorskie.

Nieco mniejszym spisem jest *Bibliografia prac Jerzego Tyneckiego*⁷², która uzupełnia książkę *Światopogląd pozytywizmu. Wybór pism jego autorstwa*. Bibliografia zawiera 134 pozycje i posiada układ działowy podkreślając różnorodne zainteresowania twórcy. Z kolei niewielki spis prac, dokumentujący osiągnięcia Wandy Frontczakowej⁷³ włączony został do materiałów wspomnieniowych wydanych w formie książki.

Pozostałe spisy bibliograficzne, wszystkie autorstwa Hanny Tadeusiewicz, stanowiące integralną część artykułów omawiających koleje życia oraz osiągnięcia naukowe i dydaktyczne twórców były zamieszczane w czasopismach, w związku z obchodzonym jubileuszem, jak w przypadku Bolesława Świdarskiego⁷⁴, lub ze względu na publikację pracy, jak w przypadku Jerzego Włodarczyka⁷⁵, albo jako podsumowanie dorobku całego życia, jak w przypadku Ireny Treichel⁷⁶.

Do tych mniejszych spisów rejestrujących od 39 pozycji (*Jerzy Włodarczyk – życie i działalność zawodowa [oraz] Bibliografia prac*) do 83 (*Professor Bolesław Świdarski [oraz] Bibliografia prac*) zaliczyć należy również *Bibliografię prac Kazimierza Kornilowicza*⁷⁷, która uzupełnia *Wybór pism jego autorstwa* i odnotowuje 69 prac wydanych drukiem.

Odmiennym nieco typem wydawnictw bibliograficznych są publikacje poświadczające działalność wystawienniczą BUŁ. Należą do nich głównie katalogi dokumentacji bibliograficznej wystaw, sesji itp. Wydawnictwa te nie przynoszą pełnych i wyczerpujących zestawień bibliograficznych, ale zawierają w miarę obszerne piśmiennictwo dotyczące tematu, które reprezentowane jest w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi. W serii „Wydawnictwa bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi” ukazały się cztery katalogi⁷⁸, które można zaliczyć do kategorii bibliografii osobowych. Są one jednocześnie przykładami bibliografii wyborowych-zalecających.

⁷¹ J. Jaworska: *Bibliografia prac Heleny Więckowskiej*. W: Helena Więckowska 1897-1984, Łódź 1988, s. 127-145.

⁷² B. Włodarczyk: *Bibliografia prac Jerzego Tyneckiego*. W: J. Tynecki: *Światopogląd pozytywizmu. Wybór pism*. Łódź 1996, s. 271-277.

⁷³ R. Żmuda: *Życiorys i bibliografia*. W: Wanda Frontczakowa (1927-1999): *bibliotekoznawca, bibliograf*. Pod red. R. Żmudy. Częstochowa 2002, s. 9-16.

⁷⁴ H. Tadeusiewicz: *Professor Bolesław Świdarski [oraz] Bibliografia prac*. „Biuletyn Głównej Biblioteki Lekarskiej” 1988, nr 341/342, s. 43-57.

⁷⁵ H. Tadeusiewicz: *Jerzy Włodarczyk – życie i działalność zawodowa [oraz] Bibliografia prac*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 1992, z. 3, s. 5-13.

⁷⁶ H. Tadeusiewicz: *Irena Treichel jako redaktor „Słownika pracowników książki polskiej”*. „Przegląd Biblioteczny”, 1989, z. 2, s. 101-109: fot.

⁷⁷ J. Andrzejewski: *Bibliografia prac K. Kornilowicza*. W: K. Kornilowicz: *Pomoc społeczna dla młodzieży pracującej i dorosłych. Wybór pism*. Wrocław 1976, s. 153-157.

⁷⁸ I. Treichel, W. Polakowska: *Bibliografia prac Władysława Strzeмиńskiego*. W: Katarzyna Kobro, Władysław Strzeмиński. *Katalog wystawy*. Łódź 1977, s. 8-9, J. Jaworska: *Obchody lelewelowskie 1861-1961... Katalog wystawy zorganizowanej w Bibliotece Uniwersyteckiej w Łodzi w dniach 24 maja do 24 czerwca 1961 roku*. Łódź 1961, Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi 7, J. Jaworska: *Mikołaj Kopernik 1473-1543. Życie i dzieło. [Katalog wystawy zorganizowanej w Bibliotece Uniwersyteckiej z okazji 500-lecia urodzin Mikołaja*

Omawiając bibliografie osobowe opracowane w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego nie sposób nie wspomnieć o *Słowniku pracowników książki polskiej*, bowiem zespół kartotek i spisów pomocniczych to swoista megabibliografia osobowa podmiotowo-przedmiotowa dla wszystkich osób, których biogramy znalazły się w *Słowniku*.

Redaktorem naczelnym *Słownika pracowników książki polskiej*⁷⁹ od 1961 r. była Irena Treichel⁸⁰, a Biblioteka UŁ stała się główną siedzibą Komitetu Redakcyjnego i Redakcji *Słownika*. Jeszcze przed ukazaniem się w druku *Słownika pracowników książki polskiej* rozpoczęto prace przygotowawcze do wydania *Suplementu*, który zawierać miał nowe biogramy oraz wspólny indeks do *Słownika* i do *Suplementu*. Pracami redakcyjnymi kierowała Irena Treichel przy pomocy merytorycznej i technicznej Hanny Tadeusiewicz⁸¹. Siedzibą Redakcji pozostała Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego. *Suplement*⁸² został opublikowany w styczniu 1986 r. Po pewnej przerwie Irena Treichel podjęła prace nad drugim *Suplementem*. Zaledwie rozpoczęte czynności wstępne (rozpisywanie źródeł, aktualizacja kartoteki, sporządzanie wykazu haseł do opracowania itp.) przerwała jej nagle śmierć (4.12.1987).

W czerwcu 1992 r. gromadzenia materiałów biograficznych, zredagowania i wydania *Suplementu II do Słownika Pracowników Książki Polskiej*, podjęła się Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej UŁ⁸³ przejmując kartoteki, archiwum i wszystkie dokumenty z Oddziału Prac Naukowych Biblioteki UŁ. Rektor Uniwersytetu UŁ powołał Pracownię *Słownika pracowników książki polskiej* powierzając jej kierownictwo prof. Hannie Tadeusiewicz⁸⁴. *Suplement II Słownika pracowników książki polskiej* pod redakcją Hanny Tadeusiewicz, przy współudziale Bogusława Karkowskiego, ukazał się w 2000⁸⁵.

Ważną część dorobku pracowników BUŁ stanowią bibliografie zespołów osobowych.

Spisy dorobku naukowego pracowników Uniwersytetu Łódzkiego ściśle trzymają się ram chronologicznych, jakimi jest czas pracy danego pracownika w UŁ. Ukazują się w dwóch wariantach: pierwszy, bardzo obszerny, skumulowany, obejmuje następujące odcinki czasowe:

Kopernikaj. Łódź 1973. Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, 15, Z. Wilińska: *Teatr Jerzego Szaniawskiego. Katalog wystawy zorganizowanej z okazji Międzynarodowego Dnia Teatru* 1976. Łódź 1976. Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, 20.

⁷⁹ *Słownik pracowników książki polskiej*. Pod red. I. Treichel. Warszawa 1972.

⁸⁰ H. Tadeusiewicz: *Irena Treichel...* s. 101-109.

⁸¹ *Hanna Tadeusiewicz – bibliotekarz i bibliolog. Bibliografia publikacji 1966-2004*. Oprac. E. Andrysiak, Kalisz 2004, s. 3.

⁸² *Słownik pracowników książki polskiej: suplement*. Pod red. I. Treichel. Warszawa 1986.

⁸³ H. Tadeusiewicz: *Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego (1987/88-1994/95)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Librorum” 1998, z. 8, s. 19-29.

⁸⁴ *Komunikat o suplemencie II „Słownika pracowników książki polskiej”*. W: *Rozwój prowincji naszej: życie społeczno-kulturalne ośrodków lokalnych ziem polskich w dobie powstawania 1864-1914*. Pod red. M. Adamczyka i A. Notkowskiego. Kielce 1993, s. 347-349.

⁸⁵ *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement II*. Pod red. H. Tadeusiewicz z udziałem B. Karkowskiego. Warszawa 2000.

1. Uniwersytet Łódzki w pierwszym dziesięcioleciu 1945-1954⁸⁶.
2. Uniwersytet Łódzki w drugim dziesięcioleciu 1955-1964⁸⁷.
3. Materiały bibliograficzne pracowników Uniwersytetu Łódzkiego za lata 1965-1969⁸⁸.
4. Materiały bibliograficzne pracowników Uniwersytetu Łódzkiego za lata 1970-1974⁸⁹.
5. Uniwersytet Łódzki w latach 1975-1980. Materiały bibliograficzne pracowników⁹⁰.

Drugi wariant jest próbą wydawania bieżącej bibliografii dorobku naukowego Uniwersytetu Łódzkiego w odcinkach rocznych. Dotychczas ukazały się następujące roczniki: *Bibliografia dorobku pracowników Uniwersytetu Łódzkiego 1981*⁹¹, opracowana przez Barbarę Włodarczyk⁹² oraz za rok 1982⁹³, 1983⁹⁴, 1984⁹⁵, opracowane przez Barbarę Włodarczyk i Irenę Terlecką⁹⁶. Od 1985 r. informacje o publikacjach pracowników naukowych UŁ są gromadzone i udostępniane w komputerowej bazie danych w systemie MAK⁹⁷. Bazę tworzą bibliotekarze Biblioteki Głównej i Bibliotek Zakładowych UŁ. Zastosowanie komputerowej bazy danych daje możliwość uzyskania natychmiastowej odpowiedzi na pytanie o dorobek piśmienniczy danej osoby, instytutu czy całego wydziału, podczas gdy proces opracowania tradycyjnej bibliografii w formie drukowanej jest bardzo pracochłonny i zazwyczaj informacje o publikacjach ukazują się z kilkuletnim opóźnieniem.

Uzupełnieniem podmiotowej bibliografii dorobku naukowego Uniwersytetu Łódzkiego jest bibliografia przedmiotowa rejestrująca piśmiennictwo

⁸⁶ *Uniwersytet Łódzki w pierwszym dziesięcioleciu 1945-1954. Materiały bibliograficzne*. Oprac. J. Racięcka, Wł. Skibińska, W. Świąćicka pod red. H. Więckowskiej. Wrocław 1955, Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi; 7.

⁸⁷ *Uniwersytet Łódzki w drugim dziesięcioleciu 1955-1964. Materiały bibliograficzne*. Oprac. H. Kacprzyk, J. Racięcka, H. Rosiecka pod red. H. Więckowskiej. Łódź 1966, Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, 8.

⁸⁸ *Materiały bibliograficzne pracowników Uniwersytetu Łódzkiego za lata 1965-1969*. Oprac. M. Budzichowska [i in.] pod red. B. Świderski. Łódź 1972, Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, 13.

⁸⁹ *Materiały bibliograficzne pracowników Uniwersytetu Łódzkiego za lata 1970-1974*. Oprac. B. Świderski [i in.]. Łódź 1980, Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, 21.

⁹⁰ *Uniwersytet Łódzki w latach 1975-1980. Materiały bibliograficzne pracowników*. T. 1, oprac. A. Hajduk [i in.]. Łódź 1986. T. 2, oprac. Helena Kacprzyk, Halina Rosiecka, Barbara Woracz. Łódź 1987. T. 3, oprac. M. Budzichowska [i in.]. Łódź 1987, Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, 28.

⁹¹ *Bibliografia dorobku pracowników Uniwersytetu Łódzkiego 1981*. Łódź 1984, Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, 24.

⁹² Barbara Włodarczyk – zatrudniona w Oddziale Informacji Naukowej BUŁ w latach 1974-2004, kierownik Sekcji Dokumentacji.

⁹³ Łódź 1985, Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, 25.

⁹⁴ Łódź 1987, Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, 29.

⁹⁵ Łódź 1990, Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, 34.

⁹⁶ Irena Terlecka – zatrudniona w Oddziale Informacji Naukowej BUŁ w latach 1982-1998, kierownik Sekcji Informacji.

⁹⁷ *Bibliografia dorobku naukowego pracowników UŁ* [online]. [dostęp 2.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.lib.uni.lodz.pl/makwww/?BM=1>.

o łódzkiej uczelni, w tym również o pracownikach UŁ. Praca ta ukazuje się pod tytułem: *Materiały do bibliografii o Uniwersytecie Łódzkim*. Dotychczas opublikowanych zostało 6 tomów obejmujących następujące odcinki chronologiczne:

1. Za lata 1945-1954⁹⁸.
2. Za lata 1955-1969⁹⁹.
3. Za lata 1970-1974¹⁰⁰.
4. Za lata 1975-1980¹⁰¹.
5. Za lata 1981-1985¹⁰².
6. Za lata 1986-1990¹⁰³.

Inicjatorką opracowania była Janina Racięcka¹⁰⁴, jej pracę kontynuowała Lucyna Wojtczak¹⁰⁵, a ostatnie dwa tomy zestawiała i opublikowała Jolanta Fontner.

Zebrane materiały obejmują działalność UŁ w szerokim zakresie. Prezentują artykuły dotyczące władz uczelni, jej pracowników, studentów i absolwentów, prowadzonych badań, działalności naukowej, dydaktycznej, politycznej, społecznej, a także materiały z konferencji, sesji i sympozjów naukowych. Materiały zbierano z prasy codziennej – regionalnej, miesięczników naukowych, wydawnictw książkowych. Całość zgromadzonego materiału podzielono na 12 działów.

Na zakończenie podkreślić należy, że dorobek bibliotekarzy BUŁ w zakresie bibliografii osobowych jest znaczący. Bardzo starannie pod względem edytorskim wydane zostały wymienione już wcześniej książkowe edycje bibliografii osobowych. Wszystkie bibliografie zostały opracowane profesjonalnie i zgodnie z obowiązującymi normami bibliograficznymi. W opracowaniach przeważają opisy prymarne, a tylko w wyjątkowych przypadkach – pochodne, wyróżnione gwiazdką. Poza rejestracyjnymi, stosowano też opisy adnotowane, czasem w części podmiotowej tworzone pozycje zbiorcze, aby w jednym opisie zebrać wszystkie przedruki tego samego dokumentu, wydane w całości lub we fragmentach przez różnych wydawców, pod różnymi tytułami (*Jan Paweł II. Bibliografia polska*).

Autorzy dążyli do kompletności w doborze materiałów. Realizując ten postulat, bibliografie osobowe wydane w BUŁ w latach 1946-2006 uwzględniają druki samoistne wydawniczo, utwory oraz fragmenty, samoistne i nie-

⁹⁸ *Uniwersytet Łódzki w pierwszym dziesięcioleciu...* s. 190-214.

⁹⁹ L. Wojtczak: *Materiały do bibliografii Uniwersytetu Łódzkiego: 1955-1969*. Łódź 1972, Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, 14.

¹⁰⁰ L. Wojtczak: *Materiały do bibliografii Uniwersytetu Łódzkiego: 1970-1974*. Łódź 1982, Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, 22.

¹⁰¹ L. Wojtczak: *Materiały do bibliografii Uniwersytetu Łódzkiego: 1975-1980*. Łódź 1988, Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, 30.

¹⁰² J. Fontner: *Materiały do bibliografii Uniwersytetu Łódzkiego: 1981-1985*. Łódź 1990, Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, 33.

¹⁰³ J. Fontner: *Materiały do bibliografii Uniwersytetu Łódzkiego: 1986-1990*. Łódź 1996, Wydawnictwa Bibliograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, 36.

¹⁰⁴ Janina Racięcka (1909-1987) – od 1949 r. zatrudniona w BUŁ, organizowała od podstaw biblioteki instytutowe i wydziałowe UŁ, kierowała Oddziałem Bibliotek Zakładowych.

¹⁰⁵ Lucyna Wojtczak – zatrudniona w BUŁ w latach 1956-1989, kierownik Biblioteki Instytutu Socjologii.

samoistne dodatki do czasopism, kalendarze, odbitki, nadbitki itp. Ze względu na formę piśmienniczą zestawiają prace naukowe, popularnonaukowe, encykliki, orędzia, listy apostolskie, dzieła epickie i liryczne, listy, dokumentację wystaw, utwory sceniczne, kompozycje muzyczne, piosenki oraz różnego typu recenzje. Rejestrują prace indywidualne, współautorskie, edytorskie, redakcyjne, przekłady prac innych autorów, homilie, przemówienia, wywiady i wypowiedzi. Poza dziełami opublikowanymi spotyka się prace przygotowane do druku, rękopisy, maszynopisy oraz archiwalia.

W bibliografiach osobowych, tak podmiotowych, jak i przedmiotowych, przeważa układ chronologiczny, a w obrębie roku – alfabetyczny, recenzje najczęściej podając na końcu każdego roku. Tylko w części podmiotowej monografii Stanisława Czernika zastosowano podział materiałów według form piśmienniczych, w *Bibliografii prac Jerzego Tyneckiego* – układ działowy.

Większość zestawień, zwłaszcza tych obszerniejszych, stanowiących wydawnictwa samoistne wydawniczo posiada wstępy, wykazy skrótów, spisy tytułów czasopism oraz różne indeksy, takie jak: autorski, osobowy, tytułowy, krzyżowy indeks rzeczowy: autorsko-przedmiotowy, zespołów wokalnych i instrumentalnych, wydawców i oznaczeń katalogowych, publikacji recenzowanych itp.

Obecnie w pracy biblioteczej coraz szerzej wykorzystuje się zautomatyzowane systemy informacyjno-wyszukiwawcze, udostępniając za ich pomocą bibliograficzne bazy danych, będące narzędziami informacji bibliotecznej (katalogi i katalogi centralne), bibliograficznej (bibliografia narodowa oraz bibliografie dziedzin i wydawnictw ciągłych), faktograficznej (informatory nauki i inne) bądź nawet tekstowej. W komputerowej sieci rozległej o zasięgu globalnym (Internecie), znalazły się stale rosnące zbiory informacji. Powstają jednak i zapewne dalej będą powstawać spisy bibliograficzne sporządzane metodami tradycyjnymi. Na postawienie takiej tezy pozwala przeprowadzona analiza bibliografii osobowych, opracowanych w ciągu ostatnich 60 lat w BUŁ, bo właśnie w ostatnim okresie powstały i nadal są opracowywane największe z nich, jak np. *Jan Paweł II. Bibliografia*. Takie jest bowiem zapotrzebowanie społeczne.

Fenomen *Bibliografii historii polskiej 1815-1914*. Analiza teoretyczna

Jeżeli przyjmiemy listopad 1917 r. za datę rozpoczynającą pracę nad *Bibliografią historii polskiej*, tzw. kontynuację Finkla, to już niedługo wybije stulecie prac i jest to bez wątpienia najdłużej trwające przedsięwzięcie bibliograficzne w historii naszej nauki. *Bibliografia polska* Estreicherów, jako bibliografia narodowa, jest dziełem innego rodzaju niż bibliografie wielkich działów wiedzy i zagadnień, i choć jej pierwszy tom ukazał się w 1870 r., a więc prawie 130 lat temu, i dalej trwa proces jej kończenia (część trzecia) i modyfikacja (reedycja wieku XIX), tak naprawdę to dzieło zyskało kształt finalny w 1939 r. Dzieło Ludwika Finkla *Bibliografia historii polskiej*, ukazywało się w latach 1891-1914, a chronologię przedmiotową autor ustalił na 1815 r., datę Kongresu Wiedeńskiego, która jednocześnie stała się terminem *post quem* dla jej następnej wielkiej kontynuacji. Długie rozciągnięcie czasowe edycji poszczególnych odcinków bibliografii sprawiło, że na bibliografii odcisnęły swe piętno zarówno te czynniki, które zachodziły w obiektywnie dokonujących się przemianach dziejów Polski, jak i na obrazującym je polu nauki uprawianej przez historyków. Zmienne losy Polski w latach 1917-2007, ściśle umocowane w nurcie historii powszechnej, znajdowały swoje odbicie w przyjmowanych zasadach metodologicznych nauki historycznej tego okresu. Te z kolei wpływały na takie, a nie inne produkty piarstwa historycznego, a więc na zasady narracji, jak i interpretacji źródła historycznego w dynamice rozwoju procesu historycznego. Umiejętne „czytanie” poszczególnych części bibliografii, ujmowanej jako suma i wypadkowa aktywności historyków polskich, daje bezcenne informacje natury historiograficznej, informacje wymiennie i wiarygodnie wskazujące na wszystkie niedoskonałości narracji historycznej, wynikające ze specyfiki samej dyscypliny¹.

¹ Przykładem analitycznej interpretacji zestawień bibliograficznych są analizy Karola Estreichera zamieszczane w *Bibliografii Polskiej XIX stulecia. Zeszyt dodatkowy*. Kraków 1873 s. V-VII dotyczące rozłożenia polskiego ruchu wydawniczego w latach 1871-1872, czy analiza Alodii Kaweckiej-Gryczowej dotycząca głównych ośrodków drukarstwa europejskiego ważnych dla Polski przełomu XV i XVI wieku, przedstawiona we wstępie do dzieła *Incunabula que in bibliothecis Poloniae asservantur*. Wrocław 1970, s. XXXVI-XLIII.

Świat historyków umocowany był zawsze w kontekście i przebiegu procesów dziejowych, które w dużej części wpływały na model narracji i interpretację zjawisk dziejowych. Wiąże się to nierozdzielnie z niemożnością oderwania się dziejopisa, jako podmiotu dziejowego, od aktywnego i emocjonalnego uczestnictwa w nim. Wynikiem takiego stanu rzeczy jest niemożność interpretacji faktów w pojęciach czystej prawdy i obiektywizmu naukowego, które pozostają bardziej kategoriami filozoficznymi, idealnym wzorcem niemożliwym do implementowania go w tok przyjętej interpretacji dziejów. Okres krytycznego podejścia do narracji historycznej, zapoczątkowany przez Leopolda Rankego i rozwijany przez jego następców trwa, a wymierna wypłacalność intelektualna historiografii krytycznej nadal prezentuje się niezadowolająco, a przynajmniej budzi zastrzeżenia.

Dobrym przykładem takiej patowej sytuacji jest analiza i interpretacja dramatu powstania warszawskiego przedstawiona w publikacjach Janusza Zawodnego i Jana Ciechanowskiego². Choć oparte na podobnych materiałach źródłowych, na podobnych doświadczeniach i napisane w podobnych warunkach politycznych (poza dyktaturą sowiecką), prezentują diametralnie różne konkluzje tego dramatycznego dla polskiej historii wydarzenia. Bibliografia, z właściwą swej specyfice obiektywnością, powinna lokować te pozycje w jednym miejscu i obok siebie, choć książka Janusza Zawodnego z przyczyn niepoprawności politycznej w czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wykazywana była w informatorach nie zawsze i nie wszędzie.

Kreatywna rola bibliografii wyraża się w byciu antytezą do funkcji czysto informującej. Bibliografia poprzez nieobecność rejestracji wskazuje te pola zagadnieniowe, które są mało lub w ogóle nie są infiltrowane przez aktywność naukową, choć ma to inny wymiar i skutek dla funkcjonowania nauk humanistycznych, a inny w przypadku dziedzin przyrodniczo-matematycznych. Zaniechanie informacyjne przez nieuwzględnienie pozycji bibliograficznej lub przez jej niewłaściwe zlokalizowanie w informatorze może prowadzić do skutków wprost katastrofalnych w życiu społeczności, co jednocześnie dowodzi słuszności tezy o tym, że bibliografia jest w jakimś stopniu refleksem otaczającej nas rzeczywistości³. A jej niedoskonałość może na tę rzeczywistość w sposób znaczący wpływać. Życie dostarcza wielu przykładów na poparcie tej tezy.

W 1896 r. we French University Medical School nie dopełniono bibliograficznego obowiązku zarejestrowania i zarchiwizowania jednej ze studenckich prac dyplomowych, którą każdy student obligatoryjnie był zobowiązany dostarczyć w przypadku ubiegania się o stopień naukowy. W pracy tej zamieszczona była procedura otrzymywania z opisem skuteczności działania preparatu, którego recepturę student podał, a który nazwano później penicyliną. Pominięcie bibliograficznego zapisu tej pracy w jedynej wówczas funkcjonującej (lata 1873-1893) abstraktowej bibliografii tej dziedziny – *Revue des Sciences, Medicales en France et l'Etrangers*, okazało się być brzemienne w skutkach. Przeoczenie dokonane przez

² J. K. Zawodny: *Nothing but Honour. The Story of Warsaw Uprising, 1944*. 4 ed. Stanford 1978; J. Ciechanowski: *The Warsaw Rising of 1944*. London 1974.

³ Ciekawe rozważania na ten temat przedstawia M.H. Sable w artykule: *Systematic Bibliography as the Reflection of Reality*. „International Library Review” 1981, R. 13, s. 17-24.

bibliografa i niezamieszczenie bibliograficznej notatki o tej pracy zadecydowało o tym, że pomiędzy 1897 a 1929 r., kiedy to Alexander Fleming ponownie wyważył otwarte już wcześniej drzwi, miliony ludzi na całym świecie zmarło na gruźlicę i inne choroby pochodzenia bakteryjnego. Zdumiewające jest, jak często pozornie niezależnie funkcjonujące od siebie zdarzenia w przestrzeni społecznej, w pewnych warunkach zbliżają się do siebie, nawet przecinają, doprowadzając do wielu ważnych następstw.

Banalne jest stwierdzenie, że postęp wiedzy nie odbywa się tylko wykładniczo, ale w bibliograficznym interwale zawsze jest ekscerptem, który nie zaczął się wczoraj i nie skończy się jutro, a brak ogniw w łańcuchu skutkuje nierytmicznym, skokowym rozwojem wiedzy. Przy takiej konstrukcji nakłady na poszczególne etapy rozwoju są niewspółmierne do efektów. Innymi słowy, zjawisko wartości naddanej dla bibliografii urasta do rangi pierwszoplanowej, centralnej, warunkującej nieustanny dialog wyszukiwawczy w jego najefektywniejszej formie⁴. Przeciagający się w czasie, często z przyczyn pryncypialnych (wierność dla założeń metodycznych autora bibliografii), wydruk kontynuacji Estreichera w redakcji J. Muszkowskiego skutkował zagładą całej zebranej bazy fiszkowej z powodu wybuchu II wojny światowej⁵. Perturbacje spowodowane konfliktem na linii redaktor odpowiedzialny, Kazimierz Maleczyński, a Zarząd PTH zakończyły fiaskiem reedycję *Bibliografii Finkla*.⁶

Przed podobnym niebezpieczeństwem stanęła redakcja *Bibliografii historii polskiej*, jako że wydanie części I Wstęp nastąpiło dopiero 22 lata po rozpoczęciu prac nad nią, a po wojnie czekała ona dalsze 9 lat, aby w 1954 r. mógł ukazać się tom wstępny. Burzliwe dzieje zgromadzonej bazy kartkowej *Bibliografii* w latach 1939-1945, mogłyby służyć za fabułę filmu sensoryjnego, jednocześnie są dowodem wielkiego męstwa i spontanicznego obywatelskiego obowiązku, jakim cechowało się pokolenie II Rzeczypospolitej. Pomimo bezprzykładnego poświęcenia i bohaterstwa ekipy pilotującej prace nad bibliografią, zwłaszcza w czasie trwania powstania warszawskiego, baza poniosła niepowetowane straty⁷. Cały wielki dział biograficzny, często oparty na unikatowych materiałach, uległ zagładzie, a człowiek, który był ideowym zapleczem przedsięwzięcia i jej *spiritus movens*, Marcelli Handelsman, został zamordowany w obozie Dora-Nordhausen. Handelsman, apologeta wielkości Joachima Lelewela, wybitny historyk, ekonomista, sprawny organizator polskiej nauki historycznej, pomimo że w tle bezustannie monitorował postępy prac nad kontynuacją Finkla, podtrzymywał ciągłość prac w chwilach mizerni finansowej, wynajdując nieodzowne fundusze, dzięki swym międzynarodowym koneksjom w Fundacji Rockefellera i ustalał sensowne ramy jej rozwoju w chwili prosperity. Był też zwolennikiem zintegrowanego, ponadnarodowego uprawiania historii

⁴ Spektakularnym przykładem ilustrującym profit płynący z nieustającego monitorowania informatora, przez kolejne generacje bibliografów jest słynna bibliografia Dahlmann-Waitza z jej już dziesięcioma wydaniem Dahlmann-Waitz: *Quellenkunde der deutschen Geschichte. Bibliographie der Quellen und der Literatur zur deutschen Geschichte*. 10 Aufl. Stuttgart, A. Hiersemann 1965.

⁵ A. Sitarska: *Jan Muszkowski jako bibliograf*. „Studia o Książce” 1973, T. 3, s. 231-235.

⁶ A. Nowak: *Złote lata bibliografii polskiej. Ludwik Finkel i jego dzieło*. Warszawa 2007, s. 145-157.

⁷ *Bibliografia historii Polskiej 1815-1914. Tom wstępny*. H. Bachulska [i in.]. Warszawa 1954.

Europy Wschodniej, co znalazło swoją realizację dopiero w przedsięwzięciu Instytutu Herdera i tworzeniu międzynarodowej bazy – Dokumentacja Bibliograficzna do historii Europy Środkowo-Wschodniej⁸.

Halina Bachulska, która była „Henrykiem Sawczyńskim” kontynuacji Finkla, utrzymywała z nim ściśle kontakty naukowe, a nawet występowała wspólnie w obronie Edwarda Maliszewskiego, twórcy bibliografii pamiętników polskich, jednej z najlepszych bibliografii polskich, jakie powstały w tym czasie⁹. Prestiż i charyzma, jakimi cieszył się Finkel w świecie historyków i bibliotekarzy, postrzegany jako mistrz przedsięwzięć ukończonych, zaciążyły na głównych założeniach metodycznych, które Handelsman i Bachulska przyjęli dla kontynuacji¹⁰. Zaakceptowane zostały główne zasady selekcji i doboru materiału, podział na źródła i opracowania, a także szeroko pojmowany zakres terminu historia. Nawet powszechnie stosowany wolontariat studencki do złudzenia przypominał etap wstępny prac studentów Uniwersytetu Lwowskiego z całym bagażem konsekwencji wynikającym z takiej organizacji pracy. Stary mistrz przekazał bezcenne wskazówki, jakie zgromadził przez lata zapasów z bibliografią, a dotyczące tworzenia zespołów pomocniczych, ciągów bibliograficznych, kartkowych zasobów, nieodzownych na wstępnym etapie prac nad wielkim przedsięwzięciem bibliograficznym rozciągniętym czasowo. A więc wszystkich tych czynności, których uciążliwość jest częściowo eliminowana przy tworzeniu komputerowej bazy każdego przedsięwzięcia. Jednakże wraz z upływem lat i lawinowym rozrostem zebranych opisów, stopniowej ewolucji i weryfikacji zaczęły ulegać podstawowe zasady metodyczne, które przejęto od Finkla. Dotyczyło to zwłaszcza zasad układu. Okazało się bowiem, że nie można mechanicznie przejmować i stosować rozwiązań metodycznych, choćby były one nawet autorstwa wybitnego znawcy przedmiotu i praktyka, ale funkcjonujących dla innej rzeczywistości historycznej.

Specyfika dzieł Polski epoki porozbiorowej, założenia metodyczne stosowane przez świat historyków w przyjętej narracji tego okresu zaczęły wymuszać na bibliografach wszystkie te zmiany, które okazały się nieodzowne w realizacji podstawowego celu, jaki stoi przed każdą bibliografią historyczną – maksymalnego poziomu kontroli bibliograficznej, wyrażającego się w osiągnięciu optymalnego poziomu dostępu do informacji w jak najpełniejszym wymiarze i jak najszybszym czasie. Kluczowym zagadnieniem, nie tylko o charakterze metodycznym, przed którym stanął najpierw Ludwik Finkel, następnie Marceli Handelsman i wreszcie Helena Madurowicz-Urbańska była finalna stratyfikacja zebranego zbioru bibliograficznego. Przekładało się to na zagadnienie o kapitalnym znaczeniu – podziału zebranych „adresów bibliograficznych” na źródła i opracowania, a w ich obszarze

⁸ Wielojęzyczny portal internetowy Instytutu Herdera dostępny jest w Internecie, wraz ze stale rozbudowaną bazą bibliograficzną także publikacji w języku polskim. Herder Institut Centrum Badań Historycznych nad Europą Środkowo-Wschodnią. [dostęp 5.12.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.herder-institute.de/index.php?lang=pl&level12=31>.

⁹ H. Bachulska: *Z powodu recenzji Al. Prustewicza z pracy śp. E. Maliszewskiego „Bibliografia Pamiętników Polskich”*, „Kwartalnik Historyczny” 1929, R. 43, s. 608-616.

¹⁰ Nawet tytuł jedynego wydanego przed wojną zeszytu był tożsamy z przyjętą przez Finkla nazwą – *Bibliografia historii polskiej*. Dopiero tom z 1954 r. nosił już obowiązujący obecnie tytuł – *Bibliografia historii Polski*.

podziałów głębszych. Każda z trzech wielkich bibliografii, a więc *Bibliografia historii polskiej* Ludwika Finkla, *Bibliografia historii Polski* Marceliego Handelsmana i selekcyjna *Bibliografia historii Polski* Heleny Madurowicz-Urbańskiej, rozwiązała ten problem odmiennie. Finkel pomimo wewnętrznych oporów podzielił zebrany materiał na źródła i opracowania, ale uzupełnił go dodatkowo o powtórny wykaz w układzie chronologii ich powstania, co spotkało się z niezwykle pozytywną reakcją świata naukowego¹¹.

Bibliografia XIX wieku w 1932 r. zrezygnowała z podziału na źródła i opracowania, choć nie do końca się to jej udało, a bibliografia selekcyjna powróciła do podziału finklowskiego. Oczywiście koncentrujemy się na tym tomie, którego chronologia przedmiotowa jest zawarta w przedziale czasowym od 1795 do 1918 r. Halina Bachulska, podstawowe źródło kompetentnej informacji dla bibliografii wieku XIX, referuje, że decyzja o zerwaniu z tradycją finklowską była wynikiem kilkutygodniowych, daremnych wysiłków kolegium redakcyjnego, podzielenia zebranych materiałów kartkowych według zasad ustalonych przez wielkiego poprzednika. Zacytuję za Bachulską: „Układ ten zgodnie z pierwotnym założeniem miał być jak najbardziej zbliżony do układu bibliografii Finkla. Napotkano z miejsca na nieprzewidywane trudności. Przez kilka tygodni pracowano z wyteżeniem po to, aby stwierdzić, że materiałów, odnoszących się do XIX i XX wieku, nie da się zastosować układu analogicznego do układu Finkla”¹². Ostatecznie narada rzeczoznawców z 25 lutego 1932 r. zatwierdziła wszystkie zmiany, które znalazły swoje finalne przełożenie w edytowanych tomach przedsięwzięcia. Trzeba oczywiście podkreślić, że konsensus uzyskano dzięki zgodnemu współdziałaniu ekspertów historyków, jak i bibliografów. Wystarczy wymienić tak znane postacie jak: gen. Marian Kukiel, Kazimierz Tyszkowski, Andrzej Wojtkowski, Aleksy Bachulski, Marcei Handelsman i inni. Dodatkowego naświetlenia wymaga przyczyna leżąca u podstaw takiej decyzji, bo fraza „napotkane nieprzewidywane trudności” jest jedynie stwierdzeniem, a nie wyjaśnieniem problemu.

Należy w tym miejscu zadać pytanie o znaczeniu kardynalnym, czy bibliografia jest, a jeżeli tak, to w jakim stopniu, odzwierciedleniem dziejów? A może jest ona jedynie refleksem zastanego stanu historiografii? Jest to słuszne pytanie, ale nie ma na nie jednoznacznej odpowiedzi. Na pewno bibliografia historyczna jest swoistego rodzaju debet i habet historiografii danego kraju, regionu czy przyjętego zakresu zagadnienia, a odpowiednio analizowana i interpretowana pozostaje po dziś dzień najbardziej miarodajnym źródłem informacji ogólnej o dokonaniach naukowych lub bądź, zaniechaniach historiograficznych świata naukowego¹³.

Paul Magocsi¹⁴ w ciekawym i nowatorskim ideowo artykule traktującym o organicznych związkach między nacjonalizmem a bibliografią wskazał na

¹¹ Patrz A. Nowak: op. cit., s. 131-145.

¹² H. Bachulska: *Bibliografia historii Polski, 1815-1914. Część I. Wstęp*. Warszawa 1939, s. 10.

¹³ A. Nowak: *Bibliografia historii Polski, jako źródło badań nad kształtowaniem świadomości historycznej społeczeństwa. Propozycje wykorzystania*. W: *Spoleczna funkcja historii a współczesność*. Praca zbior. pod red. Z. Mańkowskiego i J. Pomorskiego. Lublin 1985, s. 147-158.

¹⁴ P. R. Magocsi: *Nationalism and National Biography: Ivan E. Levyts'kyi and Nineteenth Century Galicia*. „Harvard Library Bulletin” 1980, R. 28, s. 81-82.

zjawisko trzystopniowego etapu budzenia się, utrwalania i kształtowania społeczności, w którym proces budowania zaplecza kulturowego odgrywał wielką, choć nie zawsze dostrzeganą rolę. Faza drugiego takiego procesu charakteryzowała się rozwojem elit narodowych, opartych na tradycji ideologii narodowej, rozkwitem infrastruktury kulturowej, do której w pierwszym rzędzie zalicza się towarzystwa naukowe (w szczególności literackie i historyczne). Do takiej infrastruktury kulturowej zaliczyć następnie trzeba muzea, archiwa, biblioteki i bibliografię – zwłaszcza bibliografię narodową, historyczną i literacką. Przyjmując ustalenia Magociego za przekonujące i wystarczająco uzasadnione trzeba z nich wysnuć wniosek, że bibliografia nie jest prostą pochodną i refleksem aktywności piśmienniczej, ale funkcjonuje szerzej i konkretniej, choć w sposób zakamuflowany w żywej tkance społecznej. Wystarczy prześledzić spontaniczną i szczerą reakcję inteligencji galicyjskiej na ukazywanie się poszczególnych tomów *Bibliografii* Finkla, będącej także ważnym składnikiem legitymacji polskiego środowiska inteligenckiego o przynależności kresów do przyszłej Rzeczypospolitej, a naukowej kontrakcji szczupłego środowiska ukraińskiego z Michałem Hruszewskim na czele, promującej równolegle ukazującą się bibliografię Iwana Lewickiego. Bibliografii promowanej onegdaj, jak i współcześnie, tak skutecznie, że niewielka objętościowo, w dużej części zapożyczona od Estreichera halijsko-ruska bibliografia została zauważona i wykazana przez specjalistów tej miary, co L.N. Malclès, Georg Schneider czy Olga Pinto¹⁵.

Poprawnie odczytywana historia bibliografii, zwłaszcza wieku XIX, daje tej tezie wystarczająco wiele dowodów. Ale problem dotyczy nie tylko ideowego zabarwienia bibliografii funkcjonującej w społecznościach, ale także umiejętnego, logicznego umocowania rozwiązań bardziej szczegółowych w konkretnych przypadkach – w naszym dotyczącym *Bibliografii historii Polski XIX wieku*. I znów powraca pytanie, co legło u podstaw przyjęcia różnych rozwiązań dotyczących bibliograficznego podziału „zdjęć bibliograficznych” w bibliografiach, których chronologia przedmiotowa jest podobna? Proste wyjaśnienie, że jedna bibliografia jest selekcyjna, a druga dąży do kompletności nie do końca wyjaśnia podjęte decyzje.

Zarówno bibliografia wieku XIX realizowana już po II wojnie światowej, jak i selekcyjna bibliografia historyczna uległy silnemu ciśnieniu ideologicznemu nowej marksistowskiej rzeczywistości, wymuszającej na zespołach redakcyjnych rozwiązania nie zawsze współgrające z zasadami metodyki bibliograficznej. W dużej mierze dotyczyło to zasad selekcji, jak i przyjętego układu, w którym przykładowo metodologia marksistowska, czy marksistowskie źródłoznawstwo musiały znaleźć swoje miejsce nawet wtedy, jeżeli brakowało konkretnych opisów. Redaktorzy dokonywali niebywałych „ekwilibrystyk dialektycznych” w obronie racji naukowych i logicznych bibliografii, czego dowodem są niniejsze słowa Stefana Kieniewicz: „Dzisiejsza historiografia, rozwija się na nowych podstawach metodologii marksistowskiej, korzysta z materiału zebranego przez jej bur-

¹⁵ Miarodajny i kompetentny opis „halijsko-ruskiej” bibliografii Lewickiego prezentuje współczesny mu Emil Kalitowski w świetnej i obiektywnie przedstawionej recenzji, zamieszczonej w „Kwartalniku Historycznym” 1892, R. 6, s. 139-141.

żuazyjnych poprzedników i antagonistów, zarazem jednak stara się wskazać ich fałszywą podstawę ideologiczną i klasowe uwarunkowanie ich błędów” i dalej sprytnie wywodzi: „...na to, aby móc korzystać z burżuazyjnego dorobku i na to, aby zwalczać błędy historiografii tego okresu należy ją studiować, tym się tłumaczy uwzględnienie w niniejszym wydawnictwie pozycji dotyczących jej rozwoju”¹⁶. Zachowana korespondencja Haliny Bachulskiej z Żanną Kormanową wskazuje, że poziom nacisku ideologicznego na redakcję osiągnął wysoki poziom „perswazji”¹⁷.

Analizując dynamikę życia społeczności polskiej, a więc społeczności z całym narodowościovym i kulturowym różnicowaniem, pozostającej bez instytucji państwa, możemy stwierdzić, że jej piśmiennicze przejawy były uzależnione od miejsca (zaboru, emigracji) i czasu (okresy powstaniowe i po). Przy czym sytuacja istnienia narodu bez państwa obligowała całą warstwę inteligencji piśmienniczej do zachowań pozostających w ścisłej i nierozzerwanej działalności z walką o reaktywowanie „zamordowanej ojczyzny”. Osób całkowicie indyferentnych politycznie nie było zbyt wiele, a aktywność całej reszty realizowała się w formie i ramach wymuszonych przez czas i miejsce ich działalności. W przeciwieństwie do czasów minionych historia, rozumiana jako dzieje dokonywała się w ogniu zdarzeń opisywanych przez jej protagonistów, przy czym forma i metody były proporcjonalne do warunków, w jakich przyszło im działać. Ze względu na czas, w jakim się znaleźli, skala zjawiska i wielość podmiotów aktywnych była proporcjonalnie duża i porównywalna tylko do okresów przełomowych, których niestety było aż nazbyt wiele w naszej historii. Dystans pomiędzy tym, co historiografia może uznać za źródło, a podmiotem je tworzącym prawie nie istniał, co powodowało, że baza źródłowa dla historyka była odmienna i bardziej zróżnicowana w porównaniu z czasami bardziej odległymi. Ulokowana ona jest też w innych miejscach ekspresji piśmienniczej nawet w tych przypadkach, które uznane mogą być przez nam współczesnych za mało istotne lub mało przydatne. Odstęp czasowy pomiędzy tym, co klasyfikujemy jako źródło, a podmiotem je tworzącym, zmniejszył się dramatycznie do minimum w czasie, ale także w przestrzeni życia społecznego, co spostrzegli historycy. Pociągnęło to za sobą reakcję bibliografów. Wymusiło to odejście od ustalonych już zasad metodycznych, adekwatnych do minionego okresu historycznego, i zobligowało do radykalnych zmian w przyjmowanych zasadach selekcji i klasyfikacji zebranego materiału. Wydaje się, że przy takiej interpretacji zachowanej spuścizny piśmienniczej podział na *Źródła* i *Opracowania* był trudny do logicznej realizacji i spowodował redakcję do jego modyfikacji. To, co było logicznym następstwem specyfiki pojęcia źródła u Finkla i zaowocowało przyjętymi zasadami podziału, w zmienionej rzeczywistości historycznej odmiennego okresu dziejowego domagało się koncepcyjnej i metodycznej modyfikacji. Skutkowało to przyjęciem przez redakcję tomu III *Bibliografii historii Polski XIX i XX wieku* założenia, że wśród czasopism wykazywane będą także i jed-

¹⁶ *Bibliografia historii Polski 1815-1914*. Tom wstępny. Oprac. H. Bachulska [i in.]. Warszawa 1954, s. V.

¹⁷ Tzw. Archiwum Chojnickiego, materiały prywatne przechowywane swego czasu przez Władysława Chojnickiego, zawierają wystarczająco dużo danych na ten temat.

nodniówki, zwłaszcza w zaborze rosyjskim, co znajduje swoje logiczne uzasadnienie w konfrontacji z procesem dziejowym. Ponieważ większość czasopism jako wynik represji powojennych zostało zawieszonych lub ograniczonych, ich funkcję komunikacyjną ze społeczeństwem w dużej mierze przejęły jednodniówki¹⁸.

Innymi słowy, w ogromnej mierze literatura tego okresu, bardziej publicystyczna niż naukowa, staje się nasycona treściami *stricte* naukowymi, chętnie jest „odwiedzana” przez uznane autorytety publiczne i to nie zawsze ze względu na finanse. Procent rozproszenia poważnych tekstów naukowych w jednodniówkach, gazetach i wydawnictwach nowo powstających jest tak znaczny, że musi znaleźć to odzwierciedlenie w informatorach i bibliografiach. Proces ten jest tak dynamiczny w swojej masie, że przesunięcie chronologii wydawniczej nawet o rok, powoduje niezmierne powiększenie bazy materiałowej i dowodnie pokazuje objętościowe rozrastanie się poszczególnych tomów bibliografii wieku XIX. I tak tom I ukazał się w jednej części, a już część trzecia tomu II rozrosła się do czterech woluminów.

Bibliografia wieku XIX jest prowadzona przez redakcję, która ze względów czasowych nie może mieć personalnej łączności z ekipą startową H. Bachulskiej i M. Handelsmana. Ogniwami pośrednimi, łączącymi je z obecną ekipą, były niewątpliwie m.in. takie osoby jak St. Płoski, czy Wł. Chojnacki, których status i wieloletnie doświadczenie bibliograficzne gwarantowały wysoką jakość merytoryczną i sprawność informacyjną poszczególnych części i organiczną spójność ze światem historii. Przedłużający się okres edycji poszczególnych tomów bibliografii, oprócz wszystkich negatywnych aspektów z tego faktu wynikających, miał też pozytywne następstwa. Pomimo że zmieniająca się redakcja potrafiła uniknąć nadmiernego ideologizowania przyjętych zasad metodycznych, to dopiero po transformacji ustrojowej bibliografia mogła wrócić na tory „normalności metodycznej”.

Trudno przewidzieć, jaki będzie los następnych tomów, choć rzetelność i kompetencja, z jakimi został wydany tom I części trzeciej, zasługuje na uznanie. Ale jaka będzie dalsza, przyszłość odległego ukończenia całości trudno wyrokować. W dobie postępującego cyfrowego melanżu, warto pomyśleć o pożytkach wartości naddanej i bardziej efektywnym dialogu wyszukiwawczym, jaki nowe technologie mogą oferować bibliografii i kształtować jej rolę w rzeczywistości nowej estetyki informacyjnej¹⁹.

¹⁸ *Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*. Tom III: 1865-1918. Wolumin I. Zebrał i opracował zespół Zakładu Bibliografii Retrospektywnej XIX i XX wieku pod kierunkiem S. Sokołowskiej. Warszawa 2000, s. IX.

¹⁹ Termin ten został zapożyczony z publikacji L. Manovicha: *Język nowych mediów*. Warszawa 2006.

Bibliografia historii polskiej – problemy warsztatu bieżącej bibliografii specjalnej

Bieżąca bibliografia historyczna w Polsce liczy już ponad 100 lat. Po raz pierwszy ukazała się w 1902 r. w publikowanym we Lwowie „Kwartalniku Historycznym” i rejestrowała piśmiennictwo za 1901 r. Przez cały okres międzywojenny drukowano corocznie spis prac historycznych, najpierw na łamach „Kwartalnika Historycznego”, a później w formie broszurowych dodatków do tego pisma. Po II wojnie światowej prace nad bieżącą bibliografią historyczną zostały wznowione przez Polskie Towarzystwo Historyczne. Jako pierwszy ukazał się rocznik za 1948 r. (w 1954 r.). Polskie Towarzystwo Historyczne wydało jeszcze tylko jeden tom bibliografii – za 1949 r. (w 1954 r.). Od 1953 r. prace nad przygotowaniem bibliografii przejął utworzony wówczas Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, a dokładniej jego krakowska placówka, która w ciągu swego istnienia kilkakrotnie zmieniała swoją nazwę. Obecnie jest to Pracownia Bibliografii Bieżącej¹. O ile instytucja patronująca wydawaniu bibliografii pozostaje do dziś ta sama, to zmieniali się redaktorzy i zespół jej autorów. Do rocznika obejmującego piśmiennictwo za 1967 r. redaktorem był Jan Baumgart, który również opracował całą koncepcję bieżącej bibliografii historycznej². Roczniki obejmujące piśmiennictwo za lata 1968-1997 redagował Wiesław Bieńkowski. Od rocznika za 1998 r. bibliografia ukazuje się pod moim kierownictwem. Zmiany następowały też w zespole autorów. Ulegał on w miarę upływu lat powiększeniu. Obecnie liczy pięć osób (piąta osoba dołączyła do zespołu dopiero w styczniu 2000 r.). Do zadań zespołu autorów należy sporządzanie z autopsji opisów artykułów z czasopism na podstawie przydzielonej każdej osobie puli tytułów czasopism polskich i zagranicznych,

¹ Dziejów *Bibliografii historii polskiej* dotyczyły m.in. artykuły autorów i redaktorów bibliografii: W. Bieńkowski: *Bieżąca bibliografia historyczna w Polsce (przeszłość, dzień dzisiejszy, perspektywy)*. W: *Książka i prasa w systemie komunikacji społecznej. Przeszłość, dzień dzisiejszy, perspektywy*. Pod red. M. Judy. Lublin 2002, s. 27-32; W. Frazik [i in.]: *Problemy warsztatu bieżącej „Bibliografii historii polskiej”*. W: *Czwarta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*. Warszawa 7-8 czerwca 1995. Warszawa 1996, s. 235-242.

² J. Baumgart: *Polska bibliografia historyczna*. „Przegląd Historyczny” 1948, T. 38, s. 237-254.

a także przeglądanie pod kątem potrzeb bibliografii „Przewodnika Bibliograficznego”. Każdy z autorów opracowuje również przydzieloną mu część bibliografii: klasyfikuje opisy, uzupełnia je adnotacjami, spisami treści prac zbiorowych, indeksuje i wykonuje korektę. Całość jest komisyjnie czytana i sprawdzana pod kątem prawidłowości zaklasyfikowania opisów do poszczególnych działów. Następnie bibliografia oddawana jest do recenzji wydawniczej, którą obecnie wykonuje osoba spoza grona pracowników Instytutu Historii. Po sprawdzeniu zasadności uwag recenzenta i ostatecznej selekcji, opracowywany jest indeks i bibliografia kierowana jest do druku. Cały ten cykl trwa około półtora roku. Od rocznika za 1990 r. bibliografia opracowywana jest za pomocą komputerów w programie Micro ISIS, co znacznie skróciło proces przygotowania i przyczyniło się do regularnego jej publikowania.

W przypadku bibliografii specjalnych dziedzinowych naczelnym kryterium doboru jest oczywiście tematyka, ale może nim być również język i terytorium. O zakwalifikowaniu pozycji do „Bibliografii historii polskiej” decyduje tematyka. Natomiast zasięg terytorialny i językowy jest nieograniczony. Wśród największych europejskich bibliografii historycznych jest to najczęściej spotykany model. Wyjątkiem jest austriacka bibliografia – *Österreichische Historische Bibliographie*, która nie uwzględnia prac dotyczących historii Austrii wydanych poza jej granicami. *Bibliografia historii polskiej* – wbrew tytułowi – rejestruje jedynie część polskiej historiografii. Poza jej zakresem pozostają prace polskich historyków dotyczące historii powszechnej. Z tej dziedziny uwzględniana jest jedynie niewielka liczba publikacji. Są to przede wszystkim syntezy historii różnych państw oraz wybrane prace dotyczące historii państw sąsiednich, a ściślej ich historycznych relacji z Polską.

Bibliografia historii polskiej rejestruje artykuły z czasopism, które opisywane są z autopsji oraz książki, których opisy w większości pochodzą z „Przewodnika Bibliograficznego”³. Część druków zwartych opisujemy z autopsji na podstawie egzemplarzy napływających do naszej instytucyjnej biblioteki. Choć „Przewodnik Bibliograficzny” jest głównym źródłem informacji o książkach historycznych wydanych w Polsce, to jednak wobec opóźnionej niekiedy ich rejestracji korzystamy także z innych źródeł, jak recenzje, przeglądy nowości zamieszczane w czasopismach historycznych, tematyczne bibliografie, katalogi wydawnicze, bezpośrednie poszukiwania w księgarniach.

Liczba rejestrowanych artykułów i książek była w ostatnio wydanych pięciu rocznikach *Bibliografii historii polskiej* porównywalna, z lekką przewagą artykułów (1-2%). W porównaniu z rocznikami z początku lat dziewięćdziesiątych proporcje te uległy pewnej zmianie. Znaczniejszą przewagę, sięgającą powyżej 10% (a w tomie za 1991 r. nawet 22,5%) miały wówczas artykuły z czasopism. W kolejnych rocznikach udział artykułów się zmniejszał. Jest to zapewne wynikiem zwiększonej produkcji książek historycznych, publikowanych przez nowo powstałe szkoły wyższe w mniejszych miejscowościach (wydają one także wiele prac zbiorowych) oraz inne nowe instytucje, jak np. Instytut Pamięci Narodowej, którego wszystkie terenowe

³ A. Matczuk: *Bibliografia specjalna dziedzin a bibliografia narodowa*. W: *Piąta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*, Warszawa 11-13 czerwca 2003. *Referaty i dyskusja*. Warszawa 2004, s. 198-199.

oddziały prowadzą obecnie własną działalność wydawniczą. Książki historyczne publikowane są również przez niewielkie, prowincjonalne wydawnictwa czy wręcz nakładem autorów (te ostatnie to głównie pamiętniki o różnym niestety poziomie merytorycznym). Znacznie więcej uwzględniamy też obecnie książek wydanych na Zachodzie Europy, zwłaszcza w Niemczech, dzięki współpracy z Instytutem Herdera w Marburgu.

Opisy, zarówno artykułów jak i książek, są uzupełniane w razie potrzeby adnotacjami. Objaśniają one niejasny tytuł, precyzują zasięg chronologiczny rejestrowanej pracy. W przypadku pamiętników, których autorzy nie określili w tytule czego i jakiego okresu ich wspomnienia dotyczą, adnotacje są obszerniejsze. Podaje się w nich kim był autor, w jakich żył latach i jakich sfer działalności dotyczy jego pamiętnik. Opisy biografii każdorazowo, jeśli nie jest to podane w tytule, uzupełniane są o daty życia ich bohaterów. Najwięcej problemów z opracowaniem przysparzają pamiętniki. Sporządzenie adnotacji treściowej i sklasyfikowanie ich do odpowiedniego działu chronologicznego wymaga niekiedy dogłębnego zapoznania się z ich treścią. Hasła przedmiotowe z „Przewodnika Bibliograficznego” są tu zazwyczaj mało przydatne, ponieważ są zbyt ogólnikowe i stosują periodyzację inną od tej, która obowiązuje w *Bibliografii historii polskiej*. W adnotacjach do prac zbiorowych wyszczególnia się ich treść, a od rocznika za 1996 r., także strony, na których znajdują się składające się na nie artykuły. Nie zawsze uwzględniana jest pełna treść. Wymienia się tylko artykuły o tematyce historycznej i dotyczące polskiej historii.

W ostatnich latach można zaobserwować duży wzrost publikacji z zakresu polskiej historii. Od rocznika za rok 1995, kiedy to *Bibliografia historii polskiej* po raz pierwszy przekroczyła 8000 pozycji, kolejne roczniki utrzymują się już na tym poziomie. Tom za 2000 r. był najobszerniejszy z dotychczas wydanych – liczył 8580 pozycji. Stawia to *Bibliografię historii polskiej* w rzędzie najobszerniejszych bieżących bibliografii historycznych w Europie. Obecnie więcej pozycji rejestruje jedynie niemiecka bibliografia *Jahresberichte für deutsche Geschichte*, której ostatnio wydany tom za 2006 r. przekroczył 24 tys. pozycji. Przyjęła ona jednak inną metodę niż *Bibliografia historii polskiej*. Traktuje każdy artykuł z prac zbiorowych jako odrębną pozycję, a dodatkowo zamieszcza jeszcze opis całej pracy zbiorowej, podczas gdy w *Bibliografii historii polskiej* prace zbiorowe rejestrowane są jako jedna pozycja, z podaniem ich treści, na którą składa się niekiedy kilkadziesiąt artykułów. Również jako jedna pozycja traktowane są materiały z konferencji drukowane w czasopiśmie i opatrzone tytułem zbiorczym.

W każdym roczniku bibliografii pojawiają się nowe czasopisma historyczne, głównie regionalne oraz publikowane przez liczne prywatne uczelnie. W ostatnich pięciu wydanych rocznikach odnotowaliśmy od 8 do 18 nowych tytułów. Najwięcej pojawiło się ich w tomie za 1993 r. – 22 tytuły. Różny jest los tych czasopism. Część z nich nie jest kontynuowana, inne ukazują się regularnie i artykuły z nich systematycznie zamieszczane są w bibliografii. Informacje o nowych czasopiśmiech uzyskujemy przede wszystkim na podstawie „Bibliografii Wydawnictw Ciągłych Nowych, Zawieszonych i Zmieniających Tytuł”. W ich doborze kierujemy się nie tylko indeksem przedmiotowym do tej bibliografii, ponieważ interesujące

nas artykuły mogą się znaleźć również w czasopismach sklasyfikowanych pod innymi niż tylko „historia” hasłami, np. z zakresu archiwistyki, sztuki, literatury, czasopismach regionalnych, publikowanych przez lokalne towarzystwa naukowe. Prace historyczne drukowane są niejednokrotnie w czasopismach czy zeszytach naukowych uczelni, zwłaszcza prywatnych, których nazwa zupełnie nie sugeruje związków z historią, a nawet z humanistyką. Do końca 2004 r., gdy ukazywała się drukiem „Bibliografia Zawartości Czasopism”, takie artykuły wyszukiwane były za jej pomocą, podczas systematycznego przeglądania działu „Historia Polski”. Artykuły zamieszczane w tym dziale były też sygnałem o ukazaniu się nowych czasopism, które warto włączyć do kartoteki pism rozpisywanych z autopsji. W bazie artykułów z czasopism polskich Biblioteki Narodowej takie wyszukiwanie jest zbyt czasochłonne, bo wymaga stosowania wielu haseł przedmiotowych. Szkoda, że rezygnując z formy drukowanej BZCz nie zastosowano jednocześnie możliwości wyszukiwania według klasyfikacji działowej, tak jak to jest np. w austriackiej bibliografii narodowej – *Österreichische Bibliographie*, gdzie kierując się spisem treści danego rocznika można przeglądać pozycje uwzględnione w określonym dziale.

Wzrost liczby prac historycznych zmusza do większej niż dotychczas selekcji materiału. Selekcja ta dotyczy zarówno uwzględnianych tytułów czasopism, jak i artykułów z nich. Jeśli chodzi o dobór czasopism, zrezygnowaliśmy już zupełnie z uwzględniania tygodników, a miesięczniki zostały ograniczone do jednego tytułu, wąsko specjalistycznego czasopisma. Selekcja artykułów z czasopism dotyczy przede wszystkim pozycji z pogranicza historii, np. historii literatury, sztuki, architektury itp. Z tych dziedzin staramy się uwzględniać tylko najważniejsze prace, odrzucając drobne przyczynki. W przypadku prac z zakresu historii, selekcja jest znacznie łagodniejsza. Rejestrujemy w tym przypadku także wybrane prace popularnonaukowe, które mogą być przydatne nauczycielom historii, czy studentom.

Sporo kłopotów przysparza nieterminowe docieranie czasopism do bibliotek. Dotyczy to zwłaszcza czasopism regionalnych. Niektóre z nich trafiają do Biblioteki Jagiellońskiej, w oparciu o której zbiory głównie pracujemy, ze sporym opóźnieniem, bądź też Biblioteka otrzymuje niekompletne roczniki. Nie wszystkie bowiem redakcje czasopism respektują prawo o egzemplarzu obowiązkowym. Ale z drugiej strony należy również wspomnieć o pozytywnym zjawisku związanym z pozyskiwaniem materiałów do naszej bibliografii. Coraz więcej autorów prac historycznych przysyła nam opisy swoich publikacji, bądź same książki czy nadbitki artykułów z prośbą o zarejestrowanie ich w *Bibliografii historii polskiej*. Szczególnie jest to cenne w przypadku prac publikowanych w trudno dostępnych czasopismach zagranicznych czy regionalnych lub w przypadku książek niskonakładowych, wydawanych często nakładem samych autorów. Systematycznie otrzymujemy publikacje kilku instytucji naukowych, np. Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, Archiwum Państwowego w Krakowie, Muzeum w Chorzowie, czy Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie. Skutecznym sposobem na pozyskiwanie publikacji regionalnych: czasopism czy prac zbiorowych, których treść powinniśmy uwzględnić w bibliografii, a wydawanych przez lokalne oficyny, czy

urzędy jest po prostu telefonowanie z prośbą o ich nieodpłatne przysyłanie. Do tej pory nie spotkalismy się jeszcze z odmową, a zobowiązania są zazwyczaj realizowane.

Wspomniane opóźnienia w docieraniu do zbiorów bibliotecznych czasopism sprawiają, że określony w tytule kolejnych roczników „Bibliografii historii polskiej” zasięg chronologiczny nie jest do końca zgodny z ich zawartością. Jest to zresztą cechą wielu bieżących bibliografii⁴. Oprócz materiałów z bieżącego roku uwzględniane są także opisy prac starszych, do których udało się dotrzeć z opóźnieniem. W przypadku książek, których opisy są pozyskiwane głównie na podstawie „Przewodnika Bibliograficznego”, opóźnienia w rejestracji są zazwyczaj takie jak w „Przewodniku”, czyli sięgają do dwóch lat wstecz. Cezura ta nie jest jednak rygorystycznie przestrzegana⁵. Do bieżących roczników włączamy też ważniejsze starsze publikacje, wyłonione na podstawie numerów „Przewodnika Bibliograficznego”, oznaczonych literą „a”, uwzględniających opisy książek docierających do zbiorów Biblioteki Narodowej z opóźnieniem sięgającym więcej niż dwa lata. Takie publikacje są jednak najczęściej rejestrowane w przypadku prac recenzowanych. Są to nawet pozycje wydane przed kilku laty, pod warunkiem, że ich recenzje pochodzą z bieżących czasopism. Liczba opisów książek, które zostały powtórzone w bibliografii ze względu na ich recenzję, utrzymuje się od tomu za 1990 r. na poziomie 7,5-11,5%.

Układ *Bibliografii historii polskiej* od wielu już lat pozostaje niezmienny. Bibliografia dzieli się na trzy główne części: A. Dział ogólny, B. Nauki pomocnicze historii, C. Część chronologiczna. O ile w ciągu lat ukazywania się bibliografii uproszczeniu ulegał układ części chronologicznej, to dwie pierwsze części zostały znacznie rozbudowane w stosunku do pierwotnego ich modelu. Dotyczy to zwłaszcza części rejestrującej nauki pomocnicze historii. Ostatniej większej korekty układu bibliografii dokonano w tomie za 1985 r.⁶ W roczniku za 1993 r. w części chronologicznej został zamknięty okres PRL i stworzony nowy poddział obejmujący okres po 1989 r. Od tego czasu wprowadziliśmy jedynie kilka nowych poddziałów w już istniejących działach. Ostatnia korekta została dokonana w tomie za 2004 r. Utworzony został nowy dział w części obejmującej historię poszczególnych zagadnień – historia mentalności. Myślimy też o wprowadzeniu od następnego rocznika działu obejmującego dzieje mniejszości narodowych, występujących na terenie Polski. Staramy się nie dokonywać zmian w układzie bibliografii bez wyraźnej potrzeby, aby nie utrudniać użytkownikom korzystania z niej. Ponieważ bibliografia odzwierciedla stan polskiej historiografii, wszelkie tego typu zmiany są podyktowane zwiększonym pojawianiem się prac o określonej problematyce, niemieszczącej się w dotychczasowym schemacie.

Rozkład materiału w poszczególnych częściach bibliografii utrzymuje się począwszy od tomu za 1990 r. na podobnym poziomie. Najobszerniejsza

⁴ M. Przybyśz: *Polska bieżąca bibliografia bibliografii i nauki o książce*. „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2002, z. 2, s. 77.

⁵ Rygorystycznie tę kwestię traktuje np. niemiecka „Historische Bibliographie”, która uwzględnia w bieżących rocznikach tylko publikacje z dwóch ostatnich lat.

⁶ W. Frazik [i in.]: tamże, s. 236-237.

jest część C – Chronologiczna, w której opisy stanowiły ok. 75-78% wszystkich zarejestrowanych w bibliografii. Część A – Ogólna to 11,5-13,5%. Podobna liczba opisów tworzyła część B – Nauki pomocnicze historii – 10,5-11,5%. Od momentu utworzenia nowego poddziału obejmującego okres historii najnowszej po 1989 r. można zaobserwować systematyczny wzrost kwalifikowanych do niego publikacji: od 88 w tomie za 1993 r. do 168 w ostatnio wydanym roczniku za 2005 r.

Przy założeniu, że daną pozycję klasyfikuje się tylko raz, pojawiają się oczywiście problemy z zakwalifikowaniem tych z pogranicza wielu dziedzin, czy dotyczących różnych okresów chronologicznych. Najbardziej kłopotliwe do zaklasyfikowania bywają księgi pamiątkowe oraz wydawane przez różne gremia prace zbiorowe. Oba typy publikacji zawierają często artykuły dotyczące różnorodnych zagadnień i okresów historycznych. Dlatego w *Bibliografii historii polskiej* stosuje się odsyłacze numerowe, zamieszczane na początku poszczególnych działów.

Problemy związane z klasyfikacją pozycji bibliograficznych czy selekcją, którą wymuszają także wysokie koszty wydania bibliografii drukiem, znikają w dużej mierze przy tworzeniu jej w postaci elektronicznej bazy danych. Wyszukiwanie jest wówczas możliwe według różnych kluczy, a selekcja może ewentualnie dotyczyć merytorycznej wartości rejestrowanych prac. Wbrew przewidywaniom możliwości udostępniania bibliografii w Internecie oraz wydawania ich na płytach CD, nie spowodowały – przynajmniej w przypadku bibliografii historycznych – zaprzestania ich jednoczesnego publikowania drukiem. Decydują tu zapewne inne możliwości wyszukiwania w bibliografiach na różnych nośnikach. Również w przypadku *Bibliografii historii polskiej* nie przewiduje się na razie zaprzestania druku, choć rozpoczęły się przygotowywania do udostępniania w Internecie bazy za lata 1990-2005, to jest od początku jej opracowywania za pomocą komputerów do ostatnio wydanego drukiem rocznika, która liczy obecnie ok. 125 tys. rekordów.

Duża liczba ukazujących się obecnie prac historycznych: opracowań monograficznych, czasopism, prac zbiorowych, przy założeniu rejestrowania publikacji dotyczących historii danego kraju, bez względu na miejsce ich wydania oraz język, w jakim zostały ogłoszone, uniemożliwia oczywiście kompletną rejestrację, nawet jeśli dysponuje się odpowiednimi środkami technicznymi i finansowymi. Dlatego też wśród zespołów przygotowujących bieżące bibliografie historyczne w Europie pojawiły się różne propozycje współpracy. W 1994 r. Instytut Herdera rozpoczął przygotowania do tworzenia bibliograficznej bazy historii Europy Środkowo-Wschodniej⁷. Jest ona obecnie opracowywana przy współpracy zespołów tworzących bieżące bibliografie historyczne w kilku krajach europejskich:

⁷ A. Gruca: *Bibliograficzna baza danych do historii Europy Środkowo-Wschodniej*. W: *Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej*. Pod red. M. Kocójowej. Kraków 2004, s. 207-209; N. Kersken: *Perspektiven einer Verbund-Literaturdatenbank zur Geschichte Ostmitteleuropas*. W: *Bibliographien zur Geschichte Ostmitteleuropa*. Marburg 1997, s. 85-95; N. Kersken: *Landesgeschichtliche Bibliographien im östlichen Mitteleuropa. Jahresbibliographien und integrierte Literaturdatenbank zur Geschichte Ostmitteleuropas*. „Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie” 2006, Sonderband 90, s. 109-128.

Niemczech, Polsce, Czechach, Litwie, Węgrzech i dostępna na stronie domowej Instytutu Herdera. Zespoły te posyłają do Marburga opisy bibliograficzne gromadzone dla potrzeb swoich bibliografii, sklasyfikowane zgodnie z wymogami Instytutu Herdera. W zamian za to otrzymują pozycje dotyczące historii ich krajów wydane w Niemczech i w innych krajach Europy Zachodniej lub opublikowane w tamtejszych czasopismach. Materiał ten wzbogaca bibliografię poszczególnych krajów. Zespół *Bibliografii historii polskiej* oficjalnie przystąpił do współpracy w 2002 r. Otrzymujemy z Marburga rocznie ok. 1500 opisów książek i artykułów tematycznie związanych z Polską. Po selekcji są one wprowadzane do kolejnych roczników bibliografii. Selekcja jest w tym przypadku konieczna, ponieważ w bazie historii Europy Środkowo-Wschodniej obowiązują odmienne zasady doboru materiału niż w *Bibliografii historii polskiej*. Uwzględnia ona np. publicystykę dotyczącą współczesnych zagadnień politycznych, społecznych czy gospodarczych, którą w *Bibliografia historii polskiej* rejestruje się w nieznacznym tylko zakresie. Nie uwzględniamy też np. przewodników turystycznych, które z kolei rejestruje baza marburska. Korzyścią ze współpracy z Instytutem Herdera jest również zwolnienie nas z przeglądania niemieckich i zachodnioeuropejskich czasopism, które docierają do polskich bibliotek z opóźnieniem i nierzadko nie w komplecie.

W przypadku marburskiej bazy współpraca polega na wspólnym jej tworzeniu i czerpaniu później z niej informacji, zgodnie z potrzebami bibliografii historycznych poszczególnych państw. Jeszcze inne propozycje współpracy pojawiły się na konferencji przedstawicieli bieżących europejskich bibliografii historycznych, która odbyła się w dniach 27-28 września 2007 r. w Berlinie z inicjatywy redakcji „Jahresberichte für deutsche Geschichte”. Wzięli w niej udział bibliografowie z Niemiec, Austrii, Czech, Francji, Irlandii, Holandii, Polski, Szwajcarii, Wielkiej Brytanii i Włoch. Ponieważ było to pierwsze tego rodzaju spotkanie, przedstawiciele poszczególnych krajów przede wszystkim zaprezentowali swoje bibliografie, ich zakres, rodzaj uwzględnianych materiałów, klasyfikację, formy udostępniania danych. W niektórych referatach pojawiły się jednak także pewne propozycje współpracy. Poszczególne bibliografie różnią się między sobą kryteriami doboru materiałów, szczegółowością opisów, systemami klasyfikacji. Bezpośrednia wymiana danych byłaby więc w tym przypadku utrudniona. Propozycje uczestników konferencji szły więc w kierunku utworzenia wspólnego portalu bibliografii historycznych lub systemu linków łączących poszczególne bibliografie. Za najlepszą formę uznano stworzenie możliwości jednoczesnego wyszukiwania we wszystkich współpracujących bibliografiach na wzór „The European Library”. Wspomniane propozycje są interesujące, ale trzeba pamiętać, że ich realizacja potrwałaby kilka lat i wymagałaby nakładów finansowych. Byłyby one nie tyle pomocne w pracy bibliografów, ile użytkownikom, którzy uzyskiwaliby pełniejszą informację na interesujące ich tematy. Ale przecież poszczególne historyczne bibliografie, w tym także *Bibliografia historii polskiej*, tworzone są właśnie z myślą o użytkownikach i opracowujący je mają nadzieję, że stanowią one nieodzowną część warsztatu badawczego historyków.

Bibliografia Pomorza Zachodniego – tradycje i perspektywy

Opracowywana nieprzerwanie od 1960 r. *Bibliografia Pomorza Zachodniego* (dalej BPZ) należy do najstarszych bibliografii regionalnych w Polsce, a jej rozwój stanowi doskonałą egzemplifikację dziejów bibliografii regionalnych, które nierozzerwalnie łączą się z trwającym od kilku dziesięcioleci dyskursem na temat jej problemów terminologicznych, wśród których najważniejszymi kwestiami pozostają: przeznaczenie i rola bibliografii, dobór i selekcja materiałów oraz zasięg terytorialny¹.

W tym kontekście warto zauważyć, że BPZ powszechnie określa się mianem bibliografii regionalnej, pomimo że w świetle obowiązującej terminologii nie jest nią². Zakres tego terminu, określony normą PN-89-N-01225, nie pokrywa się bowiem z pojęciem bibliografii regionalnej używanym powszechnie w polskiej praktyce bibliograficznej, zgodnie z którą tradycyjnie bibliografia terytorialna nazywana jest bibliografią regionalną³. Mimo wykazanej terminologicznej niezgodności w dalszej części niniejszej pracy, dla zachowania jej przejrzystości używany będzie zgodnie z polską praktyką bibliograficzną termin *bibliografia regionalna*.

Bibliografia Pomorza Zachodniego jest bibliografią przedmiotową i rejestruje w wyborze piśmiennictwo mające związek z Pomorzem Zachodnim. Należy podkreślić, że nazwa Pomorze Zachodnie, która, jak się wydaje, na dobre zdomowiała się w świadomości obecnych mieszkańców regionu, jest określeniem, które w Polsce zaczęto upowszechniać dopiero po 1945 r. Jest to nazwa umowna, powstała sztucznie i budzi liczne kontrowersje, zwłaszcza w środowiskach naukowych.

¹ A. Paszko: *Krak i Wanda czyli o małopolskiej bibliografii regionalnej inaczej*. „Małopolska. Regiony – regionalizmy – małe ojczyzny” 2005, [T.] 7, s. 123-131.

² Bibliografia regionalna to: *bibliografia ogólna o zasięgu terytorialnym obejmującym obszar większy niż państwo, który ze względu na swoje cechy geograficzne, językowe, gospodarcze lub polityczne uznawany jest za region* PN-89-N-01225 Rodzaje i części składowe bibliografii. Terminologia.

³ Bibliografia terytorialna to: *bibliografia specjalna przedmiotowa o zakresie ograniczonym do spraw związanych z terytorium mniejszym niż państwo lub bibliografia podmiotowa o nieograniczonym zakresie i o zasięgu terytorialnym ograniczonym do obszaru mniejszego niż państwo*. Tamże.

W języku polskim pod pojęciem *Pomorze* rozumie się obszary od dolnej Wisły po Rugię, jednak z racji całkowicie odmiennych losów historycznych nadodrzańskiej i nadwiślańskiej części Pomorza, ta pierwsza zwana jest Pomorzem Zachodnim, podczas gdy druga Pomorzem Wschodnim lub po prostu Pomorzem (w węższym tego słowa znaczeniu)⁴. Natomiast w języku niemieckim pierwotna nazwa *Pommern* uległa zawężeniu jedynie do zachodniej części Pomorza, czyli polskiego Pomorza Zachodniego, zaś nadwiślańska część dawnego Pomorza przyjęła odrębną nazwę *Pommerellen*.

Terytorium obecnie określane jako Pomorze Zachodnie przez wieki wchodziło w skład samodzielnego Księstwa Pomorskiego (*Ducatus Pomeraniae*), które w okresie największego rozwoju rozciągało się od ziemi lęborsko-bytowskiej na wschodzie po Rugię i Bardo na zachodzie (obecnie terytorium Niemiec).

Po śmierci ostatniego władcy z dynastii Gryfitów – Bogusława XIV, o losach Księstwa Pomorskiego zadecydowały kilkuletnie rokowania prowadzone przez uczestników wojny trzydziestoletniej. W wyniku traktatów pokojowych kończących ten konflikt dawne Księstwo Pomorskie podzielono między Brandenburgię i Szwecję. Później po wojnie północnej w 1720 r. część ziem szwedzkich weszło w skład Prus, a po wojnach napoleońskich w wyniku układów prusko-szwedzkich ziemie dawnego Księstwa weszły w całości do państwa pruskiego i utworzyły Prowincję Pomorską (*Provinz Pommern*). Po zjednoczeniu Niemiec należały do Rzeszy i w tym kształcie przetrwały do końca II wojny światowej, kiedy to w wyniku postanowień konferencji poczdamskiej doszło do podziału politycznego i transferu ludności. Ustalono wówczas, że Polska przejmie obszar Rzeszy położony na wschód od linii Odra-Nysa Łużycka. Tym samym dawna Prowincja Pomorska została podzielona między dwa państwa: Polskę i powstałą z inicjatywy ZSRR, Niemiecką Republikę Demokratyczną⁵.

Co najmniej do lat sześćdziesiątych XX wieku wśród polskich osadników dominował nastrój tymczasowości, tylko nieliczni wierzyli, że obszar Pomorza Zachodniego został na trwale włączony w skład państwa polskiego. Dążąc do zniwelowania tych nastrojów władze polskie podejmowały działania mające wskazać nowym mieszkańcom prastarą polskość tych ziem niecnie i podstępnie zagrabionych w przeszłości przez junkrów pruskich. Wśród licznych przedsięwzięć podjętych wówczas dla podkreślenia polskiego, słowiańskiego charakteru Pomorza Zachodniego dość znaczące miejsce zajmując miała także *Bibliografia Pomorza Zachodniego*.

Światowe początki spisów bibliograficznych o charakterze bibliografii regionalnej sięgają XVI wieku⁶. Zdaniem Cecylii Gałczyńskiej (notabene autorki znakomitej części *Bibliografii Pomorza Zachodniego*) tradycja

⁴ *Pomorze Zachodnie poprzez wieki*. Red. J. M. Piskorski, Szczecin 1999, s. 5-7.

⁵ *Pomorze Zachodnie w tysiącleciu*. Red. P. Bartnik, K. Kozłowski. Szczecin 2000, s. 271.

⁶ Za pierwszą tego typu bibliografię uważa się dzieło Bernarda Scardeonego *De antiquitate urbis Patavii et claris civibus patavinis* wydane w 1558 r. w Wenecji. A. Żbikowska-Migoń: *Bibliografia regionalna – tradycje i perspektywy*. W: *Narodowe i regionalne serwisy bibliograficzne. Materiały z ogólnopolskiej konferencji nt. „Automatyzacja serwisów bibliograficznych. Bibliografie regionalne, bibliografia narodowa. Stan prac i zamierzenia”*. Warszawa, 2-4 grudnia 1998 r. Warszawa 1999, s. 11-12.

opracowań tego typu bibliografii w Polsce sięga wieku XVII, co niewątpliwie stawia nas w czołowie europejskiej⁷. Jednakże aż do okresu międzywojennego bibliografii tych nie wyróżniano w polskiej terminologii bibliograficznej. Określenie „bibliografia regionalna”, zostało wprowadzone przez Adama Łysakowskiego dopiero w 1927 r., przy czym pojęciem tym definiowano wyłącznie bibliografię podmiotową, spełniającą funkcję rejestracyjną.

Wkrótce zagadnienie bibliografii regionalnych stało się przedmiotem dyskusji podejmowanych na kolejnych Zjazdach Bibliotekarzy Polskich w latach 1929-1936⁸, które nie wniosły jednak znaczących zmian w zakresie problematyki terminologicznej, pomimo że sam Łysakowski już w 1929 r. postulował, by w bibliografiach regionalnych „uwzględniać dany rejon nie tylko jako miejsce druku, ale także jako przedmiot opracowań, choćby gdzie indziej wydanych”⁹. Szczęśliwie zachowawcze stanowisko teoretyków nie przekładało się na praktykę bibliograficzną, co zaowocowało postanieniem kilku bibliografii o charakterze przedmiotowym lub podmiotowo-przedmiotowym¹⁰.

W tym samym czasie pojawił się też po raz pierwszy dezyderat przyjęcia jednolitej metody przez instytucje opracowujące bibliografie regionalne i interpretacji wszelkich zagadnień teoretycznych. Autor propozycji – Stefan Burhardt – sugerował ponadto, aby bibliografie regionalne opracowywane były przez kilka głównych ośrodków regionalnych w Polsce pod egidą Biblioteki Narodowej¹¹. Ten niewątpliwie słuszny postulat, choć pozostał w sferze rozważań teoretycznych, to stanowił znaczący krok dla przyszłego rozwoju systemu bibliografii regionalnych w Polsce.

Podsumowując okres międzywojenny stwierdzić należy, że pomimo dużego zainteresowania bibliografią regionalną i znaczącej liczby rejestracji piśmiennictwa regionalnego, nie przyniósł on decydujących rozwiązań normalizacyjnych dla tego rodzaju bibliografii.

Okres II wojny światowej nie tylko przerwał, ale i w dużej mierze zniszczył dorobek bibliograficzny II Rzeczypospolitej. Do odbudowy bibliografii przystąpiono w pierwszych latach po zakończeniu działań wojennych. Helena Hleb-Koszańska, mając na uwadze ogromne straty poniesione

⁷ C. Z. Gałczyńska: *Polska bibliografia terytorialna. Zarys dziejów, teoria i organizacja*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Szczecińskie Prace Polonistyczne” 1991, nr 3, s. 169.

⁸ II Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu 1929 r.; III Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Wilnie 1932 r.; IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie 1936 r.

⁹ *Pamiętnik Drugiego Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu 29 V – 2 VI 1929*. Kraków 1929, s. 116.

¹⁰ *Bibliografia regionalna z województw lwowskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego i wołyńskiego sporządzona przez Bibliotekę Uniwersytecką we Lwowie*. „Gazeta Lwowska” 1928, nr 12-296; toż. „Dziennik Lwowski” 1928, nr 9-258; toż. „Słowo Polskie” 1928, nr 15-203; *Bibliografia regionalna województwa poznańskiego, opracowana przez Bibliotekę Uniwersytecką w Poznaniu na podstawie obowiązkowych egzemplarzy bibliotecznych z obszaru województwa poznańskiego*. „Kurier Poznański” 1928, nr 154-237; *Polska bibliografia regionalna Pomorza A. Cehak: Polska bibliografia regionalna Pomorza, W.M. Gdańska i morza polskiego 1919-1930*. „Czasopismo Geograficzne” 1931, z. 2, s. 125-165.

¹¹ S. Burhardt: *Bibliografia regionalna*. W: *Czwarty Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie dnia 31 maja – 2 czerwca 1936 roku. Referaty*. Warszawa 1936, s. 285-286.

przez polską bibliografię, czas ten określiła mianem „odbudowy od podstaw”¹².

Powojenny rozwój bibliografii regionalnej można podzielić na cztery wyraźne okresy. W pierwszym, przypadającym na lata 1945-1960 wydano zaledwie 8 spisów o charakterze bibliografii regionalnej¹³. Przy tym spisy te powstały jako indywidualna inicjatywa poszczególnych bibliografów przy braku wsparcia ze strony jakiejkolwiek instytucji, pomimo że instytuty naukowe: Śląski, Bałtycki i Zachodni podjęły się w latach 1945-1947 opracowywania i publikowania bibliografii Śląska, Pomorza oraz Ziem Zachodnich i Północnych.

W Szczecinie do pierwszych działań na rzecz opracowania piśmiennictwa regionalnego doszło już we wczesnych latach powojennych z inicjatywy Bolesława Tuhana-Taurogińskiego¹⁴, ówczesnego dyrektora Archiwum Państwowego. Działania te nie przyjęły jednak charakteru formalnego, co nie powinno dziwić zważywszy na specyficzną sytuację polityczno-ekonomiczną panującą w owym czasie w Szczecinie i całym regionie, skromne środowisko naukowe, brak wykwalifikowanej kadry mogącej podjąć się takich zadań i przede wszystkim niewielką literaturę w języku polskim. Jeszcze w 1960 r. Tadeusz Białecki pisał: „Niewątpliwie ten z czytelników, który w małym nawet stopniu zetknął się z zagadnieniem dziejów powszechnych Pomorza Zachodniego, po krótkiej lekturze stwierdzał z rozczarowaniem, że literatura polska w tym zakresie jest bardzo uboga”¹⁵.

Ten mało optymistyczny obraz polskiej bibliografii regionalnej dostrzeżono już w 1956 r. podczas Pierwszej Ogólnokrajowej Narady Bibliografów. Spotkanie to poświęcone było w głównej mierze aktualnemu stanowi prac bibliograficznych w Polsce, niemniej podsumowano wówczas także prace w zakresie piśmiennictwa regionalnego stwierdzając: [...] z pobieżnej analizy nasuwa się natychmiast nieodparty wniosek: bieżące bibliografie regionalne ukazują się ze zbyt dużym opóźnieniem...¹⁶. Za główną przyczynę tego stanu rzeczy uznano trudności kadrowe i braki finansowe. We wnioskach z narady odnotowano m.in. potrzebę dokumentowania piśmiennictwa regionalnego, a także zorganizowania zespołowych prac nad bibliografią poszczególnych regionów¹⁷.

¹² M. Skalska-Zlat: *Bibliografia w Polsce 1945-1996. Naukoznawcza analiza dyscypliny*. „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2002, nr 2337, s. 80.

¹³ S. Badoń: *Rozwój bibliografii regionalnej w Polsce Ludowej*. „Bibliotekarz Zachodniopomorski” 1967, nr 1, s. 7.

¹⁴ Bolesław Tuhan-Taurogiński (1904-1974), organizator i pierwszy dyrektor Archiwum Państwowego w Szczecinie. W latach 1928-1945 pracował jako kustosz i kierownik archiwum Radziwiłłów w Warszawie. Pionierską pracę w Szczecinie rozpoczął 1 VIII 1945 r., a zakończył w marcu 1950 r. Jego zasługą jest zgromadzenie rozproszonego podczas wojny zasobu byłego Stadtarchiv Stettin, jego częściowe opracowanie i udostępnienie badaczom. Po odejściu ze szczecińskiego archiwum do emerytury pracował w AGAD w Warszawie. *Encyklopedia Szczecina* T. 2. Red. T. Białecki. Szczecin 2000, s. 545.

¹⁵ T. Białecki: *Poznajemy przeszłość naszego regionu*. „Bibliotekarz Zachodniopomorski” 1960, nr 2, s. 64.

¹⁶ *Ogólnokrajowa Narada Bibliografów. Warszawa – 19 lutego 1956. Materiały*. Warszawa 1956, s. 9.

¹⁷ M. Dembowska: *Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*. „Przegląd Biblioteczny” 1956, z. 2, s. 108-115.

Warto w tym miejscu skonstatować, że istotnym czynnikiem rozwoju bibliografii regionalnej w omawianym czasie były względy polityczne. Zmiana granic państwa polskiego po II wojnie światowej i włączenie doń tzw. Ziem Odzyskanych nieoczekiwanie przyczyniło się do aktywizacji działań bibliograficznych w Polsce. Podjęcie prac nad bibliografią Ziem Zachodnich i Północnych miało dostarczyć niezbędnych informacji o tych terytoriach, wspomóc proces identyfikacji nowych mieszkańców z regionem¹⁸, a także przeciwstawić się coraz aktywniejszej nauce zachodnoniemieckiej stojącej na usługach rewizjonizmu¹⁹.

Koncepcja podjęcia formalnego opracowania bibliografii zachodniopomorskiej zrodziła się w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Szczecinie już w 1954 r. Nie ulega wątpliwości, że najistotniejszym powodem podjęcia takiej decyzji był omawiany wcześniej aspekt polityczny. Nie bez znaczenia pozostaje także zjawisko aktywizacji środowiska naukowego i wzrost zainteresowania problematyką pomorską, a w związku z tym coraz częściej sygnalizowana potrzeba stworzenia bibliografii regionalnej²⁰. W 1955 r. WiMBP w celu urealnienia koncepcji przystąpiła do stworzenia niezbędnej dla przyszłych prac bazy. W tym celu stworzono Oddział Pomorzoznawczy gromadzący literaturę przedmiotu i Dział Informacyjno-Bibliograficzny, gdzie na bazie „Przewodnika Bibliograficznego” i „Bibliografii Zawartości Czasopism” zaczęła powstawać kartoteka bibliograficzna stanowiąca fundament dla planowanej bibliografii.

Zagadnienie rozwoju bibliografii regionalnych w skali kraju podjęto ponownie w 1960 r. W toku kilku konferencji i narad bibliograficznych poświęconych problemom bibliografii regionalnej Ziem Zachodnich podjęto decyzję o przystąpieniu do wydawania od 1960 r. bieżących bibliografii regionalnych Pomorza Zachodniego, Pomorza Gdańskiego, Warmii i Mazur, Ziemi Lubuskiej i Śląska. Opracowaniem i publikacją bibliografii miały się zająć Wojewódzkie i Miejskie Biblioteki publiczne oraz zainteresowane instytucje²¹.

Tym samym od 1960 r. bibliografia regionalna w Polsce wkroczyła w nowy etap rozwoju. Przy czym, aż do końca lat siedemdziesiątych XX w., zachowała aktualność teza lansowana przez Helenę Hleb-Koszańską, która w 1966 r. podczas Drugiej Ogólnopolskiej Narady Bibliografów stwierdziła: „Sądzę, że wolno traktować bibliografie regionalne, jako pożyteczną pomoc w akcji upowszechniania wiedzy o własnym regionie i budzeniu lokalnego patriotyzmu, który przyczynia się do umocnienia poczucia solidarności narodowej”²².

¹⁸ J. Wołosz: *Dlaczego bibliografia regionalna?* W: *Bibliografie regionalne. Dokonania. Dylematy. Wnioski. Materiały z konferencji Puławy 15-16 września 1994 r.* Red. J. Nowicki. Warszawa 1995, s. 13-27.

¹⁹ Z. Jankowski: *Nowe zadania Oddziału Pomorzoznawstwa Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej.* „Bibliotekarz Zachodniopomorski” 1959, nr 1, s. 83.

²⁰ C. Z. Gałczyńska: *Z problemów bibliografii regionalnej Pomorza Zachodniego* „Bibliotekarz Zachodniopomorski” 1966, nr 1/2, s. 21-32.

²¹ T. Białecki: *Znaczenie regionalnej „Bibliografii Pomorza Zachodniego” dla nauki, oświaty i kultury.* „Bibliotekarz Zachodniopomorski” 1972, nr 4, s. 38-49.

²² H. Hleb-Koszańska: *Aktualny stan bibliografii w Polsce oraz postulaty na przyszłość.* W: *Druga Ogólnokrajowa Narada Bibliografów.* Warszawa 1967, s. 24-25.

Na mocy ustaleń podjętych w 1960 r. opracowaniem i wydaniem BPZ zajął się Dział Informacyjno-Bibliograficzny WiMBP w Szczecinie. Przedmiotem bibliografii miało być Pomorze Zachodnie. Pod pojęciem tym rozumiano obszar mieszczący się w granicach administracyjnych ówczesnych województw szczecińskiego i koszalińskiego oraz – ze względów historycznych – powiat Lębork (wówczas w granicach województwa gdańskiego). Do bibliografii nie weszły terytoria dawnego Księstwa Pomorskiego położone wówczas na terenie NRD²³, natomiast wzięto pod uwagę powiaty wałecki i złotowski przynależące historycznie do Wielkopolski, zaś administracyjnie do województwa koszalińskiego²⁴.

Zasada przydziału terytoriów dla poszczególnych bibliografii według kryterium regionów historycznych, które w odniesieniu do Ziemi Zachodnich i Północnych Polski są dość niejednoznaczne, powodowała i nadal powoduje zjawisko dublowania materiałów w bibliografiach terenów ościennych²⁵.

Innym poważnym problemem, który wyłonił się w trakcie opracowywania bibliografii, była sprawa piśmiennictwa poświęconego ogólnie ziemiom nadodrzańskim i nadbałtyckim oraz granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Ostatecznie przyjęto koncepcję wydawania odrębnej bibliografii tych ziem, której podjął się Instytut Zachodni w Poznaniu²⁶.

W 1960 r. założono również, że BPZ będzie bibliografią przedmiotową (dlatego próżno w niej szukać obrazu twórczości środowiska literackiego i naukowego nie związanej z regionem²⁷); będzie bibliografią o zakresie ogólnym rejestrującą całe piśmiennictwo polskie i obce odnoszące się do Pomorza Zachodniego. Już w trakcie prac nad kolejnymi tomami zrezygnowano jednak z włączania doń piśmiennictwa zagranicznego, które ostatecznie doczekało się osobnej edycji.

Początkowy projekt zakładał, że w ramach 15-osobowego Działu Informacyjno-Bibliograficznego w ciągu 8-10 lat opracowana zostanie BPZ w trzech zasadniczych zrębach: do roku 1800, za lata 1801-1945 i od 1945 r. Do realizacji tego – nad wyraz optymistycznego – projektu jednak nie doszło. Ostatecznie spośród sześciu zatrudnionych w Dziale osób opracowaniem tomu bibliografii za 1960 r. zajęły się trzy²⁸. Tom ten wydano drukiem w listopadzie 1963 r. W spisie tym znalazło się blisko 2,5 tys. pozycji, wśród nich: druki zwarte, wydawnictwa ciągłe, artykuły z czasopism i prac zbiorowych. Całość materiału podzielono na 15 głównych działów zgodnie z przyjętym przez Instytut Bibliograficzny układem bibliografii regional-

²³ Zakładano, że tereny te zostaną objęte spisem w przypadku przystąpienia do opracowania bibliografii retrospektywnej.

²⁴ B. Eychler: *Bibliografia regionalna i lokalna*. W: *Metodyka bibliograficzna. Poradnik dla autorów bibliografii specjalnych*. Pod red. H. Hleb-Koszańskiej, M. Dembowskiej i H. Sawoniaka. Warszawa 1963, s. 291.

²⁵ C. Z. Gałczyńska: *Dublowanie prac? Bibliografie terytoriów mniejszych niż państwo w regionach transgranicznych obszaru morza bałtyckiego*. „Przegląd Zachodniopomorski”, 2002, z. 4, s. 189-208.

²⁶ T. Białecki: *Znaczenie regionalnej „Bibliografii Pomorza Zachodniego”*... Tamże, s. 40-41.

²⁷ C. Z. Gałczyńska: *Bibliografia Pomorza Zachodniego*. „Bibliotekarz Zachodniopomorski” 1963, nr 3/4, s. 27-32.

²⁸ Opisy do tomu za rok 1960 zebrały: Cecylia Gałczyńska, Helga Loh, Weronika Moskaluniec, Jadwiga Skóra, Zofia Sokół.

nych. Schemat ten używany był do 2001 r., kiedy ukazało się opracowanie za 1988 r. – ostatnie wydane drukiem.

W grudniu 1964 r. ukazał się kolejny tom bibliografii za lata 1961-1962, a jednocześnie opracowywano retrospektywnie materiały za lata 1945-1959 wydane drukiem w trzech tomach między 1965 a 1971. Przy opracowaniu bibliografii za lata 1945-1972 ze szczecińską biblioteką współpracowała ówczesna WiMBP w Koszalinie, która dostarczała materiały bibliograficzne z prasy regionalnej dotyczące województw koszalińskiego i słupskiego. W 1989 r., w wyniku porozumienia dyrekcji obu bibliotek, WiMBP w Koszalinie zobowiązała się do samodzielnego opracowania 4 tomów bibliografii za lata 1976-1979. W 1997 r. ukazał się tom za rok 1977, a w 2002 r. wydano w postaci CD-ROM tom za 1977 r.

Pod koniec lat siedemdziesiątych XX wieku bibliografia regionalna w Polsce wkroczyła w nowy etap rozwoju. Podczas Trzeciej Ogólnokrajowej Konferencji Bibliografów, pod wpływem popularnego wówczas projektu SINTO²⁹, przyjęto uchwałę o opracowaniu koncepcji jednolitego systemu bibliografii regionalnej, obejmującej swoim zasięgiem i zakresem terytorium całego kraju³⁰. Jednocześnie postulowano zmianę funkcji bibliografii regionalnej z „pożytecznej pomocy” na „wszechstronne narzędzie informacji o regionie”³¹. W 1979 r. przyjęto projekt opracowywania 23 bibliografii terytorialnych odnoszących się do jednego lub kilku województw i przewidziano termin zapoczątkowania budowy systemu w 1980 r. Ponadto zastąpiono pojęcie bibliografii regionalnej w sposób formalny, normalizując terminologię pojęciem bibliografii terytorialnej³². Projekt ten nie doczekał się realizacji. Wprowadzenie stanu wojennego oraz kryzys gospodarczy i społeczny spowodował załamanie się koncepcji odgórnego, scentralizowanego kierowania bibliografiami terytorialnymi w ramach podsystemów SINTO.

W strukturach Działu Informacyjno-Bibliograficznego WiMBP w Szczecinie opracowano w sumie dziesięć tomów bibliografii za lata 1945-1972. Od 1983 r. BPZ powstaje w Pracowni Bibliografii Pomorza Zachodniego (przejściowo nazywanym także Redakcją i Oddziałem Bibliografii Pomorza Zachodniego) stanowiącym agendę Działu Regionalnego Książnicy Pomorskiej. W latach osiemdziesiątych prace nad BPZ uległy wyraźnemu zahamowaniu. Pomimo ciągłego gromadzenia materiałów, nie wydawano drukiem kolejnych tomów bibliografii głównie z powodu licznych zmian kadrowych. Należy tu podkreślić, iż tylko stabilny i wykształcony zespół bibliograficzny gwarantuje wysoką jakość opracowań³³.

²⁹ System Informacji Naukowej, Technicznej i Organizacyjnej. Podstawowym założeniem SINTO była organizacja procesu informowania na potrzeby rozwoju nauki, techniki i gospodarki. Funkcje informacyjne miały być realizowane poprzez określone ogniwa organizacyjne krajowej sieci informacyjnej, zgodnie z ustalonym podziałem prac. Jednym z tych ogniw były biblioteki, a realizacja całego przedsięwzięcia w dużym stopniu opierała się na ich ścisłej współpracy.

³⁰ *Uchwała III Ogólnokrajowej Narady Bibliografów W: Trzecia Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*. Warszawa 1980, s. 310-311.

³¹ C. Z. Gałczyńska: *O nową koncepcję bibliografii regionalnej w Polsce*. W: *Trzecia Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*. Warszawa 1980, s. 148-176.

³² J. Wołosz: *Dlaczego bibliografia regionalna?* Tamże, s. 17-18.

³³ E. Minda: *Informacja o stanie prac nad „Bibliografią Pomorza Zachodniego”*. W: *Bibliografie regionalne. Dokonania. Dylematy. Wnioski...* Tamże, s. 72-73.

Jeszcze w latach siedemdziesiątych zapadła decyzja o opracowywaniu serii dodatkowej BPZ, mającej być swoistym korelatem licznych powstających głównie w Niemczech bibliografii pomorskich³⁴. W latach 1978-1991 opublikowano cztery tomy *Bibliografii Pomorza Zachodniego. Piśmiennictwo Zagraniczne* obejmującej materiały za lata 1945-1970. Ich autorką jest Cecylia Zofia Gałczyńska. Obecnie prace nad drugą serią BPZ nie są kontynuowane.

Sytuacja kadrowa Pracowni Bibliografii Pomorza Zachodniego ustabilizowała się po 1989 r. Dzięki temu, po długiej przerwie w latach 1994-1995, ukazały się drukiem tomy BPZ za lata 1980-1981. Od 1998 r. w Pracowni Bibliografii Pomorza Zachodniego równolegle prowadzono prace nad trzema tomami bibliografii. Tomy za 1992 r. (wyd. 1999) i 1993 (wyd. 1998) ukazały się w tradycyjnej formie drukowanej, natomiast tom za 1991 r. opracowywany był w programie MAK i na początku 2000 r. wydany jako CD-ROM.

Reasumując, łącznie wydano drukiem 16 tomów BPZ rejestrującego piśmiennictwo krajowe, 4 tomy rejestrujące piśmiennictwo zagraniczne, dwa tomy na CD-ROM. Pięć ukończonych roczników funkcjonuje na stronach WWW Książnicy Pomorskiej. Autorkami istniejących dotąd tomów są: Cecylia Zofia Gałczyńska, Ewa Gos, Teresa Matejko, Elżbieta Minda-Mollin, Weronika Moskaluniec-Nieznanowska, Barbara Witkowska, Mirosław Brawata, Lidia Bajak-Głębicka, Sylwia Wesołowska, Beata Niemaszzyk.

W związku z wprowadzeniem przez Książnicę Pomorską systemu bibliotecznego ALEPH od lipca 2000 r. BPZ opracowywana jest w tym właśnie systemie i korzysta z formatu MARC 21. W bazie *Bibliografia Pomorza Zachodniego* dostępnej na stronach internetowych Książnicy (www.ksiaznica.szczecin.pl) funkcjonuje obecnie około 45 tys. opisów rejestrujących piśmiennictwo za lata 1991-2008³⁵.

Przemiany polityczne, społeczne i gospodarcze, jakie dokonują się w Polsce od 1989 r. w sposób znaczący wpłynęły również na rozwój bibliografii regionalnych. Wraz z odrodzeniem idei regionalizmu i zwiększeniem udziału społeczności lokalnych w zarządzaniu i tworzeniu wizerunku własnej miejscowości i regionu wzrosło zapotrzebowanie na gruntowną i kompletną informację o najbliższym terytorium. Tym samym bibliografia regionalna urasta do rangi najcenniejszego i najpełniejszego źródła informacji, zważywszy, że rejestruje wszelkie typy dokumentów: książki, broszury, czasopisma, gazety, rozprawy z prac zbiorowych, artykuły z czasopism, fragmenty wydawnictw i utworów, dokumenty specjalne oraz niepublikowane prace naukowe lub dyplomowe powstałe w uczelniach na terenie regionu.

Czynniki te powodują, że BPZ znalazła się w orbicie zainteresowania twórców Zachodniopomorskiej Biblioteki Cyfrowej³⁶ zakładającej połącze-

³⁴ C. Z. Gałczyńska: *Problematyka bibliografii piśmiennictwa obcego o Pomorzu Zachodnim (1945-1970)*. „Bibliotekarz Zachodniopomorski” 1971, nr 1, s. 48-54.

³⁵ Wraz z wprowadzeniem ALEPH podjęto decyzję o zaprzestaniu wydawania kolejnych tomów BPZ drukiem. Nie dotyczy to oczywiście ewentualnego opracowania i wydania zaległych tomów z lat poprzednich, co miejmy nadzieję uda się uczynić w najbliższej przyszłości.

³⁶ Zachodniopomorska Biblioteka Cyfrowa jest elementem Zachodniopomorskiego Systemu Informacji N@ukowej i Region@lnej – wspólnego przedsięwzięcia Książnicy Pomorskiej i Zachodniopomorskiego Porozumienia Bibliotek.

nie zachodniopomorskich bibliotek naukowych i publicznych we wspólną sieć, w ramach której funkcjonować miałyby kilka modułów informacyjnych, w tym Elektroniczna Baza Informacji Regionalnej, której fundament stanowić ma BPZ wzbogacona o elektroniczne kartoteki regionalne tworzone przez biblioteki powiatowe i gminne. Baza ta ma za zadanie scalenie bibliografii regionalnych tworzonych w bibliotekach zachodniopomorskich w jednej platformie wyszukiwawczej. Ponadto Zachodniopomorski System Informacji N@ukowej i Region@lnej zakłada budowę RoK@Bi (Rozproszony K@talog Bibliotek) będącego wirtualnym katalogiem centralnym bibliotek naukowych i publicznych, który obejmować będzie katalogi online bibliotek naukowych i publicznych, naukowe bazy danych bibliotek akademickich oraz bibliografie regionalne tworzone w bibliotekach województwa.

Jednocześnie sama BPZ ulega dalszym transformacjom. W nieodległej przyszłości planowane jest ściśle powiązanie naszej bazy z kartotekami wzorcowymi formalnymi, które umożliwią stworzenie bazy twórców zachodniopomorskich oraz połączenie bazy bibliograficznej z katalogiem online, co umożliwi lokalizację dokumentów³⁷. Ponadto planowane jest udostępnienie pełnych tekstów opisywanych artykułów publikowanych w szczecińskich czasopismach poprzez zastosowanie hiperłączy odsyłających automatycznie do elektronicznej wersji artykułu zamieszczonego w portalu internetowym. Planowane jest także ściśle połączenie Pracowni Bibliograficznej z Czytelnią Pomoroznawczą poprzez wspólne pomieszczenie i dzielenie obowiązków, co miejmy nadzieję przyczyni się do poprawy jakości pracy i jej efektów.

³⁷ Nie tylko w Książnicy Pomorskiej, ale w ramach Zachodniopomorskiej Biblioteki Cyfrowej także w innych bibliotekach regionu.

Działalność bibliograficzna świadectwem losów polskiej książki za granicą w okresie II wojny światowej

Wybuch II wojny światowej spowodował, że wielu Polaków znalazło się poza granicami kraju. Niezależnie od miejsca pobytu, zawsze towarzyszyło im drukowane słowo polskie. Często były to książki wywiezione jeszcze z ojczyzny, ale powstały także emigracyjne ośrodki wydawnicze drukujące polskie książki w miejscach, w których znajdowały się większe skupiska Polaków. Placówki wydawnicze utworzono m.in. w Rumunii, Francji, Szwajcarii, Wielkiej Brytanii czy na Bliskim Wschodzie. Pierwszymi instytucjami, które rozpoczęły akcję wydawniczą skierowaną do uchodźców polskich, były organizacje społeczne, a przede wszystkim Polski Czerwony Krzyż i YMCA (Young Men's Christian Association). W emigracyjny ruch wydawniczy w okresie II wojny światowej włączyły się także prywatne firmy. Jednak największą rolę w rozpowszechnianiu polskich książek za granicą kraju odgrywały, publikujące oficjalne wydawnictwa, urzędy i ministerstwa funkcjonujące poza krajem Rządu Polskiego oraz Polskie Siły Zbrojne na obczyźnie¹.

Książki drukowane na emigracji w trakcie trwania II wojny i tuż po jej zakończeniu odgrywały bardzo ważną funkcję. Przede wszystkim umożliwiały kontakt z kulturą polską, tak potrzebny dla podtrzymania na duchu rzeszy osób zmuszonych do opuszczenia ojczyzny. Jednocześnie zaspokajały potrzeby polskiego szkolnictwa organizowanego dla uchodźców oraz umożliwiały publikację dzieł, które powstawały na emigracji.

Warunki dla zorganizowania akcji wydawniczej były bardzo trudne. Ze względu na to, że drukowano na starych maszynach drukarskich bądź powielaczach, a papier był materiałem deficytowym, nakłady wydawanych publikacji były niewysokie. Wydawnictwa często miały charakter tymczasowy, nawet wędrowny, a ogłaszane tytuły, towarzyszące uchodźcom polskim na szlaku ich podróży, ulegały zniszczeniu. Dlatego też badacz zagadnień kultury polskiej książki powstającej na emigracji w trakcie II wojny

¹ J. Zabielska: *Instytucje i firmy wydawnicze – oficyny drukarskie. W: Literatura polska na obczyźnie 1940-1960. T. 2. Praca zbior. pod red. T. Terleckiego. Londyn 1965, s. 549.*

światowej ma bardzo ograniczony dostęp do interesujących go publikacji. Jeśli przetrwały one okres wojny, często znajdują się jedynie w małych, funkcjonujących za granicą bibliotekach polonijnych, czy w rękach prywatnych właścicieli, niejednokrotnie nie zdających sobie sprawy z wartości posiadanych przez nich książek. Egzemplarze trafiły także do bibliotek w Polsce, ale zazwyczaj ze względu na rok wydania są wykazywane tylko w katalogach kartkowych. Powoduje to, że bez znajomości dokładnych danych dotyczących tytułu i autora (alfabetyczny katalog kartkowy nie daje możliwości poszukiwania książek według kryterium miejsca wydania, czy wydawnictwa) badacz nie dotrze do informacji o pozycjach wojennej emigracyjnej produkcji wydawniczej Polaków. Z tego właśnie powodu tak ważna jest działalność bibliograficzna obejmująca swoim zasięgiem chronologicznym książki wydane w latach 1939-1945. Opracowania bibliograficzne rejestrujące ówczesne emigracyjne publikacje świadczą najpełniej o dokonaniach wydawców i drukarzy tamtego okresu. Dostarczają bowiem informacji o książkach już nie istniejących lub funkcjonujących w bibliotekach tylko w kilku egzemplarzach, dają możliwość odtworzenia działających na emigracji instytucji produkcji książki oraz tytułów z ich oferty. Informacje o publikacjach tamtego okresu badacz zainteresowany tą problematyką może pozyskać z następujących, wyróżnionych na potrzeby niniejszego referatu źródeł bibliograficznych:

- różnego typu bibliografii emigracyjnych,
- bibliografii poloników zagranicznych wydawanych w kraju.

Bibliografie emigracyjne

Ogromne znaczenie emigracyjnej działalności bibliograficznej w trakcie II wojny światowej było spowodowane zawieszeniem oficjalnej pracy powstałego w 1928 r. przy Bibliotece Narodowej Instytutu Bibliograficznego, a co za tym idzie również urzędowej rejestracji poloników. Mimo że funkcjonowanie Instytutu wznowiono w czerwcu 1945 r., Sekcja Poloników Zagranicznych zaczęła pracę dopiero w 1957 r.² Odpowiedzialność za rejestrację druków polskich za granicą przejęły więc środowiska emigracyjne. Działania, które zostały podjęte, aby stworzyć spisy bibliograficzne publikacji polskich wydawanych poza krajem w latach 1939-1945 poszły w dwóch kierunkach. Pierwszy miał na celu rejestrację druków niezależnie od miejsca ich wydania, a więc obejmował swoim zainteresowaniem całą ówczesną produkcję wydawniczą. Prace tego typu „rozpoczęto we wczesnym okresie wojennym w Londynie w ówczesnym Urzędzie Oświaty i Spraw Szkolnych, w referacie wydawniczo-bibliotecznym”³. Tadeusz Sawicki, kierownik tego referatu, przystąpił do wydawania *Rocznika Bibliograficznego druków w języku polskim oraz językach obcych o Polsce wydanych poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*⁴. Wydawnictwo obejmo-

² M. Danilewiczowa: *Zakres i zadania bibliografii emigracyjnej*. [Londyn ca. 1970], s. 248.

³ Tamże, s. 251.

⁴ Tamże, s. 251.

wało 3 tomy, pierwszy o zasięgu chronologicznym od 1 września 1939 r. do 31 grudnia 1941 r. opublikowany był w 1942⁵, drugi wydany w 1943 r. rejestrował druki z 1942 r. oraz zawierał uzupełnienia do tomu pierwszego⁶, a tom trzeci (za 1943 r.) ukazał się w 1944 r.⁷ We wstępie do tego ostatniego autor zamieścił informację o dalszej pracy nad gromadzeniem materiału do następnego tomu. Nie został on opublikowany, gdyż w czerwcu 1945 r. władze Wielkiej Brytanii cofnęły uznanie dla Rządu Polskiego w Londynie, a co za tym idzie przestało istnieć Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP)⁸.

Według T. Sawickiego zadaniem opracowanej przez niego publikacji było „wykazanie polskiej produkcji wydawniczej w czasie obecnej wojny (...) poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej”⁹ oraz „rejestracja i zachowanie wiadomości o polskim piśmiennictwie, które znajduje się w najbardziej krytycznej sytuacji od początku swego istnienia”¹⁰. Choć autor dążył do kompletności materiału, bibliografia nie mogła spełnić tego kryterium. Było to spowodowane trudnościami w dostarczaniu T. Sawickiemu polskich publikacji. Oficyny wydawnicze wysyłały mu swoją produkcję bądź informacje o niej dobrowolnie, a współpraca z polskimi placówkami dyplomatycznymi i innymi emigracyjnymi instytucjami kulturalnymi w zdobywaniu danych, ze względu na trwanie wojny, była utrudniona i wymagała dużo czasu.

Oprócz podstawowych danych o każdej publikacji, zaczerpniętych ze strony tytułowej bądź okładki, podawano w bibliografii także bezstronną notkę o charakterze danego wydawnictwa¹¹, mającą ułatwić czytelnikowi zorientowanie się w jego treści. Odstąpiono od tej reguły przy poezji i wydawnictwach będących przedrukiem pozycji przedwojennych. Cały materiał podzielony był na 25 działów i uzupełniony indeksami: osobowym, tytułowym oraz przedmiotowym.

Po zlikwidowaniu MWRiOP dalsze prace nad rejestracją emigracyjnej produkcji wydawniczej podjęła w Bibliotece Polskiej w Londynie, współpracująca wcześniej z T. Sawickim, Janina Zabielska. Wyniki jej pracy opublikowane zostały w *Bibliography of books in polish or relating to Poland Published outside Poland since September 1, 1939*. Tom pierwszy zawierał właśnie spis publikacji polskich i Polski dotyczących, wydanych poza krajem w latach 1939-1951¹², a drugi w latach 1958-1963 oraz uzupełnienia

⁵ *Rocznik Bibliograficzny druków w języku polskim oraz językach obcych o Polsce wydanych poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej: I.IX.1939-31.XII.1941*. Oprac. T. Sawicki. Edynburg, Londyn 1942.

⁶ *Rocznik Bibliograficzny druków w języku polskim oraz językach obcych o Polsce wydanych poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej: 1942*. Oprac. T. Sawicki. Edynburg, Londyn 1943.

⁷ *Rocznik Bibliograficzny druków w języku polskim oraz językach obcych o Polsce wydanych poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej: 1943*. Oprac. T. Sawicki. Edynburg, Londyn 1944.

⁸ M. Danilewiczowa: *Zakres i zadania...*, s. 251.

⁹ *Rocznik Bibliograficzny druków w języku polskim oraz językach obcych o Polsce wydanych poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej: I IX 1939-31 XII 1941...*, s. 7.

¹⁰ Tamże, s. 7.

¹¹ Tamże, s. 7.

¹² *Bibliography of books in polish or relating to Poland: published outside Poland since September 1st 1939*. Vol. 1, 1939-1951 (No. 1-5625). Comp. by J. Zabielska. Londyn 1954.

pierwszego¹³. Publikacja ta nie skupiła się tylko na drukach wojennych, J. Zabielska zbierała materiały bibliograficzne aż do swojej śmierci w 1962 r., a prace kontynuowane są w Bibliotece Polskiej w Londynie¹⁴. Warto zwrócić uwagę, że w tomie pierwszym i drugim swojego dzieła J. Zabielska spisała aż 9800 pozycji książkowych, co w porównaniu z „Rocznikiem Bibliograficznym” rejestrującym w trzech tomach 1820 pozycji (druki zwarte i periodyki) daje wyobrażenie o ogromie pracy, jaki włożyła w przygotowanie bibliografii i o wartości informacyjnej tego spisu¹⁵.

Drugi nurt działalności bibliograficznej prowadzonej na emigracji skupił się na tworzeniu terytorialnych bibliografii druków polskich. Takich wydawnictw w trakcie II wojny światowej i bezpośrednio po jej zakończeniu powstało bardzo dużo. Mają one szczególną wartość informacyjną o kulturze i losach polskiej książki danego terytorium, gdyż zazwyczaj tworzyły je osoby uczestniczące w polskim ruchu wydawniczym i mogące zarejestrować opublikowane tytuły z autopsji. Z tego właśnie powodu publikacje te zawierają często informację najpełniejszą.

Najwcześniejsze polonika wojenne ukazały się na Węgrzech. Ich bibliografia została opracowana przez Aleksandra Króla i ukazała się jako *Bibliografia wydawnictw polskich na Węgrzech (od września 1939 r. do grudnia 1942 r.)*¹⁶ w „Roczniku Polskim. Kalendarzu Polaka na Węgrzech na rok 1943”. W bibliografii tej opisy 200 poloników zestawiono według adresów wydawniczych¹⁷. Inną bibliografią obejmującą zasięgiem terytorialnym Węgry jest *Bibliografia poloników węgierskich 1939-1945*, którą opracowały Helena Csorba i Irena Michalak na podstawie zbiorów będących w posiadaniu państwa Csorbów. Publikacja ukazała się w 1958 r. na łamach „Biuletynu Instytutu Bibliograficznego” (t. 6, nr 3)¹⁸.

Inną bardzo wartościową inicjatywą była działalność Stanisława Kościakowskiego, redaktora „Teki Bejruckiej”, który w specjalnym zeszycie tego czasopisma opublikował bibliografie rejestrujące wydawnictwa polskie i o Polsce m.in. z krajów Środkowego i Bliskiego Wschodu¹⁹. Bibliografie z tego cyklu stanowią szczególne świadectwo losów książki polskiej powstałej poza krajem. Ze względu na wartość tworzonych spisów dla przyszłych pokoleń i dla udokumentowania działalności Polaków w Azji, autorzy dążyli do kompletności ich opracowań. Często rejestrowane były nie tylko książki i czasopisma, ale także najdrobniejsze ulotki, ogłoszenia, afisze itp., niezależnie czy były wydane drukiem, czy techniką powiela-

¹³ *Bibliography of books in Polish or relating to Poland: published outside Poland since September 1st 1939. Vol. 2, 1952-1957 and supplements to 1939-1951 (No 1-4175)*. Comp. by J. Zabielska. Londyn 1959.

¹⁴ M. Danilewiczowa: *Zakres i zadania...*, s. 251-252.

¹⁵ Tamże, s. 251.

¹⁶ J. Kowalik: *Bibliografia bibliografii*. W: *Literatura polska na obczyźnie 1940-1960*. T. 2. Praca zbior. pod red. T. Terleckiego. Londyn 1965, s. 650.

¹⁷ Tamże, s. 650.

¹⁸ Tamże; D. Bilikiewicz-Blanc: *Polonika zagraniczne w polskiej bibliografii narodowej*. Warszawa 2007, s. 104.

¹⁹ Bibliografie te zamieszczone są w Zeszycie B „Teki Bejruckiej” wydrukowanym w 1949 r. w Libanie na Kursie Drukarskim przy Instytucie Polskim w Bejrucie. Por. D. Bilikiewicz-Blanc: *Polonika zagraniczne w polskiej...*, s. 44.

czową. Uwzględniano także opisy druków z danego terytorium nie będące autorstwa Polaka, ale dotyczące zagadnień z Polską związanych. Opisy bibliograficzne uzupełniane były informacjami m.in. o szacie graficznej, ilustracjach, autorach, czy historii powstania danego dzieła. Tak dokładne adnotacje są bezcennym źródłem dla badaczy. Każdą z bibliografii w tym cyklu charakteryzuje także rozbudowany wstęp. Podawane są w nim nie tylko informacje o celu powstania, metodyce i układzie spisu, ale obok tych informacji szczegółowo omówiona jest historia akcji wydawniczej na danym terytorium, wymienione są instytucje i osoby związane z wydawaniem poloników, scharakteryzowana jest tematyka polskiej produkcji wydawniczej. We wstępach autorzy często wychodzą poza ramy zagadnień związanych z kulturą książki, omawiając także inne aspekty działalności kulturalnej Polaków, jak np. różne imprezy kulturalne organizowane właśnie przez uchodźców. Ważnym elementem zamieszczanym w omawianych bibliografiach są zestawienia statystyczne zarejestrowanych druków, wydobywające dodatkowe informacje z zebranego już materiału.

W cyklu bibliografii, które ukazały się w „Tece Bejruckiej”, znajdują się następujące opracowania:

– *Polonica bibliograficzne libańskie z lat 1942-1949 (styczeń-czerwiec)* opracowane przez Stanisława Kościółkowskiego i Marię Łagowską, rejestrujące druki osobno wydane na terenie Libanu, polonika bibliograficzne libańskie spoza Libanu²⁰, polonika drukowane w czasopiśmie libańskich²¹.

– *Polonica bibliograficzne irackie z lat 1940-1946* autorstwa Henryka Słowikowskiego, w których materiał podzielony został na dwa główne działy dotyczące druków oddzielnie wydanych i poloników prasowych. W dziale pierwszym opisy szeregowane są chronologicznie, a w obrębie danego roku podzielone na druki w języku polskim i w językach obcych²².

– *Polonica bibliograficzne indyjskie z lat 1942-1948* Władysława Błotnickiego. Publikacja opracowana w 1949 r. poza Indiami, w Bejrucie, co spowodowało pewne problemy z dotarciem do całej produkcji oraz ustalenie danych niektórych publikacji. Ze względu na te trudności autor zdecydował się na szeregowanie publikacji i druków osobno wydanych alfabetycznie nie chronologicznie²³.

– *Polonica bibliograficzne afrykańskie z lat 1943-1949* zebrane przez Jakuba Hoffmana i obejmujące polskie druki wydane w Kenii, Tanganice, Ugandzie oraz Afryce Północnej i Południowej²⁴.

– *Polonica bibliograficzne irańskie 1945 tudzież uzupełnienia do lat 1942-44* opracowane przez Melanię Gołaszewską, Stanisława Kościółkow-

²⁰ Druki przygotowane i opracowane w Libanie, ale wydane po opuszczeniu go przez Polaków na innym terenie.

²¹ S. Kościółkowski, M. Łagowska: *Polonica bibliograficzne libańskie z lat 1942-1949 (styczeń-czerwiec)*. Bejrut 1949. Nadb. z „Teki Bejruckiej” Zeszyt B, s. 23-110.

²² H. Słowikowski: *Polonica bibliograficzne irackie z lat 1940-1946*. Bejrut 1949. Nadb. z „Teki Bejruckiej” Zeszyt B, s. 111-144.

²³ W. Błotnicki: *Polonica bibliograficzne indyjskie z lat 1942-1948*. Bejrut 1949. Nadb. z „Teki Bejruckiej” Zeszyt B, s. 145-172.

²⁴ J. Hoffman: *Polonica bibliograficzne afrykańskie z lat 1943-1949*. Bejrut 1949. Nadb. z „Teki Bejruckiej” Zeszyt B, s. 173-186.

skiego oraz Romana Zdzieńskiego²⁵ i będące uzupełnieniem bibliografii opublikowanej wcześniej na łamach „Studiów Irańskich” przez M. Gołaszewską i S. Kościółkowskiego, obejmującej polonika wydane w Iranie w latach 1942-1944²⁶. W obu wykazach polskich druków ukazujących się w Iranie zarejestrowano także artykuły z czasopism o tematyce polskiej.

Tematyką poloników irańskich zajął się również J. Hoffman, który w numerach 15 i 31 czasopisma „W Drodze” zamieścił listę druków z lat 1942-1943²⁷.

Bibliografie terytorialne powstawały także w innych krajach. We Włoszech rejestracją druków polskich zajął się Jan Bielatowicz, który owoce swojej pracy opublikował w *Bibliografii druków polskich we Włoszech: 1 IX 1939 – 1 IX 1945* wydanej nakładem Oddziału Kultury i Prasy 2 Korpusu w Rzymie w 1946 r.²⁸. Nie przeprowadzając selekcji wartościującej rejestrował druki wydane przez Polaków, polskie firmy wydawnicze, tłumaczenia literatury polskiej oraz druki poświęcone sprawom polskim, niezależnie czy były wykonane drukiem typograficznym czy powielaczowym²⁹. Materiał dotyczący wydawnictw zwartych został podzielony na 21 działów, czasopiśmiennictwo na dwa. Zrąb główny uzupełniony jest wstępem dotyczącym metodyki opracowania bibliografii oraz działalności bibliograficznej na emigracji w trakcie II wojny. Oprócz tego J. Bielatowicz zamieścił w publikacji uwagi m.in. na temat wydawców często powtarzających się serii wydawniczych oraz zestawienie statystyczne, w którym podaje liczbę książek i broszur w danym dziale, liczbę publikacji danego wydawnictwa, liczbę pierwodruków i przedruków oraz statystykę rejestrowanych pozycji ze względu na język wydania³⁰.

Również w Szwajcarii obecny był polski ruch wydawniczy, związany przede wszystkim z pobytem w latach 1940-1945 2 Dywizji Strzelców Piechoty, wpływającym na wzrost zainteresowania Polakami i sprawami Polakami w Szwajcarii. Wielu żołnierzy zostało zakwaterowanych w obozach uniwersyteckich i szkolnych, gdzie rozwijały się swoiste ośrodki kulturalne. W nich właśnie często mieszkali autorzy i inicjatorzy wydawania poloników w tym kraju³¹. Polonikami z terytorium Szwajcarii zajął się Aleksander C. Meleń, który nakładem Instytutu Literackiego w Paryżu w 1948 r. wydał *„Bibliografię poloników szwajcarskich za lata wojny (1939-1945)”*. Rejestrował w niej tylko druki rezygnując z wydawnictw powielaczowych. Również on zdecydował się na spisanie obok druków w języku polskim, tłumaczeń z literatury polskiej oraz dokumentów poruszających sprawy polskie³².

²⁵ M. Gołaszewska, S. Kościółkowski, R. Zdzieński: *Polonica bibliograficzne irańskie 1945 tudzież uzupełnienia do lat 1942-44*. Nadd. z „Teki Bejruckiej” Zeszyt B, s. 1-22. Przedruk tej bibliografii znajduje się w *Polacy w Iranie 1942-1945*. T. 1, *Antologia*. Oprac. i red. A. K. Kunert, A. Przewoźnik, R. E. Stolarski. Warszawa 2002, s. 533-554.

²⁶ M. Gołaszewska, S. Kościółkowski: *Polonica bibliograficzne irańskie z lat 1942-1943-1944*. „Studia Irańskie” T. 3 (1945), s. 206-290. Przedruk tej bibliografii znajduje się w *Polacy w Iranie 1942-1945*..., s. 448-532.

²⁷ J. Kowalik: *Bibliografia bibliografii...*, s. 647.

²⁸ J. Bielatowicz: *Bibliografia druków polskich we Włoszech: 1 IX 1939 – 1 IX 1945*. Rzym 1946.

²⁹ Tamże, s. 6.

³⁰ Tamże, s. 8, 53.

³¹ A. C. Meleń: *Bibliografia poloników szwajcarskich za lata wojny (1939-1945)*. Paryż 1948, s. [3].

³² Tamże.

Kolejnym krajem, w którym w trakcie II wojny światowej wydawano polską książkę, są Niemcy. W kraju tym funkcjonowała ona jednak na zupełnie innych zasadach, gdyż w latach 1939-1945 publikowana była nieoficjalnie na potrzeby Polaków wywiezionych do obozów koncentracyjnych, jenieckich bądź na roboty przymusowe. Oficjalny polski ruch wydawniczy w Niemczech rozpoczął się dopiero w 1945 r. Wtedy zaczęły powstawać liczne polskie instytucje wydawnicze. Zagadnieniem poloników niemieckich z okresu wojny i pierwszych lat po jej zakończeniu zajął się Jan Kowalik, który w Instytucie Literackim w Paryżu w 1952 r. wydał *Polonica niemieckie za czas od 1 września 1939 do 31 grudnia 1948 r.*³³. Wydawnictwami powojennymi zajął się również Jerzy Klukowski, który w Niemczech w 1947 r. nakładem „Słowa Polskiego” opublikował *Bibliografię druków polskich w amerykańskiej strefie okupacji Niemiec: 29 IV 1945 – 1 II 1947*³⁴.

Ciekawą pozycją jest *Bibliografia wydawnictw szkolnych w Palestynie i we Włoszech: 8.V.1942-7.V.1946* opracowana przez Jana Oktawca, wydana w 1946 r.³⁵. Oprócz ograniczenia w niej zasięgu terytorialnego, autor zdecydował się na wykazanie w spisie tylko jednego typu druków, a mianowicie druków szkolnych. Wszystkie rejestrowane przez siebie książki podzielił ze względu na poziom szkoły, dla której były przeznaczone. W ten sposób powstały następujące działy: szkoły powszechne, gimnazjum, liceum, szkoły zawodowe. Odrębnie wydzielono dział harcerstwo, beletrystyka, mapy oraz różne. Zrąb główny uzupełniony jest mapką, na której przedstawiono miejsca, do których w trakcie II wojny światowej trafiały druki szkolne³⁶.

Warto również wspomnieć o pracy J. Kowalika, który rejestrował bibliografię poloników zarówno z lat wojny, jak i te wydawane w latach późniejszych. Owoce swojej pracy opublikował m.in. w *Bibliografii bibliografii* oraz *„Bibliografii polskiej diaspory w ostatnim ćwierćwieczu”*³⁷. Opracowane przez niego na emigracji bibliografie bibliografii dają obraz działalności bibliograficznej rejestrującej polonika.

Bibliografie poloników zagranicznych wydane w kraju

Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej wznowił prace nad bieżącą bibliografią narodową w czerwcu 1945 r. Jednak pierwszy tom dotyczący poloników zagranicznych ukazał się dopiero w 1960 r. i obejmował materiał za 1956 r. Powstała za lata 1939-1955 luka w rejestracji poloników postanowiono uzupełnić retrospektywnie. Prace w tym zakresie rozpoczęto w 1960 r. Aby przyspieszyć wydawanie bibliografii zrezygnowano z tworzenia indek-

³³ J. Kowalik: *Polonica niemieckie za czas od 1 września 1939 do 31 grudnia 1948 roku*. Paryż 1952.

³⁴ *Bibliografia druków polskich w amerykańskiej strefie okupacji Niemiec: 29 IV 1945 – 1 II 1947*. Oprac. J. Klukowski. Dachau [i in.] 1947.

³⁵ *Bibliografia wydawnictw szkolnych w Palestynie i we Włoszech: 8 V 1942-7 V 1946*. Oprac. J. Oktawiec. Bari 1946.

³⁶ Tamże.

³⁷ J. Kowalik: *Bibliografia polskiej diaspory w ostatnim ćwierćwieczu: stan i zadania*. W: *Oświata, książka, prasa na obczyźnie*. Pod red. Cz. Czaplińskiego. Londyn 1989, s. 93-105.

sów do każdego tomu na rzecz jednego indeksu zbiorczego. Wprawdzie utrudniło to korzystanie z opublikowanych już części, ale pozwoliło na ich wcześniejsze wydanie. Ostatecznie pierwszy tom bibliografii *Polonica zagraniczne: bibliografia za okres od września 1939 do 1955 roku* obejmujący litery A-J ukazał się w 1975 r. pod redakcją Janiny Wilgat. Prace redakcyjne nad tomem drugim (K-Q), który opublikowano w 1987 r., podjęła Danuta Bilikiewicz-Blanc. Pozostałe tomy ukazywały się następująco: tom trzeci (R-Ż) w 1991 r., a *Uzupełnienia i Indeksy* w 2003 r.³⁸.

Bibliografia ta uznawana jest za najkompletniejszy zbiór informacji o publikacjach z okresu II wojny światowej³⁹. Materiał do niej był bowiem pozyskiwany z wielu źródeł. Wykorzystywano m.in. obce bibliografie narodowe, katalogi bibliotek zagranicznych, bibliografie dziedzin i zagadnień oraz bibliografie emigracyjne, o których była już mowa. Oprócz tego wielu przydatnych informacji dostarczyły wpływy do Biblioteki Narodowej, w postaci ciągle uzupełnianego zbioru poloników, jak na przykład odzyskany po 50 latach księgozbiór Instytutu Polskiego w Libanie⁴⁰. Przy porządkowaniu opisów zrezygnowano z układu rzeczowego, a zastosowano alfabetyczny. Było to podyktowane trudnością z określeniem tematyki rejestrowanych przez bibliografię dzieł opracowywanych w dużej mierze tylko na podstawie opisów bibliograficznych zaczerpniętych z innych źródeł. Starano się jednak porównywać opisy poszczególnych jednostek w możliwie wielu spisach, co miało zapewnić ich staranność i dokładność⁴¹.

Działalność bibliograficzna Polaków mieszkających i pracujących poza krajem, jak również wyteżona aktywność na tym polu Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej są doskonałym świadectwem losów kultury polskiej książki wydawanej na emigracji w trakcie II wojny. Wszystkie bowiem osoby pracujące nad opracowaniem bibliografii poloników tamtego okresu starały się przygotować informację bibliograficzną najpełniejszą, dostarczającą jak najwięcej faktów, nie tylko o publikowanych książkach, ale np. o emigracyjnych instytucjach wydawniczych, czy życiu kulturalnym uchodźców. Tak przygotowane dzieła miały służyć przyszłym badaczom tego okresu. I tak właśnie się dzieje, z powodu częstych braków oryginalnych wydań, świadectwem ich istnienia są właśnie omówione w referacie bibliografie.

Bibliografia

1. *Bibliografia druków polskich w amerykańskiej strefie okupacji Niemiec: 29 IV 1945 – 1 II 1947*. Oprac. J. Klukowski. Dachau [i in.] 1947.
2. *Bibliografia wydawnictw szkolnych w Palestynie i we Włoszech: 8 V 1942–7 V 1946*. Oprac. J. Oktawiec. Bari 1946.
3. *Bibliography of books in Polish or relating to Poland: published outside Poland since September 1st, 1939*. Vol. 1, 1939–1951 (no. 1–5625). Comp. by J. Zabielska. Londyn 1954.

³⁸ D. Bilikiewicz-Blanc: *Polonica zagraniczne w polskiej...*, s. 41.

³⁹ Tamże, 46.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Tamże, s. 45.

4. *Bibliography of books in Polish or relating to Poland: published outside Poland since September 1st 1939. Vol. 2, 1952-1957 and supplements to 1939-1951 (no. 1-4175). Comp. by J. Zabielska. Londyn 1959.*
5. Bielatowicz J.: *Bibliografia druków polskich we Włoszech: 1 IX 1939 – 1 IX 1945.* Rzym 1946.
6. Bilikiewicz-Blanc D.: *Polonika zagraniczne w polskiej bibliografii narodowej.* Warszawa 2007.
7. Blotnicki W.: *Polonica bibliograficzne indyjskie z lat 1942-1948.* Bejrut 1949. Nadb. z „Teki Bejruckiej” Zeszyt B, s. 145-172.
8. Danilewiczowa M.: *Zakres i zadania bibliografii emigracyjnej.* [Londyn ca. 1970].
9. Gołaszewska M., Kościalkowski S., Zdzieński R.: *Polonica bibliograficzne irańskie 1945 tudzież uzupełnienia do lat 1942-44.* Nadb. z „Teki Bejruckiej” Zeszyt B, s. 1-22.
10. Gołaszewska M., Kościalkowski S.: *Polonica bibliograficzne irańskie z lat 1942-1943-1944.* „Studia Irańskie” T. 3 (1945), s. 206-290.
11. Hoffman J.: *Polonica bibliograficzne afrykańskie z lat 1943-194.* Bejrut 1949. Nadb. z „Teki Bejruckiej” Zeszyt B, s. 173-186.
12. Kościalkowski S., Lagowska M.: *Polonica bibliograficzne libańskie z lat 1942-1949 (styczeń-czerwiec).* Bejrut 1949. Nadb. z „Teki Bejruckiej” Zeszyt B, s. 23-110.
13. Kowalik J.: *Bibliografia bibliografii. W: Literatura polska na obczyźnie 1940-1960. T. 2. Praca zbior. pod red. T. Terleckiego.* Londyn 1965, s. 645-680.
14. Kowalik J.: *Bibliografia polskiej diaspory w ostatnim ćwierćwieczu: stan i zadania. W: Oświata, książka, prasa na obczyźnie. Pod red. Cz. Czaplińskiego.* Londyn 1989, s. 93-105.
15. Kowalik J.: *Polonica niemieckie za czas od 1 września 1939 do 31 grudnia 1948 roku.* Paryż 1952.
16. Meleń A. C.: *Bibliografia poloników szwajcarskich za lata wojny (1939-1945).* Paryż 1948.
17. *Polacy w Iranie 1942-1945. T. 1, Antologia.* Oprac. i red. A. K. Kunert, A. Przeźwiński, R. E. Stolarski. Warszawa 2002.
18. *Polonica zagraniczne: bibliografia za okres od września 1939 do 1955 roku. T. 1, A-J.* Warszawa 1975.
19. *Polonica zagraniczne: bibliografia za okres od września 1939 do 1955 roku. T. 2, K-Q.* Warszawa 1987.
20. *Polonica zagraniczne: bibliografia za okres od września 1939 do 1955 roku. T. 3, R-Ż.* Warszawa 1991.
21. *Polonica zagraniczne: bibliografia za okres od września 1939 do 1955. T. 4, Uzupełnienia.* Warszawa 2003.
22. *Polonica zagraniczne: bibliografia za okres od września 1939 do 1955. T. 5, Indeks.* Warszawa 2003.
23. *Rocznik Bibliograficzny druków w języku polskim oraz językach obcych o Polsce wydanych poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej: 1 IX 1939-31 XII 1941.* Oprac. T. Sawicki. Edynburg: Londyn 1942.
24. *Rocznik Bibliograficzny druków w języku polskim oraz językach obcych o Polsce wydanych poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej: 1942.* Oprac. T. Sawicki. Edynburg: Londyn 1943.
25. *Rocznik Bibliograficzny druków w języku polskim oraz językach obcych o Polsce wydanych poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej: 1943.* Oprac. T. Sawicki. Edynburg: Londyn 1944.
26. Słowikowski H.: *Polonica bibliograficzne irackie z lat 1940-1946.* Bejrut 1949. Nadb. z „Teki Bejruckiej” Zeszyt B, s. 111-144.
27. Strumph-Wojtkiewicz S.: *Książka szła za emigrantem.* Wrocław 1963.
28. Zabielska J.: *Instytucje i firmy wydawnicze – oficyny drukarskie. W: Literatura polska na obczyźnie 1940-1960. T. 2. Praca zbior. pod red. T. Terleckiego.* Londyn 1965, s. 549-572.

Z warsztatu bibliograficznego orientalisty. O znaczeniu wybranych prac leksykograficznych oraz studiów językoznawczych w badaniu wpływów Turcji Osmańskiej na kulturę polską

Pierwszy człon tematu wystąpienia nawiązuje do znanej pracy Jerzego Starnawskiego *Warsztat bibliograficzny historyka literatury polskiej*. Wprawdzie moim zamiarem jest przyczynek do kwestii „bibliografia jako narzędzie wspomagające inne nauki”, zwróciłabym jednak przy okazji uwagę na dydaktyczno-universytecki wymiar zagadnienia. Otóż na wstępie wymienionej pracy zasłużony autor wskazuje na fakt, iż program studiów polonistycznych nie przewiduje dostatecznie wiele miejsca, by zapoznać studentów w sposób szczegółowy z zagadnieniami związanymi z bibliografią¹. Od początku lat osiemdziesiątych – wówczas ukazało się ostatnie wydanie tej pozycji – niewiele się zmieniło. Obecnie studenci filologii polskiej mają sposobność dowiedzieć się, jak znaczącą rolę w praktyce badawczej odgrywa bibliografia jedynie w ramach przedmiotu nauki pomocnicze, prowadzonego w pierwszym semestrze studiów w wymiarze dwóch godzin ćwiczeniowych tygodniowo. Jest to za mało, nie tylko by rozbudzić głębokie zainteresowania tą dziedziną nauk słuźebnych w humanistyce, lecz również by nabyć praktycznych umiejętności korzystania z rozmaitych opracowań bibliograficznych. Znacznie więcej pozostawia do życzenia dydaktyka na innych kierunkach. Przykładowo, w programach studiów filologii obcych w ogóle nie uwzględnia się przedmiotów, w ramach których słuchacze mieliby okazję przekonać się o konieczności wyzyskiwania w swej pracy naukowej materiałów bibliograficznych. W rezultacie dla absolwentów romanistyki, ruscystyki czy orientalistyki nierzadko zupełnie zagadkowe pozostaje samo pojęcie bibliografii (kojarzą je jedynie z wykazem pozycji, jakie uwzględnią w swej pracy magisterskiej), a takie nazwiska, jak Estreicher, Korbut czy choćby Starnawski są znane naprawdę nie licznym. Wraz z biegiem lat w znanym mi środowisku osób studiujących drugi z wymienionych kierunków kształtowało się coraz większe przekonanie o potrzebie uwzględnienia szerszej perspektywy kulturowej w kształceniu filologicznym i historycznoliterackim. W tym też kontekście można

¹ J. Starnawski: *Warsztat bibliograficzny historyka literatury polskiej*. Warszawa 1982, s. 14.

by określić cele i korzyści płynące z badań bibliograficznych. W istocie piśmiennictwo związane z narodami, które ze względów politycznych, społecznych czy cywilizacyjnych w ciągu wieków pozostawały we wzajemnych relacjach, czyni integrację dziedzin naukowych oraz interdyscyplinarność metod badawczych postulatem nieuchronnym. Kontakty kulturalne, ekonomiczne, militarne Polaków z Rosjanami, Ukraińcami, Litwinami, Tata-rami czy Turkami osmańskimi w ten właśnie interdyscyplinarny i integralny sposób są prezentowane w najcenniejszych pracach filologów, dziejopisów cywilizacji czy historiografów politycznych.

Niełatwo dokładnie ustalić moment, w którym narodziło się w Polsce zainteresowanie Orientem. Równie trudne jest wskazanie konkretnych motywów kierujących zainteresowania Europejczyków w stronę egzotycznej kultury islamu. Przyczyn było zapewne wiele. Rozmaitość wzajemnych odniesień (od konfliktów religijno-światopoglądowych po konfrontacje militarne i wzajemne inspiracje w zakresie kultury materialnej) otrzymała najpełniejszy wyraz w przekazach literackich. Źródła piśmiennicze stanowią istotny dokument ukazujący charakter i specyfikę kontaktów polsko-tureckich w ciągu wieków. Nacechowane sarmacką megalomanią, okolicznościowe „turcyki”, publicystyka antyislamistyczna dająca świadectwo jedynie zaczątkowej znajomości podejmowanych przez autorów zagadnień czy relacje z peregrynacji handlowych, jak też dyplomatycznych, są ważnym źródłem do badań związków Rzeczypospolitej z imperium osmańskim. Precyzyjna analiza ich wartości dokumentalnej umożliwia dziś stworzenie bogatej bibliografii przedmiotowej, dzięki której możliwe staje się ukazanie wzajemnych relacji na wielu płaszczyznach kulturowych.

Bez wątpienia jedną ze sfer oddziaływania egzotyki Orientu na kulturę Rzeczypospolitej był język. Do polszczyzny w ciągu wieków napłynęło wiele wyrazów o etymologii orientalnej. Odnajdujemy je zarówno w dokumentach będących świadectwem bezpośrednich kontaktów Polaków z narodami muzułmańskimi (szczególnie z Tatarami i z Turkami osmańskimi), jak i we współczesnym języku polskim. Zainteresowanie egzotycznie brzmiącą mową wyrażano na wiele rozmaitych sposobów; począwszy od włączania obcych wyrazów w język codziennej wypowiedzi – co często dawało dowód niezrozumienia ich faktycznego znaczenia – po naukowe opracowania orientalnej terminologii coraz powszechniej stosowanej w polszczyźnie. Niemal już na początku wzajemnych kontaktów powstawały prace, w dzisiejszym rozumieniu tego słowa – leksykograficzne, które choćby pobieżnie dopełniały informacji w zakresie napływu języków orientalnych do języka polskiego. Rzetelna analiza ich wartości merytorycznej oraz okoliczności powstania nie tylko stwarza możliwość poszerzenia wiedzy z zakresu językoznawstwa, rozwikłania zagadek etymologicznych czy ustalenia chronologii występowania zapożyczeń orientalnych w naszym języku, ale również, a może przede wszystkim, ilustruje przeobrażenia form postrzegania muzułmanów w Rzeczypospolitej XVII i XVIII wieku. W tym miejscu warto omówić kilka prac, z których pierwsza pochodzi z 1615 r., a ostatnia, cztery i pół wieku późniejsza, z 1953 r. Publikacje te odnaleźć można w notach bibliograficznych zarówno dawnych, jak i współczesnych artykułów o charakterze językoznawczym, a także w bibliografiach tekstów poświęconych pro-

blematyce historyczno-kulturowej. Nieprzypadkowo pośród innych pozycji związanych już ściśle z profilem omawianego zagadnienia te cztery prace pojawiają się często równocześnie. Tworzą zatem niejako podstawę warsztatu bibliograficznego nie tylko orientalisty czy językoznawcy analizującego wyrazy o orientalnej etymologii, lecz również historyka, który włącza w rejestr swych zainteresowań dzieje związków polsko-tureckich. Nie bez znaczenia jest również fakt, iż treści zawarte w tych opracowaniach uzupełniają się nawzajem, zyskują na wartości naukowej właśnie poprzez ich wzajemne konfrontowanie. W wykazie bibliograficznym prac turkologicznych zajmują one stałe miejsce oraz cieszą się, poczynawszy od tej staropolskiej, ciągłym uznaniem i nieśląbnącym powodzeniem.

Jedną z najstarszych znanych nam prac poświęconych językowi tureckiemu są *Dzieje Tureckie i utarczki Kozackie z Tatary. Tudzież też o narodzie, obrzędziech, nabożeństwie, gospodarstwie i rycerstwie etc. tych pogan, ku wiadomości ludziom różnego stanu pożyteczne. Przydany jest do tego Dictionarz języka Tureckiego i Disputatia o wierze Chrześcijańskiej i zabobonach Bisurmańskich* – przez Marcina Paszkowskiego, Na czworo Xiąg rozdzielone opisane i wydane. W Krakowie, w Drukarni Mikołaja Loba, Roku P. 1615. Autor wspomnianego dzieła pochodził ze średniozamożnej rodziny szlacheckiej. Prawdopodobnie jego ojciec roztrwoniał rodzinną fortunę, bowiem Paszkowski przebywał na dworze możnej rodziny Płazów, a później w Wiśniczu u Lubomirskich². Dorobek pisarski Paszkowskiego, głównie poświęcony sprawom tureckim i tatarskim, z uwagi na wątpliwą wartość literacką nie był nigdy przedmiotem większego zainteresowania. Mimo iż, jak podaje Estreicher³, ogłosił on aż 21 pism, jego nazwisko kojarzy się głównie ze wspomnianymi przeze mnie *Dziejami Tureckimi*. Praca ta dostarcza wielu informacji z zakresu realiów państwa tureckiego, w swym założeniu miała pełnić funkcję kompendium wiedzy o świecie muzułmańskim – adresatami byli zarówno dyplomaci oraz politycy związani z imperium osmańskim, jak i kupcy trudniący się handlem towarami pochodzącymi ze Wschodu. Autor opisał m.in. warunki niewoli, w jaką został pojmany pewien wojskowy, co dawało pojęcie o położeniu jeńców wziętych w jasyr. Na kartach *Dziejów Tureckich* zamieszczono również wiadomości o obrzędach religijnych, szkołach, zwyczajach⁴. W IV księdze pracy Paszkowskiego znajduje się słowniczek, który jest uznawany za pierwszy drukowany leksykon polsko-turecki. Liczy on około 700 wyrazów tureckich, ułożonych tematycznie, zapisanych literami łacińskimi. Za podstawę do sporządzenia owego dykcjonarza służyła praca Bartłomieja Georgiewicza⁵ będąca z kolei

² Z. Abrahamowicz: *Paszkowski Marcin*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. XXV, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980, s. 301-302.

³ K. Estreicher: *Bibliografia Polska*. T. XXIV, Kraków 1912, s. 124-127.

⁴ B. Baranowski: *Znajomość Wschodu w dawnej Polsce do XVIII wieku*. Łódź 1950, s. 78.

⁵ Bartłomiej Georgiewicz, polski autor żyjący w I poł. XVI w., znał bardzo dobrze realia państwa Osmanów. Około 14 lat przebywał w niewoli tureckiej. Po powrocie do kraju wydał dzieło *Rozmowa z Turczyńm o wierze Krzesciainskiej y o tayości Troyce świętey, która w Alkorianie stoi napisana. Przez Bartłomieia Georgewits który czternaście lat był więźniem Tureckim* (1548). W naszym piśmiennictwie zajmuje ono miejsce szczególne, prawdopodobnie właśnie w nim po raz pierwszy w języku polskim opisano prawa, obyczaje i religię Turków (zob. *Encyklopedyja Powszechna S. Orgelbranda*, Warszawa 1862, t. IX, s. 795).

przekładem wokabularza łacińsko-tureckiego⁶. Trudno dziś ocenić, na ile Paszkowski znał mowę mieszkańców imperium osmańskiego, można jedynie przypuszczać, iż materiał do swej pracy gromadził również dzięki bezpośrednim kontaktom z przybyszami z odległych terenów, którzy posługiwali się na co dzień językiem tureckim. Nie tylko wspomniany słowniczek zdradza zainteresowania językowe Paszkowskiego. Na końcu *Dictionarza* zamieszczono dłuższe objaśnienie; wynika z niego, iż autor chciał nadać swemu dziełu charakter samouczka przybliżającego czytelnikom sposoby tworzenia form gramatycznych oraz cechy fonetyczne egzotycznie brzmiącej mowy. Bez wątpienia jest to jedna z pierwszych w Europie próba opracowania gramatyki tureckiej. „Materiał zawarty w tej księdze posiada pewne znaczenie także dla leksykografii staroosmańskiej, zawiera bowiem liczne nazwy dziś nieużywane. Ponadto, dzięki dość dokładnemu notowaniu form dialektycznych stwarza możliwość badań nad fonetyką historyczną języka tureckiego”⁷.

Za pierwszą samodzielną próbę opracowania pożyczek orientalnych w języku polskim uznaje się pochodzącą z końca XVIII wieku, lecz wydaną dopiero w 1828 r., pracę Adama Kazimierza Czartoryskiego *Słowniczek wyrazów przyjętych do mowy polskiej ze wschodnich języków. Z rękopisma Adama Czartoryskiego Marszałka Polnego C. K. woysk Austrii*⁸. Autor tego opracowania, znany ze swych fascynacji Orientem, znał wiele języków, podobno potrafił przemawiać po węgiersku⁹, władał rzekomo również językiem hebrajskim i asyryjskim. Sprowadzał ze Stambułu do swej biblioteki słowniki tureckie, arabskie i perskie. W omawianym zestawieniu zamieścił ponad 50 wyrazów, przeważnie pochodzenia tureckiego, z takich grup semantycznych, jak np. nazwy koni i rzędu konia (*bachmat*, *czaprak*, *jarczak*), łucznictwo (*sajdak*, *zekier*, *taftuj*) itp. Sporządzony rejestr obejmował zatem wyrazy, których używano na oznaczenie przedmiotów z życia codziennego, podobnych w brzmieniu do form tureckich. Czartoryski zupełnie pominął zapożyczenia z języka arabskiego, jakie dotarły do polskiej mowy za pośrednictwem języków zachodnioeuropejskich. Bez wątpienia autor posiadał co najmniej elementarną znajomość języka tureckiego i na ogół poprawnie wyjaśnił większość zapożyczeń¹⁰. Korzystał również z dostępnych wówczas opracowań – słowników Menińskiego¹¹ czy Goliusa, wspomniana praca Paszkowskiego nie była mu znana. Zwracał także baczną uwagę na wyrazy pochodzenia tureckiego wpłatanie w teksty relacji z wypraw na muzułmański Wschód¹². Słowniczek ten jeszcze przed

⁶ S. Stachowski: *Glosariusz turecko-polski*. Kraków 2005, s. 12.

⁷ A. Zajączkowski: *Studia orientalistyczne z dziejów słownictwa polskiego*. Wrocław 1953, s. 106.

⁸ Pracę tę ogłoszono w „Czasopiśmie Naukowym Ossolińskich” t. 1, Lwów 1828, s. 81-88.

⁹ J. Reychman: *Znajomość i nauczanie języków orientalnych w Polsce XVIII w.* Wrocław 1950, s. 117.

¹⁰ A. Zajączkowski, op. cit., s. 12.

¹¹ Franciszek Meniński (1620-1698), właściwie Mesgnien. Z pochodzenia Lotaryńczyk, wstąpił na służbę polską na dworze króla Jana Kazimierza, gdzie został nobilitowany. Znany jako autor m.in. trzytomowego słownika *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae* (Wiedeń 1680). Autor tego pierwszego naukowego słownika trzech języków Muzułmańskiego Wschodu tłumaczy hasła na języki: łacinę, francuski, niemiecki, włoski, a niekiedy podaje również przekład polski (zob. tamże, s. 8).

¹² J. Reychman: op. cit., s. 118.

publikacją, lecz już po śmierci jego autora, wykorzystywany był przez Lindego w pracach nad *Słownikiem języka polskiego*. Bardzo prawdopodobne – idziemy w tych domysłach za Janem Reychanem – że zestawienie Czartoryskiego było przygotowane jako materiał dla Lindego, a potem dopiero stało się samodzielną całością. Przemawia za tym fakt, iż notatki sporządzane na użytek słowniczka obejmowały znacznie więcej materiału niż ostatecznie zaprezentowano¹³. Rekonesansowy charakter pracy Czartoryskiego wyklucza obszerne czy wnikliwe omówienie zapożyczeń orientalnych w polszczyźnie, jednak bez wątpienia zestawienie to stanowi trwały wkład do językoznawstwa polskiego, przynosi chlubę znajomościom języków orientalnych jego autora¹⁴. Daje również świadectwo zainteresowaniu lingwistycznym w czasach oświecenia, jakie wyrażano głównie w środowiskach magnackich, związanych silnie z kresami Rzeczypospolitej.

Z całą pewnością praca Czartoryskiego była dobrze znana autorowi pierwszego słownika etymologicznego zapożyczeń orientalnych w języku polskim profesorowi Antoniemu Muchlińskiemu. Staranne wykształcenie z zakresu orientalistyki poparte wieloletnim pobytem m.in. w Stambule i na terenach obecnego Egiptu pozwoliło Muchlińskiemu podejść do zagadnień wpływu języków orientalnych na polszczyznę w sposób naukowy. Warto wspomnieć, iż w kręgu jego zainteresowań pozostawały także zagadnienia związane z mniejszościami muzułmańskimi zamieszkalymi na obszarze Rzeczypospolitej. Zainicjował studia nad Tatarami, badał ich piśmiennictwo w języku polskim i białoruskim utrwalone alfabetem arabskim. Interesował się również pochodzeniem polskich Karaimów¹⁵. Jednak w pamięci potomnych zapisał się przede wszystkim jako autor wspomnianej pracy leksykograficznej. Dzieło to – *Źródłosłownik wyrazów, które przeszły wprost czy pośrednio do naszej mowy z języków wschodnich* ukazało się w Petersburgu w 1858 r. i już w chwili wydania wywołało równie wiele wyrazów uznania co opinii krytycznych. Podobna sytuacja ma miejsce także dzisiaj. Współcześni orientaliści, głównie językoznawcy, nie są zgodni w kwestii oceny wartości rzeczonyj pracy. Słownik Muchlińskiego zawiera ponad 1000 haseł. Z tej liczby tylko około połowa stanowi właściwe zapożyczenia z języków orientalnych, mniej więcej 360 z języka tureckiego, 120 z języka arabskiego, wykaz ten dopełniają również wyrazy pochodzenia rzekomo hebrajskiego. Nie określono, zgodnie z informacją zamieszczoną w tytule, jaką drogą dany wyraz dostał się do polszczyzny, a co za tym idzie, pominięto zupełnie chronologię zapożyczeń. Pominięto również całą grupę powszechnie znanych pożyczek z języka arabskiego, które dotarły do polszczyzny za pośrednictwem języków romańskich. Uwzględnienie kolejnych 500 haseł, którym żadną miarą nie możemy przypisać etymologii orientalnej, najbardziej zaciążyło nad oceną słownika. Sam autor, świadomy faktu, iż prawdopodobnie nie wszystkie wymieniane przez niego wyrazy pochodzą z języków kultury muzułmańskiej, zamieścił we wstępie krótką informację: „Krom źródłosłowiu takich wyrazów, które wprost czy

¹³ Tamże, s. 126.

¹⁴ Tamże, s. 127.

¹⁵ J. Reychman, *Muchliński Antoni*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. XXII, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 243.

pośrednio przeszły do nas z języków wschodnich, pomieściliśmy także i wyrazy, mające analogię ze wschodnimi, co do brzmienia lub znaczenia, w przekonaniu, że i one nie powinny być obojętnymi dla filologii porównawczej”¹⁶. Mimo licznych błędnych objaśnień etymologicznych praca ta zawiera wiele cennego materiału leksykalnego z doby staropolskiej i dlatego pozostała niezastąpionym źródłem, na którym opierały się późniejsze słowniki języka polskiego, słowniki etymologiczne oraz słowniki wyrazów obcych¹⁷.

Bogaty materiał leksykograficzny rozproszony jest w rozprawie Ananiasza Zajączkowskiego *Studia orientalistyczne z dziejów słownictwa polskiego*. Praca ta zbiega się w czasie z publikacją Jana Reychmana *Znajomość i nauczanie języków orientalnych w Polsce XVIII w.* (1950). Z tą ostatnią łączy ją warstwa faktografii z zakresu historii orientalistyki polskiej, bowiem Zajączkowski dokonuje skrupulatnego przeglądu dokonań poprzedników. Można by stwierdzić, iż omawiany autor – podsumowując stan wiedzy o zapożyczeniach orientalnych w języku polskim – sporządza też studium bibliograficzne, uwzględniające w porządku chronologicznym omówione publikacje. Już we wstępie zwraca on uwagę na rażący brak całościowego opracowania zapożyczeń orientalnych w języku polskim (w tym miejscu należy wspomnieć, iż w 2001 r. wydano w Krakowie *Słownik zapożyczeń pochodzenia arabskiego w polszczyźnie* autorstwa Wacława Przemysława Turka, wciąż jednak nie przygotowano analogicznej pracy dotyczącej języka tureckiego¹⁸). Ananiasz Zajączkowski formułuje również uwagi metodologiczne do badań zapożyczeń orientalnych, porusza zatem kwestię konieczności uwzględnienia w tychże badaniach współczynnika czasu i drogi, jaką dany wyraz dostał się do polszczyzny. Wskazuje dwie grupy pożyczek: wyrazy pochodzenia arabskiego, które szlakiem przez Zachód, za pośrednictwem języków romańskich, dostały się do języka polskiego (XVIII-XIX w.) oraz wyrazy, które zapożyczaliśmy wskutek wielowiekowych relacji z krajami muzułmańskimi, głównie z Portą Otomańską (XVI-XVII w.). „Pierwsza grupa świadczy raczej o naszych stosunkach z Zachodem, druga natomiast stanowi bezpośredni dowód infiltracji elementów orientalnych wskutek wzajemnych stosunków Polski ze Wschodem”¹⁹. Kolejnym jakże istotnym zaleceniem, wysuniętym przez uczonego, jest odpowiednie przygotowanie turkologiczne badacza napływu elementów języka tureckiego do polszczyzny. Swój postulat popiera prezentacją materiału zgromadzonego przez Aleksandra Brücknera w *Słowniku etymologicznym języka polskiego* wraz z własnym uzupełnieniem i komentarzem. Zdaniem Zajączkowskiego opracowanie etymologiczne zapożyczeń orientalnych w pracy Brücknera po większej części zawodzi²⁰.

¹⁶ A. Zajączkowski: op. cit., s. 14.

¹⁷ W.P. Turek: *Słownik zapożyczeń pochodzenia arabskiego w polszczyźnie*. Kraków 2001, s. 21.

¹⁸ S. Stachowski jest autorem artykułu *Osmanisch-türkische und tatarische Lehnwörter im Polnischen* (Turkologia 26, Wisbaden 1995), który mógłby posłużyć jako punkt wyjścia w badaniach nad omawianym zagadnieniem.

¹⁹ A. Zajączkowski: op. cit., s. 24.

²⁰ Tamże, s. 35

Ten zespół tekstów – wraz z wyzyskaną przez uczonego nowszą literaturą przedmiotu i wykazem źródeł historycznych, w których zostały poświadczone zapożyczenia leksykalne z języka tureckiego, układa zbiór przesłanek do utworzenia – dziś tylko wirtualnej – bibliografii polsko-tureckich odniesień językowych. W moim wyobrażeniu mogłaby ona obejmować następujące działy: bibliografię źródeł historycznych, bibliografię prac leksykograficznych, a także bibliografię badań językoznawczych nad zapożyczeniami z języka tureckiego.

Bibliografia podmiotowa

- Czartoryski A. K.: *Słowniczek wyrazów przyjętych do mowy polskiej ze wschodnich języków. Z rękopisma Adama Czartoryskiego Marszałka Polnego C. K. woysk Austrii*. T. 1. Lwów 1828.
- Dzieje Tureckie i utarczki Kozackie z Tatary. Tudzież też o narodzie, obrzędziech, nabożeństwie, gospodarstwie i rycerstwie etc. tych pogan, ku wiadomości ludziom różnego stanu pożyteczne. Przydany jest do tego Dictionarz języka Tureckiego i Disputatia o wierze Chrześcijańskiej i zabobonach Bisurmańskich – przez Marcina Paszkowskiego, Na czworo Xiąg rozdzielone opisane i wydane. W Krakowie, w Drukarni Mikołaja Loba, Roku P. 1615.
- Muchliński A.: *Źródłostownik wyrazów, które przeszły, wprost czy pośrednio, do naszej mowy z języków wschodnich, tudzież mających zobopólną analogię co do brzmienia lub znaczenia, z dołączeniem Zbioru wyrazów, przeniesionych z polski do języka tureckiego*, Petersburg 1858.
- Zajączkowski A.: *Studia orientalistyczne z dziejów słownictwa polskiego*. Wrocław 1953.

Bibliografia przedmiotowa

- Abrahamowicz Z.: *Paszkowski Marcin*. W: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXV, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980.
- Baranowski B.: *Znajomość Wschodu w dawnej Polsce do XVIII wieku*, Łódź 1950.
- Encyklopedia Powszechna* (S. Orgelbranda), t. IX, Warszawa 1862.
- Estreicher K.: *Bibliografia polska*, t. XXIV, Kraków 1912.
- Reychman J.: *Muchliński Antoni*. W: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXII, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1970.
- Reychman J.: *Znajomość i nauczanie języków orientalnych w Polsce XVIII w.* Wrocław 1950.
- Stachowski S.: *Glosariusz turecko-polski*, Kraków 2005.
- Starnawski J.: *Warsztat bibliograficzny historyka literatury polskiej*. Warszawa 1982.
- Turek W. P.: *Słownik zapożyczeń pochodzenia arabskiego w polszczyźnie*. Kraków 2001.
- Zajączkowski A.: *Studia orientalistyczne z dziejów słownictwa polskiego*. Wrocław 1953.

Bibliografia zagadnień rolniczych i gospodarki żywnościowej w Centralnej Bibliotece Rolniczej w Warszawie

„Bibliografia Polskiego Piśmiennictwa Zagadnień Gospodarki Żywnościowej” jest kontynuacją „Bibliografii Polskiego Piśmiennictwa Rolniczego”, rejestrującej piśmiennictwo polskie od 1945 r. Jest to wydawnictwo opracowywane przez zespół pracowników Centralnej Biblioteki Rolniczej w Warszawie. Zmiana tytułu nastąpiła w 1984 r. w związku z rozszerzeniem zakresu tematycznego.

„Bibliografia Polskiego Piśmiennictwa Zagadnień Gospodarki Żywnościowej” jest bibliografią dziedzinową. Obejmuje tematycznie wszystkie dziedziny nauki i praktyki rolniczej, weterynarii, przemysłu rolno-spożywczego oraz zagadnienia ustrojowe, polityczne, społeczne i ekonomiczne związane z gospodarką żywnościową.

„Bibliografia...” odnotowuje opublikowane w Polsce wydawnictwa: zwarte wydane drukiem oraz artykuły z czasopism i wydawnictw ciągłych w języku polskim, obcym lub tłumaczone na język polski. Zadaniem „Bibliografii...” jest możliwie kompletne rejestrowanie polskich publikacji tematycznie związanych z rolnictwem, przemysłem spożywczym i dziedzinami pokrewnymi w sensie historycznym oraz zaspokojenie potrzeb informacyjnych jak najszerszego kręgu użytkowników – pracowników nauki, pracowników resortu rolnictwa i przedsiębiorstw obsługujących rolnictwo, studentów akademii rolniczych, uczniów szkół średnich, rolników praktyków.

Od 1989 r. „Bibliografia Polskiego Piśmiennictwa Zagadnień Gospodarki Żywnościowej” stała się częścią bibliografii narodowej w zakresie odnotowywania zawartości czasopism.

Zakres tematyczny

Zakres tematyczny „Bibliografii...” pokrywa się z zakresem tematycznym bazy danych Systemu Informacji o Gospodarce Żywnościowej (SIGŻ) budowanej od 1981 r. w CBR. Obejmuje następujące zagadnienia: ekono-

miczne, organizacyjne i społeczne w gospodarce żywnościowej, środki produkcji i usługi w rolnictwie oraz przemyśle spożywczym, hodowlę i uprawę roślin, chów i hodowlę zwierząt, przetwórstwo rolno-spożywcze, nauki wspomagające rolnictwo i przemysł spożywczy, zwierzęta laboratoryjne i z chowu amatorskiego.

Zasięgi

„Bibliografia Polskiego Piśmiennictwa Zagadnień Gospodarki Żywnościowej” ma charakter selekcyjny wyznaczony zasięgami:

- terytorialnym – ograniczony (bibliografia rejestruje dokumenty wydane w kraju);
- językowym – nieograniczony (bibliografia uwzględnia wydawnictwa w różnych językach);
- formalnym – opracowywane są artykuły z wydawnictw ciągłych, wydawnictwa zwarte lub ich części, wydawnictwa seryjne, akty prawne;
- chronologicznym:
 - chronologia przedmiotowa – nieograniczona (rejestruje również prace wydawane obecnie, lecz dotyczące historii rolnictwa)
 - chronologia wydawnicza – ograniczona (bibliografia rocznikowa, w założeniu bieżąca).

Do „Bibliografii...” nie są typowane:

- artykuły z prasy codziennej,
- wydawnictwa informacyjne (słowniki, leksykony, encyklopedie nie związane z zakresem tematycznym bibliografii, informatory adresowe),
- popularne wydawnictwa instruktażowe, w tym ulotki i broszury,
- literatura firmowa, reklamy,
- podręczniki dla szkół rolniczych do przedmiotów niezawodowych,
- skrypty,
- anonsy i krótkie informacje, np. notatki z życia zawodowego, informacje o zjazdach i konferencjach nie zawierające treści merytorycznych,
- wywiady i teksty o ograniczonym, lokalnym znaczeniu,
- normy, patenty,
- recenzje i polemiki w formie krótkich notek oraz recenzje książek zagranicznych,
- materiały niepublikowane,
- rękopisy, maszynopisy.

Kryteria doboru źródeł

Podstawową bazą źródłową przy typowaniu materiałów do „Bibliografii...” są zbiory Centralnej Biblioteki Rolniczej. Większość tytułów czasopism i wydawnictw powtarza się w każdym tomie, część przestaje być

zamieszczana w „Bibliografii...” z różnych przyczyn, np. zaniechanie wydawania, zmiana profilu czasopisma lub mała liczba artykułów (2-3 w roku) z interesującego nas zakresu.

Dokumentowane są czasopisma i druki zwarte zarówno naukowe, jak i inżynieryjno-techniczne lub popularne.

Z czasopism na poziomie naukowym typuje się wszystkie prace z wyjątkiem tych, które nie mieszczą się w profilu tematycznym „Bibliografii...”. Jedynie przy typowaniu artykułów z czasopism o charakterze popularnym prowadzi się selekcję, stosując kryteria wartości materiału. Druki zwarte selekcjonuje się również w ten sposób.

Układ Bibliografii

Pod względem układu „Bibliografia...” jest zgodna z wymaganiami stawianymi tego typu wydawnictwom. Składa się z 3 części:

- zrabu głównego – materiał uporządkowany jest wg klasyfikacji własnej, opracowanej w Centralnej Bibliotece Rolniczej. W obrębie działów zastosowano szeregowanie alfabetyczne;

- wykazów pomocniczych: spis treści, przedmowa, wykaz cytowanych czasopism i innych wydawnictw ciągłych oraz skrótów stosowanych w opisie bibliograficznym;

- indeksów – opracowane w układzie alfabetycznym:

- autorski – wykaz autorów i współtwórców dokumentów,
- zarejestrowanych w zrabie głównym bibliografii,
- przedmiotowy – wykaz haseł przedmiotowych zgodny ze Słownikiem haseł przedmiotowych z dziedziny rolnictwa i gospodarki żywnościowej, w opracowanym i sukcesywnie uzupełnianym przez zespół Pracowni Rzeczowego Opracowania Zbiorów CBR,
- nazw geograficznych.

Historia Bibliografii Polskiego Piśmiennictwa Zagadnień Gospodarki Żywnościowej

Pierwszy tom „Bibliografii Polskiego Piśmiennictwa Rolniczego” za lata 1945-1953 opracowano w Centralnym Instytucie Rolniczym i wydano przez Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne w 1954 r. Kolejny tom za lata 1954-1955 opracowano w Centralnej Bibliotece Rolniczej, która została powołana w 1955 r. Tom ten wydano w 1959 r. (wydawnictwo PWRiL). Natomiast tom „Bibliografii...” za lata 1956-1957 wydano w 1964 r. Materiały do kolejnych tomów sukcesywnie gromadzono i opracowywano. Pozwoliło to w latach 1979-1989 opublikować wielolecie 1958-1961 (3 tomy) i wielolecie 1962-1967 (6 tomów) – łącznie ponad 53 tysiące pozycji.

Rosnące zapotrzebowanie na aktualną informację naukową w tamtych latach spowodowało pominięcie w harmonogramie wydawniczym wielolecia 1968-1972 na rzecz intensyfikacji prac nad rocznikami bieżącymi. Dzięki temu w latach 1980-1985 wydano 8 tomów – roczników. Obecnie prace nad pominiętymi rocznikami są kontynuowane w celu wydania ich

w postaci drukowanej (wartość archiwalna, historyczna). Wszystkie prace związane z opracowywaniem kolejnych tomów bibliografii do rocznika 1980 włącznie były wykonywane metodami tradycyjnymi. Wydawanie drukiem zlecano PWRiL. Kolejne roczniki „Bibliografii...” ukazywały się sukcesywnie. Wydawane były przez Centralną Bibliotekę Rolniczą.

Rok 1985 był w działalności CBR okresem szczególnym. W tym czasie Biblioteka weszła w pełni w I etap przetwarzania dokumentów przy zastosowaniu elektronicznej techniki obliczeniowej. Od początku 1981 r. rozpoczęto dokumentowanie polskiej literatury naukowej z dziedziny rolnictwa i gospodarki żywnościowej na podstawie Tezaurusu Zagadnień Rolniczych i Gospodarki Żywnościowej opracowanego przez zespół pracowników CBR, nowego schematu klasyfikacyjnego i zgodnie z założeniami programów komputerowych.

Ostatni rocznik „Bibliografii...” (za 1994 r.) ukazał się w 2001 r. Na wydanie czeka rocznik 1995 i przetwarzany jest rocznik 1996. Na przeszkodzie wydaniu tych roczników stoją względy finansowe. Na tym roczniku będzie zakończone wydawanie „Bibliografii Polskiego Piśmiennictwa Zagadnień Gospodarki Żywnościowej” w formie drukowanej.

„Przegląd Piśmiennictwa Polskiego” w CBR

W Centralnej Bibliotece Rolniczej od 2000 r. wydawane jest również wydawnictwo ukazujące się jako miesięcznik w formie drukowanej pod tytułem „Przegląd Polskiego Piśmiennictwa Zagadnień Gospodarki Żywnościowej”, a także na płytach CD – kwartalnie. Jest to materiał generowany z bazy SIGŹ. „Przegląd” od „Bibliografii...” różni się częstotliwością wydawania i tym, że zasięgiem nie obejmuje chronologii rocznikowej – w jego zawartość wchodzi dokumenty sukcesywnie opracowywane na bieżąco (mogą być z różnych lat). Ponadto w „Przeglądzie” w dokumentach o charakterze naukowym umieszczone są ich abstrakty.

W każdym numerze „Przeglądu” (12 numerów w roku) jest zrab główny, indeks autorski, geograficzny, tytułów cytowanych czasopism, deskryptorowy oraz deskryptorów swobodnych, a także spis treści i wykaz czasopism dokumentowanych w SIGŹ (pełna nazwa i stosowany skrót). Raz w roku ukazuje się „Przegląd” zbiorczy w formie spisów pomocniczych, dotyczący danego roku. Obejmuje spis treści zeszytów (numery 1-12) wg zagadnień klasyfikacyjnych, indeks autorów, przedmiotowy i nazw geograficznych oraz wykaz cytowanych czasopism w dwunastu numerach roku.

Symbol ISSN

„Bibliografię Polskiego Piśmiennictwa Zagadnień Gospodarki Żywnościowej” zarejestrowano w 1997 r. w międzynarodowym systemie informacji o wydawnictwach ciągłych i oznaczono symbolem ISSN 1429-0146. „Przegląd PPZGŹ” zarejestrowano w 2001 r. i oznaczono symbolem ISSN 1642-4549.

System Informacji o Gospodarce Żywnościowej (SIGŹ)

SIGŹ jest systemem powstałym wyłącznie przy współpracy CBR z placówkami naukowo-badawczymi obsługującymi rolnictwo i przemysł spożywczy oraz uczelniami rolniczymi. Obecnie baza zawiera ponad 200 tys.

rekordów, a jej roczny przyrost wynosi ok. 10 tys. opisów bibliograficznych i streszczeń artykułów z ok. 284 tytułów czasopism polskich, wydawnictw seryjnych, książek, materiałów pokonferencyjnych i aktów prawnych. Ponad 70% wszystkich opisów rocznie opracowuje biblioteka, resztę – placówki podległe resortowi rolnictwa i uczelnie rolnicze. Od 1998 r. baza SIGŻ jest udostępniana na dyskach CD-ROM, z kwartalną aktualizacją dysku. Krążek CD zawiera bazę od 1990 r. i niezbędne oprogramowanie pozwalające na wyszukiwanie i wydruk dokumentów. W ciągu roku ukazują się 4 dyski CD-ROM. W Internecie na stronie domowej CBR www.cbr.edu.pl dostępny jest fragment bazy z opisami począwszy od 1997 r. (z pominięciem ostatniego półrocza).

Zakończenie

„Bibliografia Polskiego Piśmiennictwa Zagadnień Gospodarki Żywnościowej” ma swoje niepodważalne znaczenie w historycznym utrwalaniu dorobku polskiego piśmiennictwa z dziedziny rolnictwa i przemysłu spożywczego. Jednakże roczniki „Bibliografii...” 1995 i 1996 będą ostatnimi wydanymi w wersji papierowej, co jest zgodne z ogólnościatowymi tendencjami odchodzenia od drukowania bibliografii dziedzinowych rejestrujących zawartość wydawnictw ciągłych w wypadku budowania baz danych z tych zakresów wiedzy. Baza danych SIGŻ spełnia rolę serwisu bibliograficznego dla dziedziny rolnictwo i przemysł spożywczy. Jednocześnie jest ona prowadzona w formie elektronicznej, co w sposób zasadniczy ułatwia do niej dostęp użytkownikom.

Biblioteka prowadzi także digitalizację zbiorów wchodzących w skład Narodowego Zasobu Bibliotecznego (NZB). Do tej pory w Centralnej Bibliotece Rolniczej zeskanowano już 116 pozycji druków zwartych i 5 tytułów czasopism o łącznej liczbie 36 900 stron. Było to 57 starych druków, 59 poloników XIX-wiecznych, 5 tytułów czasopism (30 roczników) z XIX i początku XX wieku.

Do digitalizacji ze zbioru starych druków wybierano najstarsze i najcenniejsze wydawnictwa w języku polskim oraz pojedyncze, ciekawe druki obcojęzyczne. Ze zbioru poloników XIX-wiecznych wybrano głównie pozycje dokumentujące obraz wsi polskiej w ujęciu historycznym. Zeskanowane czasopisma prezentują wytwory kultury wiejskiej i odzwierciedlają przemiany społeczno-gospodarcze wsi na przełomie XIX i XX wieku. Wykaz wszystkich wydawnictw dostępnych w formie elektronicznej w CBR zamieszczony jest na stronie domowej Biblioteki www.cbr.edu.pl.

W latach 2006 i 2007 Biblioteka na potrzeby użytkowników wykonała skany 2 pozycji poloników XIX-wiecznych i czterech roczników XIX-wiecznego czasopisma.

Naszym zamiarem jest przetworzenie w formę elektroniczną całego zasobu starych druków i poloników XIX-wiecznych, stanowiących NZB. Dlatego Biblioteka stara się o środki nie tylko na dofinansowanie inicjatyw związanych z digitalizacją, ale i na utworzenie własnej Pracowni Digitalizacji Zbiorów.

Polskie spisy bibliograficzne na World Wide Web

Wstęp

W zasobach Internetu, poza bogactwem informacji faktograficznej, trudną do oszacowania część stanowią także materiały o bibliograficznym charakterze. Uwagę środowiska bibliotekarskiego przykuwają np. problemy opracowania katalogów tematycznych o kontrolowanej jakości (internet subject gateways, quality-controlled subject gateways), informujących użytkownika o wartościowych zasobach Sieci¹. W literaturze spotyka się też pojęcie webliografii² rozumianej: 1) wykaz adresów stron lub witryn WWW dotyczących określonego tematu lub zagadnienia, 2) każdy spis bibliograficzny dostępny na WWW.

Szereg opracowań bibliograficznych publikowanych w formie elektronicznej informuje o dorobku piśmienniczym, z różnych względów, niedostępnym w Internecie. Problem publikowanych na WWW spisów bibliograficznych nie wzbudził jednak do tej pory zainteresowania badaczy środowiska sieciowego³. Tymczasem jest to kwestia warta rozważenia,

¹ Zob. np. D. Bawden, L. Robinson: *Internet subject gateways revisited*. „International Journal of Information Management” 2002, nr 22, s. 157-162; W. A. Britten: *Building and organizing Internet collections*. „Library Acquisitions: Practice and Theory” 1995, vol. 19, nr 2, s. 243-249; L. Derfert-Wolf: *Serwisy tematyczne o kontrolowanej jakości w Internecie – subject gateways*. [online]. „Biuletyn EBIB” 2004, nr 6. [dostęp 29.01.2007]. Dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/2004/57/derfert.php>.

² S. Harris: *Webliography. The process of building Internet subject access*. „The Acquisitions Librarian” 1997, nr 17-18, s. 29-43; D. Alimohammadi: *Are webliographies still in use?* „The Electronic Library” 2004, vol. 22, nr 2, s. 154-157; D. Alimohammadi: *Designing webliographies in an effective and simple manner: a step by step process*. [online]. „Webology” 2004, vol. 1, nr 1. [dostęp 20.11.2006]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.webology.ir/2004/v1n1/a2.html>. Zob. także A. Jachimczyk: *Webliografia: zestawienia tematyczne internetowych źródeł*. W: *Zarządzanie informacją w nauce*. Red. D. Pietruch-Reizes. Katowice 2008, s. 158-169.

³ Wyjątkiem jest artykuł: D. G. Hendry, J. R. Jenkins, J. F. McCarthy: *Collaborative bibliography*. „Information Processing and Management” 2006, nr 42, s. 805-825. Dotyczy on jednak w zasadzie spisów źródeł internetowych.

gdyż użytkownicy bardzo często poszukują w Sieci materiałów bibliograficznych, zwłaszcza uczniowie i studenci przygotowujący prace pisemne. Poniżej może o tym świadczyć statystyka mojej witryny internetowej pokazująca frazy wpisywane w wyszukiwarce Google przez odwiedzających ją internautów. Na stronie WWW opublikowałem, niepretendującą do kompletności, listę spisów bibliograficznych odszukanych w Internecie⁴. Na 75 fraz, które wyświetlił system statystyk stat4u w dniu 18 grudnia 2007 r., 30 było związanych z bibliografią. Użytkownicy najczęściej poszukiwali bibliografii osobowych oraz dziedzinowych. Oczywiście, nie można też wykluczyć, że niekiedy sami autorzy spisów sprawdzali w ten sposób ich pozycję na liście z rezultatami wyszukiwania. Widoczna jest także wśród użytkowników Internetu pewna nieumiejętność w wyszukiwaniu informacji. Na przykład, 17 grudnia 2007 r. internauta szukał bibliografii przedmiotowej Tadeusza Konwickiego wpisując frazę *najnowsze[!] bibliografia dotycząca twórczości Tadeusza Konwickiego*. Dzień wcześniej inny użytkownik wpisał po prostu w Google *od Juliusza verne do stanisława Lema bibliografia*. Poszukując materiałów o Kurcie Vonnegucie wpisano *bibliografia do Vonneguta*. Wpisywano też np. *bibliografia dotycząca przemocy* lub *bibliografia do prac z historii wychowania* (tu internauta wpisał jeszcze jedną wersję *bibliografia do tematów z historii wychowania*) czy (3 stycznia 2008 r.) *bibliografia do tematu komunikacja*. Trudno wyjaśnić, czego szukali użytkownicy wpisujący *polska bibliografia bibliograficzna*, *publikacje bibliografi* *zwartych-słowniki*, *bibliografia polska za rok 2005* (28 grudnia 2007 r.) czy też *wydział politologii-zestawienie bibliografii polskich książek*.

Zakres badania

Pojęcia bibliografia i spis bibliograficzny traktuje się synonimicznie (w normie definiuje się tylko bibliografię jako uporządkowany zbiór opisów bibliograficznych dokumentów dobranych wg określonych kryteriów⁵). Bibliografia to także bibliograficzna komputerowa baza danych pozwalająca na wyszukiwanie i porządkowanie opisów wg różnorodnych kryteriów. Według *Słownika języka polskiego* spis to „tekst zawierający wyliczenie przedmiotów, osób, czynności itp., zwykle według pewnego, z góry założonego porządku; rejestr, wykaz”⁶. W opracowaniu termin spis odnosi się więc do dostępnego w cyfrowej formie (dokument HTML, doc, rtf, pdf) wykazu opisów bibliograficznych uporządkowanego wg z góry określonego, najczęściej jednego kryterium.

Do dnia 16 października 2007 r. zarejestrowałem na stronie WWW ok. 250 spisów różnego rodzaju, w tym ponad 100 bibliografii dziedzinowych.

⁴ *Spisy bibliograficzne*. [online]. [dostęp 6.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.ujk.kielce.pl/strony/Adam.Jachimczyk/html/spisy_bibliograficzne.html.

⁵ PN-N-011225:1989: *Bibliotekarstwo i bibliografia: rodzaje i części składowe bibliografii. Terminologia*.

⁶ *Słownik języka polskiego PWN*. [CD-ROM]. Wersja 1.0. Warszawa 2004.

Fakt zainteresowania użytkowników Sieci materiałami bibliograficznymi rodzi postulat rejestracji spisów i badania metody ich opracowania. Bliższej analizie, pod kątem formy udostępnienia, kompozycji, opisu bibliograficznego, wykorzystania możliwości języka HTML do opracowania spisu, podałem 101 bibliografii dziedzin i zagadnień liczących powyżej 50 opisów, zarejestrowanych na stronie w dniu 16 października 2007 r. Nie uwzględniłem zestawień tematycznych masowo tworzonych wg jednolitego schematu w niektórych bibliotekach. W opracowaniu omówiłem także dostępne na WWW rodzaje spisów, źródła informacji o polskich spisach bibliograficznych oraz ich autorów. Wyboru nie można uznać za reprezentatywny, gdyż bez wątpienia w Internecie można zidentyfikować znacznie większą liczbę spisów, ale nie sposób podać nawet ich przybliżonej liczby. Dlatego wyników analizy nie można traktować jako ostatecznych. Bardziej sygnalizują one problemy związane z opracowaniem i udostępnianiem w Internecie spisów bibliograficznych.

Źródła informacji o spisach bibliograficznych

Odszukanie odpowiedniego spisu bibliograficznego w polskim WWW wymaga żmudnych poszukiwań, użycia kilku wyszukiwarek, przejrzenia katalogów internetowych i innych serwisów informacyjnych. W wyszukiwarkach należy zastosować odpowiednią terminologię (np. bibliografia, spis bibliograficzny, wykaz literatury, lista piśmiennictwa, wykaz piśmiennictwa) oraz wykorzystać zaawansowane funkcje wyszukiwania, co nie zawsze jest możliwe. W wielu przypadkach należy przejrzeć dziesiątki, jeśli nie setki, witryn WWW z bibliografiami załącznikowymi, które zawierają bardzo ograniczony wybór piśmiennictwa. W niewielu katalogach internetowych są odrębne działy rejestrujące bibliografie. W katalogu Wirtualnej Polski jest dział Bibliografia i publikacje naukowe, ale (w dniu 10 grudnia 2007 r.) rejestrował on jedynie 75 wpisów (w kategorii Edukacja-Pomoce naukowe-Bibliografia i Publikacje Naukowe)⁷. Przeszukanie katalogu wskaże także bibliografie w innych działach, np. w dziale Księgarnie internetowe⁸ i w wielu innych, gdzie dział bibliograficzny stanowi jedną z części witryny WWW. W katalogu Onet.pl brak osobnego działu bibliograficznego, można tylko przeszukać katalog pod kątem obecności bibliografii. Ograniczony wybór baz danych znajdziemy w dziale Nauka-Naukowe bazy danych⁹. Osobnego działu z bibliografiami nie ma także polski Google, cho-

⁷ *Wirtualna Polska: katalog stron WWW*. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://katalog.wp.pl/www/Edukacja/Pomoce_naukowe/Bibliografia_i_Publikacje_Naukowe/.

⁸ Zob. np. *Antykwariat – pabianicki serwis bibliograficzny*. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://pabianice2000.republika.pl/index.html>.

⁹ *Naukowe bazy danych*. [online]. [dostęp 8.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://katalog.onet.pl/4582,naukowe-bazy-danych,k.html>.

ciaż taki dział występuje w angielskiej wersji Google Directory w dziale Reference¹⁰. Podobnie Open Directory Project ma poddział Bibliography¹¹.

W Polsce nie prowadzi się systematycznej rejestracji spisów bibliograficznych dostępnych w Internecie. Wersja elektroniczna *Bibliografii bibliografii polskich* (BBP)¹² prawdopodobnie pomija w rekordzie informacje o elektronicznych odpowiednikach spisów bibliograficznych. Stąd, chociaż BBP rejestruje drukowane bibliografie zawartości czasopisma „Akcent”¹³ czy „Archeion”¹⁴, to nie uwzględnia danych o ich dostępności w Internecie. Na bibliografa nakładałoby to jednak dodatkowy obowiązek poszukiwania spisów. Nie wiadomo jednak czy spis został opublikowany w Sieci równoległe z wersją drukowaną czy nieco później. Dodatkowa trudność pojawia się w momencie, kiedy dokument zmienia adres URL lub w ogóle zostaje usunięty z Internetu.

Spisów bibliograficznych nie znajdziemy także w *Bibliografii dokumentów elektronicznych*¹⁵, która ogranicza się w zasadzie do dokumentów elektronicznych wpływających do Biblioteki Narodowej jako egzemplarz obowiązkowy¹⁶. Baza *Wykaz polskich bibliografii nie opublikowanych*¹⁷, nie rejestruje żadnego z analizowanych spisów bibliograficznych, chociaż w ankiecie rozsyłanej do bibliotek i archiwów uwzględniono miejsce na adres URL bibliografii. Podaje dane o dostępności baz bibliograficznych.

W ograniczonym wyborze spisy bibliograficzne rejestruje wykaz *Polskie bibliografie i informatory w Internecie* opracowywany przez E. Bąkowską z Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego¹⁸. Spis uwzględnia tylko te bibliografie, które posiadają określony system wyszukiwaczy oraz są dostępne nieodpłatnie; tylko wyjątkowo uwzględniane są bibliografie w formie pliku tekstowego. Wykaz uwzględnia ponadto źródła opracowywane najczęściej przez instytucje naukowe, poza kilkoma przypadkami pomija strony tworzone przez hobbystów.

Nie można pominąć zbiorów bibliotek cyfrowych. Przeszukując te wykorzystujące system dlibra znajdziemy prawie 140 zdigitalizowanych

¹⁰ *Google Directory*. [online]. [dostęp 8.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.google.pl/Top/Reference/Bibliography/>.

¹¹ *Open Directory Project*. [online]. [dostęp 8.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.dmoz.org/Reference/Bibliography/>.

¹² *Bibliografia bibliografii polskich*. [online]. [dostęp 5.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=13>.

¹³ *Akcent. Archiwum*. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://free.art.pl/akcent_pismo/pliki/numery.html.

¹⁴ R. Piechota: *Archeion: bibliografia zawartości tomów I-C: dodatek do tomu C*. Warszawa 2000. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://archiwa.gov.pl/repository/archeion/Arch_biblio.pdf.

¹⁵ *Bibliografia dokumentów elektronicznych*. [online]. [dostęp 5.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=27>.

¹⁶ M. M. Michalska: *Rejestracja bibliograficzna dokumentów elektronicznych*. W: *Piąta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów: Warszawa 11-13 czerwca 2003: referaty i dyskusja*. Warszawa 2004, s. 174.

¹⁷ *Wykaz polskich bibliografii nie opublikowanych*. [online]. [dostęp 5.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=14>.

¹⁸ *Polskie bibliografie i informatory w Internecie*. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.bj.uj.edu.pl/var/bibliogr1_pl.php; E. Bąkowska: *Polskie bibliografie i informatory w Internecie: spis baz tworzony w Bibliotece Jagiellońskiej*. [online]. [dostęp 11.12.2007]. „Biuletyn EBIB” 2005, nr 2. Dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/2005/63/bakowska.php>.

spisów bibliograficznych, w tym m.in. bibliografię L. Finkla czy bieżącą bibliografię województwa śląskiego¹⁹.

Informacji o bibliografiach można szukać także na stronach WiMPBP w Łodzi w dziale *e-Przewodnik*²⁰ czy w serwisie Biblioteki Akademii Ekonomicznej w Krakowie *Ekonomia online*, ale wykazują one bardzo ograniczoną liczbę spisów bibliograficznych²¹. Podobnie *Infobaza*²², która rejestruje głównie bibliograficzne bazy danych. Ponadto w Infobazie należy się liczyć z nieaktualnymi danymi w części rekordów, które aktualizowano ostatni raz ok. 1998 czy 1999 r.

Rodzaje spisów na WWW

Na polskich witrynach internetowych wśród zestawień bibliograficznych zdecydowaną większość stanowią bibliografie załącznikowe, liczące kilka, najwyżej kilkadziesiąt jednostek bibliograficznych. W serwisie Kulturalna Polska są dostępne opracowania lektur szkolnych wraz z bibliografią załącznikową, obejmującą najwyżej kilka pozycji. W przypadku *Potopu* H. Sienkiewicza na bibliografię składa się 5 opisów, a opracowanie poświęcone *Dżumie* A. Camusa zawiera listę 2 książek²³. Znajdziemy jednak także obszernie bibliografie załącznikowe, będące kompetentnym wprowadzeniem do zagadnienia, czego przykładem jest np. bibliografia do tekstu *Spory i konflikty o pomniki i tablice mniejszości niemieckiej na Śląsku Opolskim – perspektywa socjologiczna*²⁴.

Wyjąwszy kryptobibliografie, najliczniejszą grupę stanowią dziedzinowe spisy bibliograficzne, którym poświęcony jest tekst. Drugą pod względem liczebności grupą są bibliografie osobowe podmiotowe i przedmiotowe. W sieci swoje zestawienia bibliograficzne posiadają tak znani twórcy, jak Joseph Conrad²⁵, Ryszard Kapuściński²⁶, Kurt Vonnegut²⁷,

¹⁹ Federacja Bibliotek Cyfrowych. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://fbc.pionier.net.pl/>.

²⁰ *e-Przewodnik*. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.wimbp.lodz.pl/informacja/index.php?option=com_linkdirectory&Itemid=30.

²¹ *Ekonomia online: naukowe źródła ekonomiczne w Internecie*. [online]. [dostęp 27.11.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://kangurold.uek.krakow.pl/Biblioteka/Ekonomia/>.

²² *Infobaza: krajowy informator o bazach danych i oprogramowaniu dla nauki*. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://infobaza.task.gda.pl/>.

²³ Np. *Bibliografia*. [online]. [dostęp 1.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://potop.klp.pl/a-7150.html>; *Bibliografia*. [online]. [dostęp 14.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://dzuma.klp.pl/a-7699.html>.

²⁴ L. Nijakowski: *Spory i konflikty o pomniki i tablice mniejszości niemieckiej na Śląsku Opolskim – perspektywa socjologiczna*. [online]. [dostęp 2.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.lechnijakowski.com/mniejszoscinarodowe/pomniki_bib.html.

²⁵ *Bibliografia conradowska*. [online]. [dostęp 2.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://conrad-centre.w.interia.pl/pages/bibliography_main_pl.html.

²⁶ *Ryszard Kapuściński zawód – reporter 1932-2007*. [online]. [dostęp 2.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.kapuscinski.info>.

²⁷ *Bibliografia Kurta Vonneguta*. [online]. [dostęp 2.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.vonnegut.art.pl/ogolne/biblio.html>.

Bruno Schulz²⁸ i Stanisław Lem²⁹. W tej grupie mieszczą się także bibliografie zespołów osobowych, np. bibliografia publikacji pracowników szkół wyższych – Wydziału Politologii UMCS³⁰, Akademii Obrony Narodowej³¹ czy Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego³².

Liczna jest także grupa bibliografii terytorialnych. W Sieci jest dostępna np. bieżąca bibliografia województwa śląskiego³³, *Bibliografia Rzeszowszczyzny*³⁴ czy *Bibliografia historii Wielkopolski*³⁵. Zainteresowany użytkownik odszuka także bibliografie krajoznawcze, np. poświęcone Grecji³⁶ czy Islandii³⁷.

Stosunkowo najmniej zidentyfikowałem bibliografii zawartości czasopism. W Internecie jest dostępna np. bibliografia zawartości czasopisma *ETHOS*³⁸ czy *Kwartalnika Historii Kultury Materialnej*³⁹.

Na WWW odnalazłem tylko jeden spis bibliograficzny o charakterze ogólnym. W zasadzie jest to cały serwis poświęcony polskiemu wydawnictwom niezależnym z lat 1976-1989⁴⁰. Składa się na niego spis druków zawar-

²⁸ Bruno Schulz (12 VII 1892 – 19 XI 1942): *Web – kolekcja*. [online]. [dostęp 2.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.brunoschulz.org/>; Bruno Schulz (1892-1942). [online]. [dostęp 2.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ekologia.neostrada.pl/hwbsch.html>.

²⁹ Stanisław Lem. [online]. [dostęp 2.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://lem.arg.pl/>; Stanisław Lem – Bibliografia. [online]. [dostęp 2.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.lem.pl/polish/bibliografia/biblintro.htm>.

³⁰ Np. *Bibliografia pracowników Wydziału Politologii UMCS za rok 2004*. [online]. [dostęp 2.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.annales.umcs.lublin.pl/K/2006/15.pdf>.

³¹ Np. E. Aksamitowska, A. Kolek, A. Pawlikowska: *Bibliografia publikacji pracowników Akademii Obrony Narodowej 2000*. [online]. [dostęp 2.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://biblioteka.aon.edu.pl/bibliografie/Bibliografia2000.pdf>.

³² *Retrospektywna bibliografia prac pracowników Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego za lata 1956-2004*. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ibi.uni.wroc.pl/bibl/biblio.htm>.

³³ *Bibliografia bieżąca województwa śląskiego 2007 styczeń – marzec*. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.bs.katowice.pl/wydawnictwa/ciagle/pdf/2007_1-3.pdf.

³⁴ Np. *Bibliografia Rzeszowszczyzny 1965. Rzeszów 1970*. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.wimbp.rzeszow.pl/bibliogr/1965.pdf>.

³⁵ *Bibliografia historii Wielkopolski za lata 1939-2000*. [online]. [dostęp 27.11.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.ptpn.poznan.pl/BHW/BHW_main.html.

³⁶ *Pracownia Studiów Helleriskich: materiały: bibliografia pl*. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.psh.obta.uw.edu.pl/panel.php?page=bibli&druk=1>.

³⁷ *Książki w języku polskim nt. Islandii*. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.islandia.org.pl/ksiazki.html>.

³⁸ M. Filipiak: *ETHOS: bibliografia zawartości 1988-2000*. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.kul.lublin.pl/1559.html>.

³⁹ *Bibliografia zawartości „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej”: roczniki XLI-L (1993-2002)*. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.iaepan.edu.pl/kwartalnik/Bibliografia/Wykaz%20XLI-L.htm>.

⁴⁰ K. Bronowski: *Bibuła: polskie wydawnictwa niezależne 1976-1989 r.* [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.incipit.home.pl/bibuła/index.html>. Jak pisze autor „Są to nieraz bardzo emocjonalne i prywatne uwagi powstałe w czasie czytania bibliografii i wprowadzania jej danych do opisu mojego zbioru [powstałe później uwagi i sprostowania

tych i ciągłych wydanych poza zasięgiem cenzury oraz wykaz książek dotyczących okresu między 1976 a 1989 r. Interesujące, że spis jest swego rodzaju polemiką z wydaną przez Bibliotekę Narodową „Bibliografią podziemnych druków zwartych z lat 1976-1989”.

Autorzy spisów

Największym wytwórcą spisów bibliograficznych są bibliotekarze bibliotek pedagogicznych. Kilkadziesiąt zestawień tematycznych znajdziemy na witrynie Warmińsko-Mazurskiej Biblioteki Pedagogicznej⁴¹ czy Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Kielcach⁴². Specjalnie dla bibliotekarzy tego typu bibliotek został utworzony serwis informacyjny „Elektroniczna Biblioteka Pedagogiczna”, w którym znajduje się sekcja *Zestawienia*, zawierająca spisy nadsyłane przez bibliotekarzy. W dniu 27 grudnia 2007 r. lista liczyła 115 zestawień dotyczących bardzo różnych zagadnień⁴³. Różnią się one poziomem opracowania. Część, np. spis poświęcony gerontologii⁴⁴, ma przedmowę, wykaz skrótów, indeks osobowy, ale część zestawień nie zawiera informacji o metodzie opracowania⁴⁵. Raczej nie pretendują one do miana wyczerpujących, mieszczą się w grupie poradników bibliograficznych czy bibliografii zalecających wskazujących podstawową literaturę przedmiotu i kierunek dalszych poszukiwań bibliograficznych.

Mniejszą aktywność pod względem opracowywania spisów bibliograficznych wykazują wojewódzkie biblioteki publiczne. Różnorodne spisy publikuje na WWW WBP w Kielcach. Są to np. bibliografie osobowe pisarzy związanych z regionem świętokrzyskim (Wiesław Jażdżyński, Witold Gombrowicz, Andrzej Lenartowski) czy bibliografie terytorialne np. Bodzentyna, Chmielnika, Rakowa, Wiślicy, a także coroczne spisy rejestrujące publikacje prasowe o świętokrzyskim bibliotekarstwie⁴⁶.

Podobnie ma się sprawa z bibliotekami akademickimi, które, jak się wydaje, są teraz bardziej skupione na tworzeniu bibliograficznych baz danych, np. publikacji pracowników macierzystej uczelni. Wyjątkiem będzie np. Biblioteka

nie są uwzględnione – tzn. uwagi poniższe nie są aktualizowane]. *Ocena „Bibliografii podziemnych druków zwartych z lat 1976-1989”*. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.fortunecity.com/victorian/byzantium/126/bn0.html>.

⁴¹ *Zestawienia bibliograficzne*. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://wmbp.edu.pl/zestawienia-bibliograficzne/>.

⁴² *Zestawienia tematyczne*. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.pbw.kielce.pl/zestawienia.html>.

⁴³ *Zestawienia bibliograficzne*. [online]. [dostęp 27.11.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://e-pedagogiczna.edu.pl/35,l1.html>.

⁴⁴ J. Baran-Aniszewska: *Gerontologia: zestawienie bibliograficzne: (wybór za lata 1978-2003)*. [online]. [dostęp 27.11.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://e-pedagogiczna.edu.pl/127,l1.html>.

⁴⁵ J. Kozikowska: *Adopcja: zestawienie bibliograficzne w wyborze*. [online]. [dostęp 27.11.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://e-pedagogiczna.edu.pl/97,l1.html>.

⁴⁶ *Publikacje*. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.wbp.kielce.pl/pliki.php?kat=publikacje>.

Główna Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych im. gen. Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu, która udostępnia na swoich stronach ponad 50 zestawień, opracowanych wg jednego schematu, dotyczących różnych aspektów sztuki militarnej. Każdy ze spisów poprzedza przedmowa w zwartej formie podająca informacje o zasięgu chronologicznym, językowym, wykorzystanych źródłach, dacie opracowania, rodzaju wykorzystanych źródeł⁴⁷.

Pewną liczbę spisów znajdziemy także na stronach bibliotek urzędów centralnych. Główna Biblioteka Pracy i Zabezpieczenia Społecznego działająca pod kuratelą Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej publikuje *Bibliografię ekonomicznych i społecznych zagadnień pracy*⁴⁸. Spisy bibliograficzne o problematyce unijnej są dostępne na stronach Ośrodka Informacji i Dokumentacji Europejskiej (OIDE) funkcjonującego w strukturach Kancelarii Sejmu⁴⁹.

Wiele spisów to dzieła jednoosobowe, tworzone przez pasjonatów nie związanych z żadną instytucją, np. *Internetowa bibliografia historyczno-prawna*⁵⁰ czy serwis poświęcony polskiemu wydawnictwom niezależnym⁵¹. Zrąb główny *Bibliografii polskiego pszczelarstwa* stworzył Eugeniusz Buczyński, a wersję internetową opracował Maciej Rysiewicz⁵². Niewiele dowiemy się o autorze *Bibliografii numizmatycznej*⁵³. Dwie osoby są zaangażowane w opracowanie *Bibliografii Staropolskiej 2000*⁵⁴, rejestrującej książki dotyczące literatury i kultury staropolskiej od 2000 r.

Warto zwrócić uwagę, że niekiedy są to bardzo obszerne zestawienia bibliograficzne. W wielu przypadkach trudno określić dokładną liczbę opisów, gdyż autorzy albo nie numerują opisów, albo robią to oddzielnie dla każdego działu. Niektóre spisy bibliograficzne liczą nawet kilka tysięcy opisów bibliograficznych. *Internetowa bibliografia historyczno-prawna* to ok. 5500 pozycji; 3209 jednostek bibliograficznych liczy bibliografia Jerzego Myszora *Historia Kościoła na Śląsku*⁵⁵. *Bibliografia polskiego pszczelarstwa* zawiera 1278 pozycji. Wspomniana bibliografia numizmatyczna, wg stanu z 3 stycznia 2008 r., rejestruje 1668 pozycji.

⁴⁷ *Zestawienia tematyczne*. [online]. [dostęp 3.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.wso.wroc.pl/bg/zestawienia.htm>.

⁴⁸ Schemat *Bibliografii ekonomicznych i społecznych zagadnień pracy*. [online]. [dostęp 8.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.gbpizs.gov.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=26&Itemid=47.

⁴⁹ *Bibliografie, czasopisma, publikacje: bibliografie wybranych zagadnień*. [online]. [dostęp 8.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://libr.sejm.gov.pl/oide/index.php?topic=biblio&id=bibliografie>.

⁵⁰ K. Dąbrowski: *Internetowa bibliografia historyczno-prawna*. [online]. [dostęp 27.11.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.sknplublin.friko.pl/historia.htm>.

⁵¹ K. Bronowski, Bibuła... Tamże.

⁵² E. Buczyński, M. Rysiewicz: *Bibliografia polskiego pszczelarstwa*. [online]. [dostęp 27.11.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.pszczelarskaoficyna.pl/pages/bibliografia_akcja.htm.

⁵³ *Bibliografia numizmatyczna: artykuły w wydawnictwach periodycznych*. [online]. [dostęp 5.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.m4n.pl/monety/bibliografia/index.htm>.

⁵⁴ *Bibliografia Staropolska 2000*. [online]. [dostęp 5.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.staropolska.pl/bibliografia/index.html>. Bibliografia stanowi część serwisu STAROPOLSKA. Redaguje ją Roman Mazurkiewicz z Instytutu Filologii Polskiej Akademii Pedagogicznej w Krakowie.

⁵⁵ J. Myszor: *Historia Kościoła na Śląsku: pomoce bibliograficzne*. [online]. [dostęp 5.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.wtl.us.edu.pl/pdf/bks.pdf>.

Format spisów bibliograficznych

Spisy najczęściej – 64 razy – są udostępniane w postaci dokumentu HTML. W pdf opublikowano 36 spisów, 4 w doc, a 1 w rtf. W 3 przypadkach bibliografie można przeglądać w dwóch formatach, dzięki temu, że aplikacje typu Content Management System (CMS, systemy zarządzania treścią) umożliwiają bezpośrednią konwersję dokumentu HTML do formatu pdf. Jest on na tyle rozpowszechniony, że internauci nie powinni mieć żadnych problemów z odczytem. Niekiedy dokument HTML pokazuje tylko schemat zrzębu głównego, jak w bibliografii opracowanej przez Centrum Leczenia Niepłodności Małżeńskiej. Spis składa się z kilku dokumentów w formacie doc odpowiadających poszczególnym działom⁵⁶. Podobnie rozwiązano sprawę w przypadku *Bibliografii bezpieczeństwa i higieny pracy* za 2002 i 2003 r.

Analizowane spisy w 14 przypadkach zostały opublikowane drukiem, co udało się ustalić między innymi dzięki BBP, w której jednak brak adnotacji o cyfrowej wersji spisu.

Dość ograniczone możliwości języka HTML są w niewielkim stopniu wykorzystywane przez webmasterów. Nawet w przypadku bibliografii zestawionych w układzie systematycznym, rzadko zdarzają się wewnętrzne linki, które ułatwiają przejście do interesującego nas działu, jeśli cały spis jest umieszczony na jednej stronie. Przykładem takiego modelowego opracowania może być *Bibliografia dydaktyki chemii*⁵⁷, gdzie opisy z każdego działu znajdują się na osobnej stronie. W tym spisie odnośniki w indeksach kierują nie do konkretnej jednostki, ale całego działu.

Data publikacji i aktualizacji

Nie są to elementy powszechnie występujące na witrynach ze spisami bibliograficznymi. Datę aktualizacji zidentyfikowałem ją w 20 spisach, a datę publikacji w 16 spisach (w 13 spisach w formacie pdf, z których 12 ukazało się wcześniej drukiem). W wielu przypadkach nie wiadomo więc, jak aktualne są dane zgromadzone w bibliografii i jak często są aktualizowane. Dodatkowo zazwyczaj nie informuje o tym wprowadzenie do bibliografii. Na witrynach pojawia się data copyright, np. w *Polskiej bibliografii Titanica*, ale może ona najwyżej informować o dacie powstania spisu (choć tego też nie możemy być pewni). W *Polskiej bibliografii wolnomularstwa*⁵⁸ każdą poprawioną wersję oznaczono na wzór oprogramowania komputerowego, np. 1.21, 1.2, 1.1 i dodano komentarz o liczbie spisów oraz wprowadzonych modyfikacjach.

⁵⁶ *Bibliografia*. [online]. [dostęp 5.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.kriobank.pl/polski/biblio.htm>.

⁵⁷ R. Gmoch, A. Nikiel, A. Szternberg, J. Hurek: *Bibliografia dydaktyki chemii*. [online]. [dostęp 5.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.uni.opole.pl/chemia/inst/dydakt/bibdyd/dyd_bib.html.

⁵⁸ M. B. Stępień: *Polska bibliografia wolnomularstwa*. [online]. [dostęp 5.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.stepbystep.republika.pl/pbw.html>.

Kompozycja bibliografii

Nie we wszystkich spisach znajdziemy elementy, które, wg metodyki bibliograficznej składają się na kompozycję typowego spisu bibliograficznego. W przypadku analizowanych bibliografii, spis treści, pozwalający użytkownikowi na zapoznanie się z organizacją zasobu bibliograficznego, wystąpił w 36 spisach. W 38 bibliografiach pojawia się przedmowa informująca o założeniach spisu, metodzie doboru materiałów, ich organizacji. Tylko w 12 są dostępne wykazy skrótów użytych w bibliografii.

Podręczniki bibliograficzne zalecają, żeby planując układ wziąć pod uwagę rodzaj bibliografii, jej cel i zadania oraz ilość zebranego materiału. W bibliografiach dziedzinowych najbardziej użyteczny jest układ rzeczowy. Te uwagi raczej nie są do końca przestrzegane przez bibliografów. W 58 spisach bibliograficznych zidentyfikowano układ formalny. W 25 przypadkach był to układ alfabetyczny wg autora lub tytułu publikacji, w 16 – układ wg formy wydawniczej lub piśmienniczej, 16 razy układ chronologiczny oraz 2 razy – topograficzny. Oczywiście, w wielu przypadkach, zwłaszcza w spisach rejestrujących ograniczoną liczbę piśmiennictwa układ formalny, np. alfabetyczny, będzie miał zastosowanie, ale w obszerniejszych zestawieniach, np. w *Bibliografii pszczelarstwa polskiego*, okazuje się bardzo niefunkcjonalny.

Zazwyczaj w spisach bibliograficznych stosuje się jeden rodzaj układu zrzębu głównego. W dwóch analizowanych zestawieniach umożliwiono użytkownikowi wybór spośród dwóch rodzajów układu. W *Bibliografii polskiej lingwistyki kwantytatywnej* zrzęb główny można wyświetlić wg roku wydania lub wg autora publikacji. W spisie bibliograficznym rejestrującym publikacje dotyczące sektora pozarządowego zrzęb główny przedstawiono w układzie wg formy piśmienniczej i wydawniczej oraz w układzie działowym⁵⁹.

Układ rzeczowy występuje w 42 spisach bibliograficznych, najczęściej jest to układ działowy (28 spisów) lub systematyczny (13 spisów), w jednym przypadku układ wg chronologii przedmiotowej. Układ działowy ma np. *Bibliografia numizmatyczna*, bibliografia w serwisie *Prawo nowych technologii*⁶⁰ czy spis *Wilcza literatura*⁶¹. W układzie systematycznym zestawiono np. spis *Integracja europejska*⁶². Korzystanie z tej bibliografii utrudnia jednak fakt, że w zrzębie głównym nie wyróżniono żadnych działów i poddziałów. Co więcej, w spisie treści oraz w schemacie obrazującym system klasyfikacji nie zaznaczono, od której strony, lub od której pozycji zaczyna się określony dział. W opisie bibliograficznym także nie ma żadnej wzmianki,

⁵⁹ *Bibliografia badań i analiz*. [online]. [dostęp 8.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.badania.ngo.pl/x/15548>.

⁶⁰ *Prawo nowych technologii: bibliografia*. [online]. [dostęp 5.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://prawnik.net.pl/pwi/bibliografia.htm>.

⁶¹ *Wilcza literatura*. [online]. [dostęp 5.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.wolf.most.org.pl/pol/biblio.htm>.

⁶² *Integracja europejska: bibliografia wydawnictw zwartych 1986-2003*. [online]. [dostęp 27.11.2008]. Dostępny w World Wide Web: [http://www.ukic.gov.pl/HLP/files.nsf/0/ACE3D24CADD93568C1256E7B00480EA9/\\$file/bibliografia_wydawnictw_zwartych.pdf](http://www.ukic.gov.pl/HLP/files.nsf/0/ACE3D24CADD93568C1256E7B00480EA9/$file/bibliografia_wydawnictw_zwartych.pdf).

do jakiego działu powinna należeć dana publikacja. Układ systematyczny występuje także w *Internetowej bibliografii historyczno-prawnej* czy *Bibliografii systematycznej wolnomularstwa*⁶³.

W dwóch spisach⁶⁴ nie udało się zidentyfikować metody szeregowania materiału.

Spisy pomocnicze

Spisy pomocnicze są rzadkością w analizowanych zestawieniach bibliograficznych. Indeksy formalne pojawiają się w 11 spisach (głównie indeks autorski – 8 razy), a rzeczowe w 7 (5 razy przedmiotowy). W 6 spisach był dostępny więcej niż jeden indeks. Docenić należy wysiłek autorów *Polskiej Bibliografii Titanica*⁶⁵, którzy opracowali 5 indeksów: źródeł telegramów, miejscowości, nazwisk, nazw statków i nazw własnych.

Dla ułatwienia wyszukiwania autorzy dwóch spisów⁶⁶ dołączyli do witryn wyszukiwarki, ale funkcjonalnością nie odbiegają one od wbudowanych w przeglądarki wyszukiwarek, gdyż nie można ograniczać wyszukiwania do określonego pola opisu bibliograficznego.

Każdorazowe dodanie jednostki do zrzębu głównego w dokumencie HTML powoduje dezaktualizację indeksu i konieczność jego ponownego opracowania. Być może to właśnie powoduje, że autorzy rezygnują z opracowania skorowidzów.

Opis bibliograficzny

Opis bibliograficzny stosowany w spisach umożliwia identyfikację dokumentów, ale jedynie w 26 bibliografiach opracowano go z normą opisu bibliograficznego. W innych analizowanych bibliografiach trudno wskazać zasady, wg których został on sporządzony. W spisie poświęconym powstaniu warszawskiemu na opis składa się tylko nazwa autora i tytuł publikacji, trudno nawet ocenić, czy jest to opis książki czy artykułu⁶⁷. W innych przypomina on opis stosowany w przypisach bibliograficznych – zostaje spro-

⁶³ M. B. Stępień: *Bibliografia systematyczna wolnomularstwa*. [online]. [dostęp 5.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.stepbystep.republika.pl/bsw.html>.

⁶⁴ *Bibliografia*. [online]. [dostęp 12.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.feromony.pl/Bibliografia>; *Bibliografia*. [online]. [dostęp 12.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://historia_kobiet.w.interia.pl/biblio-1.htm.

⁶⁵ W. Źródłak, A. Nowakowski: *Polska bibliografia Titanica*. [online]. [dostęp 5.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://poltitanic.republika.pl/bibliografia.html>.

⁶⁶ *Bibliografia niemcoznawcza 1997-2004*. [online]. [dostęp 5.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.niemcy-online.pl/bibliografia/>; M. Dąbrowska: *Feminizm/gender/queer/historia kobiet*. [dostęp 27.11.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://gender.historiaimedia.org/>.

⁶⁷ *Powstanie Warszawskie 1944*. [online]. [dostęp 27.11.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.pw44.pl/index.php?ID=1&P=6>.

wadzony do podania autora, tytułu, miejsca i roku wydania książki oraz tytułu czasopisma, jego numeru i roku publikacji w przypadku artykułów z czasopism, np. w bibliografii poświęconej frazeologii⁶⁸, bibliografii polskiej lingwistyki kwantytatywnej⁶⁹ czy *Bibliografii publikacji odwołujących się do wyników badań PGSS*⁷⁰.

Tłumacząc się brakiem czasu, autor *Internetowej bibliografii historycznoprawnej* tak uzasadniał niedostatki opisu bibliograficznego: „Zasób informacji o danej pozycji różni się od spotykanych w typowych bibliografiach drukowanych, ponieważ najczęściej podaliśmy tylko dane autora i tytuł pracy. Pomijaliśmy informacje o miejscu i roku wydania (...) ponieważ ta bibliografia internetowa ma inne cele i inny charakter niż bibliografie drukowane (...). Jest nastawiona na przeciętnego użytkownika bibliotek, który wyszukuje odpowiednie pozycje korzystając z katalogu komputerowego. Dla wyszukania pozycji przez taki katalog potrzebne są tylko dane autora lub tytuł pracy. Często nie jest nawet potrzebne imię autora bądź autorów i można zastąpić je skrótami. Zaś szczegółowe dane o miejscu i roku wydania są po prostu niepotrzebne. Czyniliśmy tak najczęściej w przypadku prac ogólnodostępnych, podręcznikowych, które posiadały wiele wydań. Pomijaliśmy także numery wydań określonej pracy. Biorąc pod uwagę zmieniającą się sytuację na rynku wydawniczym nie podawaliśmy nazw wydawnictw. Dla prac zbiorowych stosowaliśmy opisy uproszczone. Podobnie czyniliśmy w przypadku artykułów w wydawnictwach ciągłych. Zdajemy sobie sprawę z możliwych zarzutów pod adresem strony metodologicznej naszej bibliografii, jednakże należy wziąć [!] pod uwagę ograniczenia z jakimi musimy się borykać, a zwłaszcza fakt, że nie posiadamy wystarczająco dużo czasu na poświęcenie się tworzeniu bibliografii”⁷¹.

Spotyka się też opis w formie tabelarycznej, prawie nie stosowany w drukowanych bibliografiach, np. w bibliografii opracowywanej przez Centrum Informacyjne Ogólnopolskiego Pogotowia dla Ofiar Przemocy w Rodzinie⁷².

W 38 spisach opisy są adnotowane. Niekiedy spotkamy odnośniki do pełnych tekstów dokumentów, pod warunkiem oczywiście, że znajdują się one w Sieci, tak jak np. w *Polish bibliography of clinical palinology*⁷³. W *Polskiej bibliografii Titanica* autorzy pokusili się nawet o opublikowanie oryginalnych tekstów wiadomości prasowych z 1912 r. Bywa, że spisy są wzbogacane

⁶⁸ *Bibliografia dotycząca frazeologii (językoznawstwa) i słowników (leksykografii)*. [online]. [dostęp 7.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.frazeologia.pl/frazeologia/frazy.php?s=biblfraz>.

⁶⁹ *Bibliografia polskiej lingwistyki kwantytatywnej*. [online]. [dostęp 7.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.lingwistyka.uni.wroc.pl/bql/>.

⁷⁰ *Bibliografia publikacji odwołujących się do wyników badań PGSS*. [online]. [dostęp 27.11.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://pgss.iss.uw.edu.pl/pdf/BibliografiaPGSS.pdf>.

⁷¹ K. Dąbrowski: *Internetowa bibliografia historyczno-prawna...*

⁷² Np. *Bibliografia – książki*. [online]. [dostęp 27.11.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.niebieskalinia.pl/download/bibliok.html>; *Bibliografia – artykuły*. [online]. [dostęp 27.11.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.niebieskalinia.pl/download/biblioa.html>.

⁷³ *Polish Bibliography of Clinical Palinology*. [online]. [dostęp 2.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.palinology.allergy.pl>.

nawet o zdjęcia okładek książek czy czasopism. W bibliografii historii Polskiego Radia⁷⁴ zdjęcia ilustrują tylko niektóre opisy. Z kolei w zestawieniu poświęconym historii kobiet skany okładek są dołączone do każdego opisu⁷⁵.

Podsumowanie

Przywoływane w przypisie 3 opracowanie⁷⁶ dotyczy wykazów elektronicznych źródeł, ale uwagi o jakości ich opracowania można także odnieść do spisów bibliograficznych źródeł drukowanych. Autorzy podkreślają, że duża liczba bibliografii jest tworzona przez osoby, bez większego doświadczenia w działalności bibliograficznej. Używają nawet specjalnego określenia na tworzone przez nie spisy: „bibliography-like information artifacts” (przypominające bibliografię informacyjne artefakty). Wprowadzie brakuje im standardów profesjonalnej bibliografii, ale odgrywają istotną rolę w działalności informacyjnej. Ich znaczenie będzie tym większe im będą poprawniej opracowane merytorycznie. Dla użytkownika, zaczynającego dopiero studiowanie jakiejś dziedziny, wynik wyszukiwania w bazach bibliograficznych, składający się z setek czy nawet tysięcy opisów, będzie mało czytelny. Spis bibliograficzny, szeregujący opisy logicznie wg treści, będzie zawsze miał istotny walor edukacyjny.

Ważna wydaje się więc kwestia promowania kultury bibliograficznej w Internecie. W pewnym aspekcie realizują ją serwisy takie jak NoodleBib, EasyBib, OttoBib, BibMe, Son of Citation Machine, które stworzono dla potrzeb studentów zmagających się z problemem właściwego opisu w przypisach bibliograficznych⁷⁷. Są one tanią czy wręcz darmową alternatywą dla płatnych aplikacji typu EndNote, Reference Manager, ProCite czy serwisu internetowego RefWorks, które ułatwiają zarządzanie osobistą bibliografią. Na gruncie polskim, poza Bibliografikonem – online dostęp tylko w wersji demonstracyjnej – na razie brakuje podobnego narzędzia⁷⁸.

Warto rozważyć opracowanie serwisu rejestrującego oraz archiwizującego spisy bibliograficzne w Internecie. Przemawia za tym fakt, że tylko niewielka liczba bibliografii jest dostępna równolegle w wersji drukowanej. Można w zasadzie mówić o alternatywnym obiegu spisów bibliograficznych, pomijającym druk jako sposób rozpowszechniania. Należy to zrobić z myślą o dużej grupie użytkowników, dla której Sieć jest jedynym źródłem informacji, a planowany serwis dostarczyłby im wiarygodnej informacji bibliograficznej.

⁷⁴ Bibliografia. [online]. [dostęp 5.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.historiaradia.neostrada.pl/Bibliografia.html>.

⁷⁵ Bibliografia. [online]. [dostęp 5.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://historia.kobiet.w.interia.pl/biblio-1.htm>.

⁷⁶ D. G. Hendry, J. R. Jenkins, J. F. McCarthy. Tamże, s. 822.

⁷⁷ Ich krytyczną recenzję zob. J. Kessler, M. K. Van Ullen: *Citation generators: generating bibliographies for the next generation*. „The Journal of Academic Librarianship” 2005, vol. 31, nr 4. W analizie nie zostały uwzględnione serwisy OttoBib (<http://ottobib.com/>), BibMe (<http://www.bibme.org/>), Son of Citation Machine (<http://citationmachine.net/>).

⁷⁸ Tworzenie opisów bibliograficznych – przykłady. [online]. [dostęp 6.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.isel.edu.pl/bibliografikon/opis.php>.

Polska bibliografia pozostaje na razie poza głównym nurtem Web 2.0, gdyż bazy i spisy bibliograficzne, z małymi wyjątkami, nie mogą być redagowane przez innych internautów. Poza *Bibliografią polskiego pszczelarstwa* czy *Katalogiem internetowym nauki o informacji* nie znajdziemy np. formularza, który ułatwiałby nadsyłanie nowych opisów. Jest tu więc miejsce do zagospodarowania przez biblioteki i stosowania przez nie technologii, które z powodzeniem wdrożyła Wikipedia i serwisy typu „social bookmarking” (Delicious⁷⁹), które pozwalają zarejestrowanym użytkownikom na przechowywanie online adresów stron internetowych oraz ich udostępnianie innym internautom. Taka forma współpracy może przyczynić się do wzrostu jakości zestawień bibliograficznych i zwiększenia poziomu ich kompletności.

⁷⁹ About Delicious <http://delicious.com/about>. [online]. [dostęp 30.01.2007]. Dostępny w World Wide Web: <http://del.icio.us/about/>. Health Science Libraries Uniwersytetu w Michigan wykorzystuje serwis del.icio.us do tworzenia zestawień tematycznych *Avian influenza resources*. [online]. [dostęp 29.01.2007]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.lib.umich.edu/hsl/guides/avianflu.html>.

Bibliografia w standardzie Web 2.0 – możliwości i ograniczenia

Początek 2008 r. przyniósł serię głosów przewidujących koniec ery Web 2.0 i początek nowego modusu sieciowej egzystencji oznaczanego jako standard 3.0¹. Zgodnie z trendem wyprzedzającym znacznie faktyczny rozwój polskiego Internetu, referat ten powinien być poświęcony bibliografii w już nowym, trzecim standardzie funkcjonowania sieci. Nie ulegając jednak tym tonom i skracając futurologiczne wizje do miary internetowej bibliograficznej praktyki, można zadać pytania: czy w polskim Internecie istnieje zjawisko, które można by nazwać bibliografią w standardzie Web 2.0 (przestrzeń współtworzona przez internautów i nosząca cechy spisu bibliograficznego); czy jest na nią zapotrzebowanie; jakie nosi cechy i jakie elementy łączą ją z tradycyjną praktyką bibliograficzną. W końcu także, choć nie mniej ważne, jakie są potrzeby kształcenia w dziedzinie bibliografii i czy serwis bibliograficzny w formule Web 2.0 mógłby je zaspokoić.

Potrzeba kształcenia w zakresie bibliografii na poziomie średnim i wyższym wydaje się bezdyskusyjna. Od maturzystów i studentów oczekuje się sprawnego operowania instrumentarium bibliograficznym, zarówno jeśli chodzi o wyszukiwanie odpowiednich danych, jak i ich poprawne opracowanie. Szczególnego problemu dostarczają publikacje elektroniczne. Wymagania związane z przygotowywaniem prac naukowych przez uczniów na różnych poziomach często nie idą w parze z proponowaną ofertą edukacyjną. Nauczyciele przekazują odpowiedzialność bibliotekarzom szkolnym, w programach kształcenia wyższego często brak osobnych zajęć poświęconych warsztatowi pracy naukowej. Internet stanowi wielki zasób informacji, ale wymaga też wysokich umiejętności selekcji. Można się zastanawiać, czy edukacja związana z poszukiwaniami źródeł naukowych i ich dokumentacją winna przebiegać tradycyjnie w oparciu o model nauczyciel-wykład-uczeń, czy też można zaryzykować model nauki przez współtworzenie zasobu bibliograficznego. Byłoby to tym samym pytanie o to, czy technologie informacyjne wprowadzają do bibliografii niepokojącą rewolucję czy też stanowią naturalny etap jej rozwoju.

¹ K Urbanowicz: *Web 3.0 to będzie lebski web*. „Newsweek”, 2007, nr 51-52, s 112.

Idea sieci w standardzie 2.0 zakłada generowanie treści przez użytkowników, tworzenie wokół serwisów rozbudowanych społeczności, wykorzystanie kolektywnej inteligencji, a tym samym – decentralizację władzy nad informacją. Lawrence Lessig twierdzi, że kultura, która w XX wieku była kulturą „tylko do odczytu” stała się dzięki technologiom cyfrowym „kulturą umożliwiającą także zapis”². Serwisy oparte na modelu korzystania z sieci 2.0 osiągnęły na przestrzeni ostatnich lat – w szczycie rozwoju Internetu drugiej generacji – rekordowe zyski. Są wśród nich także takie, których przedmiot pozostaje w zakresie zainteresowania bibliografii, jak serwisy do archiwizacji i dzielenia się linkami – Delicious.com i Linkologia.pl, a także: Digg.com, Facebook.com, Librarything.com, Resourceshelf.com, Biblionetka.pl czy Podaj.net. Poza statycznymi spisami bibliograficznymi dostępnymi w Internecie oraz przewodnikami jak skonstruować bibliografię i gdzie szukać informacji oferowanymi przez wiele instytucji edukacyjnych i naukowych na ich stronach, istnieje w Internecie nisza zawierająca serwisy współtworzone przez użytkowników. Dyskusja na temat nadawania bibliotekom cech społecznościowych pojawiła się także w portalu Ebib na forum Biblioteka 2.0 – pod hasłem Free Space i dotyczy możliwości wykorzystania aktywności użytkowników do współtworzenia bibliotek cyfrowych³. Pomysł na skorzystanie z potencjału wiedzy, kreatywności i źródeł informacji zawartych w społeczeństwie nie jest nowy. Sceptycy kpią ze słynnej reguły Metcalfe’a twierdząc, że 10 osób z IQ 40 nie daje efektów działania osoby o IQ 400⁴. Pomimo to wyraźne efekty działania synergii zauważyć można choćby na przykładzie sztandarowego serwisu epoki 2.0 – Wikipedii. Często cytowane wyniki badania przeprowadzonego przez magazyn „Nature” dowodzą, że strony Wikipedii zawierają mniej błędów niż tomy jednego wydania encyklopedii Britannica – dodatkowo zdecydowanie łatwiej je skorygować⁵. Jednostki we współczesnym społeczeństwie dysponują wolnym czasem i ambicjami postmaterialistycznymi⁶. Myślenie o dobrach kultury nie w kategorii rynkowego towaru, lecz elementu dziedzictwa, promowane także w Polsce przez organizację *Creative Commons*, nie stanowi już *novum*⁷. Uczestnictwo w wymianie dóbr stało się za sprawą rozwoju technologicznego koniecznością, przyjęła się też praktyka aktywnego korzystania z Internetu również w wymiarze zakładającym udzielanie własnej wiedzy i doświadczenia. Odrębny problem stanowi struktura społeczna polskiego Internetu drugiej generacji i związane z nią ewentualne

² L. Lessig: *Wolna kultura*. Warszawa 2005. [online]. [dostęp 13.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.futrega.org/wk/07.html>.

³ Forum Biblioteka 2.0. FreeSpace w portalu EBIB. [online]. [dostęp 13.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://forum.biblioteka20.pl/viewforum.php?f=20&sid=cfc410e0e4a1cb3abc7e9b867f774a7d>.

⁴ Prawo Metcalfe’a mówi, że „użyteczność sieci telekomunikacyjnej rośnie proporcjonalnie do kwadratu liczby użytkowników do niej podłączonych”. Zob.: *Prawo Metcalfe’a*. [online]. [dostęp 13.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://pl.wikipedia.org/wiki/Prawo_Metcalfe'a.

⁵ J. Giles: *Internet encyclopaedias go head to head*. „Nature” 2005, vol. 438, nr 7070, s. 900-901.

⁶ E. Bendyk: *Broń masowego tworzenia*. W: *Biblioteki cyfrowe – projekty, realizacje, technologie*. Pod red. J. Woźniak-Kasparek i J. Franke. Warszawa 2007, s. 11-20.

⁷ Zob.: *Creative Commons Polska*. [online]. [dostęp 13.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://creativecommons.pl/>

zagrożenia dotyczące aktów internetowego wandalizmu. W sukurs przychodzą skuteczne, przynajmniej w przypadku Wikipedii, mechanizmy obywatelskiej koregulacji. Badania dowodzą, że tzw. masy charakteryzuje m.in. brak zdolności do wspólnego działania i brak postawy twórczej. Kultura internetowej elity o największych możliwościach pomnażania jego zasobu zakorzeniona jest natomiast w akademickiej tradycji wspólnej pracy na rzecz cywilizacyjnego pożytku⁸. Kluczowe pytanie, które powinno rozstrzygnąć czy istnieje potrzeba otwierania zasobu bibliograficznego na modyfikacje użytkowników, dotyczy zdolności bibliotekarzy do zapanowania nad dużym przyrostem piśmiennictwa, zarówno w formie tradycyjnej, jak cyfrowej. Inaczej mówiąc, należałoby zapytać, czy udostępnienie użytkownikom możliwości modyfikacji wybranych zasobów bibliograficznych może przynieść bibliografii więcej pożytku czy strat.

Projektując bibliografię w standardzie Web 2.0 należałoby określić, jakie jej typy mogłyby być współtworzone przez użytkowników, jak musiałby wyglądać serwis bibliograficzny oferujący ten typ interakcji, przez jakie instytucje być tworzony oraz jakiemu nadzorowi podlegać. Pełny standard Web 2.0 zakłada poza dostępem do edycji nowych danych z poziomu przeglądarki internetowej (mechanizm wiki), łączenie w jednym serwisie wielu narzędzi Web 2.0 – komentarzy, recenzji, możliwości tworzenia indywidualnego profilu z przypisanymi kolekcjami oraz określony interfejs i funkcjonalność serwisu⁹. Serwisy Web 2.0 cechuje łatwość użytkowania wynikająca z przejrzystej kompozycji stron, dużej szybkości wczytywania i powtarzających się w nich funkcji. Wiele bibliotek światowych stosuje elementy zbliżające się do standardu Internetu drugiej generacji, jak np. formularze do zgłaszania nowych pozycji zasobu. Przykładu może dostarczyć choćby Uniwersytet Śląski, którego baza „Naukowe i fachowe polskie czasopisma elektroniczne” budowana jest m.in. w oparciu o tytuły zgłaszane przez użytkowników za pośrednictwem Internetu. Na stronie WWW bazy danych umieszczony został formularz służący do przesyłania propozycji nowych tytułów. W ten sposób do bazy włączonych zostało 169 nowych tytułów, co stanowi ok. 17% całej jej zawartości¹⁰. Formularze do zgłaszania błędów lub nowych pozycji to jednak rozwiązanie tkwiące pomiędzy pierwszą i drugą generacją Internetu – oferuje pewien stopień aktywności użytkownika, ale zakłada też pełną kontrolę jego działania i rozciągnięcie w czasie procesu aktywność-efekt. Jednocześnie nie sposób wyobrazić sobie otwarcia baz bibliograficznych na dowolne modyfikacje użytkowników bez moderacji zmian przez nich wprowadzanych, z wyłącznym zawieszeniem mechanizmów społecznej kontroli. Problemатyczne zaś z punktu widzenia potrzeb użytkowników zapewne okazałyby się kwestie organiza-

⁸ M. Juza: *Elitarne i masowe formy komunikacyjnego wykorzystania Internetu*. W: *Re: Internet – społeczne aspekty medium. Polskie konteksty i interpretacje*. Warszawa 2006, s. 44.

⁹ K. Urbanowicz: *Pięć sposobów jak rozpoznać serwis Web 2.0*. [online]. [dostęp 13.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://web2cafe.blogspot.com/2007/05/pi-sposobw-jak-rozpozna-serwis-web-20.html>. Notatka na blogu.

¹⁰ A. Drabek, A. Pulikowski: *Rozwój i funkcjonowanie bazy danych. Naukowe i fachowe polskie czasopisma elektroniczne po dwóch latach doświadczeń*. „Biuletyn EBIB” 2007 nr 9. [online]. [dostęp 13.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.ebib.info/2007/90/a.php?drabek_pulikowski.

cji – wiele rozproszonych serwisów posadowionych na serwerach bibliotek naukowych czy innych instytucji nauki nie stanowiłoby zapewne interesującej oferty przynajmniej do momentu wyłonienia lidera. Odrębny problem dotyczy kwestii technologii internetowej i tego, w jakim tempie bazy funkcjonujące dziś w oparciu o protokół Z.39.50 klient – serwer, który umożliwia wyłącznie liniowe przesyłanie danych, byłyby w stanie zaimplementować technologie pozwalające na rozwój oferty dla użytkownika wykraczającej poza proste przeszukiwanie spisu rekordów¹¹. Jasne jest bowiem, że tylko użytkownik otrzymujący satysfakcjonującą go i emocjonalnie angażującą ofertę jest w stanie odwzajemnić się zaangażowaniem we współtworzenie danego projektu. Reasumując, wydaje się, że bibliografia na poziomie naukowym, której zadaniem jest dokumentacja dorobku piśmienniczego, bieżąco, retrospektywnie, w dowolnym zakresie tematycznym i zasięgu terytorialnym, nie jest w stanie objawić się w standardzie Web. 2.0 z satysfakcjonującą ofertą dla osób z niej korzystających i zyskiem dla siebie samej. Prawdopodobnie jest tak, że bibliografia jako dyscyplina naukowa już funkcjonująca sieciowo na poziomie „jeden i jedna druga”, czyli w postaci baz dostępnych w postaci liniowej pozwalających na niewielką i kontrolowaną ingerencję w postaci zgłaszania nowych rekordów zasobu lub uwag o błędach, „przeczeka” bez rewolucji okres, na który przypada druga generacja Internetu, zmieniając swoje oblicze w momencie, gdy faktem stanie się przepowiadana wersja 3.0. Aktywne wejście bibliografii w ten standard oznaczałoby znaczne rozbudowanie oferty skierowanej do odbiorcy i zamieszczenie w niej dzięki technologiom pozwalającym na rozumienie przez systemy komputerowe semantyki i składni dokumentów, usług związanych z automatycznym i precyzyjnym konstruowaniem bibliografii na dany temat, generowaniem informacji dla użytkownika zgodnej z jego wcześniejszymi wyborami, jednoczesnej informacji o dostępności danej pozycji łącznie z jej rezerwacją itp. Ta potencjalna zmiana, choć przekształcająca oblicze bibliografii, pozostałaby raczej także na poziomie oferty zewnętrznej, nie zmieniając prawdopodobnie sytuacji grupy osób zarządzających tworzeniem i tworzących spisy bibliograficzne.

Nieco inaczej przedstawia się sytuacja bibliografii na poziomie popularnym. Stworzony w 2001 r. serwis rekomendujący książki Biblionetka.pl zgromadził do tej pory ok. 54 tys. użytkowników, a w swoim katalogu mieści ok. 85 tys. pozycji i jest największym tego typu polskim serwisem¹². Ma on formę katalogu automatycznego, a dzięki algorytmowi opracowanemu na potrzeby funkcji „poleć książki” realizuje zadania przypisywane serwisom doby 3.0. Jako serwis tworzony na potrzeby miłośników literatury nosi cechy bibliografii literackiej, użytkownicy ograniczani są jedynie w zakresie formatu wprowadzanych danych. Poza elementami „inteligencji” zawiera wszystkie cechy serwisu społecznościowego doby 2.0, czyli przejrzysty wygląd, łatwość obsługi, szeroką możliwość personalizacji konta, możliwość zamieszczania recenzji, oceniania książek, edytowania informa-

¹¹ M. Grabowska: *Bibliografia u progu XXI wieku*. „Biuletyn EBIB” 2003 nr 10. [online]. [dostęp 13.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/2003/50/grabowska.php>.

¹² Dane ze stycznia 2008 r. Zob.: <http://biblionetka.pl/czymjest.asp>.

cji bibliograficznej na ich temat. Dla bibliotekarza pracującego na co dzień z katalogiem elektronicznym i zajmującego się przeprowadzeniem szkoleń z zakresu bibliografii ta strefa aż prosi się o zastosowanie w niej zasad katalogowania w postaci odpowiedniego przestankowania, określania brzmienia haseł osobowych i korporatywnych tak, by z danych wprowadzanych przez czytelników dało się wygenerować opis w postaci ISBD oraz spis bibliograficzny pozostający bez zarzutu względem obowiązujących norm. Tym sposobem statutowy cel promocji czytelnictwa zostałby wzbogacony o prawie niezauważalną dla użytkownika edukację bibliograficzną. Można by także wprowadzić do serwisu lokalną kartotekę haseł wzorcowych powiązaną z „profesjonalną” centralną kartoteką. Podobna sytuacja mogłaby dotyczyć popularnej wśród młodzieży interaktywnej bazy abstraktowej shvoong.com, w której brakuje profesjonalnie skonstruowanych metadanych na temat opisywanych dokumentów, czy internetowej, społecznej „wypożyczalni” książek serwisu podaj.net. W sferze wizji pozostaje także społecznościowe tworzenie bibliografii zawartości czasopism bez ambicji kompletności ujęcia, z możliwością tagowania, oceny i wymiany rekordów.

Możliwość społecznościowego konstruowania bibliografii, która pojawiła się wraz z rozwojem technologii sieciowych, ma wymiar utylitarny oraz etyczny. W pracy bibliografa Web 2.0 nie oznacza rewolucji wykraczającej poza pojawienie się w gronie bibliografów osób rewidujących sugestie nadsyłane przez internautów. Znacznie większe zmiany era 2.0 wprowadza na płaszczyźnie społecznej i mentalnej zmuszając do przekształcenia myślenia o użytkowniku bibliografii czy biblioteki jak o biernym odbiorcy. Prawdopodobnie warto zaakceptować myśl o nieuniknionych przemianach tożsamości zawodowej i naukowej, które idą w stronę otwarcia na dialog, i społecznego, egalitarnego tworzenia i dokumentowania dorobku nauki¹³. W ten sposób tworzy się szansa na budowanie kultury profesjonalizmu, która stanowić może wentyl bezpieczeństwa na wypadek, gdyby epoka newsów, powierzchowności, pesymistycznie rozumianej konwergencji i utraty wartości miała rozwinąć się w kierunku widzianym przez czarnych wizjonerów.

¹³ K. Krzysztofek: *Spółeczeństwo w dobie Internetu: refleksyjne czy algorytmiczne?* W: *Re: Internet – społeczne aspekty medium. Polskie konteksty i interpretacje*. Warszawa 2006. Na temat konieczności wspomagania aktywności obywatelskiej oraz wzmacniania zaangażowania jednostek w działalność badawczą i społeczną mówią także postulaty tzw. Strategii Lizbońskiej, zob.: W. Rabczuk: *Polityka edukacyjna Unii Europejskiej. Nowe konteksty*. Warszawa 2007, s. 9.

Narzędzia wyszukiwania treściowego w spisach bibliograficznych

Wykorzystanie technologii cyfrowych w pracach bibliograficznych i co za tym idzie automatyzacja pewnych czynności, przysparzając dobra bibliografii, zwiększając tempo jej tworzenia bywają także źródłem mylnej i krzywdzącej opinii, że praca bibliografa jest łatwa, nie wymaga wiedzy naukowej czy specjalnych umiejętności fachowych. Tymczasem działalność bibliograficzna jest (lub dokładniej: powinna być) „okazem pracy naukowej”, choć oczywiście stopień zaangażowania naukowego bywa różny, zależy przede wszystkim od specyfiki opracowanego spisu, ale także i od możliwości bibliografa.

Jednym z istotnych problemów współczesnej bibliografii jest niewątpliwie wielkość zasobu obiektów informacyjnych (piśmienniczych i niepiśmienniczych, takich jak np. dokumenty kartograficzne, ikonograficzne, dźwiękowe, elektroniczne czy sieciowe), które powinny być objęte rejestracją bibliograficzną. Niebagatelna jest także kwestia przenoszenia dotychczasowego dorobku bibliografii do środowiska cyfrowego lub pierwotnego tworzenia bibliografii w tym środowisku. Obserwuje się, że wiele projektów ogranicza wykorzystanie techniki do zmiany nośnika i kodu zapisu informacji, co wydaje się być swoistym marnotrawstwem i szkodą czynioną bibliografii. Cyfryzacja jest okazją do wzbogacenia spisów bibliograficznych o wyszukiwawczą wartość naddaną, do poszerzenia środowiska wyszukiwania, repertuaru narzędzi i technik, także wyszukiwania treściowego. Przekształcenie spisu drukowanego do postaci elektronicznej (bez względu na to jak złożone prawnie czy technologicznie) nie powinno być celem ostatecznym bibliografa i bibliotekarza.

Współcześnie bibliografia występuje w trzech komplementarnych postaciach: drukowanej, elektronicznej (na nośnikach fizycznych i jako dokument sieciowy) oraz mikroform. Niektóre kraje i instytucje zrezygnowały w ostatnim czasie z postaci drukowanej na rzecz formy elektronicznej/sieciowej. Mimo że generalne przesłanie mojego artykułu jest protechnologiczne, to nie znaczy, że opowiadam się za rezygnacją z drukowania spisów bibliograficznych. W pewnych sytuacjach jedynym wiarygodnym źródłem

do badań może być tylko bibliografia drukowana. Bibliografia w postaci bazy danych daje bogate możliwości wyszukiwawcze, ale z uwagi na łatwość wprowadzania przekształceń, zmian, ujednolicień itp., może nie odzwierciedlać rzeczywistego kształtu opisów bibliograficznych, haseł czy charakterystyk treściowych dokumentów sporządzanych w różnym czasie. Należy pamiętać, że bibliografia pełni zarówno funkcję dokumentacyjną (historyczną), jak i informacyjną. Innymi słowy jednocześnie jest „źródłem pamięci narodowej”, jak i zaspokojenia doraźnych potrzeb informacyjnych. Różne typy spisów bibliograficznych są powołane w różnym stopniu do spełniania tych dwu funkcji. Inaczej to wygląda w przypadku bibliografii narodowej, a inaczej np. w przypadku bieżących bibliografii specjalnych, choć i w ich grupie też nie ma jednorodności. Pełne wykorzystanie możliwości technologii cyfrowych przy sporządzaniu bibliografii nie jest zamechem na ich naukowość, rangę, miejsce w systemie komunikacji naukowo-społecznej czy formę, ale szansą i nadzieją na poprawienie m.in. tak ważnego parametru jak użyteczność informacyjna spisu, co w przyszłości może ocalić pewne bibliografie przed zaprzestaniem ich opracowywania.

Na koniec uwag wstępnych kwestia moim zdaniem istotna, choć chyba nie ciesząca się szerszym zrozumieniem i poparciem. Znany powszechnie podział bibliografii na retrospektywne, bieżące i prospektywne zdaje się sugerować, że mamy do czynienia z trzema autonomicznymi gatunkami bibliograficznymi. W wielu przypadkach takie podejście nie skutkuje żadnymi lub większymi konsekwencjami praktycznymi, ale w pewnych tak (*vide Bibliografia historii polskiej* Finkla i jej kontynuacje lub raczej ich brak). Tak jest na przykład w przypadku bibliografii narodowej. Bibliografia narodowa retrospektywna, bieżąca i ewentualnie prospektywna powinna być systemem naczyń połączonych, powinna zapewniać spójność i ciągłość w czasie i w przestrzeni informacyjno-organizacyjnej. Istota pewnych problemów szczegółowej metodyki bibliograficznej pozostaje niezmienna i niezależna od zasięgu czasowego bibliografii.

W dalszej części artykułu chciałabym wskazać niektóre z zagadnień wiążących się z możliwym zastosowaniem techniki cyfrowej do poszerzania środowiska informacyjno-wyszukiwawczego bibliografii. Nie będzie to ani kompletne wyliczenie problemów, ani podanie możliwych ich rozwiązań, a jedynie próba rekapitulacji oraz uświadomienia sobie i czytelnikom najczęstszych zaniedbań i braków w tym obszarze.

Układ i indeksy

W 1950 r. Adam Łysakowski na łamach Biuletynu Instytutu Bibliograficznego napisał: „wynikiem poznania naukowego, okazem pracy naukowej (...) jest nie tylko zbudowany z pełnych zdań tekst rozprawy bibliograficznej, ale także – każdy spis bibliograficzny. Gdy nie ogranicza się on do notatek rejestracyjnych, lecz dopełnia je sprawozdaniami o zawartości dzieł naukowość wytworu widać tym jaśniej”. Wszystkie poważne i rzetelne roz-

ważania o bibliografii nie mogą pomijać trzech elementów szczegółowej metodyki bibliograficznej, tj. adnotacji, układu i indeksów.

Rozpatrując zagadnienie układu bibliografii najczęściej ma się na myśli: 1) kompozycję całości bibliografii, 2) układ zasadniczy zrębu głównego, 3) układ wewnętrzny w obrębie poszczególnych grup (zasady szeregowania), 4) indeksy jako uzupełnienie układu zrębu głównego.

Tradycyjnie układy zrębu głównego dzieli się na formalne i treściowe (rzeczowe). W przypadku układów formalnych porządkowane hasła są obrazem jakiejś cechy formalno-bibliograficznej dokumentów zarejestrowanych w spisie. Najczęściej wskazuje się następujące cechy, typy haseł i układów: forma wydawnicza, forma piśmiennicza, autor, tytuł, miejsce wydania, nazwa drukarni, język, chronologia (wydawnicza, piśmiennicza, biograficzna autorów), schemat organizacyjny instytucji. Niektóre z wymienionych układów, choć spotykane w praktyce, powinny być stosowane tylko w ograniczonej liczbie przypadków, ostrożnie i z dużym namysłem. Na przykład, podział według formy wydawniczej prowadzi do rozproszenia informacji rzeczowych w różnych ciągach formalnych, co dla korzystającego z bibliografii jest uciążliwe. Natomiast podział według formy piśmienniczej, np. według gatunków i odmian gatunkowych tekstów literackich, wydaje się być wskazany dla bibliografii literatury pięknej, pomijając oczywiste problemy z kwalifikacją zwłaszcza literatury współczesnej do określonych klas układu oraz jego adekwatnością w stosunku do różnych form wypowiedzi literackiej. Dziwi stosowanie niekiedy w bibliografiach dzieł lub zagadnień układu alfabetycznego. Użytkownik zamiast skupień treściowych, którymi na ogół się interesuje, otrzymuje abecadłowy porządek haseł osobowych (autorskich). Jeśli bibliografia rejestruje niewielką liczbę dokumentów, można zgodzić się na układ formalny. Jednak w zestawieniach obszerniejszych jest on bardzo niefunkcjonalny i nie powinien mieć zastosowania.

Z kolei w kategorii układów według kryteriów treściowych najczęściej wyróżnia się układy według tzw. kolejności logicznej zarejestrowanego materiału bibliograficznego (układ działowy i systematyczny), układ przedmiotowy, klasowy oraz według chronologii przedmiotowej. Na styku układów formalnych i treściowych lokuje się układ krzyżowy będący najczęściej połączeniem układu alfabetycznego z przedmiotowym.

„Układ bibliografii w dużym stopniu decyduje o jej wartości użytkowej. Przemyślany, konsekwentny układ zwiększa czytelność i przejrzystość bibliografii, decyduje o jej sprawności informacyjnej, natomiast układ nieodpowiedni z reguły obniża wartość bibliografii, nawet legitymującej się trafnym doбором materiału i poprawnym opisem bibliograficznym”¹. Ze swej strony dodam, że nie należy dokonywać zmian w układzie bibliografii bez wyraźnej potrzeby, zwłaszcza podyktowanej zmianami w strukturze ilościowo-tematycznej piśmiennictwa. Każda zmiana może i na ogół dezorientuje użytkownika, obniżając sprawność informacyjną bibliografii.

Zdarza się, że zaprzestanie wydawania wersji drukowanej bibliografii jest łączone z rezygnacją z kontynuowania dotychczasowego układu biblio-

¹ *Metodyka bibliograficzna : poradnik dla autorów bibliografii specjalnych*. Warszawa 1963, s. 148.

grafii na rzecz większej liczby innych, „bezpośrednich” kluczy wyszukiwawczych. Tak się stało np. z „Bibliografią Zawartości Czasopism”, w przypadku której rezygnacja z formy drukowanej połączona została ze zniesieniem możliwości wyszukiwania według klasyfikacji działowej. Możliwość wyszukiwania za pomocą haseł przedmiotowych w wielu przypadkach nie rekompensuje braku możliwości dostępu przez układ działowy, bo żeby odszukać wszystkie pozycje bibliograficzne, które znalazłyby się w określonym fragmencie układu, należy wykonać niełatwe i czasochłonne wyszukiwanie za pomocą wielu haseł przedmiotowych. Lepszym rozwiązaniem jest skorzystanie z możliwości, jakie daje bazodanowa struktura bibliografii, i zaproponowanie użytkownikowi wyświetlania zrzębu głównego np. w dwu układach. Jest to możliwe m. in. w *Bibliografii badań i analiz*², gdzie zarejestrowane materiały bibliograficzne (uczciwie trzeba dodać, że niezbyt duża ich liczba) są dostępne w dwu układach – według formy piśmienniczej i wydawniczej oraz w układzie działowym.

Gdy cały materiał bibliograficzny zostanie już podzielony na odpowiednie grupy powstaje problem, jak uporządkować pozycje w obrębie tych grup. Szeregowanie wewnętrzne może być dokonywane w różny sposób: alfabetycznie, chronologiczne, przedmiotowo, logicznie, poprzez tworzenie skupień formalnych. Sposób szeregowania powinien być nie tylko poprawny, tj. zgodny z obowiązującymi normami i wiedzą, ale i użyteczny. W tym momencie chciałabym zwrócić uwagę na tylko jedną, ale chyba niedocenianą kwestię. W normie PN-ISO 7154 : 2001 *Dokumentacja – Zasady szeregowania bibliograficznego* jest powiedziane, że kryterium szeregowania liter jest zgodne z porządkiem alfabetu, w naszym przypadku – polskiego z dodaniem liter q, v i x. Czy mniej doświadczeni użytkownicy będą wiedzieli, że litery z obcymi znakami diakrytycznymi należy traktować jako litery podstawowe? Często litery z tymi znakami są traktowane przez użytkowników jak litery z polskimi znakami diakrytycznymi, na przykład ö jest traktowane jak ó, a nie jak o. W systemach, gdzie szeregowanie realizowane jest przez program komputerowy, dochodzi jeszcze jeden aspekt – wartości porządkowej znaków w tablicach szeregowania różnych systemów. Niekiedy problemy z odnalezieniem informacji biorą się z tego, że pewne systemy stosują tzw. szeregowanie wyrazowe, a inne – szeregowanie znakowe, przy zastosowaniu różnej wartości porządkowej znaków. Do tego dodać jeszcze należy, iż w niektórych systemach wyświetlane znaki diakrytyczne są pomijane w szeregowaniu, a znaki z diakrytykami traktowane jak znaki bez diakrytyków.

Układ, szeregowanie i indeksy wraz z odsyłaczami to naczynia połączone systemu wyszukiwania informacji w bibliografii. Układ zasadniczy bibliografii, zwłaszcza w bibliografii drukowanej, decyduje o tym, które cechy zostaną wysunięte na pierwszy plan. Układ powinien być zatem wyrazem świadomej intencji bibliografa zwrócenia uwagi na te, a nie inne, cechy. Automatyzacja bibliografii nie zwalnia jej twórcy z obowiązku troski o zastosowany układ materiału. Część korzystających ze spisów wykorzy-

² *Bibliografia badań i analiz*. [online]. [dostęp 5.01.2008 r.]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.badania.ngo.pl/x/15548>.

stuje przecież funkcję przeglądania (*browsing*), nie wszyscy skupiają się tylko i wyłącznie na trafianiu w punkt wyszukiwawczy (*searching*).

Dopełnieniem układu bibliografii są indeksy. Nawet najlepszy układ nie zaspokoi wszystkich potrzeb. Dokonując skupienia opisów według pewnych cech, rozprasza się opisy, które mają inne cechy wspólne, a których skupienie może być także pożyteczne. Celem indeksów jest tworzenie skupień według tych innych cech, czyli ukazanie zawartości bibliografii z punktu widzenia odrębnego od przyjętego w zrębie głównym. Inaczej mówiąc, indeksy stanowią dopełnienie układu zasadniczego bibliografii poprzez podanie klucza do jej zawartości w układzie odmiennym od układu zrębu głównego. Brak odpowiednich indeksów osłabia wartość informacyjną bibliografii. Ale tworzenie indeksów to sztuka, do uprawiania której niezbędna jest wiedza i doświadczenie. Nawet pobieżne streszczenie problematyki sporządzania indeksów przekracza ramy niniejszej wypowiedzi, dlatego zwrócę uwagę jedynie na wybrane kwestie łączące indeksy z technologią informacyjną.

Niezwykłe ciekawą i niekonwencjonalny wykład sztuki i „męki” tworzenia indeksów można znaleźć w pracy Adama Nowaka³. Nowak dobitnie pokazuje na przykładzie *Bibliografii historii polskiej* Ludwika Finkla, że wartość indeksów nie ogranicza się do pełnienia przez nie roli uzupełniającej, służebnej. Indeksy mogą korygować dane z opisów głównych, uzupełniać je, a nawet dodawać nowe elementy, których brak w zrębie głównym. W przypadku *Bibliografii historii polskiej* ze względu na objętość niektóre hasła np. z indeksu autorów XIX wieku są jakby zbiorem ogromnej liczby przedmiotowych bibliografii zagadnień, problemów historycznych, załącznikiem przeglądu stanu badań polskiego środowiska historycznego przełomu wieków. Nie trzeba dodawać, że aby opracować taki indeks należało być nie tylko wytrawnym bibliografem, ale i znakomitym znawcą nauk historycznych. Specyfika indeksów do *Bibliografii historii polskiej* Finkla zapewne jest też rezultatem tego, że była to tworzona przez wiele lat bibliografia drukowana, indeksy zaś powstały na końcu i stały się dodatkową szansą na korektę danych.

Tworzenie indeksu powinno być od początku działaniem przemyślanym i rozplanowanym w czasie. Należy wziąć pod uwagę m.in. następujące okoliczności: czy będzie to indeks do bibliografii w wersji drukowanej, czy też do komputerowej bazy danych bibliograficznych; czy spis ma charakter jednorazowego przedsięwzięcia bibliograficznego, czy też mamy do czynienia z bibliografią ukazującą się periodycznie, w przypadku której prędzej czy później bibliograf stanie przed zadaniem skomasowania lub skumulowania zapisów indeksowych. Jakakolwiek zmiana w takim skomasowanym lub skumulowanym indeksie powoduje niespójność z wcześniej opublikowanymi indeksami składowymi i czasami naprawdę trudno orzec, co będzie lepsze dla użytkownika. Na pewno indeksy nie powinny powstawać poprzez mechaniczne scalanie elementów, bo to połączone ze zmianą zasad opracowania musi prowadzić do pojawienia się nie-

³ A. Nowak: *Złote lata bibliografii polskiej : Ludwik Finkel i jego dzieło : zarys monografii*. Warszawa 2007.

konsekwencji i niespójności. Także sam wybór typu indeksu jest zadaniem niebanalnym i niełatwym.

W literaturze z zakresu bibliotekoznawstwa i nauki o informacji można znaleźć stosunkowo dużo publikacji poświęconych kartotekom autorytatywnym i wzorcowym w kontekście ich wykorzystania przy tworzeniu katalogów bibliotecznych. Dobra praktyka bibliotekarsko-informacyjna nie może się dziś obejść bez kartotek. Dużo rzadziej słychać głosy upominające się o stosowanie kartotek wzorcowych w pracy bibliograficznej. Powodem nie jest niedoceniające przez bibliografów znaczenia kontroli poprawności i spójności haseł, ale raczej zjawisko odwrotne. Ta specyficzna cisza jest niejednokrotnie rezultatem niedoceniającego żmudnej i rzetelnej roboty bibliograficznej, a także zbyt niskiej skromności środowiska. Praca bibliograficzna często dziś dzieje się na dalszych planach sceny informacyjno-komunikacyjnej. Reprezentanci tych dwu sfer działalności informacyjnej – bibliotecznej i bibliograficznej – nie współpracują ze sobą tak ściśle i intensywnie, jak by się można było spodziewać. Nie znaczy to, że tak powinno czy musi być. Dobrze zrobiony indeks czy wybór haseł nie może się obyć bez kartoteki wzorcowej. Z drugiej strony to właśnie bibliografowie mogliby wzbogacić istniejące kartoteki cennymi i unikatowymi informacjami. Nie mam wątpliwości, że Biblioteka Narodowa w Warszawie, polska, narodowa centrala bibliograficzna, dysponuje materiałami, które w sprzyjających warunkach kadrowo-finansowych mogłyby być podstawą utworzenia unikatowej kartoteki autorytatywno-wzorcowej o zasięgu nieporównywalnie większym od obecnie istniejących. Apelując o stworzenie warunków do powstania takiej kartoteki, chciałabym zaapelować również o docenienie i otoczenie większą opieką nielicznej grupy bibliografów z prawdziwego zdarzenia.

Adnotacje

Tradycja biblioteczno-bibliograficzna wyróżnia cztery podstawowe typy adnotacji – wyjaśniające, zawartościowe, księgoznawcze i zalecające⁴. Do tej pory adnotacje zwykle pełniły funkcję drugoplanowych „filtrów” informacyjno-wyszukiwawczych. Służyły najczęściej użytkownikowi do dokonania na wyszukanych informacjach dodatkowej selekcji pod kątem relewancji, zgodności z potrzebami szukającego. Rzadko były obiektami przeszukiwanymi przez system w „standardowej” procedurze procesu wyszukiwania. W bibliografiach drukowanych i katalogach kartkowych wręcz nie było to możliwe ze względu na specyfikę dostępu do informacji w zbiorze. Moim zdaniem, dziś praktykę tę można i koniecznie należałoby zmienić.

Adnotacje są niezwykle bogatym źródłem najróżnorodniejszych i niekiedy wręcz bezcennych informacji. Ponieważ moim celem nie jest podanie

⁴ Nauka o informacji, także dzięki wzmocnieniu w postaci techniki komputerowej, na gruncie tradycji adnotacji doprowadziła do powstania analiz dokumentacyjnych (abstraktów), które od adnotacji różnią się nie istotą informacyjną a stopniem kompletności i szczegółowości informacji o analizowanym dokumencie.

algorytmu rozwiązania problemu przeszukiwalności adnotacji czy skategoryzowanie informacji, które są ukryte w adnotacjach, dlatego posłużyć się obszernym odwołaniem do dzieła Marii Dembowskiej *Metoda bibliografii polskiej Karola Estreichera*⁵ w celu zilustrowania bogactwa informacji ukrytych w adnotacjach i sformułowania na tym tle mojego postulatu.

Jak pisała Dembowska, informacje zawarte w adnotacjach w *Bibliografii Estreicherów* stanowią niewyczerpane źródło dla badaczy dziejów kultury polskiej. „Wielu z nich zawdzięcza adnotacjom wskazanie drogi poszukiwań naukowych, odkrycie ważnych materiałów, ujawnienie nieznanych związków między zagadnieniami. Na przykład, Aleksander Brückner, który *Bibliografię Polską* uważał za podstawowe źródło do swoich *Dziejów literatury polskiej*, nazwał je «wyczerpującymi rozprawami bibliograficznymi»⁶. Nie można jednak nie zauważyć, że przy tradycyjnym dostępie do *Bibliografii* i zawartych w niej adnotacji odnalezienie właściwego tropu bibliograficzno-wyszukiwawczego wymaga stosunkowo dużo czasu i wysokich kwalifikacji, żeby osiągnąć sukces. Przynajmniej część tych ograniczeń można byłoby wyeliminować dokonując pewnych zabiegów na adnotacjach – np. nie tylko je digitalizując przy okazji digitalizacji bibliografii, ale przekształcając do postaci sprawnej, przeszukiwanej bazy danych.

Na wstępie przyjmę za Marią Dembowską, że adnotacje w *Bibliografii polskiej Karola Estreichera* dotyczą bądź wydawniczo-formalnej strony druków (adnotacje księgoznawcze), bądź ich treści (adnotacje treściowe). Adnotacje księgoznawcze są to zapisy dotyczące m.in.:

- (1) kwestii autorstwa. Na przykład w t. 3 (s. 181) między dziełami Józefa Muczkowskiego znajdujemy pozycję *Żywot św. Wojciecha Arcybiskupa i Męczennika, z uwagami nad podaniem Czechów, jakoby zwłoki jego w Pradze spoczywały. Napisał X. Piotr Pękalski. Kraków 1858*. Na końcu czytamy uwagę bibliografa: «(Całe dzieło napisał Józef Muczkowski na życzenie Kapituły Poznańskiej, wyręczając Pękalskiego za przyobiecanem, ale nie dopełnionem wynagrodzeniem)». W tymże tomie (s. 367) pod nazwiskiem Piotra Franciszka Pękalskiego umieszczono opis tego samego dzieła z adnotacją następującą: «(Właściwie pióra Józefa Muczkowskiego. Pękalski tyle tu swego dodał, ile przełożył, i to źle, z Canapariususa)»⁷;
- (2) wątpliwego autorstwa, plagiatu, pseudonimu, niekiedy bardzo obszerne, podające nie tylko właściwe nazwisko autora, lecz także tok rozważań prowadzących do ustalenia tego faktu, jego uzasadnienie z powołaniem się na odpowiednie źródła;
- (3) współudziału czy współodpowiedzialności za dzieło;
- (4) daty i miejsca druku;
- (5) pochodzenia dzieła, jego genezy i losów. Czasem wygląd zewnętrzny pozwala na wnioskowanie o pochodzeniu dzieła. „Na przykład w uwagach do opisu druku *In epistolam Regis Poloniae quam ad Celsos et Praepotentes Belgii Foederatii Ordines de Bello Livonico anno MDCCI [...]*

⁵ M. Dembowska *Metoda bibliografii polskiej Karola Estreichera*. Wyd. 3. uzup. Warszawa 2001

⁶ Tamże, s. 70.

⁷ Tamże, s. 52.

scripserat *Animadversiones subitaneae B.w.m. 1701*) (XVI, 75) czytamy: (...) z papieru i druku wnosić można, iż pismo to w Holandii było drukowane⁸;

- (6) cech charakterystycznych całych wydań, także wariantów wydań, a niekiedy wręcz poszczególnych egzemplarzy. Przede wszystkim w adnotacjach zaznaczone są znajdujące się na egzemplarzach notatki rękopiśmienne, pochodzące bądź od twórców dzieła: autora, tłumacza, wydawcy (np. dedykacje), bądź od osób, które z książką obcowały jako czytelnicy, bibliotekarze czy bibliografowie. Do informacji o egzemplarzach zaliczyć również należy zaznaczanie przy poszczególnych opisach bibliograficznych, które biblioteki dany dokument posiadają;
- (7) wcześniejszych wydań, wysokości nakładu, kosztów druku itp. Na przykład: „*Zachariae Karol Salomon. Wykład prawa cywilnego francuskiego [...]*»(Tłumacz nie dokończył przekładu. Za druk zapłacił za 600 egz. po 90 i 105 złp. od arkusza [...])» (V, 220)”⁹;
- (8) zewnętrznej postaci druków. „Mówią o materiale, na którym książkę wydrukowano (np. «druk na atlasie»), o rodzaju druku (np. «druk starocerk. połustawem», «drukowano kursywą garmontem»), o rycinach, herbach, ornamentach, sygnetach drukarskich, o formie językowej i piśmienniczej, o układzie tekstu, o częściach składowych książki (dedykacje, przedmowy, indeksy). W celu odróżnienia zbliżonych do siebie wydań zaznaczone jest w adnotacjach położenie sygnatur arkuszowych lub kustoszy, ewentualnie inne cechy odróżniające (np. «inna ozdoba drukarska»)»¹⁰;
- (9) w wielu przypadkach niemożność wykonania opisu bibliograficznego z autopsji zdecydowała o potrzebie dodatkowych objaśnień, przedstawiających w zwięzły sposób wyniki krytyki bibliograficznej. W kategorii tej lokują się m. in. informacje o związkach bibliograficznych między dziełami, okolicznościach powstania dzieła, powiązaniach z innymi dziełami itp. „A oto przykład obszerniejszej adnotacji przedstawiającej związki bibliograficzne między drukami i ich znaczenie społeczne:

Dyalog czyli rozmowa Podolanki z mężem. Wrocław 1785. «Roztrząsa zadania społeczne, które zaprzętały ówczesną stołeczną publiczność, dlatego jest wyrazem epoki Stan. Aug. Zdaje się, że jest pióra Mich. D. Krajewskiego jako domówienie jego pedagogicznej powieści: *Podolanka* wychowana w stanie natury, 1784. Powieść ta wywołała krytykę pióra Fr. Siarczyńskiego: *Anti Podolanka, czyli list Sandomierzanki*, 1784. Na co zdaje się Krajewski odpisał: *Odpis męża Podolanki*. 1784. List Podolanki do swojej przyjaciółki. Bez wyr. r. Wreszcie jest list Paryżanki do Podolanki czyli oryginał do kopii. 1784 [...]. Broszury te miały po dwie edycje. Widno, jaki obudziła interes książka Krajewskiego, dążąca do wytypienia edukacji lalek [...]. Dyalog kończy się bajką o babie upartej twierdzącej, że trawę nie sieczono, ale strzyżono [...]. Tę bajkę inaczej opowiedzianą (o psie) mamy w pismach Mickiewicza pt. *Golono, strzyżono*» (XV, 424)”¹¹;

- (10) Z adnotacji dowiadujemy się również o innych faktach, jak np. niszczeniu książek ze względów religijnych lub politycznych. Na przykład,

⁸ Tamże, s. 55.

⁹ Tamże, s. 52.

¹⁰ Tamże, s. 56.

¹¹ Tamże, s. 56.

„Czapski Jan. Autobiografia. Wydał Jakób Schmidt w Knyszynie 1737 (XIX, 517): Xże Wiśniwiecki dotknięty nią nałożył cenę [...] na głowę wydawcy”¹².

Adnotacje, o których dotychczas była mowa, miały charakter księgoznawczy. W *Bibliografii* są również adnotacje dotyczące treści książek. Opisy dzieł zbiorowych i czasopism wymieniają często tytuły poszczególnych rozpraw czy artykułów, spotyka się także objaśnienia co do treści dzieł. Adnotacje treściowe stanowiły ważny obszar zainteresowania autorów *Bibliografii*. Wypytywało to, zdaniem Dembowskiej, z przyjętego założenia, „że najważniejszym zadaniem *Bibliografii* jest zwrócenie uwagi badaczy na zagadnienia poruszone w książkach, wymienienie ważnych wątków treściowych, wskazanie drogi poszukiwań”¹³. Taki cel przyświecał już Karolowi Estreicherowi, który „wobec ogromu materiału zrezygnował z «akribii» w opisywaniu zewnętrznych cech druku, skupił natomiast główną uwagę «na opisywaniu treści druków, na wskazaniu bibliotek, gdzie je spotkać można, na informacjach o literaturze przedmiotu»”¹⁴, czyli jak to nazywano, na stworzeniu bibliografii rozumowanej.

Adnotacje treściowe mają postać:

- (1) kilkuwyrazowych notatek podających krótko temat dzieła, np.: „*Administratio diocesana* [...] O ubiorze duchownych (XII, 64)”¹⁵;
- (2) mniej lub bardziej zwięzłego wyliczenia zagadnień, np.: „*Co na tym seymie koniecznie ustanowić potrzeba*. O ustanowieniu 100 000 wojska. Jak je zebrać i urządzić. Ukaranie departamentu za wprowadzenie cudzoziems. wojska. Ukaranie biorących potajemnie pensje od wrogów. Znieść: Nie pozwalam (XIV, 310)”¹⁶.

Często w adnotacjach napotykamy na informacje pochodzące z przedmowy, z dedykacji, z jakiegoś fragmentu książki. „Czasem przytoczone są dedykacje wierszowane, jak np. w adnotacji do pozycji *Grothowski Jan. Socrates* [...] (XVII, 417) dedykacja Marcinowi Białobrzeskiemu:

Marcinie Białobrzeski, Panie moy łaskawy,

Wdzięcznym proszę umysłem posłuchay tey sprawy [...]”¹⁷.

„Niejednokrotnie bibliograf zwraca uwagę czytelnika na jakąś część dzieła zawierającą ciekawe szczegóły”¹⁸.

Bibliografia Estreicherów nie ogranicza się do zwykłego referowania zawartości druków. W adnotacjach widać często krytyczny, oceniający stosunek ich autora do omawianego dzieła. Są to oceny zarówno pozytywne (np. „*Rzecz rozumnie pisana*” (*Horak Wilhelm. Na pismo pt. Czamarka y Sarafan* [...] 1791) (XVIII, 266)”¹⁹, jak i negatywne (np. „*Rzecz obrzydliwie schlebiająca* [...]”. Aż wstyd, że uczony mógł takie bezeceństwo napisać” (*Janocki Jan Daniel. Serenissimi et Potentissimi principis Stanislai Augusti*

¹² Tamże, s. 57.

¹³ Tamże, s. 59.

¹⁴ Tamże, s. 59.

¹⁵ Tamże, s. 59.

¹⁶ Tamże, s. 59.

¹⁷ Tamże, s. 65.

¹⁸ Tamże, s. 59.

¹⁹ Tamże, s. 66.

[...] *imago 1764*) (XVIII, 461)²⁰). Pracom wybitnych autorów, o doniosłej treści towarzyszą nieraz obszerne, kilkuszpaltowe adnotacje-omówienie.

Nawet ta pobieżna i dalece niekompletna prezentacja bogactwa informacyjnego adnotacji wystarczy do wyobrażenia sobie, co zyskałaby nauka i kultura polska, gdyby cyfryzacja bibliografii Estreicherów, a także wielu innych, łączyła się z jakimś uporządkowaniem treści adnotacji. Tak jak dane bibliograficzne po zapisaniu w odpowiednich polach rekordu bibliograficznego zyskują dodatkową wartość i znaczenie informacyjno-wyszukiwawcze (m.in. dzięki określeniu struktury ich zawartości treściowej, wzajemnych relacji między elementami itp.), tak adnotacje mogłyby się stać łatwiej i skuteczniej przeszukiwane dzięki ich odpowiedniej obróbce, polegającej m.in. na przekształceniu tekstów adnotacji do postaci bazy danych. Oczywiście, jeśli przedmiotem pracy miałyby być bibliografia Estreicherów, to nie jest to praca dla najznamienitszej nawet grupy specjalistów-entuzjastów, ale dla instytucji, która mądrze korzystając z techniki, stworzyłaby nową jakość w nauce i kulturze. Wypracowanie choćby tylko narzędzia bibliograficzno-informatycznego wymagałoby ogromnego zaangażowania, m.in. żmudnej a wnikliwej lektury adnotacji w celu wyłowienia szczegółowych odmian gatunkowych „od dołu”, niemniej zadanie wydaje się wykonalne i ze wszech miar pożądane. A może warto byłoby przetestować pomysł i ew. projekt jego rozwiązania na mniej wymagającym i złożonym spisie bibliograficznym? Aż miło pomyśleć, ile łatwiejsze stałyby się poszukiwania bibliograficzne i ile nieznanych, może nawet nieprzeczuwalnych, wartościowych informacji zostałyby „odtajnionych”.

Bibliografia zarówno w wymiarze naukowym, jak i praktycznym ma długą i chlubną tradycję. Czasy, w których żyjemy, wbrew pozorom nie tylko nie zagrażają dalszemu rozwojowi bibliografii, ale wspomagają lub mogą wspomóc dalszy wzrost jej znaczenia i wartości historyczno-informacyjnej. Im więcej informacji krąży wokół nas, tym bardziej rośnie znaczenie ładu i komfortu informacyjnego, w tym bibliograficznego. Oddziaływanie technologii informacyjnych na działalność bibliograficzną, jej związki z informacją naukową, z naukami o komunikacji zmuszają jednak do nowego spojrzenia na bibliografię, umiejętności bibliografów i obowiązki instytucji powołanych do realizacji ważnych zadań bibliograficznych, o ile szczerze leży nam na sercu dobro dyscypliny, zawodu i jej służebna rola wobec historii i teraźniejszości.

²⁰ Tamże, s. 66.

Małgorzata Jaskowska
Agnieszka Korycińska-Huras
Maria Próchnicka

Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa
Uniwersytet Jagielloński

Bibliografia jako źródło informacji naukowej – w opinii studentów

Wstęp

Efekty kształcenia stanowią jeden z najważniejszych czynników charakteryzujących proces dydaktyczny, zarówno w odniesieniu do danego cyklu edukacyjnego, uczelni, jak i określonego zakresu nauczania (przedmiotu). Jak zauważono w opracowaniu *Ramowa struktura kwalifikacji Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego* „efekty kształcenia stanowią jeden z zasadniczych elementów decydujących o przejrzystości systemów szkolnictwa wyższego i kwalifikacji absolwentów”¹. W tym samym opracowaniu efekty kształcenia zostały zdefiniowane jako: „stwierdzenie określające, co student powinien wiedzieć, rozumieć i/lub potrafić zrobić po zakończeniu okresu kształcenia”².

Uwieńczeniem pierwszego cyklu kształcenia na poziomie wyższym jest samodzielne opracowanie przez studenta pracy licencjackiej. W przygotowanej dla studentów Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ instrukcji, wymagania dotyczące pracy licencjackiej zostały sformułowane w sposób następujący:

Istota pracy licencjackiej polega na sformułowaniu problemu badawczego oraz ukazaniu – na podstawie opublikowanej literatury przedmiotu – stanu wiedzy na temat problemu i istniejących w jego zakresie rozwiązań. Należy wykazać się także umiejętnością przyporządkowania problemu badawczego do dyscypliny oraz określenia metod i źródeł badawczych istotnych dla analizy i rozwiązania problemu. W pracy licencjackiej powinno się wykorzystać zarówno opracowania utrwalone na papierze (wydawnictwa drukowane), jak i publikacje elektroniczne dostępne lokalnie oraz zdalnie, polskie oraz

¹ *Ramowa struktura kwalifikacji Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego*. [Oprac.] Ministerstwo Nauki, Techniki i Innowacji Danii [Grupa robocza Procesu Bolońskiego ds. ramowych struktur kwalifikacji]. Kopenhaga 2005. [online]. [dostęp: 6.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.uwm.edu.pl/files/8_ue_ramowa_struktura_kwalifikacji_eosw.pdf. s. 20.

² Tamże s. 20.

obecnie. Liczba opracowań wykorzystanych w pracy licencjackiej powinna być nie mniejsza niż 30, w tym co najmniej 4 publikacje w językach obcych [...]³.

Takie określenie wymagań odnoszących się do pracy licencjackiej stanowi kwintesencję opisu kwalifikacji wyznaczających ukończenie studiów pierwszego cyklu określonych przez tzw. *Deskryptory dublińskie*⁴. Wedle koncepcji kwalifikacji wyłożonej w *Deskryptorach* zakłada się, iż absolwenci potrafią między innymi:

– „zbierać i interpretować odpowiednie dane (zwykle w swej dziedzinie studiów), aby na ich podstawie formułować sądy, które uwzględniają prześmyślenia dotyczące istotnych kwestii społecznych, naukowych lub etycznych;

– przedstawiać informacje, koncepcje, problemy i rozwiązania zarówno specjalistom, jak i odbiorcom spoza grona specjalistów”⁵.

Spełnienie przez studenta wymagań zdefiniowanych w instrukcji jest uwarunkowane osiągnięciem efektów kształcenia w zakresie poszczególnych przedmiotów nauczania w trakcie studiów.

W artykule przedstawione zostały wyniki badań skuteczności procesu dydaktycznego w zakresie zakładanych efektów kształcenia, których osiągnięcie umożliwia studentowi spełnienie jednego z podstawowych wymagań odnoszących się do pracy licencjackiej – „ukazanie stanu wiedzy na temat podjętego problemu i istniejących w jego zakresie rozwiązań”. Warunkiem koniecznym tak zdefiniowanego celu pracy jest zebranie, ocena, selekcja i wykorzystanie przez studenta literatury przedmiotu związanej z analizowanym problemem.

W programie studiów I stopnia w Instytucie INiB UJ kształcenie w zakresie zasobów i źródeł informacji, strategii i metod jej wyszukiwania, oceny jakości i selekcji, prezentacji i wykorzystania prowadzone jest w obrębie grupy przedmiotów, niestanowiącej wprawdzie formalnie wyodrębnionego bloku kształcenia kultury informacyjno-komunikacyjnej, ale skupiającej przedmioty o pokrewnych treściach i celach nauczania oraz podobnie definiowanych efektach procesu dydaktycznego. W skład tej grupy wchodzi:

- Formaty danych w systemach informacyjno-wyszukiwawczych.
- Podstawy bibliotekarstwa i informacji.
- Źródła informacji.
- Proseminarium metodologiczne.
- Internet jako środowisko informacyjne.
- Zagadnienia wydawnicze i księgarskie.
- Seminarium licencjackie.

Komplementarne, w pewnym zakresie, treści nauczania w obrębie tych przedmiotów wskazują na różnorodność funkcji informacyjnych i struktury źródeł, sposobów zapisu i odbioru informacji, jej organizacji, wyszukiwania i wykorzystania. Jednocześnie studenci nabywają w procesie dydaktycznym umiejętności wykorzystania tej wiedzy w rozwiązywaniu problemów informa-

³ *Instrukcja Instytutu INiB UJ: prace magisterskie 2007/2008*. [online]. [dostęp: 6.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.inib.uj.pl>.

⁴ *Ramowa struktura kwalifikacji...* s. 33 i in.

⁵ Tamże. s. 33.

cyjnych, zarówno w zakresie doboru odpowiednich źródeł, dostosowanych do cech zadania informacyjnego, jak i oceny jakości, i selekcji informacji.

W obrębie przedmiotu „Źródła informacji” na pierwszym roku studiów I stopnia prowadzony jest intensywny kurs bibliografii. Treści kształcenia obejmują:

– Funkcje informacyjne źródeł bibliograficznych na tle innych rodzajów źródeł.

- Heurystykę informacyjną.
- Etymologię, rozwój pojęcia i dzisiejsze znaczenie terminu bibliografia
- Historię bibliografii.
- Podstawowe zasady metodologiczne sporządzania spisów bibliograficznych, kompozycję bibliografii, układ, zadania.
- Zasięg, zakres, przeznaczenie, morfologię wybranych spisów bibliograficznych.

W efekcie zajęć student powinien umieć:

- sporządzić samodzielnie poprawną bibliografię zagadnieniową, uмотywować wybór układu;
- charakteryzować źródła informacji wg przyjętych kryteriów;
- rozpoznawać, selekcjonować i dobierać źródła informacji w zdefiniowanych sytuacjach wyszukiwawczych;
- wyszukiwać informacje w źródłach⁶.

Przeprowadzone badania miały na celu:

- Ocenę skuteczności procesu dydaktycznego prowadzącego do ukształtowania kultury informacyjno-komunikacyjnej studentów oraz opanowania i doskonalenia przez nich warsztatu bibliograficznego.
- Identyfikację mocnych i słabych stron organizacji, przebiegu i wyników tego procesu.
- Podniesienie jakości tego procesu, opracowanie i weryfikację metody systematycznej oceny jego jakości.

W związku z celem badania sformułowane zostały następujące pytania badawcze:

- Czy wiedza o znaczeniu bibliografii jako źródła informacji naukowej, przyswojona w pierwszym roku studiów I stopnia, została przez kolejne lata właściwie rozwinięta, a następnie wykorzystana przez studentów do samodzielnego budowania warsztatu bibliograficznego pracy licencjackiej?
- Jaki jest stopień i zakres wykorzystania spisów bibliograficznych w pierwszym samodzielnie realizowanym projekcie naukowym w porównaniu do wykorzystania innych rodzajów źródeł i narzędzi wyszukiwania?
- Jakie czynniki wpływają na podjęcie decyzji o wyborze źródła?
- Jakie bariery utrudniają dostęp do źródeł oraz korzystanie z nich?

Szczegółowym przedmiotem badania uczyniono następujące zagadnienia:

- Opinię studentów o przydatności wiedzy i umiejętności uzyskanych w wyniku nauczania przedmiotów objętych programem studiów do zestawienia i opracowania warsztatu bibliograficznego pracy licencjackiej.
- Preferencje studentów w zakresie wykorzystania spisów bibliograficznych i innych rodzajów źródeł informacji.

⁶ *Katalog kursów w roku akademickim 2006/2007*. [Oprac.] S. Cisek. [online]. [dostęp 6.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.inib.uj.edu.pl>, s. 145.

- Preferencje studentów w zakresie wykorzystania różnych rodzajów spisów bibliograficznych/baz danych.
- Preferencje studentów w zakresie wykorzystania narzędzi wyszukiwania informacji.
- Preferowane przez studentów cechy źródeł informacji naukowej wpływające na decyzję o wyborze źródła.
- Preferowane przez studentów sposoby wyszukiwania informacji w źródłach.
- Preferowane przez studentów rodzaje danych zawartych w opisie dokumentów w źródłach bibliograficznych.
- Stosowane przez studentów kryteria oceny przydatności i wartości/jakości źródeł informacji.
- Bariery utrudniające studentom dostęp do źródeł informacji naukowej i/lub ich wykorzystanie oraz poszukiwanie informacji.

Badaniami zostali objęci studenci pierwszego roku studiów stacjonarnych i niestacjonarnych II stopnia na kierunku „Informacja naukowa i bibliotekoznawstwo” UJ, którzy uzyskali tytuł zawodowy licencjata w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ oraz studenci kontynuujący studia pięcioletnie magisterskie, będący obecnie na czwartym roku, którzy na trzecim roku studiów zobowiązani byli do zaliczenia pracy seminaryjnej, spełniającej wymagania analogiczne do wymagań stawianych pracom licencjackim. Liczebność tej grupy studentów, w oparciu o dane uzyskane z systemu USOS, wynosi 68. Kwestionariusz ankiety wypełniło 49 (72%) studentów. Dystrybucja kwestionariusza ankiety została przeprowadzona za pośrednictwem sieci Internet, odnośnik do kwestionariusza znajdował się na stronie WWW Instytutu INiB UJ.

Różne aspekty zachowań informacyjnych uczniów i studentów przygotowujących projekty badawcze, opracowania pisemne lub ustne prezentacje stanowią często podejmowany przedmiot badań. Ich celem jest określenie wpływu technologii informacyjnej, głównie wykorzystania Internetu, na zachowania informacyjne studentów w zakresie doboru literatury przedmiotu w procesie przygotowania pracy magisterskiej⁷, wyodrębnienie i charakterystyka stosowanych strategii poszukiwawczych⁸, wskazanie czynników wpływających na formułowanie wyrażen wyszukiwawczych i wyniki

⁷ P. Junni: *Students seeking information for their Masters' theses: the effect of the Internet*. „Information Research”, 2007, vol. 12, nr 2. [online]. [dostęp 10.12.2007]. Dostępny w World Wide Web: <http://informationr.net/ir/12-2/paper305.html>; J. Crawford: *Use of electronic information services by students at Glasgow Caledonian University: background to the project and introductory focus groups*. „Library and Information Research” 2003, vol. 27, nr 86, s. 30-36; J. Crawford: *The use of electronic information services and information literacy: A Glasgow Caledonian University study*. „Journal of Librarianship and Information Science” 2006, vol. 38, nr 1, s. 33-38; H. Hughes: *Actions and reactions: exploring international students' use of online information resources*. „Australian Academic and Research Libraries” 2005, vol. 36, nr 4, s. 169-179; D. Harley, J. Henke, Shannon Lawrence; I. Miller, I. Perciali, D. Nasatir: *Use and users of digital resources: A focus on undergraduate education in the humanities and social sciences*. Center for Studies in Higher Education. Paper CSHE-11-06. [online]. [dostęp 10.12.2007]. Dostępny w World Wide Web: <http://repositories.cdlib.org/cshe/CSHE-11-06>.

⁸ J. S. Chung, D. Neuman: *High school students' information seeking and use for class projects*. „Journal of the American Society for Information Science and Technology” 2007, vol. 58, nr 10, s. 1503-1517.

wyszukiwania⁹. W badaniach tych dominuje podejście jakościowe wyrażające się we wnikliwej i kompleksowej interpretacji zachowań studentów i uczniów, prowadzonej w oparciu o obserwację i indywidualny wywiad oraz zapis „głośnego myślenia”, a także w analizie tworzonych przez studentów opracowań, ze szczególnym uwzględnieniem struktury i zawartości bibliografii załącznikowych.

Prezentowane tu wyniki badań, mających za główny cel ocenę skuteczności procesu dydaktycznego, dostarczają także pewnych danych, odnoszących się do niektórych aspektów zachowań informacyjnych studentów przygotowujących pracę licencjacką, zwłaszcza w zakresie preferowanych źródeł informacji, strategii poszukiwania informacji oraz barier utrudniających dostęp do informacji.

Prezentacja, analiza i interpretacja wyników badań

Opinia studentów o przydatności wiedzy i umiejętności uzyskanych w wyniku nauczania przedmiotów objętych programem studiów do zestawienia i opracowania warsztatu bibliograficznego pracy licencjackiej

Tabela 1

Przydatność wiedzy i umiejętności, uzyskanych w wyniku nauczania wybranych przedmiotów objętych programem studiów

Przedmiot Ocena przydatności	1	2	3	4	5	6
	Zdecydowanie nieprzydatny	Raczej nieprzydatny	Brak zdania	Raczej przydatny	Zdecydowanie przydatny	4+5
Internet jako środowisko informacyjne	0,00	4,08	6,12	24,49	65,31	89,80
Źródła informacji	6,12	4,08	0,00	38,78	51,02	89,80
Seminarium licencjackie	6,12	6,12	4,08	30,61	53,06	83,67
Proseminarium metodologiczne	10,20	6,12	8,16	32,65	42,86	78,51
Podstawy bibliotekarstwa i informacji	12,24	10,20	12,24	57,40	8,16	65,65
Formaty danych w systemach informacyjno-wyszukiwawczych	16,33	18,37	26,55	32,65	6,12	38,77
Zagadnienia wydawnicze i księgarskie	34,69	20,41	10,20	28,57	6,12	34,69

Źródło: Badania własne, grudzień 2007.

Z danych umieszczonych w Tab. 1. wynika, że w czołówce przedmiotów nauczania, uznanych przez respondentów za najbardziej przydatne w przygotowywaniu zaplecza bibliograficznego pracy licencjackiej, uplasowały się – z równą liczbą wskazań (89,90%) – „Internet jako środowisko informacyjne” oraz „Źródła informacji”. Z punktu widzenia oceny racjonalności układu kierunkowych treści kształcenia w Instytucie Informacji Naukowej

⁹ M. Pennanen, P. Vakkari: *Student's conceptual structure, search process, and outcome while preparing a research proposal: A longitudinal case study*. „Journal of the American Society for Information Science and Technology” 2003, vol. 54, nr 8, s. 759-770 ; P. Vakkari, M. Pennanen, S. Serola: *Changes of search terms and tactics while writing a research proposal: A longitudinal case study*. „Information Processing and Management” 2003, vol. 39, nr 3, s. 445-464.

i Bibliotekoznawstwa UJ, wynik taki należy określić jako zadowalający. Przedmioty te, prowadzone w zbliżonym wymiarze godzin na pierwszym roku studiów licencjackich, mają charakter ściśle komplementarny, stąd też fakt, że studenci dostrzegają ich jednakową, bezpośrednią użyteczność, jest oczekiwanym potwierdzeniem właściwej realizacji założonych celów dydaktycznych. Kursy „Źródła informacji, Internet jako środowisko informacyjne”, podobnie jak – również dość wysoko punktowane – „Podstawy informacji naukowej i bibliotekoznawstwa” (42,86%), składają się na blok kształcenia podstawowych umiejętności zawodowych, podporządkowany zasadom nauczania aspektowego. Główną dyrektywą przedmiotów bloku jest wyposażenie studenta we wszechstronną biegłość w zakresie wyszukiwania, selekcji, oceny i wykorzystania źródeł informacji naukowej, jednak w programie każdego z nich nacisk pada na inne kompetencje szczegółowe. Zajęcia w ramach przedmiotu „Internet...” przysposabiają więc m.in. do obsługi wyspecjalizowanych narzędzi wyszukiwawczych, krytycznej oceny zasobów i usług informacyjnych (w tym naukowych), dostępnych w Internecie, oraz do konstruowania efektywnych strategii wyszukiwawczych w środowisku sieciowym. Kurs „Źródła informacji”, ukierunkowany na wpojenie zasad metodyki bibliograficznej, uzupełnia natomiast operacyjne sprawności wyszukiwawcze o wiedzę źródłoznawczą, a przede wszystkim zakłada ich doskonalenie i spożytkowanie podczas samodzielnego tworzenia spisu bibliograficznego na wybrany temat. Przyjęcie przez wykładowcę pracy rocznej, będące jednym z warunków zaliczenia przedmiotu, poświadczają nabycie przez studenta wymaganych kompetencji w zakresie rozpoznawania, selekcji i doboru źródła informacji w zdefiniowanych sytuacjach wyszukiwawczych oraz elastyczności w stosowaniu zasad heurystyki informacyjnej.

Wyrażna specjalizacja aspektowa przedmiotów „Internet jako środowisko informacyjne” i „Źródła informacji” wyjaśnia zapewne ponad dziesięciopunktową różnicę – na korzyść pierwszego z wymienionych przedmiotów – w ocenie ich przydatności w ramach kategorii *zdecydowanie przydatny*. Wynik ten można by interpretować jako oznakę przesunięcia preferencji studentów w stronę zasobów informacji dostępnych w sieci, niemniej – pod względem istotności statystycznej – różnica jest zbyt niewielka, by taką hipotezę uprawomocnić. Pozostaje zatem przypuszczenie, że studenci stopniowali subiektywną ocenę przydatności obu przedmiotów w zależności od tego, który z etapów *zestawiania i opracowywania warsztatu bibliograficznego pracy licencjackiej/seminaryjnej* zapamiętali jako najważniejszy i/lub wymagający szczególnego wysiłku. W tej perspektywie, jeśli podczas tworzenia warsztatu bibliograficznego pracy licencjackiej respondent (student) mógł – z uwagi na jej temat – korzystać z zasobów online, lecz zetknął się np. ze znacznym rozproszeniem materiału, wymagającym zaawansowanych narzędzi i technik wyszukiwania, to można spodziewać się, że wyróżnił najwyższą oceną przydatności przedmiot „Internet...”, jako źródło uzyskania wiedzy i umiejętności, które okazały się najbardziej pomocne.

Podobnie, odwołując się do odmiennego charakteru potrzeb informacyjnych, narzucanych w głównej mierze przez temat pracy licencjackiej, można wyjaśnić przyznawanie najwyższych ocen przydatności przedmio-

towi „Źródła informacji”. Uczestnicy seminariów licencjackich podejmują nie tylko tematy nowe, stosunkowo rzadko rozważane w piśmiennictwie naukowym i fachowym, ale także tematy o charakterze przekrojowym, wymagające krytycznej analizy piśmiennictwa, a uprzednio rzetelnego opracowania stanu badań. Jest prawdopodobne, że wymagana w takich przypadkach konieczność opracowania kompletnego zestawienia tematycznego, stanowiącego wynik wszechstronnych kwerend bibliograficznych, skłoniła respondentów do tego, by w pierwszym rzędzie wysoko oceniać sprawność warsztatową i zdolność do autonomicznej oceny funkcji, przeznaczenia i budowy źródeł, wyniesione właśnie z kursu metodyki bibliografii.

Warto zauważyć, że w rozkładzie ocen *zdecydowanie przydatny* przedmiot „Źródła informacji” osiągnął niemal taki sam odsetek wskazań, jak „Seminarium licencjackie” (odpowiednio: 51,06 i 51,02%), przy również jednakowym, w zasadzie możliwym do pominięcia, udziale ocen, kwalifikujących oba kursy jako *zdecydowanie nieprzydatne* (6,12%). Tę samą prawidłowość uwidacznia zresztą porównanie skumulowanych odsetek odpowiedzi *zdecydowanie* oraz *raczej przydatny* (w tym wypadku: 89,80 i 83,67%). Fakt, że w deklarowanych ocenach respondentów, pamiętana z niedawnego doświadczenia przydatność „Seminarium licencjackiego” (odbywanego w szóstym semestrze), została zrównana z przydatnością odbywanego pełne dwa lata wcześniej kursu „Źródła informacji” może dowodzić tego, że studenci dostrzegają umotywowaną ciągłość i spójność procesów dydaktycznych, realizowanych w trzyletnim toku studiów pierwszego cyklu kształcenia.

Preferencje studentów w zakresie wykorzystania spisów bibliograficznych, innych rodzajów źródeł informacji oraz narzędzi wyszukiwawczych

Analiza zawartego w Tab. 2 rozkładu ocen w kategorii „Źródło zdecydowanie przydatne” wykazuje, że w standardowym zestawie narzędzi wyszukiwawczych oraz dokumentalnych i osobowych źródeł informacji, które – we własnej opinii – respondenci wykorzystali z najlepszym skutkiem do celów pracy licencjackiej, znajdują się kolejno:

1. Z wynikiem 68,75% – polskie ogólne bibliografie elektroniczne, bibliografie załącznikowe przy publikacjach naukowych i wyszukiwarki globalne (reprezentowane przez Google).

2. Sugestie opiekuna pracy (66,67%) oraz

3. Katalogi bibliotek i drukowane informatory bezpośrednie (64,58%).

Wszystkie wymienione elementy uzyskały w badanej grupie najwyższe wyniki, tj. powyżej 60%, przy różnicy skrajnych wartości równej 4,17%. Gdy zsumować odsetki ocen, przesądzających o przydatności umiarkowanej i wysokiej (odpowiedzi *raczej* i *zdecydowanie przydatne*), zestaw najbardziej preferowanych źródeł poszerza się, a kolejność jego składowych ulega nieznacznej modyfikacji. Na czoło, powyżej lub blisko progu 90%

Tabela 2

Ocena przydatności poszczególnych rodzajów źródeł informacji naukowej / narzędzi wyszukiwawczych

Rodzaj źródła Informacji	1	2	3	4	5	6	7
Ocena przydatności	Zdecydowanie nieprzydatne	raczej nieprzydatne	nie korzystam	brak zdania	raczej przydatne	zdecydo- wanie przydatne	5+6
Informatory bezpośrednie drukowane (encyklopedie, słowniki, informatory)	0,00	0,00	4,17	0,00	31,25	64,58	95,83
Katalogi bibliotek	2,08	0,00	4,17	2,08	27,08	64,58	91,66
Bibliografie załącznikowe (przy publikacjach naukowych)	0,00	4,17	6,25	0,00	20,83	68,75	89,58
Sugestie opiekuna pracy	4,17	8,33	2,08	2,08	16,67	66,67	83,34
Informatory bezpośrednie elektroniczne (encyklopedie, słowniki, informatory)	2,08	6,25	6,25	2,08	27,08	56,25	83,33
Bibliografie ogólne polskie elektroniczne	2,08	2,08	6,25	8,33	12,5	68,75	81,25
Google	0,00	14,58	4,17	2,08	10,42	68,75	79,17
Bibliografie bibliografii elektroniczne	4,17	8,33	6,25	6,25	27,08	47,92	75,00
Bibliografie specjalne elektroniczne	4,17	8,33	14,58	6,25	31,25	35,42	66,67
Sugestie kolegów	6,25	8,33	12,5	12,5	39,58	20,83	60,41
Bibliografie ogólne polskie drukowane	4,17	14,58	16,67	10,42	35,42	18,75	54,17
Archiwa, repozytoria, czasopisma Open Access	4,17	6,25	25	10,42	35,42	18,75	54,17
Google scholar	4,17	10,42	25	8,33	22,92	29,17	52,08
Bibliografie specjalne drukowane	4,17	8,33	27,08	10,42	31,25	18,75	50,00
Bazy aktów prawnych	6,25	2,08	33,33	8,33	31,25	18,75	50,00
Current Contents / Bieżące spisy treści czasopism	4,17	12,5	33,33	10,42	25	14,58	39,58
Bibliografie bibliografii drukowane	10,42	16,67	31,25	6,25	20,83	14,58	35,41
Katalogi wydawnicze	8,33	10,42	39,58	8,33	25,00	8,33	33,33
Zagraniczne bazy naukowe prenumerowane przez Bibliotekę Jagiellońską	6,25	14,58	39,58	10,42	16,67	12,5	28,17
Bibliografie regionalne	10,42	8,33	45,83	10,42	10,42	14,58	25,00
Katalogi księgarskie	8,33	12,5	45,83	12,5	16,67	4,17	20,84

Źródło: Badania własne, grudzień 2007.

wysokich ocen przydatności, wysuwają się drukowane informatory bezpośrednie, katalogi bibliotek i bibliografie załącznikowe. Następną, dość wyraźną grupę tworzą: rekomendacje opiekuna pracy, informatory w wersji elektronicznej oraz polskie elektroniczne bibliografie ogólne. Na kolejnym miejscu uplasowała się wyszukiwarka Google, z wynikiem tuż poniżej granicy 80% wskazań.

W świetle zasad metodyki bibliograficznej, obraz studenckich praktyk w zakresie wykorzystania źródeł informacji naukowej, pośrednio odzwierciedlony poprzez wyrażoną ocenę przydatności źródeł, nie jest, w pierwszym oglądzie, zaskakujący dla dydaktyka bibliografii i heurystyki informacyjnej, zwłaszcza jeśli przyjąć, że najwyższe oceny uzyskały takie narzędzia i źródła informacji, których przydatność nie jest uwarunkowana wcale (lub w nikłym stopniu) zakresem tematycznym pracy licencjackiej. Ujawnione prawidłowości okazują się zbieżne z wynikami badań, jakie pro-

wadzano wcześniej zagranicą w grupie studentów przygotowujących prace dyplomowe. Wyniki badań P. Junni, wybranych tu jako przedmiot odniesienia i porównania ze względu na aktualność i duże podobieństwo badanych zbiorowości, wskazują na to, że również wśród magistrantów szwedzkich uczelni wyższych najpowszechniej stosowanymi metodami pozyskiwania informacji na potrzeby samodzielnej pracy naukowej są, w porządku malejącym:

1. Odtwarzanie i śledzenie łańcucha cytowań w piśmiennictwie naukowym (*citation follow-up*), przeszukiwanie i przeglądanie katalogów bibliotecznych oraz

2. Źródeł bibliograficznych.

3. Uzyskiwanie odpowiedzi i wskazówek od autorytatywnych źródeł osobowych oraz korzystanie z globalnych narzędzi wyszukiwawczych¹⁰.

Można zatem uznać, że – w badanym aspekcie oceny przydatności, a co za tym idzie wykorzystania źródeł – zachowania informacyjne studentów IINiB UJ nie odbiegają od ujawnionych w wyniku badań P. Junni sposobów zaspokajania potrzeb związanych z przygotowaniem pracy dyplomowej, stosowanych najczęściej przez użytkowników działających w zmiennym, niestabilizowanym środowisku komunikacji wielomedialnej.

Jednocześnie, należy jednak mieć na uwadze fakt, że badanie w IINiB UJ objęło grupę studentów drugiego cyklu studiów, posiadających już tytuł zawodowy „licencjata” w zakresie „informacji naukowej i bibliotekoznawstwa”, a ponadto, że – według obowiązującej w Instytucie INiB UJ instrukcji – *Istota pracy licencjackiej polega na sformułowaniu problemu badawczego oraz ukazaniu, na podstawie opublikowanej literatury przedmiotu, stanu wiedzy na temat problemu i istniejących w jego zakresie rozwiązań*¹¹. W tym kontekście należałoby oczekiwać od respondentów wyższych ocen przydatności, a może nawet zakwalifikowania do grupy źródeł wykorzystywanych rutynowo, również bibliografii bibliologicznych, bibliografii pochodnych i specjalnych, w tym regionalnych, baz zawartości czasopism naukowych, zasobów Open Access oraz dedykowanych wyszukiwarek treści naukowych.

W odniesieniu do niektórych rodzajów źródeł, niska ocena ich przydatności dokonana przez studentów jest zapewne następstwem formalnych wymogów, jakie w Instytucie INiB UJ stawia się pracom licencjackim, a w szczególności reguły, w myśl której bibliografia załącznikowa powinna obejmować piśmiennictwo najnowsze, o zasięgu chronologicznym ograniczonym do kilku lat poprzedzających rok przygotowania pracy. Oznacza to z kolei, że wielu respondentów mogło w pełni zasadnie dokonać niskiej oceny przydatności, a nawet zaniechać przeszukiwania źródeł dokumentujących piśmiennictwo z lat wcześniejszych lub nieregularnie aktualizowanych, zwłaszcza źródeł w formie drukowanej.

Niezależnie od wspomnianych uwarunkowań, deklarowane przez respondentów zaniechanie w zakresie wykorzystania bibliografii regionalnych oraz katalogów księgarskich i wydawniczych (na poziomie ponad 45%), zagranicznych baz piśmiennictwa naukowego prenumerowanych przez Bibliotekę Jagiellońską (blisko 40%), spisów typu *current contents*,

¹⁰ P. Junni: *Students seeking information...*

¹¹ *Instrukcja Instytutu INiB UJ...*

drukowanych bibliografii pochodnych i specjalnych (około 30%), jest wartość odnotowania i wyjaśnienia w badaniach prowadzonych w przyszłości. Przy obecnym stanie wiedzy o efektach kształcenia, wskazanie przyczyn stwierdzonych zaniechań w korzystaniu przez studentów z dostępnych źródeł nastręcza trudności. Wobec braku analogicznych badań wcześniejszych, nie dysponujemy żadnym materiałem porównawczym, nie ma zatem, na razie, podstaw do tego, by uzyskane dane traktować jako przesłankę do ewentualnych korekt w procesie dydaktycznym kursu „Źródła informacji”, ani też jako sygnał bardziej ogólnych przeobrażeń w praktykach informacyjnych studentów, powstałych np. pod wpływem nawyków i preferencji, wynoszonych ze środowiska komunikacji elektronicznej. Uzyskane wyniki badań preferencji studentów odnośnie do różnych rodzajów źródeł informacji oraz ujawnione przy tej okazji zaniechania w wykorzystaniu znaczącej grupy wartościowych źródeł skłaniają jednak do bardziej starannego monitorowania dokonywanych przez studentów wyborów źródeł informacji oraz przedsięwzięcia działań zmierzających do podniesienia poziomu wymagań studentów co do jakości i różnorodności źródeł.

W Tab. 3 porównano rozkłady odpowiedzi na dwa pytania kwestionariusza ankiety, z których jedno (oznaczone w kwestionariuszu numerem 3, por. Tab. 2 wraz z omówieniem) dotyczyło oceny przydatności wybranych rodzajów źródeł, zaś drugie (oznaczone w kwestionariuszu numerem 4) – oceny przydatności konkretnych źródeł, objętych programem nauczania w zakresie bibliografii w Instytucie INiB UJ. Rozkłady odpowiedzi na pytanie 3 zostały w Tab. 3 uwypuklone tłustym drukiem.

Analiza porównawcza rankingu źródeł w kategorii *zdecydowanie przydatne* prowadzi do następujących wniosków.

Uwidoczniona w Tab. 2 znacząca – w kategoriach oceny przydatności – pozycja bibliografii załącznikowych nie zyskuje pełnego potwierdzenia po skonfrontowaniu odpowiedzi na pytanie 3 i 4 kwestionariusza. Procentowy udział ocen *zdecydowanie przydatne* dla bibliografii załącznikowych w odpowiedziach na pytania 3 oraz 4 dzieli różnica ponad 17 punktów. Uśredniony, zapewne najbliższy rzeczywistości, odsetek analizowanych ocen przydatności tego źródła w odpowiedziach na oba pytania kwestionariusza wynosi 54,88%.

Pozytywnie zweryfikowane zostały najwyższe oceny przydatności polskich bibliografii ogólnych dostępnych „online”, z bardzo zbliżonym stopniem wykorzystania baz Biblioteki Narodowej *Artykuły z czasopism polskich od 1996 r. i Książki polskie od 1976 r.* (odpowiednio: 67,35% i 65,31%).

Znacznie, bo niemal o 30%, zwiększył się udział wysokich ocen przydatności drukowanych polskich bibliografii ogólnych, wzrastając od wartości 18,75% do ok. 47%. Tym samym zmniejszona została, wynikająca z odpowiedzi na pytanie 3, ogromna różnica w ocenie przydatności wersji tradycyjnej i elektronicznej tych źródeł. Wyniki przedstawione w Tab. 2 wskazują na to, że wysokie oceny przydatności formy online deklasowały wersję drukowaną z przewagą 50%. Tymczasem, po skonfrontowaniu danych z Tab. 2 z odpowiedziami na pytanie 4, różnica w udziale procentowym wysokich ocen przydatności wersji online oraz drukowanej maleje do 26,53% dla „Bibliografii Zawartości Czasopism” i do 18,37% dla „Przewodnika Bibliograficznego”.

Tabela 3

Ocena przydatności poszczególnych typów źródeł informacji bibliograficznej

Rodzaj źródła informacji	1	2	3	4	5	6	7
Ocena przydatności	zdecydowanie nieprzydatne	raczej nieprzydatne	nie korzystam	brak zdania	raczej przydatne	zdecydowanie przydatne	5+6
Bibliografie załącznikowe	0,00	4,17	6,25	0,00	20,83	68,75	88,58
Bibliografie załącznikowe	2,04	4,08	22,45	0,00	20,41	51,02	71,43
Bibliografie ogólne polskie elektroniczne	2,08	2,08	6,25	8,33	12,50	68,75	81,25
ARTYKUŁY Z CZASOPISM POLSKICH...	4,08	2,04	6,12	0,00	20,41	67,35	87,76
KSIĄŻKI POLSKIE...	4,08	0,00	10,20	0,00	20,41	65,31	85,72
ARTYKUŁY Z GAZET I TYGODNIKÓW ...	2,04	8,16	16,33	2,04	22,45	48,98	71,43
Bibliografie bibliografii elektroniczne	4,17	8,33	6,25	6,25	27,08	47,82	75,00
BIBLIOGRAFIA BIBL. POLSKICH (1971-1985)	0,00	4,08	22,45	4,08	22,45	46,94	69,39
BIBLIOGRAFIA BIBL. POLSKICH (1995-)	4,08	8,16	34,69	4,08	18,37	30,61	48,98
Bibliografie specjalne elektroniczne	4,17	8,33	14,58	6,25	31,25	35,42	66,67
POLSKA BIBLIOGRAFIA BIBLIOLOGICZNA	2,04	6,12	32,65	2,04	18,37	38,78	57,15
Baza BABIN	0,00	6,12	55,10	4,08	18,37	16,33	34,70
Bibliografie ogólne polskie drukowane	4,17	14,58	16,67	10,42	35,42	18,75	54,17
Przewodnik Bibliograficzny	0,00	6,12	16,33	2,04	34,69	40,82	80,51
Bibliografia Zawartości Czasopism	0,00	4,08	20,41	2,04	26,53	46,94	73,47
Bibliografie specjalne drukowane	4,17	8,33	27,08	10,42	31,25	18,75	50,00
Polska Bibliografia Bibliologiczna	0,00	8,16	42,86	6,12	14,29	28,57	42,86
BABIN	4,08	4,08	53,06	4,08	16,33	18,37	34,70
Current Contents	4,17	12,5	33,33	10,42	25,00	14,58	38,58
Current Contents	4,08	4,08	55,10	12,24	18,37	6,12	24,49
Bibliografie bibliografii drukowane	10,42	16,67	31,25	6,25	20,83	14,58	35,41
Bibliografia Bibliografii Polskich	2,04	4,08	32,65	2,04	30,61	28,57	59,18
Zagraniczne bazy naukowe Biblioteki Jagiellońskiej	6,25	14,58	39,58	10,42	16,67	12,50	28,17
Zagraniczne bazy naukowa Biblioteki Jagiellońskiej	0,00	4,08	65,31	10,20	10,20	10,20	20,4
Baza LISTA	4,08	6,12	65,31	6,12	12,24	6,12	18,36

Źródło: Badania własne, grudzień 2007.

Nie ujawniły się istotne różnice w subiektywnie ważonej przydatności elektronicznych bibliografii pochodnych. Znacząco niższe oceny *Bibliografii bibliografii polskich* od 1995 r. można wyjaśnić nieadekwatnością zasięgu

chronologicznego tego spisu bibliograficznego do potrzeb respondentów. Podobnie jak w przypadku bibliografii ogólnych, wyniki uzyskane w 4 pytaniu kwestionariusza niwelują dysproporcję w ocenie przydatności bibliografii pochodnych w postaci tradycyjnej i elektronicznej (zwiększenie udziału wysokich ocen przydatności z 14,55 do 28,57%, w samej tylko kategorii ocen *źródło zdecydowanie przydatne*).

Wiarygodną, a ponadto bardziej czytelną miarę przydatności poszczególnych źródeł w warsztacie informacyjnym prac licencjackich daje również analiza wskazań w zsumowanych rubrykach *źródło zdecydowanie przydatne* i *raczej przydatne*, z jednoczesnym uwzględnieniem udziału procentowego odpowiedzi *nie korzystałem/am*. Zdecydowana większość licencjatów kierunku „Informacja naukowa i bibliotekoznawstwo” w Instytucie INiB UJ wykorzystała do poszukiwań bibliograficznych elektroniczną wersję co najmniej dwóch członów bibliografii narodowej, tj. bazę *Artykuły z czasopism polskich od 1996 r.* oraz *Książki polskie od 1976 r.* W swoich kwerendach obie bazy pominęło łącznie tylko 6,18% badanych. W grupie źródeł najwyżej ocenianych z punktu widzenia przydatności, z wynikiem 71,43%, mieści się również baza *Artykuły z gazet i tygodników polskich po 1985 r.* Warto jednak zaznaczyć, iż w odniesieniu do tej bazy stwierdzono znacznie większy udział procentowy odpowiedzi *nie korzystałem/am* (16,33%), wynikający zapewne z niepełnej odpowiedniości dokumentowanego w bazie piśmiennictwa do potrzeb prac licencjackich. W badanej próbie, uśredniona wartość odsetek dla pytań 3 i 4 równa 82,05% zapewnia polskim bibliografiom ogólnym online status źródeł bibliograficznych wykorzystywanych najczęściej i z najlepszym subiektywnie ocenianym skutkiem.

Większościowy udział wysokich ocen przydatności „Przewodnika Bibliograficznego” – 81,51%, zaś po uśrednieniu z udziałem wysokich ocen dla „Bibliografii Zawartości Czasopism” (76,99%) pozwala wnioskować, że w badanej zbiorowości w stosunku do bibliografii narodowej nie zaznacza się odchodzenie od postaci drukowanej na rzecz wersji elektronicznej. Niezbyt znaczący udział procentowy wysokich ocen przydatności polskich bibliografii ogólnych drukowanych, uwidoczniiony w Tab. 2 (54,17%), ulega, po skonfrontowaniu z ocenami przydatności wyrażonymi przez respondentów w odpowiedzi na pytanie 4, wyraźnemu zwiększeniu.

Za jeden z najbardziej wartościowych (trzeci z kolei) elementów warsztatu bibliograficznego prac licencjackich respondenci uznali bibliografie załącznikowe. W klasie ocen *zdecydowanie przydatne* i *raczej przydatne* średnia wysokich ocen przydatności tego źródła dla pytań 3 i 4 wynosi 80,50%.

Porównanie ocen przydatności wybranych rodzajów źródeł z ocenami respondentów odnoszącymi się do konkretnych tytułów podważa wykażaną w Tab. 2 wysoką ocenę przydatności elektronicznych wersji bibliografii pochodnych. Odpowiadając na 3 pytanie kwestionariusza, aż 75% badanych uznało te źródła za *zdecydowanie* lub *raczej przydatne*, a zaledwie co ósmy oświadczał, że z nich nie korzystał (6,25%). Tymczasem w wynikach dla pytania 4, które wymagało od respondenta wyrażenia oceny przydatności *Bibliografii Bibliografii Polskich*, odsetek ocen *zdecydo-*

wanie lub raczej przydatne maleje wprawdzie dość nieznacznie, bo do 69,39%, ale udział deklaracji *nie korzystałem/am* rośnie do wartości 22,45%. Inną tendencję widać natomiast w ocenach stopnia przydatności bibliografii bibliografii w postaci drukowanej. O ile rezultaty w Tab. 2 wskazywały wysoką ocenę przydatności tych źródeł na poziomie 35,41%, przy bardzo zbliżonym odsetku badanych, którzy w pracy licencjackiej nie posługiwali się nimi wcale (31,25%), o tyle dla papierowej edycji *Bibliografii Bibliografii Polskiej* udział ocen wysokich ocen przydatności wzrasta do 59,18%. Konkludując, można stwierdzić, że spośród objętych badaniem studentów IINiB, którzy w 2007 r. przygotowali i obronili pracę licencjacką, z bibliografii pochodnych skorzystało blisko 70%, a ok. 30% obyło się bez tych źródeł. Nie uwidoczniła się również istotna różnica w ocenach przydatności bibliografii bibliografii w wersji – odpowiednio – drukowanej i elektronicznej.

Przeprowadzone badanie nie pozwoliło ujawnić jednolitych, ustalonych schematów korzystania z bibliografii specjalnych online. Zważywszy na różnorodność tematów prac licencjackich, wymienione w 4 pytaniu kwestionariusza bazy *Polska Bibliografia Bibliologiczna i Bibliografia Analityczna Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej (BABIN)*, choć potencjalnie użyteczne dla wszystkich respondentów, stanowią jedynie część liczego zbioru bibliografii dziedzinowych, z których studenci mogli i powinni byli czerpać informacje na potrzeby prac licencjackich. Z tego względu, wyników oceny przydatności uzyskanych w badaniu dla tych dwóch tytułów (*BABIN* i *PBB*) w zasadzie nie powinno się uznawać za bezpośredni miernik wiarygodności wskazań przydatności dla uogólnionej kategorii *specjalne bibliografie elektroniczne* w Tab. 2. Należałoby zatem przyjąć, że z bibliografii specjalnych online skorzystało (wysoko ceniąc ich przydatność) 66,67% studentów, a pominęło je niespełna 15%. Poczynione zastrzeżenie niezupełnie oddala jednak hipotezę, że wyniki z Tab. 2 mogą być przeszacowane. Jeśli bowiem ponad połowa respondentów (55,10%) nie skorzystała z bibliologicznej bazy *BABIN*, obdarzonej cennym walorem w postaci abstraktów i szerokiego zasięgu językowego, to można przypuszczać, że z nieco mniejszą niż deklarowana częstością odwoływali się także do innych bibliografii specjalnych.

Inaczej, niż właśnie przeszacowaniem ocen w odpowiedzi na pytanie 3, trudno jest także wytłumaczyć rozwarstwienie między udziałem procentowym odpowiedzi *nie korzystałem/am* w ocenie *specjalnych bibliografii elektronicznych* (14,58% – Tab. 2), a uśrednionym odsetkiem deklaracji o niekorzystaniu w odniesieniu do bibliografii *BABIN* i *PBB* – 43,87% (Tab. 3). Przyjęcie uzyskanych wyników jako niepodważalnych i wykluczenie ewentualności niepełnej wiarygodności w odpowiedziach respondentów, musiałoby prowadzić do konkluzji, że absolwenci studiów licencjackich kierunku „Informacja naukowa i bibliotekoznawstwo” trzykrotnie częściej niż bibliografii specjalnych dotyczących studiowanej dyscypliny potrzebowali źródeł z innych dyscyplin, co nie znajduje potwierdzenia w zakresie przedmiotowym obronionych prac licencjackich.

Analogicznie, za prawdopodobnie przeszacowane można uznać oceny z Tab. 2 dla kategorii *bibliografie specjalne drukowane*. Również i w tym

przypadku odsetek deklaracji *nie korzystałem/am* wydaje się niewspółmiernie mały w stosunku do uśrednionych wskazań dla drukowanych edycji *Polskiej Bibliografii Bibliologicznej* i *BABIN* – 27,08% w Tab. 2 kontra 47,96% w Tab. 3. Podobną, choć mniej wyraźną niewspółmierność widać także w skumulowanych proporcjach ocen *źródło zdecydowanie i raczej przydatne*. *Bibliografie specjalne drukowane* uzyskują wynik na poziomie 50% wysokich ocen przydatności, a *PBB* i *BABIN* łącznie średnią 38,78% wysokich ocen.

Te powtarzające się różnice w udziałach procentowych poszczególnych ocen przydatności źródeł z Tab. 2 i 4 potwierdzają w istocie zasadność umieszczenia w kwestionariuszu pytań sprawdzających, o częściowo dublującej się treści. I tak, odpowiedzi na pytanie 3 dotyczące oceny przydatności wskazanych rodzajów źródeł, odzwierciedlają najprawdopodobniej stan teoretycznej **wiedzy** studentów na temat źródeł, które w pracy bibliograficznej wykorzystywać trzeba. Pytanie 4, skoncentrowane na ocenie przydatności wybranych źródeł, służy natomiast porównaniu przeświadczeń opartych na wiedzy z tym, co rzeczywiście obecne jest w praktykach informacyjnych studentów. Można na tej podstawie wnioskować, że w badanej grupie bibliografie specjalne w wersji elektronicznej uzyskały ocenę *zdecydowanie* lub *raczej przydatne* u nie więcej niż 50% respondentów i – w wersji drukowanej – co najwyżej u 40% badanych. Z kolei do bibliografii specjalnych online nie odwołało się wcale przynajmniej 40% badanych, a do ich form tradycyjnych – blisko 50%. Badanie preferencji użytkowników nie wykazało ponadto istotnej przewagi bibliografii specjalnych w wersji elektronicznej nad wydawanymi w postaci drukowanej.

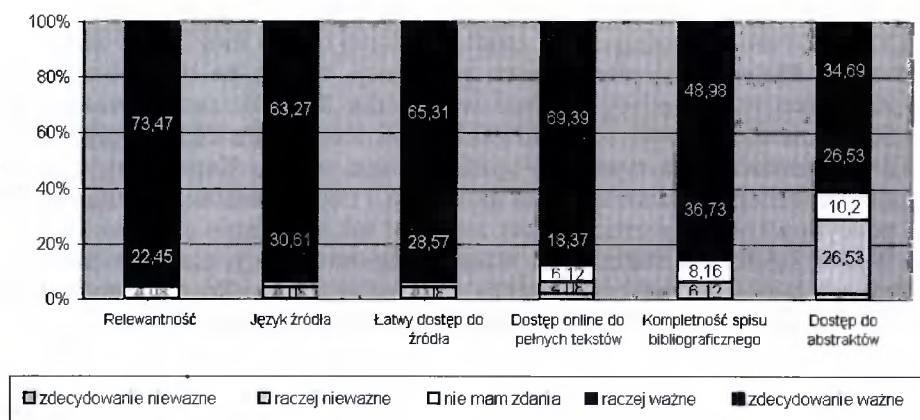
Grupę źródeł wykorzystywanych najrzadziej otwierają spisy *current contents*, nieuwzględniane w kwerendach bibliograficznych przez 33,33% badanych (Tab. 2), a nawet – jak sugerują bardziej prawdopodobne, sprawdzające wyniki uwidocznione w Tab. 3 przez około 50% respondentów.

Analiza wyników w Tab. 3 unaocznia niską ocenę przydatności, a w konsekwencji nikły stopień wykorzystania zawartości zagranicznych baz piśmiennictwa naukowego, prenumerowanych przez Bibliotekę Jagiellońską, a w szczególności bazy *Library and Information Science and Technology Abstracts (LISTA)*. W przypadku uogólnionej kategorii *Zagraniczne bazy...* odsetek zaniechań wzrasta z 39,58 (Tab. 2) do 65,31% (Tab. 3), a sumaryczny udział ocen *zdecydowanie przydatne* i *raczej przydatne* maleje z 29,17 (Tab. 2) do 20,04% (Tab. 3). Zbieżność wyników dla *Zagranicznych i baz...* i *Bazy LISTA* w Tab. 3 pozwala domniemywać, że zaniechanie (w obu przypadkach) na poziomie ponad 65% i odsetek pozytywnych ocen przydatności oscylujący wokół 20%, są wartościami bliskimi rzeczywistości.

Znaczenie cech źródła przy podejmowaniu decyzji o jego wyborze do poszukiwań bibliograficznych

Umiejętność oceny źródeł według prawidłowych kryteriów, opanowana w ramach programu pierwszych dwóch lat studiów pierwszego stopnia, powinna dać studentom możliwość właściwego doboru źródeł w obliczu

konkretnej potrzeby informacyjnej. W badaniu, którego celem było ustalenie cech źródeł, uznanych przez studentów w procesie wyszukiwania informacji za najistotniejsze, najwyżej została oceniona relewantność źródeł, rozumiana w kategoriach trafności i kompletności wyszukiwania. Za cechę zdecydowanie ważną i raczej ważną uznało ją aż 95,92% studentów (odpowiednio: 73,47; 22,45%), pozostałe 4,08% nie miało zdania. Na wybór źródeł dokonywany przez studentów miały także istotny wpływ inne czynniki: powyżej 80% ocen zdecydowanie ważne oraz raczej ważne uzyskały: język źródła, łatwy dostęp do źródła, dostęp do pełnych tekstów dokumentów oraz kompletność spisów bibliograficznych występujących w źródłach. Mniejsze znaczenie przywiązują studenci do abstraktów pierwotnych dokumentów, obecnych w źródłach (Rys. 1).

Rys. 1. Znaczenie cech źródła przy podejmowaniu decyzji o jego wyborze do poszukiwań bibliograficznych

Źródło: Badania własne, grudzień 2007.

93,88% studentów oceniło język źródła jako cechę zdecydowanie lub raczej ważną (odpowiednio: 63,27; 30,61%), nie miał on znaczenia jedynie dla 4,08%, a 2,04% nie miało zdania. Znalazło to potwierdzenie w odpowiedziach udzielanych na pytanie o przydatność źródeł. Studenci korzystali przede wszystkim ze źródeł polskich: źródła obce znalazły się na 11 i 12 miejscu z punktu widzenia stopnia przydatności (były to repozytoria i Google scholar). Wyszukiwarkę Google studenci umieścili na miejscu 6, lecz to niekonieczne oznacza, że szukali za jej pośrednictwem publikacji obcych i posługiwali się pytaniami sformułowanymi w języku obcym. Zagraniczne naukowe bazy danych, w ocenie przydatności, studenci umieścili dopiero na 18 miejscu. Należy zaznaczyć, że choć poziom znajomości języka angielskiego u studentów jest zróżnicowany, to w przypadku poszukiwań bibliograficznych na użytek pracy licencjackiej, wydaje się, że nie miał zasadniczego wpływu na wybór źródła. Tematy prac licencjackich w Instytucie INiB UJ dotyczą bowiem przede wszystkim zagadnień informacji naukowej i bibliotekoznawstwa stanowiących przedmiot rozważań w polskim piśmiennictwie naukowym. Stąd też uznanie języka źródła jako

cechy bardzo ważnej należy raczej rozumieć jako świadomą selekcję potencjalnie możliwych do wykorzystania źródeł pod kątem konkretnej potrzeby informacyjnej. Niewykluczone, że w przypadku tematów, których zakres nie byłby ograniczony do zagadnień omawianych w piśmiennictwie polskim, bądź gdyby instrukcja tworzenia prac licencjackich przewidywała oparcie się w większym zakresie na piśmiennictwie światowym, wybór źródeł byłby równie świadomy, z przesunięciem preferencji w stronę źródeł obcych.

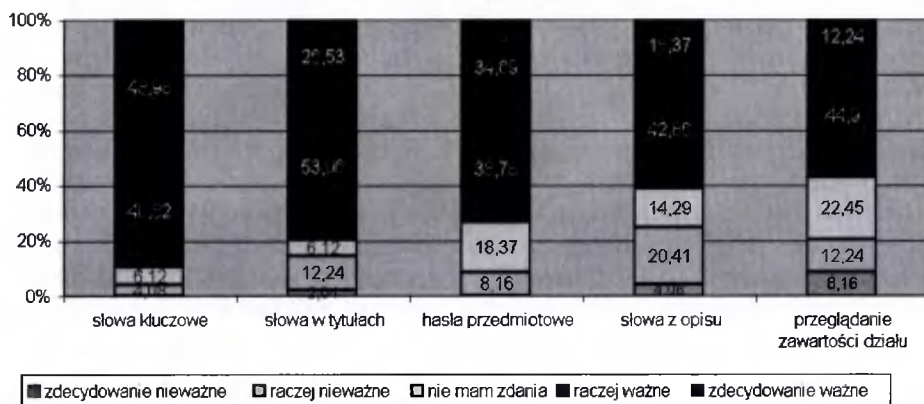
Łatwy dostęp do źródła jako cechę zdecydowanie ważną lub raczej ważną uznało 93,80% studentów. Była to cecha raczej nieważna dla 4,08%, a 2,04% nie wyraziło zdania. Studenci wysoko oceniają także dostęp online do pełnych tekstów publikacji naukowych, znacznie ułatwiający im gromadzenie materiałów do pracy licencjackiej: cecha ta była zdecydowanie ważna lub raczej ważna dla 87,76% studentów (odpowiednio: 69,39; 18,37%). Za mniej istotną cechę źródła studenci uznali możliwość zapoznania się z abstraktami pierwotnych publikacji. Cecha ta była istotna dla 61,22% studentów (zdecydowanie ważna dla 34,69%, raczej ważna dla 26,53%), dla 2,04% była zdecydowanie nieważna, a dla 26,53% nieważna, 10,2% studentów nie wyraziło opinii na ten temat. Kompletność spisu bibliograficznego za ważną cechę uznało 85,71% studentów (w tym 48,98% za zdecydowanie). Kwestionariusz zawierał także pytanie o to, jaki wpływ na wybór źródła ma sugestia ze strony opiekuna pracy, choć podpowiedź opiekuna nie może być traktowana jako cecha źródła. Warto jednak podkreślić, że jak wynika z badań, polecenie źródła przez opiekuna stanowi dla studentów istotny czynnik wpływający na decyzję o wyborze źródła; niezależnie od cech źródła, jeśli było ono polecane przez opiekuna pracy, okazało się ważne dla 73,47% studentów (w tym 51,02% zdecydowanie). Fakt ten był zdecydowanie nieważny dla 6,12% studentów, dla 8,16% nieważny, a 12,24 nie wyraziło zdania.

Na podstawie zgromadzonych danych można sformułować przypuszczenie, że choć studenci doceniają profesjonalizm naukowych bibliograficznych źródeł informacji, to ich przyszłość widzą raczej w powiązaniu znormalizowanych opisów bibliograficznych z pełnymi tekstami dokumentów, a nie jedynie abstraktami, gdyż ta ostatnia forma wydłuża proces docierania do dokumentów. W niebibliograficznych źródłach studenci wysoko cenią natomiast nieograniczanie dostępu do nich ze względu na licencje oraz pełne teksty dokumentów.

Preferowane przez studentów sposoby wyszukiwania informacji w źródłach

Uzyskanie odpowiedzi na pytanie o to, jakie elementy aparatu wyszukiwawczego w źródłach studenci przedkładają ponad inne, uznane zostało za szczególnie interesujące. Przedstawione na Rys. 2 dane wskazują, że studenci najchętniej posługują się wyszukiwaniem według słów kluczowych i słów z tytułów dokumentów (powyżej 70% odpowiedzi twierdzących),

a następnie wg haseł przedmiotowych oraz słów występujących w dowolnym polu opisu dokumentu. Najmniej chętnie stosowanym sposobem docierania do pożądaných opisów dokumentów jest przeglądanie zawartości działów rzeczowych w bibliografiach drukowanych.

Rys. 2. Preferencje w odniesieniu do sposobów wyszukiwania publikacji w źródłach

Źródło: Badania własne, grudzień 2007.

Uwidocznione w wyniku badań preferowanie wyszukiwania jako sposobu docierania do informacji przed przeglądaniem, ma związek z właściwościami aparatu wyszukiwawczego źródeł preferowanych przez studentów, których przydatność określili w odpowiedzi na pytania 2 i 3 kwestionariusza. Warto zauważyć, że bibliografie drukowane i repozytoria, w których szukanie informacji jest w większym stopniu oparte na przeglądaniu, niż wyszukiwaniu, studenci ocenili, odpowiadając na te pytania, jako mało przydatne do swoich prac licencjackich. Przeglądanie bibliografii drukowanych w celu odszukania opisów bibliograficznych publikacji ocenia jako przydatne 57,14% (w tym jedynie 12,24% zdecydowanie), natomiast 12,24% studentów oceniło ten sposób jako nieprzydatny, a 22,45% nie miało zdania na ten temat.

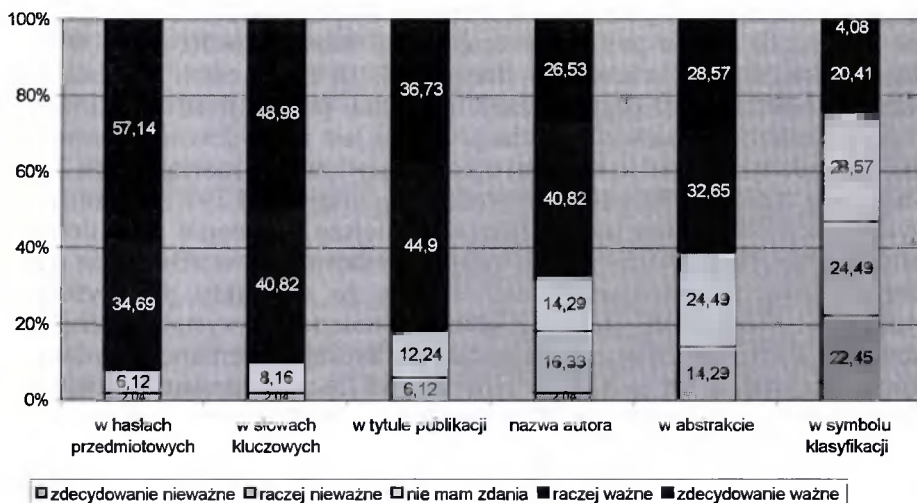
Można też pokusić się o sformułowanie bardziej ogólnego wniosku o tym, że nawyki związane z poszukiwaniem informacji w sieci powodują zanikanie posługiwania się formą przeglądania. Jednoznacznie nie można tego jednak stwierdzić, gdyż pytania w ankiecie nie dotyczyły przeglądania w źródłach elektronicznych, a jedynie w drukowanych.

Katalogi biblioteczne online, bibliografie ogólne BN online i Google, umożliwiające wieloaspektowe wyszukiwanie, uzyskały najwyższe oceny przydatności. Badanie wykazało też, że studenci chętniej posługiwali się wyszukiwaniem wg słów z opisu dokumentów, aniżeli sztucznym słownictwem języków informacyjno-wyszukiwawczych. Metodę wyszukiwania według słów kluczowych preferuje aż 89,80% badanych studentów (w tym zdecydowanie 48,98%). Nie korzystało z tej metody 4,08% studentów, a 6,12% nie ma zdania. Metodę wyszukiwania według słów w tytułach preferuje 79,59% studentów (dla 26,53% sposób ten jest zdecydowanie preferowany). Nie stosowało jej 12,24% studentów, a 6,12% nie miało zdania. Preferowanie wyszukiwania

według haseł przedmiotowych zadeklarowało 73,47% badanych studentów (w tym 34,69% zdecydowanie). Nie preferuje tej formy 8,16% studentów, a aż 18,37% nie ma zdania. Można przypuszczać, że popularność wyszukiwania wg słów z opisu jest związana z faktem, że większość elektronicznych źródeł informacji (w tym bibliograficznych) umożliwia wyszukiwanie wg tego kryterium, natomiast nie wszystkie (np. Google) dysponują narzędziami wyszukiwawczymi opartymi na języku haseł przedmiotowych. Zapewne nie bez znaczenia jest tu także fakt, że posługiwanie się językiem haseł przedmiotowych w konstruowaniu wyrażenia wyszukiwawczego jest trudniejsze od sposobów wskazywanych przez studentów jako bardziej preferowane. Wyszukiwanie oparte na sztucznym słownictwie jest przez studentów doceniane, zwłaszcza jeśli występuje komplementarnie w stosunku do wyszukiwania wg słów kluczowych. Także mniej chętnie studenci wybierali, jako preferowane, wyszukiwanie według słów zawartych w całym opisie dokumentu. Sposób ten ocenia jako ważny 61,23% badanych (w tym jedynie 18,37% jako zdecydowanie ważny). Aż 20,41% nie preferuje tej metody, a 14,29% nie ma zdania. Fakt ten może wynikać z niedostrzegania przez studentów istotności różnicy pomiędzy wyszukiwaniem wg słów występujących w tytułach oraz w całych opisach bibliograficznych dokumentów.

Preferowane przez studentów elementy opisu dokumentów w źródłach bibliograficznych

Sformułowanie pytania o znaczenie danych i informacji zawartych w opisie dokumentów w źródłach bibliograficznych przy podejmowaniu decyzji o przydatności publikacji do przygotowywanej pracy licencjackiej, miało na celu uzyskanie odpowiedzi na dwa pytania. Po pierwsze, czy wyposażanie naukowych źródeł bibliograficznych w elementy charakterystyki formalnej i/lub treściowej każdego dokumentu wg jednakowego standardu jest przez studentów doceniane i postrzegane jako bardziej profesjonalne od swobody w doborze elementów identyfikacyjnych, stanowiących jednocześnie klucze dostępu do zasobów sieciowych. Po drugie, czy studenci doceniają profesjonalizm opracowania rzeczowego w źródłach naukowych. Zapewnienie dostępu do informacji w źródłach, opartych na sztucznych językach informacyjno-wyszukiwawczych oraz opracowywaniu abstraktów przez indeksatorów jest znacznie bardziej pracochłonne od tworzenia warunków dostępu do większości źródeł internetowych w oparciu o folksonomie lub słowa kluczowe i wyposażanie dokumentów w abstrakty sporządzone przez autorów publikacji. Badanie wykazało, że najważniejszymi elementami opisu dokumentów, z których informacje wywierają decydujący wpływ na wybór publikacji są hasła przedmiotowe, słowa kluczowe i tytuły publikacji (powyżej 70% ocen zdecydowanie ważne i raczej ważne). Mniejsze znaczenie przywiązywane jest do nazwiska autora i innych osób fizycznych i/lub prawnych odpowiedzialnych za publikację. Najmniejsze znaczenie przywiązywane jest w doborze publikacji do informacji zawartych w jej abstrakcie i symbolu klasyfikacji (Rys. 3).

Rys. 3. Znaczenie informacji zawartych w opisie dokumentów w źródłach bibliograficznych
Źródło: Badania własne, grudzień 2007.

W ocenie przydatności publikacji na podstawie danych zawartych w opisie największe znaczenie (91,83%) miały hasła przedmiotowe (dla 57,14% studentów zdecydowanie ważne). Jedynie 6,12% studentów nie wyraziło zdania na temat ich znaczenia, a dla 2,04% były one raczej nieważne. Zatem w tym przypadku pozycja profesjonalnych bibliograficznych źródeł informacji jest zdecydowanie wysoka. Trzeba jednocześnie zauważyć, że aż 89,80% studentów wybrało słowa kluczowe, jako istotne elementy opisu dokumentu, stanowiące o jego wyborze (w tym 49,98% uznało je za zdecydowanie ważne). Nie wyraziło zdania na ten temat 8,16% studentów, a 2,04% zadeklarowało, że nie miały one znaczenia przy doborze. Studenci, jak wynika z obserwacji ich zachowań informacyjnych w czasie zajęć, bardzo chętnie traktują oba te elementy opisu rzeczowego – hasła przedmiotowe i słowa kluczowe – komplementarnie w przypadku źródeł dysponujących oboma formami charakterystyki treściowej, jak np. bazy bibliograficzne Biblioteki Narodowej. Przy zdecydowanie wysokim procencie respondentów preferujących w ocenie przydatności wyszukanych publikacji kierowanie się zarówno znaczeniem hasła przedmiotowego, jak i słów kluczowych występujących w opisie, trudno jednak stwierdzić, czy brak elementów opisu opartych na sztucznych językach informacyjno-wyszukiwawczych czy abstraktów, był w przypadku źródeł internetowych odczuwalny dla studentów. Być może w tym przypadku, możliwość natychmiastowego dotarcia do pełnych tekstów dokumentów i stwierdzenia ich przydatności na tej podstawie, rekompensuje niektóre wady opracowania rzeczowego w źródłach internetowych. Istotne znaczenie przy podejmowaniu decyzji o przydatności źródła mają też dla badanych studentów informacje zawarte w tytule publikacji. Dla 81,63% studentów informacje zawarte w tytule są ważne (w tym dla 36% zdecydowanie ważne); 12,24%

studentów nie wyraziło zdania na ten temat, a 6,12% stwierdziło, że tytuł nie miał znaczenia. Natomiast w mniejszym stopniu studenci oceniali przydatność publikacji na podstawie znajomości nazwisk osób, które w dziedzinie, jakiej dotyczyła ich praca licencjacka, są ekspertami. Na podstawie nazwiska autora czy jego afiliacji oceniano przydatność dokumentów 67,35% studentów (nazwisko/afiliacja autora jest zdecydowanie ważna dla 26,53% badanych). Jest to element opisu zdecydowanie nieważny dla 2,04% studentów, a dla 16,33% raczej nieważny; dodatkowo 14,29% studentów nie wyraziło zdania na ten temat. Jeszcze mniejsze znaczenie przy doborze publikacji przywiązywane jest do informacji zawartych w abstrakcie dokumentu, choć najprawdopodobniej dlatego, że abstrakty nie występują w źródłach dostępnych online, z których studenci korzystali najchętniej. Abstrakt jako element opisu, na podstawie którego oceniano przydatność źródeł, był ważny dla 61,22%, w tym dla 28,57% zdecydowanie. Nie wyraziło zdania na ten temat 24,49% studentów, a 14,29% nie wykorzystało go w ocenie przydatności.

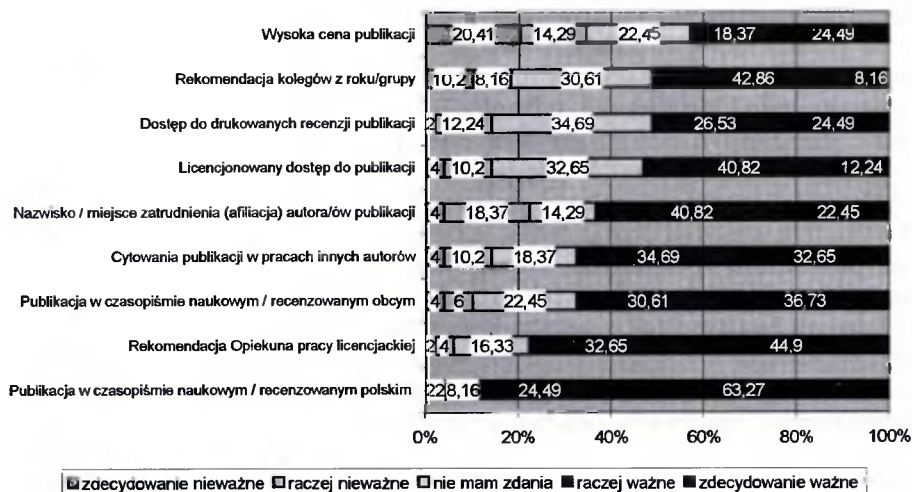
Informacje zawarte w symbolu klasyfikacji (zakwalifikowanie do działu/poddziału spisu bibliograficznego) jako czynnik wpływający na podjęcie decyzji o przydatności publikacji były oceniane jako ważne przez zaledwie 24,49% badanych studentów, w tym dla 4,08% były one zdecydowanie ważne. Ma to prawdopodobnie związek z niechętnym sięganiem przez studentów do źródeł drukowanych, w których symbole klasyfikacyjne stosowane są najczęściej jako element opisu. Dla 22,45% badanych informacje w symbolu klasyfikacji były zdecydowanie nieważne, dla 24,49% nieważne, a 28,57% badanych nie wyraziło zdania na ten temat.

Stosowane przez studentów kryteria oceny przydatności i wartości dokumentów

Pytanie o stosowane sposoby wartościowania dokumentów zostało sformułowane w sposób pozwalający na sprawdzenie, czy studenci korzystali z zaawansowanych źródeł naukowych, które gwarantują wysoką jakość wyszukanych tam publikacji, a dodatkowo pozwalają je wartościować wg kryteriów przyjętych w komunikacji naukowej. U podstaw tak sformułowanego pytania leżało założenie, że studenci, którzy na wstępie swojego kształcenia przyswoili heurystykę bibliograficzną, w tym umiejętność trafnego doboru źródeł odpowiednio do potrzeb informacyjnych oraz wartościowania dokumentów za ich pomocą, będą w stanie oprzeć się pokusie gromadzenia materiału bibliograficznego jedynie w oparciu o powszechnie dostępne w Internecie narzędzia wyszukiwawcze, pozwalające w ograniczonym stopniu na wartościowanie publikacji naukowych i sięgać także po źródła o wysokiej jakości mimo, że korzystanie z nich wymaga więcej wysiłku.

Badanie wykazało, że studenci poprawnie nadali wagę kryteriom wartościowania publikacji zgromadzonych w czasie wyszukiwania, choć nie do końca je w swoich poszukiwaniach bibliograficznych zastosowali. Najważ-

niejszymi kryteriami wartościowania (powyżej 60% odpowiedzi twierdzących), były dla nich kolejno: umieszczenie publikacji w polskich recenzowanych czasopismach naukowych, rekomendacja opiekuna pracy, umieszczenie publikacji w recenzowanych zagranicznych czasopismach naukowych, cytowania publikacji w innych pracach oraz afiliacja autorów (Rys.4).

Rys. 4. Waga kryteriów zastosowanych w wartościowaniu publikacji

Źródło: Badania własne, grudzień 2007.

Dla 87,76% studentów ważnym kryterium wartościowania publikacji jest zamieszczenie jej w polskich recenzowanych czasopismach naukowych (w tym aż dla 63,27% była to zdecydowanie ważna rekomendacja). Jedynie 12,24% badanych nie przywiązuje znaczenia do tego kryterium (2,04% wcale, 2,04% – raczej nie, a 8,16% nie wyraziło zdania na ten temat). Odpowiedzi na pytanie 2 ankiety nie potwierdzają jednak zastosowania tego kryterium w praktyce. Badani studenci wykorzystali jako najbardziej preferowane źródło bibliografii załącznikowe, nie zaś bieżące wykazy treści czasopism.

Istotnym kryterium wartościowania dla 77,55% studentów jest opinia opiekuna pracy (a więc eksperckie źródło osobowe) na temat wartości publikacji (dla 44,9% było to kryterium zdecydowanie ważne). Potwierdzając ten fakt, studenci umieszcili źródła osobowe – sugestie opiekuna pracy lub innych pracowników naukowych Instytutu na trzecim miejscu wśród najbardziej przydatnych źródeł.

Obecność publikacji w naukowym zagranicznym czasopiśmie recenzowanym była wskazówką jej wysokiej jakości dla 67,34% studentów, w tym dla 36,73% była to okoliczność zdecydowanie ważna. Kryterium to nie miało istotnego znaczenia dla 22,45% studentów, dla 2,04% było ono zdecydowanie nieważne, a dla 4,08% raczej nieważne. Przypisywanie istotnego znaczenia faktowi ukazania się publikacji w zagranicznym czasopiśmie recenzowanym, jako kryterium wartościowania publikacji, nie znajduje

potwierdzenia w danych uzyskanych z odpowiedzi na inne pytania kwestionariusza. Jako najbardziej przydatne źródła bibliograficzne badani wskazywali ogólne bibliograficzne bazy danych udostępniane online przez Bibliotekę Narodową. Łatwo wytłumaczyć, dlaczego studenci chętnie z nich korzystają. Są one łatwo dostępne, mają duży zasięg chronologiczny i klarowny, nieskomplikowany system wyszukiwawczy. Są to jednak źródła ogólne, będące wstępem do poszukiwań specjalistycznych i tak też powinny być przez studentów traktowane, zgodnie z wiedzą przekazywaną im na przedmiocie „Źródła informacji”. Cechą bibliografii specjalnych jest natomiast ich naukowy charakter przejawiający się w krytycznym doborze materiału, jego klasyfikacji i opisanii. Z reguły też bibliografie specjalne są selekcyjne, zarówno od strony formalnej, jak i pod względem treści i wartości. Odpowiedzi studentów na pytania 2 i 3 kwestionariusza, dotyczące przydatności źródeł specjalnych można pośrednio traktować jako podstawę do wysnucia wniosku o znaczeniu, jakie przywiązują oni do wskazanych tu cech bibliografii specjalnych, szczególnie tych odnoszących się do wartościowania rejestrowanych w bibliografiach specjalnych publikacji. Można by założyć, że skoro tak ważnym kryterium wartościowania jest dla badanych publikacja w zagranicznym czasopiśmie recenzowanym, to bibliografie specjalne powinny być wysoko oceniane jako źródła przydatne do poszukiwań. Tymczasem elektroniczne bibliografie specjalne polskie znalazły się na szóstym miejscu (bibliografie bibliologiczne) wśród źródeł określanych przez studentów za najbardziej przydatne, natomiast na samym końcu listy (po *current contents* i repozytoriach) studenci umieścili obce źródła specjalne, jak np. LISTA (*Library and Information Science and Technology Abstracts*).

67,34% studentów uznało za ważną rekomendację powoływanie się innych autorów na odnalezione przez studentów publikacje (dla 32,65% była to zdecydowanie ważna okoliczność). Jak wykazują odpowiedzi na pytania o przydatność źródeł, studenci oceniali cytowania na podstawie analizy treści publikacji, zwłaszcza bibliografii załącznikowych do nich, a nie w oparciu o indeksy cytowań. Fakt cytowania publikacji przez innych autorów jako kryterium jej wartości jest obojętny dla 18,37% studentów, dla 10,02% – raczej nieważny, a dla 4,08% – zdecydowanie nieważny.

Spśród cech publikacji uznawanych przez studentów za istotne w ich wartościowaniu, ostatnią było nazwisko i afiliacja autora. Cechę tę dostrzegło 63,27% studentów, z czego 22,45% uznało ją jako zdecydowanie ważną. Nazwisko/afiliacja autora zostały uznane za zdecydowanie nieistotne przez 4,08% studentów, nieistotne przez 18,37%, a 14,29% nie wyraziło zdania na ten temat znaczenia tego kryterium w wartościowaniu publikacji.

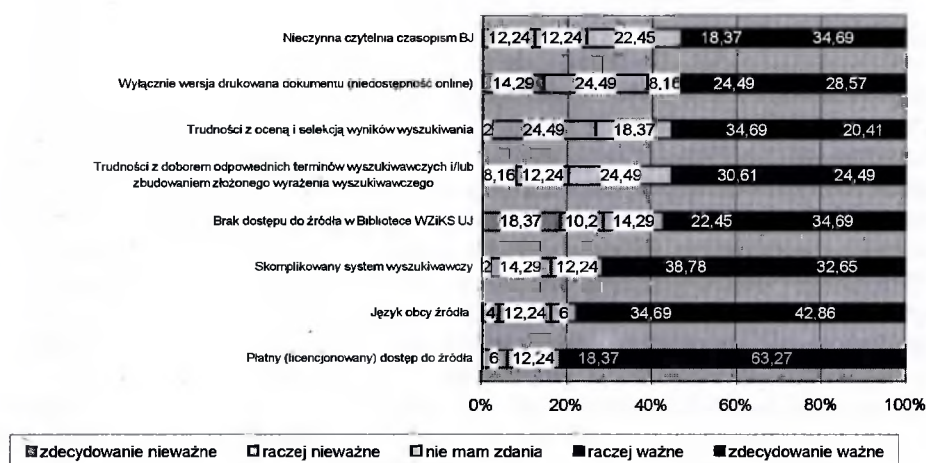
Spśród cech ocenionych przez studentów jako mające mniejsze znaczenie w ocenie wartości publikacji wymienić należy licencjonowany dostęp do publikacji (53,06% uznało tę cechę za raczej lub zdecydowanie ważną), co znalazło przełożenie na niską ocenę przydatności tych źródeł dokonaną przez studentów, dostęp do drukowanych recenzji publikacji (51,02% ocen raczej ważne oraz zdecydowanie ważne), wskazówki, porady kolegów (51,02% ocen raczej ważne oraz zdecydowanie ważne) i wysoką cenę publikacji (42,86% ocen raczej ważne oraz zdecydowanie ważne).

Z odpowiedzi studentów na pytanie o kryteria wartościowania dokumentów wynika wniosek świadczący o przewadze w efektach kształcenia opanowania przez studentów teorii wartościowania i znajomości kryteriów, nad praktycznymi umiejętnościami wykorzystywania kryteriów wartościowania do oceny publikacji. Pomimo znajomości kryteriów wartościowania i istnienia narzędzi umożliwiających ich wykorzystanie, studenci (jak wskazują odpowiedzi na pytania o przydatność źródeł) w niewielkim stopniu posługiwali się tymi kryteriami w czasie swoich poszukiwań bibliograficznych oraz w podejmowaniu decyzji o doborze źródeł.

Bariery utrudniające studentom dostęp do źródeł informacji naukowej i/lub ich wykorzystanie oraz poszukiwanie informacji

Potencjalne przyczyny utrudnień w gromadzeniu materiału na użytek pracy licencjackiej, wskazane w kwestionariuszu można zakwalifikować do trzech grup. Obejmują one: ograniczony licencją dostęp do źródła informacji naukowej, trudności w korzystaniu z samego źródła oraz brak możliwości dotarcia (w oparciu o odnalezione w źródłach opisy) do pełnych tekstów dokumentów w bibliotekach.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że najbardziej dotkliwie (powyżej 70% odpowiedzi zdecydowanie ważne oraz raczej ważne) odczuwane są przez studentów ograniczenia wynikające z wysokich kosztów dostępu do źródeł, publikacji źródła w obcym języku oraz ich skomplikowany system wyszukiwawczy. Takie odpowiedzi sugerują, że korzystanie z najbardziej wartościowych, naukowych bibliograficznych źródeł informacji o zasięgu międzynarodowym; było dla studentów niemożliwe, bądź sprawiło im trudność [Rys. 5].

Rys. 5. Waga przeszkód utrudniających/unieumożliwiających dostęp do źródeł informacji naukowej

Źródło: Badania własne, grudzień 2007.

Ograniczony ze względu na koszty dostęp do źródeł był przeszkodą dla 81,64% studentów (w tym 63,27% określiło ją jako zdecydowanie ważną). Z pozostałych 18,36%, dla 6,12% przeszkoda ta raczej nie była ważna, a 12,24% studentów nie miało zdania na ten temat. W okresie, gdy badana grupa studentów kompletowała bibliografie na potrzeby pracy licencjackiej, Biblioteka Jagiellońska, pełniąca rolę głównej biblioteki na UJ i prenumerująca naukowe bazy danych, udostępniała je częściowo na miejscu, a częściowo poprzez sieć uniwersytecką. Zatem z baz danych, takich jak LISTA, czy systemu baz EBSCO swobodnie mogli korzystać w pracowniach komputerowych Instytutu INiB UJ jedynie studenci studiów stacjonarnych. Grupa studentów studiów niestacjonarnych, która w badanej zbiorowości stanowiła ponad połowę respondentów, to osoby najczęściej pracujące i zamieszkałe poza Krakowem, które z zasobów udostępnianych w wewnętrznej sieci UJ korzystać mogły jedynie w czasie odbywania zajęć, a wtedy poszukiwania bibliograficzne na potrzeby pracy licencjackiej nie mogły się odbywać. Dostępu do wspomnianych baz nie mieli także studenci stacjonarni, którzy nie przeprowadzali poszukiwań bibliograficznych za pośrednictwem komputerów podłączonych do sieci uniwersyteckiej. Powyższe fakty można z pewnością traktować jako jedną z bardziej istotnych przyczyn posługiwania się przez studentów głównie źródłami dostępnymi online bezpłatnie i bez ograniczeń, jednakże z punktu widzenia potrzeb informacyjnych związanych z pracą naukową – niewystarczających. Jak pokazują wyniki ankiety, przydatność baz danych prenumerowanych przez BJ zadeklarowało jedynie 29,17% respondentów, tym samym wśród pozostałych typów źródeł informacji studenci umieścili je dopiero na 19 miejscu z punktu widzenia przydatności. Należy zaznaczyć, że znaczenie bariery płatnego dostępu do źródła powinno ulec zmniejszeniu od roku akademickiego 2007/08, gdyż od tego roku możliwe jest już korzystanie z prenumerowanych przez BJ baz danych zdalnie, za pośrednictwem Uniwersyteckiego Systemu Obsługi Studentów.

Kolejną przeszkodą w dotarciu do informacji był dla studentów obcy język źródła. Nie chodzi tu zapewne jedynie o nazewnictwo aparatu wyszukiwawczego źródeł, ale także o konieczność sprawnego posługiwania się językiem obcym przy tworzeniu wyrażeń wyszukiwawczych. Sprawiało to trudność 77,55% studentów, w tym 42,86% uznało barierę języka za zdecydowanie ważną. Potwierdzają to studenci w swoich odpowiedziach na pytanie ankiety o ocenę przydatności źródeł. Te ze wskazanych w kwestionariuszu źródeł, które wymagały poszukiwań w języku obcym znalazły się dopiero na siódmym (Google), trzynastym (Google Scholar) i dziewiętnastym (bazy naukowe prenumerowane w BJ) miejscu, wśród określanych przez studentów jako przydatne, przy czym te ostatnie, to jedyne w tej grupie źródła bibliograficzne. Język obcy zdecydowanie nie był przeszkodą w poszukiwaniu informacji jedynie dla 6,12% studentów, raczej nie był przeszkodą dla 12,24%, a 6,12% nie wyraziło zdania na ten temat. Uzyskane wyniki badania wskazują na konieczność zapoznawania studentów ze specjalistycznym słownictwem w języku angielskim.

Problemy z wyszukiwaniem informacji w źródłach ze względu na trudności z doбором odpowiednich terminów wyszukiwawczych i/lub zbudowa-

waniem złożonego wyrażenia wyszukiwawczego miało 55,10% studentów, z czego dla 24,49% był to problem istotny. Dla prawie połowy studentów bariera trudności z doбором odpowiednich terminów wyszukiwawczych i zbudowaniem wyrażenia wyszukiwawczego była mało istotna, co świadczy o dobrym przygotowaniu metodycznym studentów, piszących prace licencjackie i skutecznej pomocy pracownika naukowego, będącego opiekunem prac. Należy też dodać, że, jak wynika z badań, nie ma związku między trudnościami w formułowaniu pytania wyszukiwawczego a niską oceną przydatności zagranicznych bibliograficznych baz danych. Z ogólnej liczby osób deklarujących te trudności jako ważne, tylko 18% wymieniło obce źródła bibliograficzne jako przydatne w prowadzonych poszukiwaniach. Zatem kłopoty z formułowaniem wyrażen występowały niezależnie od stopnia trudności korzystania ze źródeł, determinowanej zapewne przez inne jeszcze czynniki.

Zbyt rozbudowany, a tym samym skomplikowany system wyszukiwania informacji w źródłach był z kolei przeszkodą aż dla 71,43% studentów, w tym dla 32,65% – przeszkodą zdecydowanie ważną. Z pozostałych 28,57% studentów, 2,04% określiło ją jako zdecydowanie nieważną, 14,29% za raczej nieważną, 12,24% nie wyraziło zdania na ten temat. Należy też dodać, że, jak wynika z badań, nie ma związku między trudnościami w posługiwaniu się wymagającym biegłości informacyjno-komunikacyjnej systemem wyszukiwawczym, a wykorzystywaniem w poszukiwaniach zagranicznych bibliograficznych baz danych. Z ogólnej liczby osób deklarujących odczuwanie trudności w posługiwaniu się skomplikowanymi narzędziami wyszukiwawczymi, jedynie 20% wymieniło te źródła jako przydatne dla siebie.

Kolejna grupa utrudnień wskazanych w kwestionariuszu do oceny związana była z kłopotami z dotarciem do pełnych tekstów dokumentów odnalezionych w źródłach bibliograficznych. W tej grupie barier największą trudność sprawiał studentom brak dostępu do publikacji w zbiorach Biblioteki Wydziałowej, która mieści się w tym samym budynku, w którym odbywają się zajęcia dydaktyczne. Brak dostępu do publikacji w Bibliotece Wydziałowej jest odczuwany jako istotna bariera przez 57,14% studentów, w tym przez 34,69% jako bariera zdecydowanie ważna. Czasopisma naukowe z dziedziny informacji naukowej i bibliotekoznawstwa są na Uniwersytecie Jagiellońskim gromadzone w oddalonej od siedziby Biblioteki Wydziałowej, Bibliotece Jagiellońskiej. Korzystanie z nich utrudnione było dodatkowo z powodu nieczynnej w roku akademickim 2006/07, z racji remontu pomieszczeń, czytelnii czasopism. Fakt ten stanowił istotną, niezależną od studentów, przeszkodę w dotarciu do pełnych tekstów publikacji dla 53,06% studentów, w tym 34,69% znacznie utrudniło to pracę. Mimo tego wyniki ankiety wskazują, iż prawie połowie studentów (46,94%) nie sprawiło trudności dotarcie do pełnych tekstów publikacji drukowanych, kiedy to było konieczne, tzn. jeśli nie miały one swoich elektronicznych wersji dostępnych w Internecie. Ponad połowa studentów (55,1%) zadeklarowała natomiast, że miała trudności z oceną i selekcją dokumentów w tworzonej przez siebie bibliografii, w tym 20,41% oceniło tę trudność jako istotną. Jedynie 2,04% studentów określiło tę przeszkodę jako zdecydowanie nieważną, 24,49% jako nieważną i 18,37% nie wyraziło zdania na ten temat.

Analiza i interpretacja danych uzyskanych za pośrednictwem kwestionariusza ankiety pozwoliła z jednej strony na dokonanie oceny skuteczności kształcenia w obrębie grupy przedmiotów dostarczających wiedzy o źródłach informacji, w tym bibliograficznych oraz umiejętności planowania i realizowania procesu poszukiwania informacji, a także jej wykorzystania, z drugiej zaś na określenie niektórych cech zachowań informacyjnych studentów przygotowujących pracę licencjacką.

Uzyskane wyniki badań wskazują na to, że proces dydaktyczny jest skuteczny. Studenci wysoko ocenili przydatność wiedzy i umiejętności wyniesionych z nauczania przedmiotów należących do bloku kształcenia kultury informacyjno-komunikacyjnej w opracowaniu warsztatu bibliograficznego pracy licencjackiej.

Ujawnione w wyniku badań właściwości zachowań informacyjnych studentów przygotowujących pracę licencjacką, odnoszące się do preferowanych cech źródeł i ich elementów strukturalnych, sposobów wyszukiwania informacji, kryteriów wyboru źródeł, barier ograniczających dostęp i korzystanie ze źródeł wykazują podobieństwo do zachowań ujawnionych i opisanych przez P. Junni¹² jako wynik badań magistrantów szwedzkich uczelni wyższych. Charakterystyczne jest preferowanie źródeł o ogólnym zakresie treściowym, najłatwiej dostępnych, z których korzystanie nie wymaga wielkiego wysiłku, zapewniających głównie narzędzia do wyszukiwania informacji i aparat wyszukiwaczy w języku polskim.

Jakkolwiek zakres tematyczny prac licencjackich i wymagania im stawiane nie zawsze mogły skłaniać studentów do korzystania ze źródeł dziedzinowych – bibliografii oraz baz danych o zasięgu międzynarodowym – zdecydowanie niższe oceny ich przydatności są zaskakujące i skłaniają do przeprowadzenia weryfikacji w zakresie i przebiegu procesu dydaktycznego, szczególnie w kierunku stworzenia uwarunkowań zmuszających studentów do korzystania ze źródeł o wysokiej kontrolowanej jakości, zapewniających kompleksowy i wieloaspektowy dostęp do informacji o zasięgu międzynarodowym, a także zwiększenie wymagań w zakresie sprawnego posługiwania się przez studentów terminologią specjalistyczną w języku angielskim. Warto też zauważyć, że studenci udzielali w niektórych przypadkach odpowiedzi zgodnie ze swoją wiedzą, nie zaś stosowaną praktyką wyszukiwawczą.

Uzyskany w wyniku badań obraz preferencji studentów Instytutu INiB UJ w odniesieniu do poszczególnych rodzajów źródeł informacji oraz praktykowanych przez nich sposobów poszukiwania informacji i barier ograniczających aktywność w tym zakresie byłby niepełny, gdyby nie został uzupełniony o charakterystykę warsztatu informacyjnego prac licencjackich.

Zamierzeniem autorek jest kontynuacja badań nad skutecznością procesów dydaktycznych w zakresie kształtowania kultury informacyjno-komunikacyjnej studentów, szczególnie w odniesieniu do posługiwania się

¹² P. Junni: *Students seeking information...*

źródłami bibliograficznymi. Przedmiot przyszłych badań stanowić będą prace licencjackie, analizowane z punktu widzenia cech wykorzystanego w nich warsztatu informacyjnego.

Bibliografia

1. Chung J.S., Neuman D.: *High school students' information seeking and use for class projects*. „Journal of the American Society for Information Science and Technology” 2007, vol. 58, nr 10, s. 1503-1517.
2. Crawford J.: *The use of electronic information services and information literacy. A Glasgow Caledonian University study*. „Journal of Librarianship and Information Science” 2006, vol. 38, nr 1, s.33-38.
3. Crawford J.: *Use of electronic information services by students at Glasgow Caledonian University. Background to the project and introductory focus groups*. „Library and Information Research” 2003, vol. 27, nr 86, s. 30-36.
4. Harley D., Henke J., Lawrence S., Miller I., Perciali I., Nasatir D.: *Use and users of digital resources: A focus on undergraduate education in the humanities and social sciences*. Center for Studies in Higher Education. Paper CSHE-11-06. [online]. [dostęp 10.12.2007]. Dostępny w World Wide Web: <http://repositories.cdlib.org/cshe/CSHE-11-06>.
5. Hughes H.: *Actions and reactions: exploring international students' use of online information resources*. „Australian Academic and Research Libraries” 2005, vol. 36, nr 4, s. 169-179.
6. *Instrukcja Instytutu INiB UJ: prace magisterskie 2007/2008*. [online]. [dostęp 6.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.inib.uj.edu.pl>.
7. Junni P.: *Students seeking information for their Masters' theses: the effect of the Internet*. „Information Research” 2007, vol. 12, nr 2. [online]. [dostęp 10.12.2007]. Dostępny w World Wide Web: <http://informationr.net/ir/12-2/paper305.html>.
8. *Katalog kursów w roku akademickim 2006/2007*. [Oprac.] S. Cisek. [online]. [dostęp 6.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.inib.uj.edu.pl>.
9. Pennanen M., Vakkari P.: *Students' conceptual structure, search process, and outcome while preparing a research proposal: A longitudinal case study*. „Journal of the American Society for Information Science & Technology” 2003, vol. 54, nr 8, s. 759-770.
10. *Ramowa struktura kwalifikacji Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego (2005)*. Ministerstwo Nauki, Techniki i Innowacji Danii. [online]. [dostęp 6.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.uwm.edu.pl/files/8_ue_ramowa_struktura_kwalifikacji_eosw.pdf.
11. Vakkari P., Pennanen M., Serola S.: *Changes of search terms and tactics while writing a research proposal: A longitudinal case study*. „Information Processing and Management” 2003, vol. 39, nr 3, s. 445-464.

Kształcenie z zakresu bibliografii jako sposób wspierania rozwoju kompetencji informacyjnych w szkolnictwie wyższym

Wstęp

Dynamiczny rozwój komunikacji, zwłaszcza elektronicznej, oraz ekspansja nowych technologii powodują ogromne zmiany w procesie tworzenia, przechowywania, wyszukiwania oraz porządkowania informacji. Wzrost zasobów informacyjnych, zarówno tradycyjnych, jak i elektronicznych, powoduje pewien chaos wynikający z nieuporządkowania informacji, dynamiczności oraz niejednolitego indeksowania źródeł sieciowych. Wszystko to implikuje konieczność kształcenia użytkowników społeczeństwa informacyjnego w zakresie odpowiednich kompetencji informacyjnych.

Kompetencje informacyjne (*Information literacy* – IL) stanowią złożony system zdolności, czy umiejętności, które są niezbędne do rozpoznawania potrzeb informacyjnych, efektywnego jej wyszukiwania w dostępnych źródłach, ewaluacji, zastosowania, czy też przekształcania zdobytej informacji w usystematyzowaną wiedzę o charakterze jawnym (którą można łatwo skodyfikować). Kompetencje informacyjne, jako umiejętność określająca przynależność do społeczeństwa informacyjnego, stanowią podstawę rozwoju gospodarki opartej na wiedzy. Ze względu na to, celem strategicznym państw europejskich jest m.in. podnoszenie poziomu i jakości wykształcenia oraz wprowadzenie edukacji z zakresu umiejętności informacyjnych na wszystkich poziomach nauczania, od szkoły podstawowej po kształcenie uniwersyteckie. Wraz z podpisaniem Deklaracji Bolońskiej w 1999 r., rozpoczęto proces harmonizacji systemów edukacji i kształtowania przestrzeni szkolnictwa wyższego. Wszelkie działania mają m.in. na celu stworzenie do 2010 r. kompatybilnej i spójnej struktury edukacji, opartej na zasadach przejrzystości i porównywalności stopni uzyskiwanych w efekcie kształcenia. Inicjatywa ta stanowi próbę stworzenia ujednoliconej, opartej na współpracy, infrastruktury edukacyjnej zapewniającej mobilność i adaptowalność systemu edukacji do potrzeb rynkowych oraz zwiększenia liczby zatrudnionych absolwentów i podniesienia konkurencyjności edukacji w Europie. W trakcie realizowania Procesu Bolońskiego wprowadzono sys-

tem studiów dwustopniowych, opartych na cyklach kształcenia licencjackim i magisterskim. Dla każdego z nich powinny być zdefiniowane efekty kształcenia, a także ze względu na możliwość zakończenia edukacji po pierwszym cyklu, wykształcenie odpowiednich kompetencji informacyjnych uznawanych na rynku pracy i dających podstawę do podjęcia nauki przez całe życie. Pomimo braku zadekretowania absolutnej dowolności ścieżki edukacyjnej na studiach wyższych, Proces Boloński powinien również ułatwić elastyczne kształtowanie indywidualnego uczenia się oraz mobilność poziomą i pionową¹.

Kształcenie z zakresu IL opiera się na standardach, jakie zostały wypracowane przez międzynarodowe instytucje i stowarzyszenia bibliotekarskie. Równocześnie problematyka ta jest coraz częściej podejmowana na międzynarodowych forach, konferencjach, czy w literaturze fachowej. Właściwe kompetencje informacyjne można pojmować jako rozwiniętą wiedzę o strukturze, organizacji i funkcjonowaniu biblioteki, gdzie użytkownik potrafi korzystać z proponowanych mu źródeł, efektywnie lokalizować, oceniać, wartościować i korzystać z informacji. Aspekt ten obejmuje także wiedzę o sporządzaniu spisów bibliograficznych i znajomość zasad stosowania informacji z zaznaczeniem problematyki praw autorskich, czy poszanowania własności intelektualnej. Z drugiej strony ekspansja Internetu i nowych technologii spowodowała konieczność wykształcenia w społeczeństwie różnorodnych kompetencji, które związane są z odpowiednimi umiejętnościami cyfrowymi (*digital literacy*), medialnymi (*media literacy*), czy informatycznymi (*computer, technology literacy*).

W wielu krajach zadania w zakresie kształcenia kompetencji informacyjnych, wymiany, wykorzystywania informacji na poziomie szkolnictwa wyższego zostały przejęte przez biblioteki akademickie. Ich celem jest aktywne włączenie się w kształtowanie społeczeństwa wiedzy, poprzez wykształcenie i pogłębianie umiejętności samodzielnego wyszukiwania, oceniania i wykorzystywania informacji. Coraz częściej jednak postuluje się, aby edukacja w zakresie *information literacy* była włączona do programów nauczania w obu cyklach kształcenia oraz na wszystkich kierunkach studiów².

Zaangażowanie stowarzyszeń bibliotekarskich oraz środowisk akademickich w problematykę umiejętności informacyjnych pozwoliło na wypracowanie standardów i norm, które zostały wdrożone do systemów szkolnictwa, statutów bibliotek i instytucji odpowiedzialnych za kształcenie użytkowników. Najczęściej stosowane standardy kompetencji informacyjnych zostały stworzone przez Eisenberga i Berkowitza (*Big6 Skills*) ALA (*Information Literacy Competency Standards for Higher Education*), Christine Bruce (*Seven Faces of Information Literacy*) oraz SCONUL (*Seven Pillars of Information Literacy*). Wymienione modele określają m.in., nauczanie w zakresie znajomości odpowiednich źródeł, umiejętności ich selekcji, tworzenia strategii wyszukiwawczych, lokalizowania, porównywania, oceny oraz organizacji informacji. Posiadanie wiedzy dotyczącej typologii źródeł informacji, meto-

¹ *Bologna Process. About the Bologna Process.* [online]. [dostęp 11.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/about/>.

² *ACRL. Association of College and Research libraries. Information literacy.* [online]. [dostęp 10.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ala.org/ala/acrl/acrlissues/acrlinfolit/informationliteracy.cfm>.

dyki bibliograficznej, reguł doboru oraz oceny informacji powoduje jej efektywne zastosowanie we wszystkich aspektach życia społecznego.

Rozwój Internetu i nowych form komunikacji elektronicznej spowodował jednak bardzo powierzchowne podejście do zasad efektywnego wyszukiwania oraz umiejętnego stosowania źródeł informacji. Badania Fiegena, O'Keeffe wskazują, że studenci najczęściej stosują komercyjne wyszukiwarki w celu odnalezienia źródeł informacji³. Analiza zachowań studentów oraz stosowanego przez nich procesu wyszukiwawczego w Sieci, przeprowadzona przez Morrisona, Kima i Kydda wykazała, że użytkownicy w większym stopniu zwracają uwagę na lokalizowanie i zbieranie informacji elektronicznej, niż na krytyczną ocenę źródeł informacji, zaś największe problemy napotykają podczas oceny jakości informacji⁴. Wzrasta również liczba użytkowników, którzy nie zwracają uwagi na stosowanie się do prawa autorskiego, czy ochrony własności intelektualnej i przytaczają informacje z elektronicznych źródeł bez ich cytowania i podawania bibliografii załącznikowej⁵. Prowadzono także badania nad m.in. modelami wyszukiwania informacji (*information retrieval*) i poszukiwania informacji (*information seeking*) w różnych grupach społecznych oraz wpływu technologii na wymienione procesy⁶.

Na kompetencje informacyjne składają się m.in.:

- kompetencje postrzegania – właściwe odczytanie komunikatu informacyjnego;
- kompetencje przetwarzania informacji – związana z transformacją informacji, wykorzystującą czynności poznawcze;
- kompetencje selekcjonowania i oceniania informacji;
- kompetencje krytycznej oceny informacji;
- kompetencje kreatywnego działania, także w środowisku medialnym;
- kompetencje multimedialne, które charakteryzują się efektywnym wyszukiwaniem informacji w środowisku hipermediów⁷.

Badania nad kompetencjami informacyjnymi stawiają także pytanie o hierarchizację tych umiejętności.

W wyniku przygotowania studentów do korzystania z zasobów biblioteki, edukacji z zakresu źródeł informacji, zastosowania i tworzenia spisów bibliograficznych odnoszony jest ogólny poziom wiedzy bibliograficznej i wzrastają kwalifikacje informacyjne. Kompatybilność kształcenia z *information literacy* z programami studiów wyższych na różnych kierunkach

³ M. Long, M. M. Shrikhande: *Improving information-seeking behaviour among business majors*. „Research Strategies” 2005, vol. 20, nr 4, s. 357-369.

⁴ J. L. Morrison, K. Hye-Shin, C. T. Kydd: *Student preferences for cybersearch strategies: Impact on critical evaluation of sources*. „Journal of Education for Business” 1998, vol. 73, nr 5, s. 264-269.

⁵ Arbib-Baruchson Y.: *Printed Versus Internet Plagiarism: A Study of Students' Perception*. [online]. [dostęp 13.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.i-r-i-e.net/inhalt/001/ijie_001_05_baruchson.pdf.

⁶ Järvelin, K., Ingwersen, P.: *Information seeking research needs extension towards tasks and technology*. „Information Research” 2004, vol. 10, nr 1. [online]. [dostęp: 11.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://InformationR.net/ir/10-1/paper212.html>.

⁷ Serdyński, Andrzej; Ryszard, Morzak: *Umiejętność przetwarzania medialnego komunikatu ikonograficznego – ważny obraz kompetencji ucznia w kształceniu informatycznym*. W: *Edukacja informacyjna: Nowoczesne technologie informacyjne w procesie kształcenia i wychowania*. 2004. Szczecin: Oficyna Wydawnicza CDiDN, s. 337-341.

przyczynia się także do stosowania odpowiednich standardów związanych z umiejętnościami informacyjnymi. Wyniki badań grup studentów pierwszego i drugiego poziomu kształcenia (studiów licencjackich i magisterskich) często wykazują, że w środowisku, gdzie wprowadzono kursy i warsztaty rozwijania kompetencji informacyjnych, następuje wzrost umiejętności oraz zwiększenie zainteresowania zagadnieniami dotyczącymi bibliografii, źródeł informacji, narzędzi wyszukiwawczych⁸.

Curt Asher sugeruje, że termin *information literacy* zastąpił pojęcie instrukcji bibliograficznej, ze względu na to, że bibliotekoznawczy element „biblio” przekształcany jest stale w zdigitalizowane materiały. Koncepcja postrzegania wszystkich procesów i elementów składających się na kompetencje informacyjne pozostaje jednak taka sama, jak w przypadku umiejętności bibliograficznych. Mandy Lupton argumentuje, że zespół umiejętności, pozwalający na rozpoznawanie przez użytkowników potrzeb informacyjnych oraz zdolność do lokalizowania, ewaluacji i efektywnego wykorzystywania informacji stanowi pewne działania, które określa się zarówno jako *information literacy*, jak i instrukcję bibliograficzną. Zaznacza również, że określenie różnic (oprócz semantycznych) pomiędzy tymi dwoma pojęciami (kompetencje informacyjne i bibliograficzne), charakteryzującymi się podobnymi zakresami zachowań informacyjnych nie jest łatwe⁹. Kształcenie w zakresie instrukcji bibliograficznej, metodyki bibliograficznej oraz typologii źródeł informacji ze szczególnym zwróceniem uwagi na wykorzystywanie tradycyjnych form informacji (spisów bibliograficznych, indeksów, katalogów kartkowych, etc.), pozwala studentom łatwiej odnaleźć się w procesie edukacji przez całe życie (*lifelong learning*)¹⁰.

Jeżeli celem nauczania *information literacy* jest holistyczny efekt edukacji, obejmujący znajomość wszystkich formatów źródeł informacji wraz z ich oceną, analizą i syntezą wiedzy, a także scentralizowane podejście do użytkowników, wówczas nie różni się ono od zadań kształcenia z zakresu bibliografii. Różnorodność podejmowanych badań w zakresie zachowań informacyjnych oraz oceny warsztatu i kompetencji informacyjno-wyszukiwawczych spowodowała, że postanowiono przeprowadzić podobne badania uwzględniając studentów Instytutu INiB UJ.

Przedmiot badań

Przedmiotem badań była problematyka wykorzystania i stosowania źródeł informacji tradycyjnych i elektronicznych, ze szczególnym uwzględnieniem źródeł bibliograficznych. Ze względu na to, że w Instytucie Informa-

⁸ S. V. Lombardo, C. E. Miree: *Caught in the web: The impact of library instruction on business students' perceptions and use of print and online resources*. „College and Research Libraries” 2003, vol. 64, nr 4, s. 6-22.

⁹ C. Asher: *Separate but equal: librarians, academics and information literacy*. 2003. [online]. [dostęp: 13.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.alia.org.au/publishing/aarl/34.1/full.text/asher.html>.

¹⁰ M. Lupton: *The getting of wisdom: reflections of a teaching librarian*. 2002. [online]. [dostęp: 12.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.alia.org.au/publishing/aarl/33.2/full.text/lupton.html>.

cji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ przeprowadzone zostały wcześniej badania dotyczące stopnia znajomości warsztatu bibliograficznego studentów stacjonarnych i niestacjonarnych I stopnia, postanowiono poddać ocenie poziom umiejętności informacyjnych absolwentów innych kierunków studiów, którzy podjęli naukę na II stopniu kształcenia. Analiza przeprowadzona przez zespół badawczy (dr hab. Próchnicka, dr Jaskowska, dr Korycińska-Huras) miała zobrazować zakres wiedzy o źródłach bibliograficznych, ich jakości i stopnia przydatności do przygotowania pracy magisterskiej. Pozwoliło to autorce na konfrontację wiedzy licencjatów innych kierunków z umiejętnościami, jakie studenci wynoszą z macierzystych instytutów oraz jakie następnie zdobywają w procesie kształcenia z informacji naukowej i bibliotekoznawstwa. W badaniach posłużono się zastosowanym przez zespół kwestionariuszem pytań, częściowo zmodyfikowanym dla potrzeb analizowanej grupy.

Autorka analizowała zachowania informacyjne studentów, którzy rozpoczęli kształcenie, bądź kontynuują je na drugim i trzecim roku studiów magisterskich. Starano się uzyskać odpowiedź, jaki wpływ na warsztat informacyjny ma uczestnictwo w blokach przedmiotowych z zakresu źródeł informacji i bibliografii, a także czy w programach innych kierunków uniwersyteckich istnieją kursy, które kształtują kompetencje informacyjne i bibliograficzne. Podjęto także próbę oceny zastosowania tradycyjnych i elektronicznych źródeł, różnorodnych spisów bibliograficznych i baz danych do przygotowywania prac licencjackich, magisterskich i innych. Analiza dotyczyła wpływu cech źródeł oraz poszczególnych elementów opisu bibliograficznego na wybór publikacji do warsztatu informacyjnego, który wspomaga przygotowanie prac rocznych, seminaryjnych, licencjackich czy magisterskich. Zamyśl badania warsztatu informacyjno-bibliograficznego wydał się uzasadniony również z uwagi na marginalizację tradycyjnych źródeł bibliograficznych na rzecz elektronicznych, a także na pewne zmiany, jakie nastąpiły w heurystyce wyszukiwania informacji pod wpływem Internetu.

Ze względu na cytowane wcześniej wyniki badań zagranicznych, autorka chciała także uzyskać odpowiedź o najczęściej stosowane sposoby wyszukiwania informacji, kryteria oceny jakości oraz ujawnione preferencje w stosowaniu źródeł tradycyjnych i elektronicznych studentów. Starano się wskazać różnice w znajomości warsztatu bibliograficznego studentów pierwszego i drugiego roku studiów II stopnia. Wskazano także na bariery wpływające na kształtowanie kompetencji informacyjnych tych studentów.

Autorka starała się ocenić poziom wiedzy i umiejętności w zakresie przygotowywania zestawień tematycznych oraz biegłości w posługiwaniu się zasobami informacji bibliograficznej, udostępnionej w formie tradycyjnej i elektronicznej.

Cel badań

Zasadniczym celem badań było określenie wiedzy i kompetencji w zakresie tworzenia warsztatu bibliograficznego studentów, którzy uzyskali tytuł zawodowy licencjata na innych kierunkach niż informacja

naukowa i bibliotekoznawstwo. Autorka starała się ocenić umiejętności w zakresie wyszukiwania, selekcjonowania, oceny i przetwarzania informacji, nabywane przez studentów podczas edukacji z zakresu metodyki bibliografii.

W programie studiów, realizowanym w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego przewidziane są bloki przedmiotów kierunkowych, których celem jest m.in. podnoszenie kwalifikacji informacyjnych studentów.

Ze względu na coraz częstsze podejmowanie dyskusji dotyczącej edukacji w zakresie *information literacy*, zarówno w sektorze edukacyjnym, bibliotecznym, jak i rządowym oraz gospodarczym, uzyskane wyniki badań mogłyby pomóc w opracowaniu przez Instytut własnych standardów i metod oceny jakości kształcenia. Ocena efektów nauczania w zakresie bibliografii pozwoliłaby również na systematyczną analizę porównawczą wyników edukacji w obrębie poszczególnych bloków przedmiotowych oraz przygotowanie, wzorem uniwersytetów fińskich, kompleksowych testów badających kompetencje informacyjne studentów na wszystkich poziomach kształcenia¹¹.

Metodologia

Dane zebrane zostały w oparciu o analizę dwóch kwestionariuszy: 1. przeznaczonego dla studentów pierwszego roku studiów magisterskich stacjonarnych i niestacjonarnych, którzy zdobyli tytuł licencjata na innych kierunkach; 2. dla studentów II i III roku studiów drugiego stopnia stacjonarnych i niestacjonarnych, którzy również posiadają tytuł licencjata innych kierunków. Badanie ankietowe, oparte częściowo o metodologię wykorzystaną przez zespół Próchnicka, Jaskowska, Korycińska-Huras, zostało przeprowadzone na przełomie grudnia 2007 i stycznia 2008 r.

Ankieta dla I roku została zbudowana z dziewiętnastu pytań, z czego osiem miało charakter otwarty. Kwestionariusz dla wyższych lat studiów magisterskich składał się z dwudziestu trzech pytań, z czego dziesięć stanowiło pytania otwarte. Oba kwestionariusze zostały umieszczone na stronie internetowej Instytutu i były aktywne do 20 grudnia 2007 r. Dodatkowo studenci zostali powiadomieni o prowadzonych badaniach podczas wyznaczonych zajęć dydaktycznych oraz za pomocą wiadomości, przesłanej na ich konta pocztowe. Wśród 97 studentów stacjonarnych i niestacjonarnych, ankietę wypełniło 46 osób, co stanowi 47,42%. W grupie fokusowej, która wzięła udział w badaniu, było 26 respondentów z I roku oraz 20 z wyższych lat studiów, co stanowiło odpowiednio 60,46% oraz 37,03% respondentów.

Głównym celem badania było uzyskanie odpowiedzi na pytania, które dotyczyły przede wszystkim oceny przedmiotów objętych programem

¹¹ A. Juntunen: *Supporting Information Literacy Learning in Finnish Universities – Standards, Projects, Educating Online*. [online]. [dostęp 12.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ck-iv.dk/papers/JuntunenLehtoSaartiTevaniemi%20Supporting%20information%20literacy%20learning%20.pdf>.

kształcenia ukończonego przez studentów kierunków studiów I stopnia, które okazały się przydatne do opracowania warsztatu bibliograficznego przy przygotowywaniu pracy rocznej, seminaryjnej, czy magisterskiej. Starano się wskazać na najważniejsze przedmioty w programie studiów licencjackich na innych kierunkach, w trakcie realizacji których, omawiano różnorodne źródła informacji, zarówno tradycyjne, jak i elektroniczne. Starano się uzyskać odpowiedź na pytanie o przydatność i znaczenie wybranych rodzajów źródeł informacji naukowej, narzędzi wyszukiwawczych do zestawienia i opracowania warsztatu bibliograficznego pracy rocznej, seminaryjnej, licencjackiej i magisterskiej. Określono preferencje w odniesieniu do sposobów wyszukiwania publikacji w źródłach informacji, znaczenie wskazanych elementów opisu dokumentów w źródłach bibliograficznych przy wartościowaniu źródeł. Wskazano także na bariery utrudniające, bądź uniemożliwiające dostęp do źródeł informacji naukowej. Ocenie poddano zarówno wpływ treści nauczania na rozwój kompetencji informacyjnych oraz ewaluację wiedzy o źródłach informacji, uzyskanej podczas studiów w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ na sposób zestawienia i opracowania warsztatu bibliograficznego pracy magisterskiej;

Należy zaznaczyć, że w grupie studentów II i III roku studiów, starano się ocenić przydatność wiedzy i umiejętności uzyskanych w wyniku nauczania przedmiotów, objętych programem studiów, do zestawienia i opracowania warsztatu bibliograficznego pracy magisterskiej.

Charakterystyka badanej grupy

Studenci, którzy wzięli udział w badaniu, uzyskali tytuł zawodowy licencjata poza Instytutem INiB UJ. Badania objęły studentów I roku studiów magisterskich, których wiedza o warsztacie bibliograficznym jest stosunkowo niewielka. Najprawdopodobniej przeszli oni szkolenie biblioteczne w macierzystych bibliotekach instytutowych lub uniwersyteckich. W grupie badawczej uwzględniono również studentów II i III roku studiów, którzy przeszli cały kurs bibliotekarski w Instytucie INiB UJ. Starano się wykazać istotne różnice charakteryzujące obie grupy respondentów. Różnice te jednak okazały się nieistotne, dlatego zdecydowano o połączeniu wyników badań i przedstawieniu najważniejszych wniosków wynikających z przeprowadzonej analizy. Równocześnie dla precyzji wyводу postanowiono także przede wszystkim zliczyć pozytywne odpowiedzi.

W badanej grupie studentów najwięcej osób posiada tytuł licencjata filologii języka polskiego oraz socjologii, filologii angielskiej. Pojedyncze osoby, które wypełniły kwestionariusz były absolwentami politologii, turystyki, a także informacji naukowej i bibliotekoznawstwa.

Wśród kierunków studiów pierwszego stopnia, 17 osób ukończyło filologię polską, w tym dwóch respondentów posiada specjalizację z komparatystyki. Filologię angielską ukończyły trzy osoby. Po dwóch studentów posiada tytuł licencjata z dziennikarstwa i komunikacji społecznej, socjolo-

gii, politologii oraz informacji naukową i bibliotekoznawstwa (poza UJ). Kolejno uczestnicy (po jednej osobie) uzyskali również licencjat z pedagogiki, historii, turystyki, pedagogiki opiekuńczo-resocjalizacyjnej. Jeden z respondentów ukończył kolegium języków obcych (sekcja francuska).

Podobnie kształtują się ukończone kierunki studiów pierwszego stopnia, wśród studentów II i III roku studiów magisterskich. Najwięcej studentów (25%) uzyskało licencjat z filologii polskiej, a następnie z socjologii i turystyki (po 10%). Po jednej osobie (5%) reprezentowano kierunki studiów pierwszego stopnia z pedagogiki, historii, fizyki informatycznej, zintegrowanej edukacji wczesnoszkolnej z przedszkolną i bibliotekoznawstwem, kulturoznawstwa, inżynierii materiałów i ceramiki, filologii germańskiej, europeistyki oraz administracji publicznej.

Analiza wyników badania studentów

Uzyskanie wiedzy dotyczącej przydatności przedmiotów realizowanych na pierwszym stopniu studiów wyższych, było jednym z celów przeprowadzonego badania. Autorka chciała otrzymać informację, czy podczas kształcenia w cyklu studiów licencjackich prowadzone były jakiekolwiek przedmioty, które studenci uznają za wspomagające rozwój umiejętności bibliograficzno-informacyjnych oraz czy rozwijano wiedzę o różnorodnych źródłach i narzędziach informacji. Okazało się, że na studiach innych kierunków niż informacja naukowa i bibliotekoznawstwo, zwykle nie prowadzi się tego rodzaju kursów, a wiedza uzyskana podczas realizacji wymienionych przez uczestników przedmiotów, nie wpływa, ich zdaniem, na rozwój kompetencji informacyjnych.

67% badanych deklaruje, że podczas pierwszego stopnia kształcenia uniwersyteckiego nie prowadzono zajęć, których celem było podnoszenie kwalifikacji informacyjnych. Tylko piętnaście osób (33%) stwierdziło, że podczas studiów licencjackich były realizowane przedmioty kształtujące kompetencje informacyjne. Wskazując na przedmioty, które wykształciły w studentach odpowiednie kwalifikacje, respondenci wymienili przede wszystkim nauki pomocnicze historii oraz seminarium licencjackie. W grupie najważniejszych kursów, mających wpływ na warsztat bibliograficzno-informacyjny znalazły się ponadto metodologia badań, nauka języków obcych, nauka o literaturze, socjologia prawa, socjologia rodziny, współczesne teorie socjologiczne oraz seminarium magisterskie.

Autorka zestawiała w formie tabeli, w układzie alfabetycznym inne przedmioty objęte programem studiów licencjackich, które zostały pojedynczo wymienione w ankiecie (tab. 1).

Ze względu na to, że większość studentów (aż 86,9%) stwierdziło, że studia z zakresu informacji naukowej i bibliotekoznawstwa zwiększyły ich wiedzę dotyczącą kompetencji informacyjnych poproszono grupę przedstawicieli II i III roku o wskazanie najbardziej przydatnych ich zdaniem kursów, wspomagających umiejętności informacyjno-komunikacyjne. W kwestionariuszu wymieniono listę wybranych przedmiotów objętych

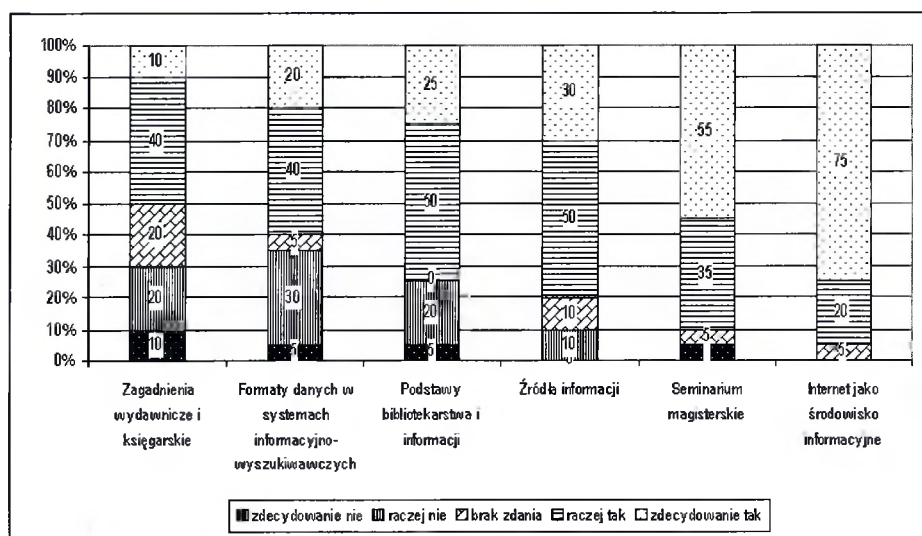
Tabela 1

Lista przedmiotów, które wpływają na kompetencje informacyjne według studentów innych kierunków studiów niż informacja naukowa i bibliotekoznawstwo

Przedmiot	Liczba odpowiedzi	Przedmiot	Liczba odpowiedzi
archiwistyka	1	socjologia	1
dydaktyka	1	statystyka	1
ekonomia	1	stylistyka i kultura języka	1
gramatyka opisowa	1	systemy polityczne	1
historia języka francuskiego	1	technologia informacyjna	1
historia kultury i sztuki	1	teoria polityki	1
historia Literatury	1	teoria reklamy	1
informatyka	1	warsztaty literackie	1
komputerowe redagowanie tekstu	1	wiedza o teatrze / język radia, teatru, filmu i telewizji	1
literatura pozytywizmu	1	zarządzanie w turystyce	1
literatura staropolska	1	bibliotekarstwo	1
marketing i zarządzanie	1	historia Niemiec	1
media w edukacji	1	<i>Landeskunde</i>	1
metodologia	1	metodyka pracy biblioteki szkolnej	1
nauki pomocnicze historii	1	nauki pomocnicze historii	1
nowe media	1	opcja „Jak patrzeć na książkę”	1
pedagogika	1	opcja „sposoby argumentacji w tekście”	1
podstawy edukacji	1	prawo administracyjne	1
praktyczna nauka języka francuskiego	1	prawo europejskie	1
rachunkowość	1	prawo konstytucyjne	1
<i>Sprachpraxis</i>	1	warsztaty pisania	1
		zagadnienia wydawnicze i księgarskie	1

Źródła: Badania własne 2007/2008.

programem studiów z zakresu informacji naukowej i bibliotekoznawstwa. Wśród nich starano się uzyskać ocenę przydatności kształcenia z „Formatów danych w systemach informacyjno-wyszukiwawczych”, „Podstawy bibliotekarstwa i informacji”, „Źródeł informacji”, „Proseminarium metodologicznego”, „Internetu jako środowiska informacyjnego”, „Zagadnień wydawniczych i księgarskich” oraz „Seminarium magisterskiego”. Jak wynika z danych przedstawionych na Wykresie 1 – 13% badanych uznało, że na rozwój kompetencji informacyjno-komunikacyjnych nie mają wpływu wymienione przedmioty realizowane na studiach bibliotekoznawczych. Pozostali badani za najbardziej przydatne w nabywaniu kompetencji informacyjnych uznali seminarium magisterskie. Zdecydowanie lub raczej przydatne okazało się ono dla 90% respondentów. Tylko 5% badanych stwierdziło, że wiedza i umiejętności uzyskane w wyniku realizowania tego przedmiotu jest zdecydowanie nieprzydatna dla rozwijania kompetencji informacyjnych. Podobne wyniki uzyskano w odniesieniu do przedmiotów „Źródła informacji” oraz „Podstawy bibliotekarstwa i informacji”. Odpowiednio 80% i 75% respondentów uznało te kursy za bardzo

Wykres 1. Przedmioty wspomagające kompetencje informacyjne prowadzone w IINiB UJ.
Źródło: Badania własne 2007/2008 r.

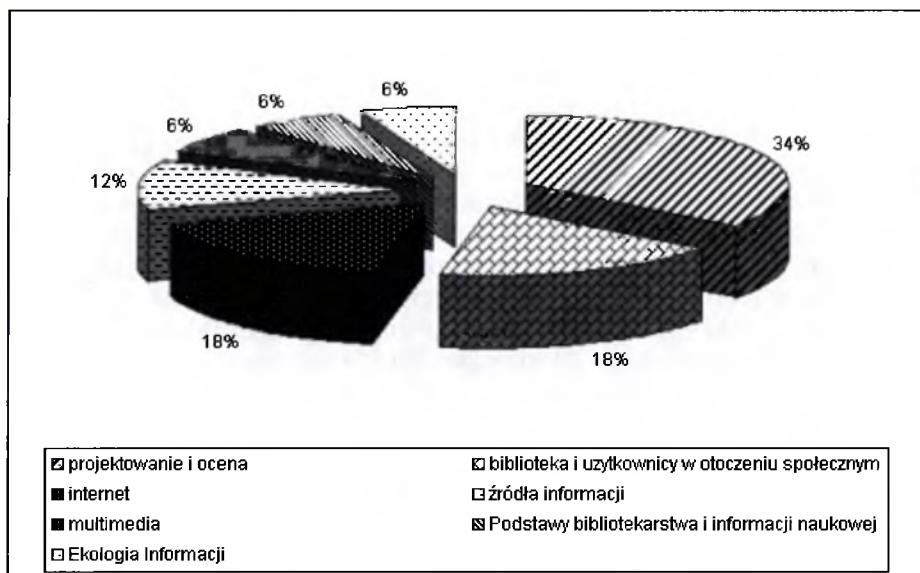
lub raczej przydatne. „Formaty danych w systemach informacyjno-wyszukiwawczych” stanowią raczej przydatny przedmiot kształcenia umiejętności informacyjnych dla 40% respondentów oraz zdecydowanie przydatny dla 20%. Z drugiej strony aż 30% badanych stwierdziło, że ten kurs nie jest przydatny do rozwijania umiejętności informacyjnych. W odniesieniu do „Zagadnień wydawniczych i księgarskich” 40% badanych uważa, że jest to bardzo przydatny kurs do wykształcenia właściwych kompetencji informacyjnych. 20% badanych nie jest pewnych i nie ma zdania na temat przydatności informacji dotyczącej problematyki księgarskiej i wydawniczej do nauczania wiedzy i umiejętności informacyjno-bibliograficznych w przypadku tego przedmiotu. 10% uczestników badania uznało ten kurs za zdecydowanie nieprzydatny w rozwijaniu ich indywidualnych kompetencji informacyjnych. Wśród przedmiotów, które uznano za zdecydowanie najważniejsze przedmioty w kształceniu kompetencji bibliograficznych i *information literacy* wskazano kurs „Internet jako środowisko informacyjne”. Za najważniejszy przedmiot kształtujący odpowiednie umiejętności informacyjne uznało go aż 75% studentów. Za raczej przydatny element nauczania wiedzy o źródłach, narzędziach informacji, czy spisach bibliograficznych uznało ten kurs 20% respondentów, zaś tylko 5% nie oceniła go jako przydatnego w zdobywaniu kompetencji informacyjno-bibliograficznych.

Równocześnie autorka zadała pytanie o wskazanie innych przedmiotów realizowanych w Instytucie, które zdaniem studentów stanowią dla nich najbardziej przydatne w zakresie nauczania kompetencji informacyjnych i budowania warsztatu bibliograficznego. Studenci wymienili przede wszystkim przedmioty związane z nauczaniem treści o cyfrowych i komputerowych kompetencjach (*digital literacy*), zasobach elektronicznych

oraz środowisku Internetu. W szczególności, ankietowani zwrócili uwagę na przedmiot „Projektowanie i ocena” (34% odpowiedzi). Istotne dla kształcenia umiejętności informacyjnych stały się przedmioty należące do bloku „Biblioteka i użytkownicy w otoczeniu społecznym”. Składa się on z sześciu różnych kursów, podczas których podejmowane są zagadnienia dotyczące użytkowników informacji, teorii zachowań informacyjnych, barier informacyjnych, czy zagadnień bibliotekarskich. Celem tego bloku przedmiotowego jest także charakterystyka kompleksowych problemów związanych z działalnością bibliotekarską i informacyjną w aspekcie rozwoju społeczeństwa informacyjnego wraz z uwzględnieniem badań w kierunku użytkowników informacji, *Information Literacy* oraz *Public Relations*. Bardzo istotne w przypadku tworzenia standardów kształcenia kompetencji informacyjnych wydaje się wymienienie przez respondentów tego bloku, ze względu na pojawienie się w nim treści nauczania w zakresie tradycyjnych form komunikacji i informacji wraz z teoretycznym i metodologicznym aspektem informacji naukowej i bibliotekarstwa. Wszystkie te zagadnienia nie opierają się wyłącznie na źródłach elektronicznych. Można przyjąć, że wskazuje to na konieczność nauczania również o tradycyjnych formach informacji, spisach bibliograficznych, metodach bibliograficznych, które wspomagają zdobywanie wiedzy informacyjnej oraz ocenę informacji i kierowanie się krytycznym myśleniem (*critical thinking*). Blok przedmiotowy „Biblioteka i użytkownicy w otoczeniu społecznym” oceniło jako przydatny w uczeniu kompetencji informacyjno-bibliograficznych 18% studentów.

Studenci wskazali dodatkowo na przydatność w kształceniu kompetencji informacyjnych uczestniczenie w innych kursach, które ich zdaniem są zdecydowanie lub raczej ważne w nauczaniu umiejętności informacyjno-bibliograficznych. Ankietowani wymienili kolejno „Internet” (18%) oraz „Źródła informacji” (12%). Kilkoro badanych wskazało również na takie przedmioty, jak „Ekologia informacji”, „Multimedia” oraz „Podstawy bibliotekarstwa i informacji naukowej” (po 6%), co zostało przedstawione na Wykresie 2.

Jedną z najważniejszych spraw, jakie interesowały autorkę były najczęściej preferowane źródła informacji, z jakich korzystają studenci, którzy pierwszy stopień edukacji na poziomie wyższym zrealizowali na innych kierunkach studiów. W pytaniu ankietowym pojawiła się lista tradycyjnych i elektronicznych źródeł informacji, które są omawiane w trakcie realizowania wspomnianych wcześniej przedmiotów kierunkowych w Instytucie INiB UJ. Jak przypuszczano, w efekcie ekspansji elektronicznych form komunikacji i wykorzystywania cyfrowych źródeł informacji, studenci wskazali na przede wszystkim na elektroniczne informatory bezpośrednie, jak: encyklopedie, słowniki i informatory online oraz komercyjną wyszukiwarkę Google. Następnie przy wyborze źródeł informacji do kształtowania warsztatu bibliograficznego, respondenci najchętniej sugerują się opiniami i wskazówkami opiekuna pracy. Ważne przy wyborze źródeł bibliograficznych są także tradycyjne katalogi bibliotek oraz bibliografie załącznikowe, które znajdują się przy publikacjach naukowych, z których korzystają studenci. Wszystkie te wymienione w ankiecie źródła stanowią zdecydowanie

Wykres 2. Przedmioty wspomagające kompetencje informacyjne prowadzone w IINiB UJ, wymienione przez studentów

Źródło: Badania własne 2007/2008 r.

przydatne oraz raczej potrzebne elementy kształtowania kompetencji informacyjno-bibliograficznych.

Zaskakujące okazało się, że studenci nie korzystają z takich źródeł bibliograficznych, jak zasugerowane w kwestionariuszu archiwa, repozytoria, czasopisma Open Access. Pomimo, iż studenci zadeklarowali preferowanie publikacji naukowych, aż 63,04% badanych nie korzysta z tych źródeł informacji. 76,09% studentów nie korzysta również z wydawnictw typu *Current contents* oraz bieżących spisów treści. Badani uznali za nieprzydatne katalogi wydawnicze, księgarskie, bazy aktów prawnych, czy zagraniczne bazy danych prenumerowane przez Bibliotekę Jagiellońską. Zaskakująca okazała się odpowiedź, że 40% studentów nie korzysta z bibliografii załącznikowych, pomimo, iż dla 57,8% respondentów są one przydatnym i zdecydowanie przydatnym źródłem informacji.

Ponad 50% absolwentów innych kierunków nie korzysta z drukowanych bibliografii bibliografii i bibliografii specjalnych oraz ich elektronicznych wersji. 63,04% respondentów stwierdziło, że nie korzysta z wyszukiwarki Google Scholar, która stanowi źródło informacji o publikacjach naukowych. Tylko 28,25% uważa ją jako raczej i zdecydowanie przydatną, a 6,52% nie potrafiło odnieść się do przydatności tego źródła.

Wyniki analizy wskazują, że należy zwrócić większą uwagę na kształcenie z zakresu bibliografii i źródeł oraz narzędzi informacji zwłaszcza tych studentów, którzy nie realizowali studiów pierwszego stopnia na kierunku informacja naukowa i bibliotekoznawstwo. 67,4% studentów nie miało w swoich programach studiów licencjackich przedmiotów, które analizowałyby różnorodne źródła informacji. Tylko piętnastu licencjatów wskazało

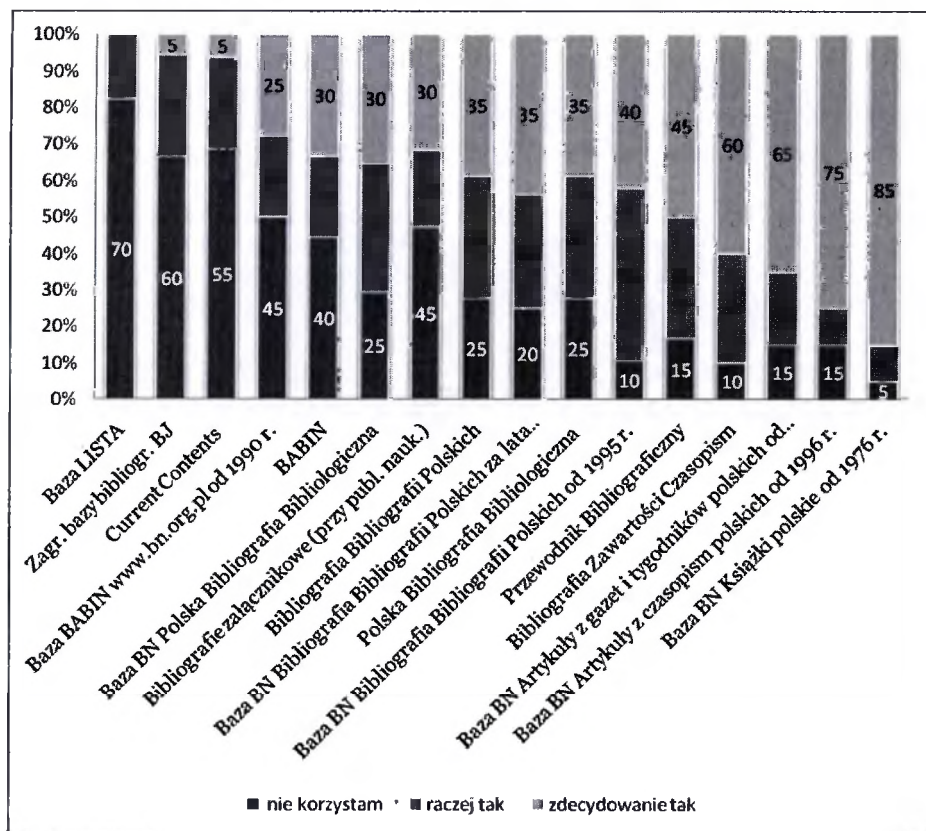
na uczestnictwo w kursach, w trakcie których omawiano warsztat bibliograficzno-informacyjny. 10 osób przyznało, że realizowało przedmioty, w programie których omawiano różnorodne źródła informacji od początku studiów.

Pięć osób stwierdziło, że tego typu treści wprowadzono w momencie rozpoczęcia pisania pracy licencjackiej lub seminaryjnej. Pomimo tego, że w standardach kształcenia w zakresie *information literacy* istnieje potrzeba edukacji dotyczącej umiejętności bibliograficznych, nie są one zwykle brane pod uwagę w momencie przygotowywania treści poszczególnych przedmiotów na różnych kierunkach studiów uniwersyteckich.

Podjęcie studiów w Instytucie INiB UJ wiąże się dla absolwentów innych kierunków z obowiązkiem równoczesnego uczęszczania na przedmioty realizowane na pierwszym roku studiów licencjackich. Związane jest to z koniecznością przygotowania tych studentów z zakresu wiedzy o źródłach informacji, spisach bibliograficznych, etc.

Ze względu na to, że badana grupa studentów nie wskazała jednoznacznie na przedmioty z zakresu *information literacy*, realizowanych na studiach I stopnia, autorka zdecydowała się sprawdzić, w jaki sposób wiedza przekazywana podczas poszczególnych kursów w Instytucie INiB wpływa na kształtowanie się warsztatu bibliograficznego oraz podnoszenie kompetencji informacyjnych. Ocenie poddano wiedzę o źródłach i narzędziach informacji studentów z II i III roku studiów magisterskich, którą uzyskali podczas realizacji kursów z I roku. W ankiecie wymieniono wybrane spisy bibliograficzne, które studenci poddali ocenie jako przydatne do zestawienia i opracowania warsztatu bibliograficznego prac rocznych, seminaryjnych i magisterskich. Starano się sprawdzić i wyznaczyć te spisy, z których studenci najchętniej korzystają w celu wyszukania odpowiednich źródeł informacji, przygotowania zestawień tematycznych oraz przygotowywania bibliografii załącznikowej.

Jak wynika z Wykresu 3 respondenci wymienili jako najbardziej przydatne elektroniczne bazy Biblioteki Narodowej takie jak „Książki polskie” (85% uważa je za najbardziej lub raczej przydatne), „Artykuły z czasopism polskich” (95%), „Artykuły z gazet i tygodników polskich” (85%) oraz drukowaną wersję „Bibliografii Zawartości Czasopism” (90%). Należy zwrócić uwagę, że studenci częściej sięgają po elektroniczne wersje drukowanych spisów bibliograficznych, niż drukowane wersje wymienionych w ankiecie źródeł informacji. Zaskoczeniem było to, że 70% studentów bibliotekoznawstwa i informacji naukowej nie korzysta z bazy abstraktowej „Library and Information Science and Technology Abstracts”, a także „Bibliografii Analitycznej Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej”. 60% badanych stwierdziło również, że nie korzysta z zagranicznych bibliograficznych baz prenumerowanych przez bibliotekę uniwersytecką. Wśród badanych, 55% osób nie wykorzystuje do kształtowania warsztatu informacyjno-bibliograficznego bieżących spisów treści czasopism i wydawnictw typu *Current Contents*. Wydawnictwa tego typu stanowią zupełnie nieprzydatne źródło informacji dla jednego respondenta. Podobnie jeden student uznał bazę „Library and Information Science and Technology Abstracts” za nieprzydatne źródło informacji w kształtowaniu warsztatu bibliograficznego. Stu-

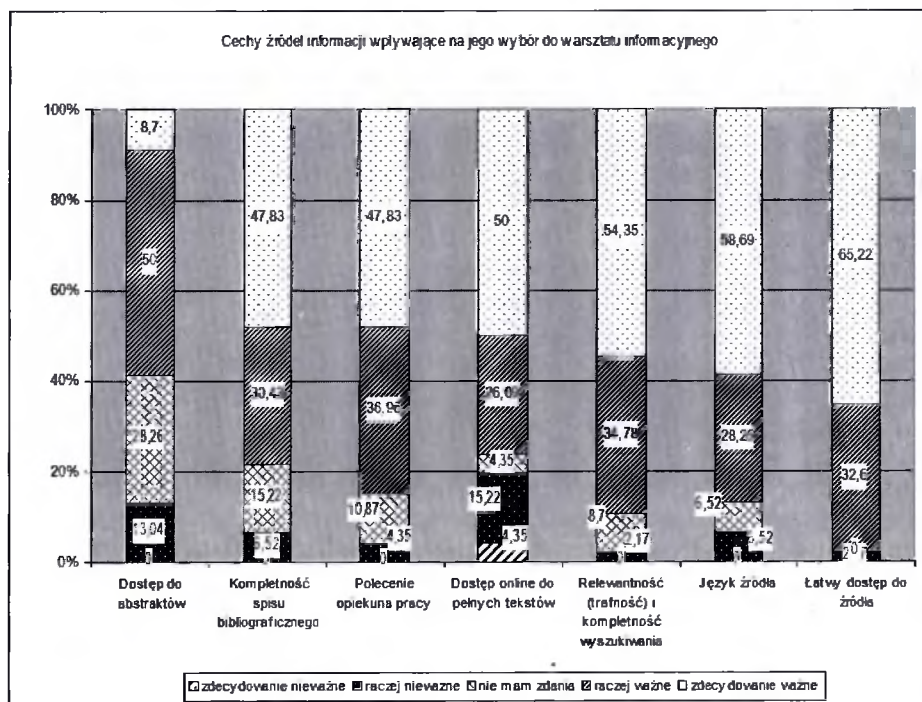
Wykres 3. Ocena przydatności spisów bibliograficznych do przygotowywania zestawień, warsztatu bibliograficznego prac (seminaryjnej, magisterskiej, innej)

Źródło: Badania własne 2007/2008.

denci również nie korzystają z zagranicznych baz bibliograficznych Biblioteki Jagiellońskiej oraz bazy „Bibliografia Bibliografii Polskiej”. 25% badanych nie korzysta także z „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej” oraz „Bibliografii Analitycznej BIN” (porównaj wykres 6).

W ankiecie poproszono także o indywidualne wymienienie tradycyjnych bibliografii specjalnych oraz spisów bibliograficznych, których znajomość jest konieczna do kształtowania kompetencji informacyjnych. Badani wymienili wyłącznie „Polską Bibliografię Literacką”. Prawdopodobnie wynika to z profilu studiów licencjackich, jakie ukończyło 7 absolwentów filologii polskiej.

Wydaje się, że na niechęć w korzystaniu z baz bibliograficznych może mieć wpływ niewykształcony nawyk sięgania po tego typu źródła informacji podczas edukacji na I poziomie studiów uniwersyteckich. Wśród respon-

Wykres 4. Cechy źródeł informacji, wpływające na jego wybór do warsztatu informacyjnego
Źródło: Badania własne 2007/2008.

dentów aż 70% studentów nie miało w programach studiów licencjackich przedmiotów, które omawiałyby warsztat bibliograficzno-informacyjny. Dla większości tematyka związana ze źródłami i narzędziami informacji, spisami bibliograficznymi, bazami danych pojawiła się w momencie rozpoczęcia studiów bibliotekoznawczych.

Nauczanie odpowiednich kompetencji informacyjnych wraz z formowaniem zachowań informacyjnych na studiach II stopnia jest zdecydowanie trudne i wymaga zwrócenia szczególnej uwagi przez prowadzących na brakującą wiedzę o bibliografii i warsztacie informacyjnym wśród absolwentów innych kierunków studiów. Kształtowanie nawyków informacyjnych wymaga zwiększenia proponowanych zadań do realizacji oraz pomocy nauczycieli akademickich przy przygotowywaniu zestawień bibliograficznych. Najczęstsze problemy w realizowaniu tego typu prac, zaobserwowane przez autorkę podczas prowadzenia zajęć z przedmiotu „Źródła informacji”, wynikają prawdopodobnie z ograniczonej wiedzy o źródłach informacji, czy nieuczęszczania na zajęcia, podczas których omawiane są poszczególne źródła i narzędzia informacji. Często studenci poszukują odpowiedniej informacji wyłącznie w jednym rodzaju źródła, najczęściej elektronicznym, bez angażowania się w przeszukiwanie innych baz bibliograficznych. Stwierdzono, że korzystanie najczęściej z bibliotecznych katalogów tradycyjnych, czy elektronicznych baz Biblioteki Narodowej może być wynikiem uczestniczenia w tzw. przysposobieniu bibliotecznym. Zwy-

kle jest ono organizowane dla studentów I roku studiów przez biblioteki akademickie. Trzystopniowe szkolenia przygotowują zwykle do sprawnego poruszania się po zasobach konkretnej biblioteki, poszerzają wiedzę o gromadzonych źródłach, katalogach tradycyjnych i elektronicznych oraz bazach danych prenumerowanych przez instytucję. Korzystanie z elektronicznych baz BN, może wynikać również z tego, że stanowią one łatwo dostępne źródło informacji. Często studenci traktują bazy online, jako podstawę do podjęcia dalszych, specjalistycznych poszukiwań bibliograficznych.

Jednym z integralnych elementów wpływających na zachowania informacyjne i kształtowanie umiejętności informacyjno-bibliograficznych są poszczególne właściwości źródła, jak relewantność, czy łatwość dostępu, którymi studenci kierują się przy jego wyborze do warsztatu bibliograficznego.

W ankiecie postawiono pytanie o najbardziej przydatne elementy, którymi badani kierują się przy kształtowaniu warsztatu informacyjnego. Respondenci ocenili poszczególne elementy decydujące o umieszczeniu wybranych źródeł informacji w spisie literatury wykorzystanej przy pisaniu prac seminaryjnych, magisterskich, rocznych, etc.

Jak wynika z Wykresu 4 studenci kierują się najczęściej łatwością dostępu do źródła informacji przy jego wyborze do warsztatu bibliograficznego. Dla 97,82% badanych jest to zdecydowanie ważna lub raczej ważna cecha źródła. Istotny okazał się dostęp w sieci do pełnych tekstów tych publikacji, które studenci chcą uwzględnić w literaturze do swojej pracy. Dla 76,08% badanych jest to zdecydowanie ważna lub tylko ważna cecha źródła. 2,17% studentów stwierdziło, że udostępnianie w sieci tekstów publikacji jest zdecydowanie nieważne przy przygotowywaniu warsztatu bibliograficznego. Z drugiej strony studenci stwierdzili w poprzednich odpowiedziach na pytania ankietowe, że nie korzystają z pełnotekstowych baz danych prenumerowanych przez BJ. Pojawia się zatem pytanie, dlaczego studenci nie korzystają z udostępnianych w Sieci oraz na miejscu w bibliotece baz danych z tekstami publikacji, pomimo wskazania na ich ważność w kształtowaniu warsztatu bibliograficznego.

Bardzo ważnym elementem decydującym o wyborze dla 86,95% badanych jest język danego źródła. 89,13% studentów zwróciła uwagę na to, że najbardziej przydatnymi cechami źródeł przy wyborze do warsztatu informacyjnego są relewantność i kompletność. Istotnymi cechami, na jakie zwracają również uwagę badani studenci są sugestie nauczyciela akademickiego. Poleceniem opiekuna pracy i kompletności spisu bibliograficznego przy wyborze publikacji do warsztatu informacyjnego kieruje się około 85% studentów. Dla 50% studentów raczej ważny staje się dostęp do abstraktów, podczas wyszukiwania literatury do pracy. Aż 28,26% badanych nie potrafi jednoznacznie wskazać, czy cecha ta odgrywa jakąkolwiek rolę przy wyszukiwaniu informacji.

Wśród innych cech źródła, wpływających na warsztat informacyjno-bibliograficzny respondenci stwierdzili, że o wyborze źródła do publikacji decyduje zakres i tematyka, jak również relewantność oraz informacja, kto opracował daną publikację, źródło, czy spis bibliograficzny. Przy wyszuki-

Tabela 2

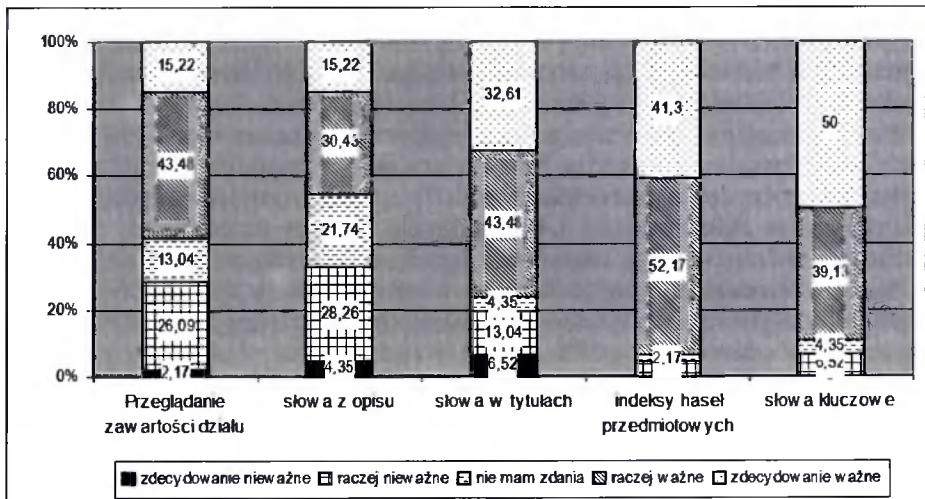
Inne cechy źródła, które mają znaczenie przy wyborze źródła do pracy magisterskiej, seminaryjnej, innej

kompletność, dostępność, przejrzystość, dobry układ	6
tematyka, zakres, adekwatność do tematu	3
opracowany przez autorytet z danej dziedziny	3
łatwość wyszukiwania	2
pomoc bibliotek	1
konkretna wiedza	1
długość	1
rok wydania, wydawnictwo, język	1
opis	1

Źródło: Badania własne 2007/2008.

waniu adekwatnej informacji dotyczącej tematyki pracy są równocześnie ważne: odpowiednia wiedza użytkownika, rok wydania publikacji, jej aktualność, abstrakty. Wszystkie te cechy zostały wyróżnione przy podawaniu innych cech, według których studenci decydują o włączeniu źródła do warsztatu informacyjnego (patrz Tab. 2).

Kolejno autorka chciała uzyskać informacje dotyczące zachowań informacyjnych i preferencji w zakresie wyszukiwania informacji opartych o wiedzę, jaką studenci zdobyli podczas edukacji w Instytucie INiB UJ. Pytano między innymi o metodologię wyszukiwania w źródłach informacji. Jak przedstawiono na Wykresie 5 zdecydowanie ważna lub raczej ważna okazała się dla 89,13% badanych metoda wyszukiwania w źródłach infor-

Wykres 5. Preferowane sposoby wyszukiwania informacji

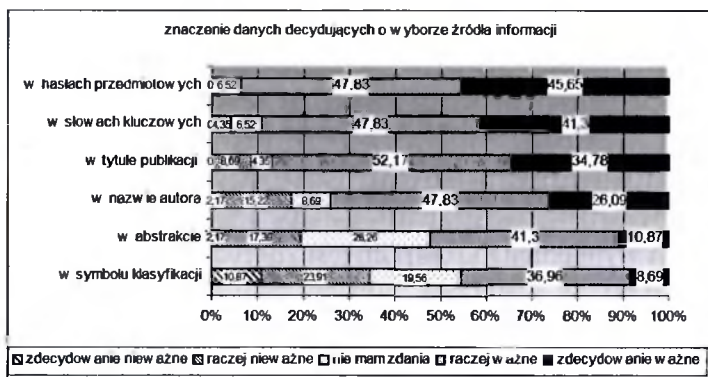
Źródło: Badania własne 2007/2008.

macji według słów kluczowych oraz w indeksach haseł przedmiotowych (dla 93,47%). 76,09% studentów uważa, że wyszukiwanie według słów w tytułach jest ważnym i zdecydowanie najlepszym sposobem wyszukiwania w źródłach. Z wyszukiwania słów z opisu nie korzysta 21,74% osób, zaś z przeglądania zawartości działu 13,04% studentów. Dla 6,52% respondentów tego rodzaju wyszukiwanie za zdecydowanie nieprzydatne i nie preferowane przez studentów. Wyszukiwanie według słów w tytule stanowi dla nich zupełnie nieprzydatny sposób wyszukiwania informacji w spisach bibliograficznych i źródłach.

Podobnie jak w przypadku drukowanych bibliografii, nieodzowną ich częścią jest charakterystyka zawartości i opis budowy, tak w przypadku bibliograficznej bazy danych bardzo ważnym dla użytkownika elementem jest informacja o jej zawartości oraz instrukcja posługiwania się nią. Wszystkie wymienione w kwestionariuszu sposoby wyszukiwania informacji stanowią podstawę umiejętności informacyjnych, a wykorzystywanie wszystkich rodzajów przeszukiwania źródeł przyczynia się do zwiększania indywidualnych kompetencji bibliograficznych. W ankiecie zapytano również o wskazanie innych, preferowanych sposobów wyszukiwania informacji. Studenci wymienili m.in. przeszukiwanie tradycyjnych katalogów, wyszukiwanie według dat wydania publikacji, wyszukiwanie według autora, poprzez słowa z opisu, a także realizację procesu wyszukiwania przy pomocy fachowej porady bibliotekarza.

Pojawiło się także pytanie dotyczące najważniejszych elementów opisu bibliograficznego, które decydują o wyborze danego źródła do warsztatu informacyjno-bibliograficznego. Studenci zdecydowanie preferują wyszukiwanie według haseł przedmiotowych.

Jak wynika z Wykresu 6 za zdecydowanie przydatne i przydatne uważa tego rodzaju poszukiwanie informacji 93,48% respondentów. Studenci mieli ocenić m.in. znaczenie danych zawartych w opisie bibliograficznym. Do najbardziej preferowanych 89,13% badanych zaliczyło informacje zawarte w tytule publikacji, słowach kluczowych. Zaskakujące wydaje się uznanie abstraktu przez 28,16% ankietowanych, za raczej nieważny lub

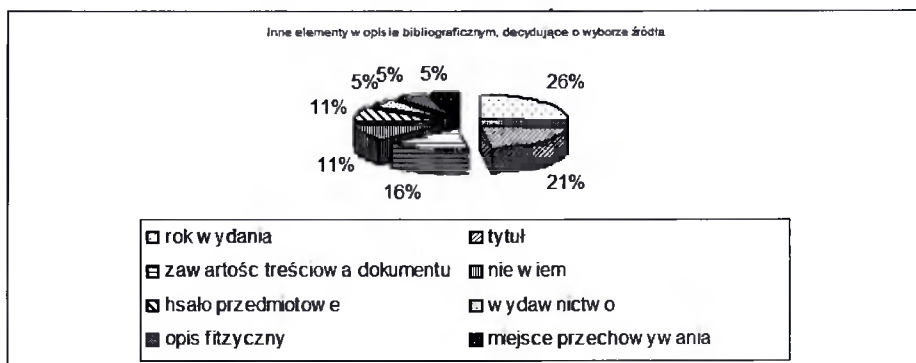

Wykres 6. Znaczenie danych decydujących o wyborze źródła informacji

Źródło: Badania własne 2007/2008.

zdecydowanie nieważny element decydujący o wyborze źródła do warsztatu informacyjnego. Niechęć do korzystania z baz abstraktowych, która potwierdziła się w poprzednich pytaniach, wpłynęła prawdopodobnie na decyzję o niepreferowaniu tego elementu w wyborze źródła informacji. 34,78% studentów nie zwraca uwagi na symbol klasyfikacji. 19,56% osób nie wie, czy ten element ma jakiegokolwiek znaczenie. Znaczna większość respondentów zdecydowała jednakże uznać wszystkie wymienione w ankiecie elementy opisu jak tytuł, hasło przedmiotowe, nazwa autora, abstrakt i symbol klasyfikacji, za ważne przy podejmowaniu decyzji o włączeniu publikacji do warsztatu bibliograficzno-informacyjnego.

W ankiecie poproszono także o wyszczególnienie innych elementów, na jakie studenci zwracają uwagę przy wyborze publikacji do pracy seminaryjnej, licencjackiej czy magisterskiej. Jak przedstawiono na wykresie 6 – 26% respondentów stwierdziło, że najważniejszy jest podany rok publikacji oraz abstrakt, bądź też informacja zawarta w uwagach. Dla 5% badanych liczy się nazwa wydawnictwa oraz miejsce przechowywania dokumentu, jeśli jest ono podane. 21% osób potwierdziło ponownie, że najważniejszym dla nich elementem, który decyduje o wyborze publikacji do przygotowania pracy bibliograficznej jest tytuł publikacji. Wykaz dodatkowych elementów został przedstawiony w formie graficznej na Wykresie 7.

Wykres 7. Wskazane dodatkowe elementy decydujące o wyborze źródła do pracy seminaryjnej, licencjackiej, magisterskiej

Źródło: Badania własne 2007/2008.

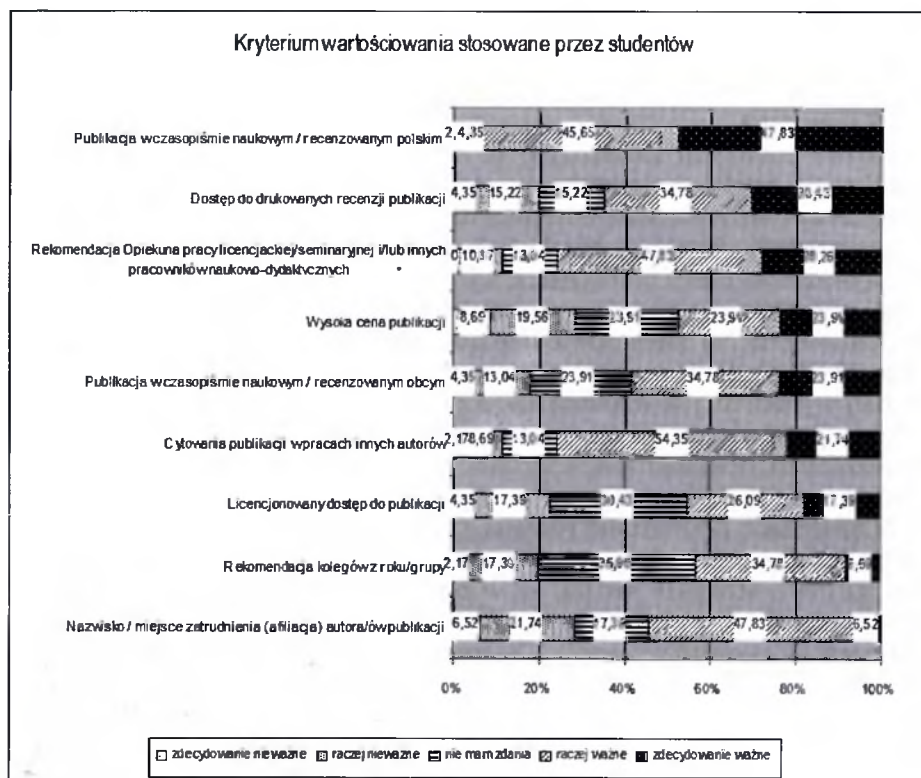
Kolejno w badaniu zwrócono uwagę na kryteria, według których studenci kierują się przy wyborze publikacji do warsztatu bibliograficzno-informacyjnego. W procesie wyszukiwania informacji w źródłach, badani najczęściej kierują się tym, czy publikacja ukazała się w polskim i recenzowanym czasopiśmie naukowym. Jak wynika z Wykresu 8, aż 93,48% osób stwierdziło, że wymienione kryterium jest zdecydowanie najważniejsze lub ważne przy wyborze materiału. Równie istotnym kryterium dla 76,09% respondentów, uzasadniającym wybór źródeł informacji do warsztatu informacyjnego są cytowania publikacji w pracach innych autorów. 65,21% badanych uważa, że najistotniejsza jest dostępność recenzji publikacji, zaś 76,09% osób uważa, że najważniejsza jest rekomendacja źródeł przez opiekuna pracy lub innych pracowników 19,56% studentów nie zwraca raczej

uwagi na rekomendowanie publikacji przez kolegów z roku lub grupy. 36,96% badanych nie potrafi ustosunkować się do tego kryterium wartościowania. Dla 17,39% osób rekomendowanie źródła przez kolegów z grupy lub roku stanowi to raczej nieważny warunek zaczerpnięcia informacji z publikacji do pracy.

Część studentów uważa również jako nieważne następujące kryteria:

- nazwisko autora, bądź jego afiliację (21,74% odpowiedzi stwierdzających, że jest to kryterium raczej nieważne),
- wysoka cena publikacji (19,56%),
- licencjonowany dostęp do publikacji (17,39%),
- dostęp do opublikowanej recenzji (15,22%),
- opublikowanie źródła w recenzowanym czasopiśmie polskim (13,04%).

Jak wynika z Wykresu 8 dla kilku respondentów wartości te są zdecydowanie nieważne i nie stanowią warunku włączenia publikacji do warsztatu informacyjnego podczas przygotowywania np. pracy licencjackiej, czy magisterskiej. Szczególnie wysoka cena publikacji nie stanowi przeszkody przy takim wyborze (8,69% wskazań jako zdecydowanie nieprzydatne). Nie decyduje o nim także nazwisko oraz miejsce zatrudnienia autora (6,52%).

Wykres 8. Stosowane kryteria wartościowania publikacji wykorzystanych w pracy seminaryjnej, licencjackiej, magisterskiej

Źródło: Badania własne 2007/2008.

Jednym z celów badania było pytanie o najczęstsze bariery, czy też przeszkody, na jakie napotykają studenci podczas poszukiwania oraz wykorzystywania źródeł informacji. W ankiecie wymieniono najczęściej pojawiające się bariery utrudniające lub uniemożliwiające dostęp do źródeł w trakcie opracowywania warsztatu bibliograficzno-informacyjnego.

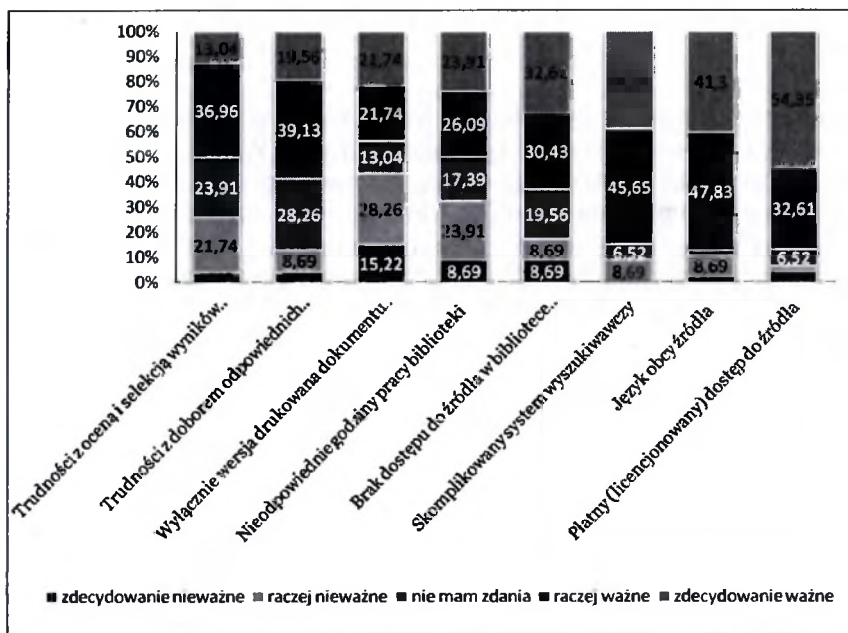
Studenci uznali, że najczęściej pojawiającymi się przeszkodami, utrudniającymi dostęp do źródeł i narzędzi informacji są język obcy źródła, który jest zdecydowanie ważną lub ważną barierą dla 89,13% studentów. Kolejno respondenci wymienili licencjonowany dostęp do publikacji, który jest odpłatny – stanowi on zdecydowanie ważną lub ważną przeszkodę dla 86,97% respondentów; oraz skomplikowany system wyszukiwawczy (dla 85,78% badanych to zdecydowanie ważna i raczej ważna bariera).

Jak wynika z Wykresu 9, równie istotną przeszkodą dla 36,96% studentów są trudności z oceną i selekcją wyników wyszukiwania. Prawdopodobnie wynika to z braku wykształcenia odpowiednich nawyków i umiejętności informacyjnych.

W nauczaniu kompetencji informacyjno-bibliograficznych zwraca się uwagę na wykształcenie zdolności efektywnego wyszukiwania informacji. Nieumiejętność doboru właściwych terminów wyszukiwawczych lub samodzielnego zbudowania terminu wyszukiwawczego stanowi przeszkodę dla 36,96% badanych. Dla 13,04% studentów stanowi ona zdecydowanie najistotniejszą przeszkodę w przygotowaniu warsztatu bibliograficznego. 26,04% ankietowanych uważa, że jest to przeszkoda zdecydowanie lub raczej nieważna.

Połowa badanych stwierdziła, że na bariery związane z dostępnością i lokalizacją źródła mają wpływ nieodpowiednie godziny pracy biblioteki uczelnianej oraz wyłącznie dostępna drukowana wersja dokumentu. Najmniejszą przeszkodę w dostępie do źródeł informacji stanowi tradycyjna jego forma oraz czas pracy biblioteki. Z wymienionych barier zdecydowanie lub raczej nieważną dla 43,48% respondentów jest wyłącznie drukowana wersja dokumentu. Na nieodpowiednie godziny pracy biblioteki nie wskazało także 32,6% studentów, gdyż nie ma to dla nich znaczenia. Najprawdopodobniej wynika to, jak wspomniano z preferowania elektronicznych źródeł informacji oraz częstszego wykorzystywania Internetu do wyszukiwania relewantnych dokumentów i kształtowania warsztatu bibliograficznego, opartego na e-publikacjach.

W badaniach poproszono również studentów o wskazanie dodatkowych barier, które ograniczają dostęp do źródeł informacji. Ankietowani stwierdzili, że najistotniejsze jest to, że w bibliotekach gromadzonych jest zbyt mało źródeł, a co za tym idzie jest zbyt mała ilość dostępnych egzemplarzy („najczęściej są wypożyczone”). Często respondenci napotykają na brak tradycyjnych form dokumentów, których tytuły znaleźli w elektronicznych bazach danych lub bibliografiach załącznikowych do innych publikacji. Dwie osoby stwierdziły, że najważniejszym problemem jest brak dostępu do sieci Internetu, co uniemożliwia im dotarcie do materiałów, które chciałyby wykorzystać w pracy licencjackiej, bądź magisterskiej. W tabeli 3 przedstawiono najważniejsze przeszkody, jakie wymienili w ankiecie studenci, ograniczające lub uniemożliwiające dostęp do źródeł i narzędzi informacji.

Wykres 9. Bariery uniemożliwiające/utrudniające dostęp do źródła informacji

Źródło: Badania własne 2007/2008.

Tabela 3

Dodatkowe bariery utrudniające dostęp, zdobycie źródła informacji

Dodatkowe bariery, na jakie wskazali studenci w badaniu	Liczba odpowiedzi
zbyt mało źródeł w bibliotekach (wypożyczone), ogólny brak dostępu	6
brak dostępu do Internetu	2
trudności z dostępem do materiałów archiwalnych	1
termin uniemożliwiający wypożyczenie dostępnych źródeł	1
niezrozumienie tematu	1
problem z lokalizacją źródła	1
kosztowne ksero	1
język obcy	1
czasochłonność w dotarciu do źródła	1
brak przeszkód	1
brak pomocy ze strony personelu bibliotecznego	1
brak pełnej informacji o źródle	1
utrudnienia Biblioteki Jagiellońskiej; komendy: w <i>oprawie</i> , <i>niedostępny</i> ; brak zgodności sygnatur online z rzeczywistością; brak dobrych powiązań z bibliotekami instytutowymi niezgodność informacji	1

Źródło: Badania własne 2007/2008.

Celem przeprowadzonych badań było przede wszystkim sprawdzenie umiejętności informacyjnych i bibliograficznych. W artykule zaprezentowano wyniki analizy dotyczącej oceny kompetencji informacyjnych absolwentów innych kierunków studiów, którzy podjęli studia II stopnia na kierunku informacja naukowa i bibliotekoznawstwo. Autorka starała się sprawdzić, jakie przedmioty zostały zrealizowane w trakcie studiów licencjackich, które wpływają na kształtowanie się umiejętności informacyjno-bibliograficznych. Umiejętności te wspomagają wyszukiwanie i wymianę informacji, rozwijają wiedzę o źródłach i narzędziach informacji. Nauczanie w zakresie kształtowania kompetencji informacyjnych zostały oparte o standardy wyznaczone przez międzynarodowe środowiska bibliotekarskie oraz akademickie i stanowią podstawę programową większości kierunków studiów wyższych. W zależności od roku studiów oraz typu zajęć, zasób wiedzy i umiejętności informacyjnych absolwentów innych kierunków charakteryzuje się różnym stopniem zaawansowania. Wśród studentów, którzy kontynuują naukę na kierunku informacja naukowa i bibliotekoznawstwo przeważają licencjaci studiów humanistycznych. Najwięcej z nich ukończyło kierunki filologia polska, socjologia oraz turystyka. 67% badanych przyznało, że nie prowadzono zajęć, których celem było kształcenie w kierunku podnoszenia kwalifikacji informacyjnych podczas studiów licencjackich. Prawdopodobnie stanowi to problem związany z kształtowaniem warsztatu bibliograficzno-informacyjnego podczas studiów bibliotekoznawczych. Studenci wskazali ponadto przedmioty, które ich zdaniem wspomagają proces informacyjny i kształtują warsztat bibliograficzny. Wymieniono przede wszystkim kursy dotyczące nauk pomocniczych, seminarium licencjackie, magisterskie oraz metodologię nauk społecznych. Ważna staje się nauka języków obcych ze względu na coraz większy dostęp do zagranicznych baz danych, czy obcojęzycznych publikacji udostępnianych w Internecie.

Wydaje się, że czynniki takie jak brak przedmiotów, których treści programowe nie wpływają na wytworzenie odpowiednich umiejętności informacyjno-bibliograficznych, brak wiedzy o tradycyjnych i różnorodnych źródłach i narzędziach informacji, a także bariery w dostępie do nich powoduje, że studenci nie traktują warsztatu bibliograficznego jako istotnego elementu własnych kompetencji informacyjnych. Studenci często nie zwracają uwagi na najważniejsze cechy źródeł informacji, odpowiednie kryteria wyszukiwawcze, wagę elementów opisu bibliograficznego, które wspomagają tworzenie warsztatu bibliograficznego, wykorzystywanego do przygotowywania m.in. pierwszego projektu naukowego, jakim jest praca magisterska.

Wprowadzenie do programu studiów bibliotekoznawczych w IINiB UJ przedmiotów, które nauczają o źródłach i narzędziach informacyjnych, czy zachowaniach informacyjnych powoduje, że studenci rozwijają kompetencje informacyjne. Za najważniejszy przedmiot wpływający na umiejętności

bibliograficzno-informacyjne studenci uznali „Internet jako środowisko informacyjne” oraz „Źródła informacji” i „Seminarium magisterskie”.

Jak wynika z przeprowadzonych badań, najchętniej wykorzystywanymi źródłami i narzędziami informacji okazały się łatwo dostępne elektroniczne źródła informacji, takie jak informatory bezpośrednie dostępne online, czy narzędzia informacji takie jak Google. Studenci wykorzystują równie chętnie katalogi bibliotek oraz bibliografie załącznikowe oraz sugerują się wiedzą opiekunów prac i wskazanymi przez nich źródłami. Preferowane są elektroniczne bazy i źródła, które stanowią przydatne narzędzia wyszukiwania informacji. Najważniejszą cechą, która decyduje o wyborze publikacji do warsztatu informacyjnego jest łatwy dostęp do źródła informacji oraz dostęp do pełnych tekstów publikacji. Duża część respondentów kieruje się językiem tekstu oraz relewantnością wyszukiwania, a także sugestiami opiekuna pracy licencjackiej, czy magisterskiej.

Analizowano zachowania użytkowników podczas wyszukiwaniu informacji. Najistotniejsze dla studentów jest przeszukiwanie według słów kluczowych oraz w indeksach haseł przedmiotowych. Ważne w procesie wyszukiwania informacji, okazały się niektóre elementy opisu bibliograficznego, jak tytuł publikacji, słowa kluczowe i hasła przedmiotowe. W procesie wyszukiwania informacji w źródłach, najczęściej kierują się tym, czy publikacja ukazała się w recenzowanym czasopiśmie naukowym polskim oraz czy jest cytowana przez innych autorów w ich pracach. Studenci wskazali także na bariery, które uniemożliwiają dostęp do źródeł informacji jak licencjonowany dostęp do źródła, język obcy źródła oraz skomplikowany system wyszukiwawczy.

W badaniach zwrócono uwagę na pewne różnice charakteryzujące omawiane grupy studentów w zakresie umiejętności informacyjnych i bibliograficznych. Zdecydowanie wiedza zdobyta podczas kształcenia w Instytucie wpływa, choć w niewielkim stopniu, na zachowania informacyjne oraz budowanie odpowiednich i niezbędnych kompetencji informacyjnych. Zwrócono również uwagę na wypracowanie odpowiedniego modelu kształcenia zwłaszcza absolwentów innych kierunków studiów. Model ten wspomógłby wykształcenie prawidłowych zachowań informacyjnych oraz wskazałby na ważność procesu informacyjnego.

Zakończenie

Bibliografia stanowi przykład nauki opartej o praktykę. Celem modelu edukacji w zakresie IL, byłoby stworzenie podstaw do zaprojektowania cyklu kształcenia oraz komplementarnych bloków przedmiotów kształtujących wiedzę związaną z edukacją permanentną i nauczaniem umiejętności informacyjnych wraz ze stosowanymi dobrymi praktykami w tym zakresie. Zapewnienie dostępu do kompletnej, aktualnej informacji sprzyja optymalizacji zakresu, form i metod kształcenia.

Przeprowadzone badania stanowią próbę stworzenia możliwości identyfikacji i uzupełnienia luk w kształceniu, zsynchronizowania jej z wiedzą

zdobytą podczas pierwszego stopnia studiów oraz rozpoznawania pozytywnych i negatywnych elementów, wpływających na proces edukacji z zakresu tworzenia warsztatu informacyjno-bibliograficznego. Kompetencje informacyjne stanowiące jeden z elementów przestrzeni kultury informacyjnej mogą stanowić w aspekcie antropologicznym zintegrowaną całość zachowań użytkowników opartych na standardach, przyswojonych w toku interakcji wraz z wytworami działalności informacyjno-komunikacyjnej¹².

Jednym z istotnych aspektów tej kultury jest własna kultura informacyjna, jaką posiada użytkownik. Stanowi o niej przede wszystkim postawa wobec roli informacji i technologii informacyjnej w rozwoju współczesności¹³. W przestrzeni tej kultury współtworzone są również zasady życia społecznego poprzez ustalanie wzorów zachowań i postępowania, a także odpowiednich modeli zachowań informacyjnych. Kompetencje informacyjne niezbędne w kształtowaniu kultury informacyjnej oznaczają zatem zdolność do działania, która jest możliwa dzięki posiadaniu odpowiedniej wiedzy, umiejętności oraz motywacji.

Studenci posiadający wiedzę i sprawność w zakresie *information literacy*, czyli wyszukiwania, gromadzenia, opracowywania, przetwarzania, krytycznej oceny, interpretacji informacji, znają równocześnie znaczenie informacji w życiu społecznym, pracy zawodowej oraz edukacji przez całe życie. Posiadają przez to większe możliwości w kształtowaniu społeczeństwa informacyjnego i uczestniczenia w kulturze informacyjnej.

Bibliografia

1. Arbib-Baruchson Y.: Printed Versus Internet Plagiarism: A Study of Students' Perception [online]. [dostęp 13. 01.2008]. Dostępny w World Wide Web: http://www.i-r-i-e.net/inhalt/001/ijie_001_05_baruchson.pdf
2. Asher C.: *Separate but equal: librarians, academics and information literacy*. [online]. [dostęp 13.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.alia.org.au/publishing/aarl/34.1/full.text/asher.html>
3. Association of College and Research libraries. *Information literacy*. [online]. [dostęp 10.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ala.org/ala/acrl/acrlissues/acrlinfolit/informationliteracy.cfm>
4. Barski T.: *Technologie informacyjno-komunikacyjne w edukacji*. Opole 2006. s. 175.
5. Bologna Process. *About the Bologna Process*. [online] [dostęp 11.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/about/>
6. Boudreau S., Bicknell-Holmes T.: *A model for strategic business instruction*. „Research Strategies” 2003, vol. 19, nr 2, s. 148-162.

¹² A. Kłoskowska: *Kultura masowa. Krytyka i obrona*. Warszawa 2005, s. 488.

¹³ W. Furmanek: *Kultura techniczna i kultura informacyjna. Eksplikacja pojęcia. Konsekwencje metodologiczne*. W: J. Morbitzer (red.): *Techniki komputerowe w przekazie edukacyjnym*. Kraków 2002, s. 64.

7. Brown C., Murphy T. J., Nanny M.: *Turning techno-savvy into info-savvy: authentically integrating information literacy into the college curriculum*. „The Journal of Academic Librarianship” 2003, vol. 29, nr 6, s. 386-398.
8. D'Angelo B. J.: *Using source analysis to promote critical thinking*. „Research Strategies” 2001, vol. 18, nr 4, s. 303-309.
9. Emmons M., Martin W.: *Engaging Conversation: Evaluating the Contribution of Library Instruction to the Quality of Student Research*. [online]. [dostęp 12.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ala.org/ala/acrl/acrlpubs/crljournal/backissues2002b/november02/emmons.pdf>
10. Furmanek W.: *Kluczowe umiejętności technologii informacyjnych (eksplikacja pojęć)*. W: Juszczak S. (red.): *Edukacja medialna w społeczeństwie informacyjnym*. Toruń 2002, s. 113-128.
11. Furmanek W.: *Kultura techniczna i kultura informacyjna. Eksplikacja pojęcia. Konsekwencje metodologiczne*. W: Morbitzer J. (red.): *Techniki komputerowe w przekazie edukacyjnym*. Kraków 2002, s. 64.
12. Hovde K.: *Check the citation: Library instruction and student paper bibliographies*. „Research Strategies” 2000, vol. 17, nr 1, s. 3-9.
13. Järvelin K., Ingwersen P.: *Information seeking research needs extension towards tasks and technology*. „Information Research” 2004, vol. 10, nr 212. [online]. [dostęp 11.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://InformationR.net/ir/10-1/paper212.html>.
14. Järvelin K., Wilson T. D.: *On conceptual models for information seeking and retrieval research*. „Information Research” 2003, vol. 9, nr 163. [online]. [dostęp 11.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://InformationR.net/ir/9-1/paper163.html>.
15. Junni P.: *Students seeking information for their Masters' theses: the effect of the Internet*. „Information Research” 2007, vol. 12(2), s. 305. [online]. [dostęp 11.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://InformationR.net/ir/12-2/paper305.html>.
16. Juntunen A.: *Supporting Information Literacy Learning in Finnish Universities – Standards, Projects, Educating Online*. [online]. [dostęp 12.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ck-iv.dk/papers/JuntunenLehtoSaartiTevaniemi%20Supporting%20information%20literacy%20learning%20.pdf>.
17. Long C. M., Shrikhande M. M.: *Improving information-seeking behaviour among business majors*. „Research Strategies” 2005, vol. 20, nr 4, s. 357-369.
18. Lombardo S. V., Miree C. E.: *Caught in the web: The impact of library instruction on business students' perceptions and use of print and online resources*. „College and Research Libraries” 2003, vol. 64, nr 4, s. 6-22.
19. Lupton M.: *The getting of wisdom: reflections of a teaching librarian* 2002. [online]. [dostęp 12.01.2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.alia.org.au/publishing/aarl/33.2/full.text/lupton.html>.
20. Morrison J. L., Hye-Shin K., Kydd C. T.: *Student preferences for cybersearch strategies: Impact on critical evaluation of sources*. „Journal of Education for Business” 1998, vol. 73, nr 5, s. 264-269.
21. Kłoskowska A.: *Kultura masowa. Krytyka i obrona*. Warszawa: 2005, s. 488.
22. Roldan M., Wu D. Y.: *Building Context-Based Library Instruction*. „Journal of Education for Business” 2004, vol. 79, nr 6, s. 323-327.
23. Serdyński A., Morzak R.: *Umiejętność przetwarzania medialnego komunikatu ikonograficznego – ważny obraz kompetencji ucznia w kształceniu informatycznym*. W: *Edukacja informacyjna: Nowoczesne technologie informacyjne w procesie kształcenia i wychowania*. Szczecin 2004, s. 337-341.
24. Ursin L., Lindsay E. B., Johnson, C. M.: *Assessing library instruction in the freshman seminar: A citation analysis study*. „Reference Services Review” 2004, vol. 32, nr 3, 284-292.

Agnieszka Bajor

Hanna Langer

Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Wykorzystanie bibliograficznych baz danych w dydaktyce Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

W społeczeństwie wiedzy istotną rolę powinni odgrywać dobrze wykształceni pracownicy bibliotek i ośrodków informacji naukowej, otwarci na zmiany technologiczne (np. nowoczesne systemy komunikacyjne, informacyjne, informatyczne) i organizacyjne, zachodzące w otaczającej ich rzeczywistości. Dodajmy jeszcze – zarządzający informacją; dawniej w postaci tradycyjnych dokumentów, a teraz również w formie bibliograficznych i faktograficznych baz danych. Wiedza na temat nowoczesnych źródeł informacji oraz formułowania strategii jej poszukiwań pozwala bibliotekarzom m.in. na prowadzenie szkoleń użytkowników (przygotowujących się do samodzielnego wyszukiwania i oceny jego rezultatów), a nawet – dzięki zdobytym podczas studiów i poza nimi kwalifikacjom informatycznym – opracowywanie baz danych. Znaczenie baz w kształceniu studentów kierunku informacja naukowa i bibliotekoznawstwo polega nie tylko na wzbogacaniu wiedzy na temat źródeł informacji; stanowią one również materiał badawczy wykorzystywany podczas samodzielnych kwerend bibliograficznych i opracowań, a także studiów (w pracach semestralnych, licencjackich i magisterskich). Dzięki tym poszukiwaniom studenci zdobywają i doskonalą umiejętności wyszukiwawcze, potrzebne później w pracy zawodowej.

W związku z tak określonym problemem ważne wydało się sprawdzenie stopnia wykorzystania bibliograficznych baz danych w kształceniu studentów w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (IBiIN UŚ). W tym celu posłużono się ankietą, która miała dać odpowiedź na następujące pytania:

1. Jakie są związki przedmiotów bibliograficznych z innymi przedmiotami (zwłaszcza bloku informacyjnego)?

2. Jaki wpływ mają bibliografia i umiejętności bibliograficzne na dydaktykę innych przedmiotów?

3. Czy studenci wykorzystują umiejętności bibliograficzne na innych przedmiotach (jeśli tak to jakich)?

4. Czy studenci znają bibliograficzne bazy danych i czy potrafią wykorzystywać je w praktyce?

Kwalifikacje i umiejętności absolwenta IBiIN UŚ jako pracownika informacji

Można powiedzieć, że „kandydat do zawodu [...] musi nauczyć się wiele: od przysłowiowego bibliotekarskiego abecadła, przez wyrobienie umiejętności oraz świadomości całościowego i wzajemnie warunkowanego charakteru procesów biblioteczno-informacyjnych, po sprawne posługiwanie się narzędziami i nowoczesnymi źródłami informacji w celu wspomagania użytkownika w różnorodnej sytuacji potrzeb informacyjnych”¹. Głównym zadaniem bibliotekarzy pozostaje więc gromadzenie, a potem udostępnianie informacji. Ewolucji uległ natomiast sposób i forma jej przekazywania – od tradycyjnego w postaci wydruków, później za pomocą faksu czy telefonu, a teraz coraz częściej dzięki poczcie elektronicznej czy krótkim wiadomościom tekstowym (SMS). Z kolei powiększanie zasobów nie może ograniczać się tylko do zakupu, ponieważ z wyszukanych w Sieci Internet interesujących i wartościowych zasobów – faktograficznych, statystycznych czy bibliograficznych – można budować biblioteki webowe. Bibliotekarzy powinno się zatem postrzegać – za Jean-Pierre Clavelem – jako „inicjatorów, aktywnych towarzyszy, doskonałych gospodarzy”², przygotowanych do wszechstronnego zajmowania się źródłami informacji. W omówionym przez Mariana Walczaka „swoistym katalogu kompetencji” pracowników bibliotek i ośrodków informacji naukowej w Stanach Zjednoczonych, dostrzeżono wiele umiejętności, które powinni posiadać pracownicy bibliotek. Wymieniono wśród nich np. dogłębną wiedzę na temat źródeł informacji, połączoną z ich krytycznym wyborem i oceną; wylicza się również dostarczanie pozycji bibliograficznych oraz pomoc w poszukiwaniu materiałów. Wskazano także na właściwe wykorzystanie nowoczesnych technologii informacyjnych, koniecznych do profesjonalnego zarządzania informacją³. Za istotne należy też uznać takie umiejętności, jak np. przygotowanie odpowiednich instrukcji obsługi źródeł czy sporządzanie kwerend bibliograficznych i faktograficznych na zamówienie użytkowników.

W związku z tymi zadaniami, jakie mają wypełniać bibliotekarze musiały nastąpić zmiany w programie studiów i treściach nauczania poszczególnych przedmiotów⁴. Nad tymi przemianami, obejmującymi kształcenie bibliotekoznawców na studiach pierwszego stopnia (licencjac-

¹ S. Kurek-Kokocińska: *Źródła informacji w programie nauczania pomaturalnych szkół bibliotekarskich*. W: *Informacja naukowa a dydaktyka. Międzynarodowa Konferencja w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej, Gdańsk 10-12 czerwca 1999 r.* Red. meryt. publ. M. Drzewiecki, J. Puchałski, przy współpr. A. Malewskiej, B. Sosińskiej-Kalaty, M. Zająca. Warszawa 1999, s. 160.

² D. Schmidmaier: *Przygotowania studentów bibliotekoznawstwa dla potrzeb XXI wieku*. W: *Nowe kierunki w dydaktyce i metodologii bibliotekoznawstwa i informacji naukowej*. Pr. zbior. pod red. M. Kocójowej. Kraków 1993, s. 44.

³ M. Walczak: *Poglądy na status edukacyjny bibliotekarza i specjalisty informacji naukowej w bibliotece*. W: *Biblioteki naukowe w kulturze i cywilizacji: działania i codzienność. Materiały konferencyjne Poznań, 15-17 czerwca 2005*. T. 2. Pod red. H. Ganińskiej. Poznań 2005, s. 5-7.

⁴ M. Drzewiecki: *System kształcenia akademickiego w zakresie bibliotekoznawstwa i informacji naukowej w Polsce na początku nowego stulecia. Mobilność – akredytacja – standardy kształcenia*. „Bibliotekarz” 2006, nr 4, s. 7.

kich) oraz na studiach drugiego stopnia (magisterskich uzupełniających), poszczególne ośrodki uniwersyteckie pracowały od połowy lat dziewięćdziesiątych XX w.⁵ Celem tych przedsięwzięć była „nie tylko aktualizacja samych programów kształcenia, ale dostosowanie zarówno ich treści, jak i organizacji do standardów międzynarodowych, a tym samym zapewnienie tzw. mobilności studiów, tj. możliwości ich realizacji w różnych ośrodkach kształcenia zarówno w Polsce, jak i poza nią, w programach takich, jak np. TEMPUS”⁶.

Treści kształcenia określono w Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 18 kwietnia 2002 r. w sprawie standardów nauczania dla poszczególnych kierunków studiów i poziomów kształcenia⁷. Późniejsze zmiany w standardach z 2003 r.⁸ wiązały się z modyfikacją nazwy kierunku z bibliotekoznawstwo i informacja naukowo-techniczna na informacja naukowa i bibliotekoznawstwo. W standardach z 2002 i 2003 r. za jeden z podstawowych przedmiotów uznano m.in. *Bibliografię i inne źródła informacji*, obejmującą poza ogólnymi wiadomościami z zakresu teorii i metodyki bibliograficznej, treści dotyczące m.in. sposobów sporządzania i przeszukiwania źródeł bibliograficznych (zarówno w formie tradycyjnej, jak również elektronicznej), w tym bibliograficznych baz danych.

Ważnym zagadnieniem pozostaje zatem odpowiedź na pytanie, czy dydaktyka informacji naukowej i bibliotekoznawstwa nadąża za rynkowymi wymaganiami stawianymi przed dzisiejszym absolwentem kierunku. W charakterystyce sylwetki absolwenta IBiIN UŚ⁹ zaznaczono, że „podejmujący studia głównie zaliczać się będą z czasem do środowiska pracujących w bibliotekach szkolnych wszystkich poziomów, bibliotekach publicznych i naukowych, lub też do zamierzających pracować w innych placówkach, w których przygotowanie z zakresu informacji naukowej, podstaw edytorstwa, a także wiedzy o marketingu, promocji i zarządzaniu jest niezbędna. Jako specjalny nurt w kształceniu studentów uznać trzeba rozbudowany program kilku bloków przedmiotów specjalnościowych: obejmujących zagadnienia bibliotekarstwa współczesnego; bibliografii i informacji naukowej; bibliologii i edytorstwa; ochrony i konserwacji zbiorów dokumentów piśmienniczych gromadzonych w bibliotekach, archiwach,

⁵ Por. np. M. Drzewiecki [i in.]: *Zintegrowane szkolnictwo bibliotekarskie i informacyjne dla potrzeb Europy XXI wieku. Realizacja dydaktycznych programów Wspólnoty Europejskiej na przykładzie doświadczeń Instytutu Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego*. Warszawa 2002.

⁶ B. Sosińska-Kalata: *Reforma programów kształcenia w zakresie bibliotekoznawstwa i informacji naukowej realizowanych w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Warszawskiego*. „Bibliotekarz” 1996, nr 1, s. 17.

⁷ Od 1 października 2007 r. obowiązuje Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 12 lipca 2007 w sprawie standardów kształcenia dla poszczególnych kierunków oraz poziomów kształcenia, a także trybu tworzenia i warunków, jakie musi spełniać uczelnia, by prowadzić studia międzykierunkowe oraz makrokierunki (Dz.U. 2007, Nr 164, poz. 1166).

⁸ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 13 czerwca 2003 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie określenia standardów nauczania dla poszczególnych kierunków studiów i poziomów kształcenia. Załącznik nr 1 (Dz.U. 2003, Nr 144, poz. 1401).

⁹ Charakterystyka ta jest zgodna z cytowanym wyżej Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 13 czerwca 2003 r.

muzeach i urzędach”¹⁰. Absolwent powinien umieć zdobywać i gromadzić informacje związane nie tylko z kulturą regionalną czy narodową, ale także międzynarodową. W tym ostatnim zakresie niezbędna jest umiejętność wykorzystywania międzynarodowych baz informacji bibliograficznych, poznawanych w ramach takich przedmiotów, jak np. *Metodyka bibliografii i opracowania bibliograficzne* oraz *Zautomatyzowane systemy informacyjno-wyszukiwawcze*¹¹.

W obecnie obowiązującej w IBiN UŚ siatce studiów na kierunku informacja naukowa i bibliotekoznawstwo w trybie dwustopniowym (na poziomie licencjackim i magisterskim – z uwzględnieniem systemu punktów kredytowych European Credit Transfer System – ECTS) kształcenie w zakresie teorii i umiejętności bibliograficznych przewidziano na obu poziomach zdobywania wiedzy.

Studia licencjackie pozwalają studentom na opanowanie wiedzy teoretycznej i praktycznej z zakresu informacji naukowej i bibliotekarstwa. W trakcie trzech lat nauki w IBiN UŚ prowadzi się zajęcia m.in. z „Metodyki bibliografii i opracowań bibliograficznych” oraz „Historii bibliografii”. Pierwszy z przedmiotów (ćwiczenia i wykłady trwające trzy semestry) pozwala studentom na poznanie zasad tworzenia opracowań bibliograficznych. Studenci uczą się bibliograficznego badania dokumentów oraz samodzielnie przygotowują zestawienia bibliograficzne. Podczas zajęć dokonuje się też przeglądu najbardziej znanych i wartościowych, z punktu widzenia pracy zawodowej przyszłych pracowników bibliotek i ośrodków informacji naukowej, spisów bibliograficznych – w wersji tradycyjnej i, o ile takie istnieją, także elektronicznej¹². W semestrze czwartym podczas wykładów studenci poznają z kolei dzieje polskich i obcych spisów bibliograficznych – od starożytnych katalogów, poprzez historię rozwoju teorii bibliografii, aż do czasów wprowadzenia nowoczesnych technik informatycznych, jako narzędzi przyspieszających i ułatwiających opracowanie i edytowanie spisów bibliograficznych.

Podczas studiów magisterskich studenci pogłębiają fachową wiedzę z dziedziny informacji naukowej i bibliotekoznawstwa oraz są przygotowywani do samodzielnego prowadzenia badań naukowych¹³. W IBiN UŚ kształcenie na drugim poziomie studiów odbywa się w ramach kilku specjalizacji: Bibliotekarstwo współczesne; Bibliografia i informacja naukowa; Książka, prasa, biblioteki oraz czytelnictwo dla dzieci i młodzieży; Specjalizacja bibliologiczno-edytorska; Ochrona i konserwacja zbiorów biblio-

¹⁰ Sylwetka absolwenta kierunku informacja naukowa i bibliotekoznawstwo w IBiN UŚ w Katowicach. Dokument wewnętrzny IBiN UŚ w Katowicach.

¹¹ Tamże.

¹² Omawia się bibliografię narodową – bieżącą i retrospektywną; bibliografie bibliografii; bibliografie dziedzinowe najczęściej na przykładzie kilku dziedzin takich jak bibliologia, literaturoznawstwo, historia; bibliografie terytorialne; bibliografie osobowe; bibliografie księgarskie.

¹³ *Bibliotekoznawstwo i informacja naukowa. Studia dzienne i zaoczne realizowane w systemie ECTS*. Oprac. zbior. pod red. E. Gondek. Katowice 2001, s. 15-16; por. także np. B. Sosnińska-Kalata: *Koncepcje uniwersyteckiego kształcenia bibliotekarzy*. W: *Zawód bibliotekarza dziś i jutro. Materiały z ogólnopolskiej konferencji Nałęczów 18-20 września 2003*. [Red. J. Nowicki]. Warszawa 2003, s. 126-127.

tecznych. W ramach drugiej z wymienionych specjalizacji prowadzone są zajęcia m.in. z „Elektronicznego warsztatu bibliografa” (ćwiczenia w semestrze drugim) oraz „Specjalistycznych źródeł informacji bibliograficznej” (ćwiczenia w semestrze trzecim). Na „Elektronicznym warsztacie bibliografa” studenci nie tylko poznają od strony teoretycznej bibliograficzne bazy danych, ale mają też okazję przygotowania wykazów i omówień ogólnie dostępnych w Internecie bibliograficznych baz różnych typów lub o różnym zakresie, np. bibliografii narodowych, osobowych i zespołów osobowych, terytorialnych, spisów czasopism i zawartości czasopism; a także bibliografii z zakresu medycyny, nauk ekonomicznych, społecznych, ścisłych i technicznych itd.¹⁴. Drugi z przedmiotów – „Specjalistyczne źródła informacji bibliograficznej” – pomaga studentom w poznaniu tradycyjnych i elektronicznych źródeł informacji z wybranych przez samych studentów dziedzin wiedzy oraz omówieniu i zaprezentowaniu możliwości przeszukiwania tych zasobów. Jednocześnie studenci samodzielnie przygotowują indeksy słów kluczowych – KWIC, KWOC i WADEX – na podstawie bieżącej literatury z dziedziny informacji naukowej i bibliotekoznawstwa publikowanej w dziedzinowych czasopismach.

Realizacja treści przedmiotów bibliograficznych jest skorelowana z nauczaniem także innych przedmiotów. W czasie zajęć z „Opracowania zbiorów bibliotecznych” studenci nabywają praktyczną umiejętność bibliograficznego opisu dokumentów różnych typów. Na przedmiocie „Zautomatyzowane systemy informacyjno-wyszukiwawcze” poznają budowę i klasyfikację systemów informacyjno-wyszukiwawczych, techniki wyszukiwania; jako jedno ze źródeł informacji rozważa się również bibliograficzne bazy danych – strukturę, zasady budowy i pakiety służące do ich tworzenia i zarządzania. Jednym z języków sztucznych omawianych podczas zajęć z „Języków informacyjno-wyszukiwawczych” są języki cytowań bibliograficznych, np. na podstawie bazy *Polska Literatura Humanistyczna Arton*, oraz języki opisu bibliograficznego. Z kolei wiedzę na temat bibliograficznych źródeł – tym razem pomocnych badaczom książki dziecięcej – przekazuje się na zajęciach ze „Źródeł informacji o książce dla dziecka” (specjalizacja Książka, prasa, biblioteki oraz czytelnictwo dla dzieci i młodzieży). Podkreśla się ponadto użyteczność bieżącej bibliografii narodowej oraz *Polskiej Bibliografii Literackiej* dla znawców tej problematyki. Związki treści bibliograficznych można odkryć także w wielu innych przedmiotach. Tak na przykład na zajęciach z „Podstaw nauki o książce, bibliotece i informacji naukowej” studenci poznają książkę jako przedmiot badań bibliografii oraz metodę bibliograficzną. Celem zajęć „Wyszukiwanie informacji w sieciach komputerowych (źródłowych i faktograficznych)” jest badanie informacji bibliograficznych w polskich i zagranicznych bazach danych. Istotne są też powiązania „Organizacji i metod działalności informacyjnej” z przedmiotami bibliograficznymi, o czym w dalszej części tekstu.

Wspólne obszary między przedmiotami wykładanymi w IBiN UŚ dotyczą więc takich elementów, jak przede wszystkim opis bibliograficzny,

¹⁴ Zgromadzone przez studentów adresy internetowe bibliograficznych baz danych posłużą do zbudowania aktualizowanego na bieżąco zbioru linków prowadzonego przez Sekcję Bibliograficzną Koła Naukowego Bibliotekoznawców przy IBiN UŚ.

metodyka sporządzania opisów i spisów bibliograficznych (także tych funkcjonujących w wersji elektronicznej), czy wreszcie użyteczność bibliograficznych źródeł informacji.

Umiejętności bibliograficzne studentów IBiIN UŚ w świetle ankiety

Anonimową ankietę przeprowadzono na początku grudnia 2007 r. wśród studentów studiów stacjonarnych lat II-V. Wypełniło ją łącznie 185 osób: 54 z II roku, 55 z III, 43 z IV i 33 z V. Wszystkie ankiety zostały zakwalifikowane do przeprowadzenia analizy, choć zaznaczyć trzeba, że niektórzy respondenci nie udzielili odpowiedzi na wszystkie pytania. Kwestionariusz ankiety obejmował 17 pytań o charakterze zarówno otwartym, jak i zamkniętym, czasem z możliwością wielokrotnego wyboru.

Pierwsze pytanie ankiety (otwarte)¹⁵ miało na celu poznanie znajomości źródeł bibliograficznych, z którymi studenci zapoznawali się na zajęciach. Proszeni byli o wymienienie tytułów zapamiętanych bibliografii w wersji tradycyjnej i elektronicznej. Z uwagi na dużą liczbę wskazanych źródeł bibliograficznych – łącznie 77 – w analizie ankiety uwzględniono te, które najczęściej pojawiały się w odpowiedziach (po 5 przykładów; por. Tab. 1). Wśród bibliografii w wersji tradycyjnej studenci wymieniali „Przewodnik Bibliograficzny” (56,7%; w tym najczęściej studenci roku IV); „Bibliografię polską” Estreicherów (54%; najczęściej są to studenci II roku); „Bibliografię Zawartości Czasopism” (33,5%; z przewagą studentów III i V roku); „Polską Bibliografię Literacką” (23,2%) i „Bibliografię Literatury Polskiej «Nowy Korbut»” (20,5%).

Trzeba więc przyznać, że studenci IBiIN UŚ najlepiej zapamiętali z zajęć bieżącą i retrospektywną bibliografię narodową oraz bibliografię literaturoznawcze. Rzadziej wymieniali natomiast „Polską Bibliografię Bibliologiczną” (16,8% w wersji tradycyjnej i 11,9% w wersji elektronicznej), „Bibliografię Analityczną Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej. Piśmiennictwo zagraniczne” (6,5% w wersji tradycyjnej) oraz „Bibliografię Bibliografii Polskich” (7% w wersji tradycyjnej i 2,7% w wersji elektronicznej), którym – jak się okazuje – należy na zajęciach poświęcić więcej czasu.

Wśród najlepiej zapamiętanych z zajęć bibliografii w wersji elektronicznej znalazły się odpowiedniki online „Bibliografii Zawartości Czasopism” – 47% wskazań i „Przewodnika Bibliograficznego” – 33,5%; „Polska Bibliografia Literacka” – 29,2%, bibliograficzne bazy Biblioteki Narodowej w Warszawie (w tym być może bibliografie bibliologiczne) – 21,1% oraz „Bibliografia Analityczna Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej. Piśmiennictwo zagraniczne” – 20,5% (por. Tab. 1).

Trzeba przyznać, że 511 razy studenci wymienili bibliografie w wersji tradycyjnej, z którymi zapoznali się na zajęciach, a 361 – w postaci bibliograficznych baz danych. Jednak w odpowiedzi na pytanie o preferowaną

¹⁵ Odpowiedzi nie udzieliło 0,5% studentów.

Tabela 1

Najczęściej wymieniane bibliografie w wersji tradycyjnej i elektronicznej

Nazwa bibliografii	II SS		III SS		IV SS		V SS	
	Wersja trad.	Wersja elektr.	Wersja trad.	Wersja elektr.	Wersja trad.	Wersja elektr.	Wersja trad.	Wersja elektr.
„Przewodnik Bibliograficzny”	24	11	29	23	34	12	18	16
„Bibliografia polska” Estreicherów	42		26		22		10	
„Bibliografia Zawartości Czasopism”	4	16	36	31	20	19	24	21
„Polska Bibliografia Literacka”	5	24	14	12	15	12	9	6
„Bibliografia Literatury Polskiej «Nowy Korbut»”	16		14		3		5	
„Bibliografia Analityczna Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej. Piśmiennictwo zagraniczne” ¹⁶	2		3	13	6	18	1	7
Bazy bibliograficzne Biblioteki Narodowej		11		8		14		6

postać bibliografii¹⁷ – 74,6% studentów wybrało elektroniczną wersję bibliografii (w tym najczęściej osoby z roku II i III), a tradycyjną – 22,2%.

Po uzyskaniu informacji na temat zapamiętanej z zajęć wiedzy o bibliografiach kolejne pytanie ankiety dotyczyło prowadzonych przez studentów kwerend bibliograficznych. Spośród 185 osób 84,3% badanych prowadziło samodzielne wyszukiwania, natomiast 15,7% odpowiedziało negatywnie na

Tabela 2

Najczęściej wykorzystywane bibliograficzne źródła kwerend

Tytuł bibliografii	II SS	III SS	IV SS	V SS	Liczba wskazań	W %
Bazy bibliograficzne Biblioteki Narodowej	16	23	15	5	59	37,8
„Bibliografia Zawartości Czasopism”	2	16	12	18	48	30,8
„Przewodnik Bibliograficzny”	4	12	15	12	43	27,6
„Polska Bibliografia Literacka”	9	8	11	4	32	20,5
„Polska Bibliografia Bibliologiczna”		15	4	4	23	14,7
Library and Information Science Abstracts (LISA)		5	3	7	15	9,6
„Bibliografia Analityczna Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej. Piśmiennictwo zagraniczne”		4	7	1	12	7,7
Cytowania w Bibliotekoznawstwie i Informacji Naukowej (CYTBIN)		5	1	5	11	7
„Bibliografia polska” Estreicherów	4	1	1	3	9	5,8
MEDLINE		1	2	4	7	4,5

¹⁶ Podano również wartości liczbowe dla tradycyjnej wersji „Bibliografii Analitycznej Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej. Piśmiennictwo zagraniczne”, która nie należy do najczęściej wymienianych źródeł.

¹⁷ Odpowiedzi nie udzieliło 3,2% studentów.

to pytanie. Odsetek negatywnych odpowiedzi był największy na roku II i wynosił 8,6%, a najmniejszy – co wydaje się oczywiste – na roku V – 0,5%.

Wśród 156 osób, które zadeklarowały, że prowadziły kwerendy bibliograficzne, dokonano dalszych analiz, mających na celu wskazanie źródeł najczęściej wykorzystywanych podczas studenckich poszukiwań¹⁸. Wymieniono 57 tytułów bibliografii, ich rodzajów lub zakresów. W omówieniu ankiety zwrócono uwagę tylko na 10 najczęściej pojawiających się bibliografii (por. Tab. 2).

Badanie to potwierdza, że w samodzielnych kwerendach studenci chętnie wykorzystują bibliografie poznane na zajęciach. Zalicza się do nich przede wszystkim bibliograficzne bazy danych Biblioteki Narodowej, dalej lokują się bibliografie dziedzinowe – literaturoznawcza, cztery bibliologiczne (znów trzeba przyznać, że zbyt rzadko wykorzystywane) oraz medyczna (poprzedzona jednak retrospektywną bibliografią narodową Estreicherów). Te ostatnie bibliografie – bibliologiczne oraz medyczna – nie zostały w ogóle wskazane przez studentów roku II, można więc domniemywać, że są one źródłem poszukiwań materiałów do prac licencjackich i magisterskich.

Kwerendy bibliograficzne wykonywane były w sumie na 23 przedmiotach. W tabeli 3 wymieniono 9 najczęściej wskazywanych nazw przedmiotów. Jak można było przypuszczać, najwięcej osób uwzględniło „Metodykę bibliografii i opracowania bibliograficzne” (52,4%). Wśród odpowiedzi padały również: „Organizacja i metody działalności informacyjnej” (42,2%), „Komputeryzacja bibliotek” (13,5%), „Zautomatyzowane systemy informacyjno-wyszukiawcze” (13,5%) i „Seminarium magisterskie” (12,4%). Pozostałe przedmioty, jak np. „Języki informacyjno-wyszukiawcze”, „Proseminarium licencjackie”, „Historia książki i bibliotek” oraz „Opracowanie zbiorów bibliotecznych” nie przekroczyły 10% wskazań.

Gdy poproszono studentów o wybór formy¹⁹, w jakiej przedstawili wyniki poszukiwań bibliograficznych, ci najczęściej podawali zestawienie

Tabela 3

Nazwy najczęściej wskazywanych przedmiotów, na których prowadzono kwerendy bibliograficzne

Nazwa przedmiotu	II SS	III SS	IV SS	V SS	Liczba wskazań	W %
Metodyka bibliografii i opracowania bibliograficzne	29	32	19	17	97	52,4
Organizacja i metody działalności informacyjnej	1	40	20	18	78	42,2
Komputeryzacja bibliotek	11	9	4	1	25	13,5
Zautomatyzowane systemy informacyjno-wyszukiawcze		6	12	7	25	13,5
Seminarium magisterskie			9	14	23	12,4
Języki informacyjno-wyszukiawcze		8	4	4	16	8,6
Proseminarium licencjackie		6	5	1	12	6,5
Historia książki i bibliotek	8	1			9	4,9
Opracowanie zbiorów bibliotecznych	3	5			8	4,3

¹⁸ Odpowiedzi nie udzieliło 3,2% studentów.

¹⁹ Studenci mogli podać kilka odpowiedzi. Nie udzieliło ich 1,6% studentów.

bibliograficzne (56,7%), następnie bibliografię załącznikową/przypisy bibliograficzne (33,5%) oraz stan badań/omówienie bibliograficzne (18,9%). Wśród innych form (3,8%) wskazywano: pojedyncze wyszukiwania w bibliograficznych bazach danych, przygotowanie abstraktów czy wypełnianie formularzy przedmaszynowych bazy *Cytowania w Bibliotekoznawstwie i Informacji Naukowej* (CYTBIN), o czym w dalszej części tekstu. Zaznaczyć trzeba, że wybór stanów badań lub omówień bibliograficznych jako postaci, w której opracowano wyniki prowadzonych poszukiwań przez studentów III roku, w znacznej mierze wynikał z faktu, iż studenci ci na zaliczenie przedmiotu „Organizacja i metody działalności informacyjnej” muszą przygotować właśnie taką formę prezentacji danych. Zaskakujące jest zatem, że postać tę wskazało zaledwie 27 osób spośród 55 studentów III roku, czyli 49,1%.

Jako cel prowadzonych przez siebie kwerend bibliograficznych²⁰ studenci podawali konieczność przygotowania się do zajęć (69,7%), następnie poszukiwania związane z pisaniem pracy semestralnej (43,8%), licencjackiej (21,1%) i magisterskiej (16,8%). Rzadziej wymieniano inne powody – łącznie 3,2%, np.: realizację zamówienia czytelnika w czasie praktyk studenckich, wykonywanie zadań na zajęciach, ćwiczenie umiejętności wyszukiwania w bibliograficznych bazach danych i zapoznanie się z cechami poszczególnych baz.

Powszechność dostępu do elektronicznych wersji bibliografii skłoniła do zadania następnego pytania otwartego. Poproszono studentów o podanie nazw przedmiotów, na których mogli doskonalić swoje umiejętności przeszukiwania bibliograficznych baz danych²¹. Na czele znalazły się zajęcia związane z realizacją bloku informacyjnego. Najwięcej wskazań otrzymały „Zautomatyzowane systemy informacyjno-wyszukiawcze” (53,5%) oraz „Organizacja i metody działalności informacyjnej” (48,6%). Na miejscu trzecim umiejscowiła się „Metodyka bibliografii i opracowania bibliograficzne” z 44,3% wskazań.

Poznawszy wiedzę studentów na temat bibliograficznych źródeł informacji należało upewnić się, czy są oni w stanie wskazać nazwy instytucji udostępniających bibliograficzne bazy danych (por. Tab. 4 – podano tylko najczęściej pojawiające się odpowiedzi)²². Wymieniano zarówno nazwy konkretnych placówek (wskazano ich 19), jak np. Biblioteka Narodowa – 67%, Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego (BUŚ) – 15,1%, Biblioteka Śląska – 10,8%; jak również typy instytucji oferujących w swoich usługach dostęp do bibliograficznych baz (uwzględniono 32 przykłady), m.in. biblioteki szkół wyższych – 21,6%; szkoły wyższe – 20%; biblioteki – 9,2%; biblioteki publiczne – 3,8%; instytuty naukowo-badawcze – 2,7%.

Mimo znajomości faktów dotyczących dostępu do bibliograficznych baz danych w różnych instytucjach preferowanym miejscem korzystania z tego rodzaju źródeł informacji jest dom. Z komputerów domowych wyszukiwanie prowadzi 68,6% studentów, głównie roku III. Spośród dwóch innych miejsc, w których prowadzone są wyszukiwania bibliograficzne, studenci

²⁰ Studenci mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź.

²¹ Odpowiedzi nie udzieliło 6,5% studentów.

²² Odpowiedzi nie udzieliło 7,6% studentów.

Tabela 4

Wskazywane przez studentów nazwy i typy instytucji udostępniających bibliograficzne bazy danych

Nazwa instytucji	II SS	III SS	IV SS	V SS	Liczba wskazań	W %
Biblioteka Narodowa	36	35	33	20	124	67
Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego	9	13	3	3	28	15,1
Biblioteka Śląska	7	7	2	4	20	10,8
Ośrodek Przetwarzania Informacji			1	4	5	2,7
Biblioteka Główna Politechniki Warszawskiej	1	1			2	1,1
Instytut Badań Literackich PAN	2				2	1,1
Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich	2				2	1,1
UNESCO				2	2	1,1
Typ instytucji	IISS	IIISS	IVSS	VSS	Liczba wskazań	W %
Biblioteki szkół wyższych	6	20	10	4	40	21,6
Szkoły wyższe	15	12	4	6	37	20
Biblioteki	5	5	5	2	17	9,2
Biblioteki publiczne	4	1	2		7	3,8
Instytuty naukowo-badawcze		3	1	1	5	2,7
Biblioteki politechniczne		4			4	2,2
Biblioteki naukowe	2			2	4	2,2
Szkoły wyższe np. Uniwersytet Śląski	1	3			4	2,2
Centrale bibliograficzne	1		2		3	1,6
Ośrodki informacji naukowej	2		1		3	1,6
Politechniki		3			3	1,6
Akademie ekonomiczne		2			2	1,1
Instytucje komercyjne	1		1		2	1,1
Producenci baz danych			2		2	1,1

wymieniali²³ przedmioty, na których poznają bibliograficzne bazy danych oraz podali nazwy bibliotek, oferujących tego rodzaju materiały. W pierwszej grupie odpowiedzi wyliczano najczęściej takie przedmioty, jak np. „Zautomatyzowane systemy informacyjno-wyszukiawcze” (38,4% – niewzględnione przez studentów II roku, którzy zapoznają się z przedmiotem dopiero na III roku studiów), „Metodyka bibliografii i opracowania bibliograficzne” (27,2% – wymieniana przede wszystkim przez studentów roku II), „Organizacja i metody działalności informacyjnej” (22,2% – wskazywana zazwyczaj przez studentów roku III i IV). Z kolei w grupie drugiej, czyli wśród bibliotek, wybierano najczęściej Oddział Informacji Naukowej (OIN) BUŚ w Katowicach (38,4% – przede wszystkim studenci roku III i IV) i Bibliotekę Śląską (6,5%).

Niebagatelny udział OIN BUŚ w odpowiedziach na to pytanie wynika w znacznej mierze ze zmian wprowadzanych po 1995 r. Wtedy to pojawiły się pierwsze bazy danych – w tym bibliograficzne – posadowione wprawdzie na kilku komputerach w OIN BUŚ, ale dostępne dla całego środowiska uniwersyteckiego dzięki sieciowemu systemowi udostępniania baz danych

²³ Można było podać więcej niż jedną odpowiedź. Nie udzieliło jej 1,6% studentów.

InfoWare CD/HD²⁴. System ten umożliwiał przeszukiwanie baz danych przez wielu użytkowników równocześnie z komputerów podłączonych do uniwersyteckiej sieci komputerowej. Od 1996 r. BUŚ rozpoczęła już regularną prenumeratę baz danych²⁵. W styczniu 2007 r. Biblioteka zastąpiła system InfoWare CD/HD nowocześniejszym systemem OneLog, umożliwiającym przeszukiwanie elektronicznych baz danych użytkownikom logującym się z komputerów podłączonych do uniwersyteckiej sieci, jak również z komputerów domowych (pracownicy i doktoranci UŚ)²⁶. Od początku ta forma udostępniania baz danych stała się atrakcyjna dla użytkowników²⁷. Dlatego też kolejne pytanie ankiety²⁸ dotyczyło korzystania przez studentów z bibliograficznych baz danych dostępnych w BUŚ (przede wszystkim w systemie OneLog, dostępnym jednak dla studentów tylko w BUŚ lub w UŚ). Odpowiedzi na to pytanie rozłożyły się symetrycznie – 48,6% studentów korzysta z bibliograficznych baz danych poprzez

²⁴ System ten był wykorzystywany w Górnośląskim Konsorcjum Bibliotek Naukowych, do którego należały BUŚ, Biblioteka Akademii Ekonomicznej w Katowicach oraz Biblioteka Uniwersytetu Opolskiego. Por. np. B. Zajączkowska: *Doświadczenia Konsorcjum Śląskiego w świadczeniu usług informacyjnych*. W: *Forum integracyjne krajowych stowarzyszeń z zakresu informacji naukowej, bibliotekarstwa i dziedzin pokrewnych*. Warszawa 18 maja 2000. Materiały. Pod red. D. Pietruch-Reizes. Warszawa 2000, s. 73.

²⁵ M. Tomaszewski, M. Waga: *Doświadczenia pracownika oddziału informacji naukowej w wykorzystywaniu elektronicznych źródeł informacji w procesie dydaktycznym i naukowym*. W: *Edukacja na odległość. Nowe technologie w informacji i bibliotekarstwie*. Red. nauk. M. Kocójowa. Kraków cop. 2003, s. 181. Do najczęściej wykorzystywanych baz danych od początku należały indeksy cytowań bibliograficznych, jak SCI, SSCI, A&HCI, bibliograficzne bazy takie jak GeoRef, Historical Abstracts, LISA, MLA International Bibliography, PAIS International czy PsycINFO. Por. np. A. Kaszper: *Szkolenia w Uniwersytecie Śląskim warunkiem efektywności wykorzystania baz danych*. W: *Elektroniczna biblioteka dzisiaj. Efektywne wykorzystanie baz CD-ROM w sieciach komputerowych. Materiały II Konferencji Górnośląskiego Konsorcjum Bibliotek Naukowych Katowice – Opole 21-23 kwietnia 1999*. Pod red. B. Zajączkowskiej. Katowice 2000 s. 104; A. Kaszper, M. Waga: *Wykorzystanie elektronicznych źródeł informacji a ich finansowanie w uczelni na bazie doświadczeń Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego*. W: *Tradycja i nowoczesność bibliotek akademickich. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Rzeszów-Czarna, 1-3 czerwca 2005 r.* [Oprac. materiałów E. Bieniasz, K. Serwatko, B. Jaskowska]. Rzeszów 2005, s. 69-74.

²⁶ Poza bazami wymagającymi identyfikacji w systemie OneLog Biblioteka oferuje swoim użytkownikom także bazy danych dostępne tylko w sieci uniwersyteckiej (co jest związane z koniecznością przestrzegania wymogów licencji i respektowania praw autorskich), ogólnie dostępne bazy online oraz własne bazy – opracowywane samodzielnie (*Bibliografia Dorobku Pracowników Uniwersytetu Śląskiego*) lub współtworzone przez pracowników Biblioteki (*Polska Literatura Humanistyczna Arton, Naukowe i Fachowe Polskie Czasopisma Elektroniczne, Śląska Biblioteka Cyfrowa*).

²⁷ Wśród odbiorców systemów InfoWare CD/HD, a obecnie OneLog pracownicy OIN BUŚ wyróżniają trzy grupy, a mianowicie pracowników naukowych, korzystających z pełnotekstowych i bibliograficznych baz danych; studentów, poszukujących w systemie literatury do własnych prac licencjackich czy magisterskich (przede wszystkim w bibliograficznych bazach danych); oraz bibliotekarzy wykonujących na zamówienia kwerendy bibliograficzne. Por. A. Kozłara, M. Waga: *Biblioteka akademicka a zarządzanie informacją w środowisku akademickim i społeczeństwie*. W: *Multimedialne i sieciowe systemy informacyjne. Materiały konferencyjne*. [19-20 września 2002 r.]. Pod red. C. Daniłowicza. Wrocław 2002, s. 519-520.

²⁸ Odpowiedzi nie udzieliło 2,8% badanych.

system OneLog i tyle samo nie korzysta z tej możliwości²⁹. Można zauważyć, że wśród osób korzystających z baz danych dominują studenci roku III i IV. Najrzadziej natomiast sięgają do nich studenci roku II.

Wśród osób, które korzystają z bibliograficznych baz danych dostępnych w BUŚ (wskazano 53 źródła) największą popularnością cieszyły się następujące bazy: *Library and Information Science Abstracts* (LISA; 36,7%), *ISSN (International Standard Serial Number)* (26,7%), *Social Sciences Citation Index* (SSCI; 16,7%), *Science Citation Index* (SCI; 15,6%), *Library, Information Science and Technology Abstracts* (LISTA; 14,4%), dotyczące zagadnień związanych z informacją naukową i bibliotekoznawstwem (13,3%), *MEDLINE* (12,2%), *GeoRef* (10%), bazy medyczne (7,8%) i *Arts and Humanities Citation Index* (A&HCI; 6,7%). Dominują więc na tej liście – co może cieszyć – światowe zasoby informacji z dziedziny informacji naukowej i bibliotekoznawstwa.

Celem kolejnej grupy pytań było sprawdzenie umiejętności wyszukiwawczych studentów. Zapytano ich zatem, czy proszą bibliotekarzy o pomoc w prowadzeniu kwerend³⁰. Okazało się, że zazwyczaj studenci sami wyszukują informacje (71,4%). Samodzielne kwerendy realizują najczęściej studenci roku II i III. Wśród powodów, dla których nie proszą o pomoc, podawano: preferowanie samodzielnych poszukiwań (66,7%), wystarczające umiejętności wyniesione z zajęć dydaktycznych (8,3%), a z drugiej strony – niekorzystanie z bibliograficznych baz danych w ogóle (5,3%) i w bibliotece (3,8%). Z kolei wśród osób, które korzystają ze wsparcia bibliotekarza – 20% – pomoc ta polegała głównie na udzielaniu porad dotyczących procesu wyszukiwania, wyjaśnianiu użytych w bazach symboli i sposobu prezentacji danych.

Kolejne pytanie (zamknięte) dotyczyło znajomości wśród studentów jednego ze źródeł informacji – wspomnianej już bazy CYTBIN³¹, przygotowywa-

²⁹ Na to otwarte pytanie nie odpowiedziało 22,2% studentów. Do najczęściej wymienianych przyczyn niekorzystania z baz danych należał brak potrzeby informacyjnej (52,2%; największą grupę stanowili studenci roku II i V). 6,7% studentów nie zna w ogóle systemu OneLog (i są to tylko studenci roku II) lub nie umie go obsłużyć (1,1%). Pozostałe jednostkowe wypowiedzi świadczyły o braku wiedzy o systemie, złej lokalizacji OIN BUŚ itd. Reasumując, najważniejszą przyczyną, która wpływa na to, że studenci nie poszukują informacji w bazach danych oferowanych przez BUŚ jest brak takiej potrzeby, co może świadczyć o niedostatecznej znajomości oferty usług informacyjnych biblioteki uniwersyteckiej oraz wynikać z ograniczenia w dostępie do tych źródeł tylko w sieci uniwersyteckiej, a nie np. w domu.

³⁰ Odpowiedzi nie udzieliło 8,6% studentów.

³¹ B. Stefaniak, I. Swoboda: *Polskie indeksy cytowań – potrzeba tworzenia, dotychczasowe doświadczenia*. W: *Piąta Ogólnopolska Narada Bibliografów*, Warszawa 11-13 czerwca 2003. *Referaty i dyskusja*. Warszawa 2004, s. 244-254; *Bibliograficzna baza danych – CYTBIN*. Oprac. B. Stefaniak. „Gazeta Uniwersytecka. Miesięcznik Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” 2005, nr 7, dodatek specjalny, „30 lat Bibliotekoznawstwa w Uniwersytecie Śląskim”, s. 6; B. Stefaniak [i in.]: *Bibliograficzna baza danych – CYTBIN*. „Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej” 2005, T. 13, nr 4, s. 3-10; A. Pulikowski, J. Tomaszczyk: *Tworzenie i udostępnianie baz danych na przykładzie bazy CYTBIN*. W: *Kierunki i priorytety rozwoju informacji naukowej w kontekście budowania społeczeństwa wiedzy*. Pod red. D. Pietruch-Reizes i W. Babika. Katowice 2006, s. 141-153; A. Bajor, A. Seweryn: *Analiza poprawności dokumentacji bibliograficznej artykułów naukowych na podstawie materiałów do bazy danych CYTBIN*. W: *Studia z informacji naukowej i dyscyplin pokrewnych. Prace dedykowane Profesor Barbarze Stefaniak*. Pod red. E. Gondek i D. Pietruch-Reizes. Katowice 2007, s. 181-202.

nej w IBiIN UŚ wspólnie przez studentów i pracowników. W trakcie drugiego semestru przedmiotu „Organizacja i metody działalności informacyjnej” studenci II roku wypełniają formularze przedmaszynowe służące jako źródło do tworzonego od 2002 r. pod kierunkiem Barbary Stefaniak indeksu cytowań bibliograficznych. Zadaniem studentów jest krytyczna analiza materiału bibliograficznego towarzyszącego tekstom zamieszczanym w takich wybranych czasopismach dziedzinowych, jak: „Bibliotekarz”, „Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej”, „Przegląd Biblioteczny”, „Roczniki Biblioteczne”, „Zagadnienia Informacji Naukowej” oraz „Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy” (ten ostatni za lata 2000-2004). W formularzach studenci rozpisują dane bibliograficzne źródła cytującego oraz w oddzielnych schematach (nieco uproszczonych, bo pozbawionych informacji o afiliacji, słów kluczowych, symboli klasyfikacji przejętych z bazy LISA czy abstraktów) źródeł cytowanych. Celem prac studenckich jest ustalenie właściwych elementów opisu bibliograficznego na podstawie bibliografii tradycyjnych lub częściej elektronicznych. Tym samym studenci zdobywają umiejętności krytycznej analizy źródeł bibliograficznych, uczą się samodzielnego poszukiwania i weryfikowania danych bibliograficznych i wreszcie przygotowywania kwerend. Wykonywaniem właśnie tej pracy semestralnej należy po części tłumaczyć popularność bieżącej bibliografii narodowej wśród studentów roczników III-V, weryfikujących opisy bibliograficzne do bazy CYTBIN. Bazę tę zna natomiast 81,1% studentów, a nie słyszało o niej 17,8% – i są to głównie studenci roku II, którzy jeszcze nie mieli okazji pracować nad formularzami przedmaszynowymi³². Z kolejnego pytania (zadanego osobom znającym bazę CYTBIN) wynika, że stanowi ona źródło poszukiwań bibliograficznych dla 42,7% studentów (przeważają osoby z III roku studiów). Wśród osób korzystających z bazy przeprowadzono dalsze badanie dotyczące celów ich kwerend w indeksie CYTBIN: przygotowania do zajęć – 82,8% wskazań, wykonanie prac semestralnych – 39,1%, a prac licencjackich i magisterskich – po 18,7%. Studenci mieli także możliwość wpisania dowolnie wybranej przez siebie przyczyny i wybrało ją 10,9% ankietowanych, którzy przeszukują bazę CYTBIN w związku z pracą w Sekcji Bibliograficznej Koła Naukowego Bibliotekoznawców przy IBiIN UŚ podczas tworzenia, a potem wprowadzania danych do bazy.

Jednym z celów prowadzonej w IBiIN UŚ edukacji bibliograficznej jest wykształcenie praktycznych umiejętności wyszukania informacji w bibliograficznych bazach danych i weryfikowania elementów opisu bibliograficznego na podstawie dostępnych źródeł online (polskich i obcych), np. w trakcie pracy nad bazą CYTBIN. Można przytoczyć wygłoszoną w 1993 r. opinię Eleny Macevičiute z Uniwersytetu w Wilnie, że „Podstawowym przedmiotem nauczania stały się procesy praktycznej działalności bibliograficznej. Głównym celem jest – nie nauczyć się wiadomości szybko starzejących się o literaturze i poradnikach bibliograficznych, ale wszechstronnie, teoretycznie i praktycznie przygotować się do uczestnictwa we wszystkich procesach działalności bibliograficznej w warunkach biblio-

³² Odpowiedzi na to pytanie nie udzieliło 1,1% studentów.

teki”³³. Dlatego też istotne jest poznanie przez przyszłych bibliotekarzy najlepszych sposobów wyszukiwania informacji. Poproszono zatem studentów o ocenę własnych umiejętności korzystania z baz danych³⁴. Okazało się, że blisko połowa respondentów uważa swoje przygotowanie za wystarczające (48,1%; najwięcej osób z roku IV), dobre – 34,1% (najwięcej z roku III), a jako słabe – 11,9% (najwięcej z roku II, co świadczy o tym, że umiejętności przeszukiwania bibliograficznych baz danych będą – co wynikało już wcześniej z analizy ankiety – podnoszone na zajęciach bloku informacyjnego, z którymi ci studenci jeszcze się nie zapoznali). Najwyżej swoje umiejętności oceniło zaledwie 3,2% studentów. Celem kolejnego pytania było zatem potwierdzenie autentycznych kwalifikacji wyszukiwawczych. Zapytano studentów o znajomość narzędzi służących do efektywnego korzystania z baz danych. Studenci wskazali, że najczęściej wyszukiują informacje przez indeksy (81,6%), następnie stosują operatory algebry Boole’a (64,3%), limitowanie (57,3%) i maskowanie (42,7%). Najrzadziej natomiast uwzględniają wskaźniki wagi i odległości (1,1%).

Ponieważ umiejętności wyszukiwawcze studentów w zasadzie nie zostały przez nich najwyżej ocenione, zapytano ich, czy na zajęciach wystarczająco dużo czasu poświęca się bibliograficznym bazom danych³⁵. Na pytanie to twierdząco odpowiedziało 43,8%, natomiast 54% było zdania, że problematyka ta powinna częściej pojawiać się w kształceniu. Istotna zatem była też odpowiedź na pytanie, czy studenci skorzystaliby z możliwości uczestniczenia w kursie wyszukiwania w bibliograficznych bazach danych³⁶. Ponad 3/4 studentów (76,7%) wzięłoby udział w takim szkoleniu, najczęściej z roku II i III, najrzadziej z V. Preferowaliby elektroniczną formę nauki (57%), ale z tradycyjnego doksztalcania skorzystałoby 34,5%; dla 8,5% studentów forma ta nie miałaby znaczenia.

Zakończenie

Przedmioty bloku bibliograficznego i wypracowane na nich umiejętności z pewnością pomogą studentom w organizowaniu społecznego dostępu do bibliograficznych zasobów informacyjnych. Zajęcia te bezpośrednio wpływają na treści przedmiotów bloku informacyjnego związanych z wyszukiwaniem informacji w sieciach, komputeryzacją bibliotek, językami i systemami informacyjno-wyszukiwawczymi, organizacją działalności informacyjnej, a nawet tworzeniem bibliograficznych baz danych. Przedmioty bibliograficzne, wspomagane wiedzą i umiejętnościami zdobywanymi podczas zajęć z przedmiotów bloku informacyjnego, pomagają studentom poznawać metody pracy bibliotekarzy-bibliografów przygotowujących różnego rodzaju zestawienia piśmiennictwa – retrospektywnego lub

³³ E. Macevičiute: *Specyfika nauczania bibliografii w Uniwersytecie Wileńskim*. W: *Nowe kierunki w dydaktyce...*, s. 82.

³⁴ Odpowiedzi nie udzieliło 1,1% studentów.

³⁵ Odpowiedzi nie udzieliło 2,2% respondentów.

³⁶ Odpowiedzi nie udzieliło 0,5% studentów.

bieżącego. Studenci zdobywają szeroką wiedzę na temat jednego z poważniejszych źródeł informacji, jakim są bibliografie – te w wersji tradycyjnej i elektronicznej. Poznają tajniki opracowywanych bibliografii, a więc zapoznają się z metodyką tworzenia spisów bibliograficznych, indeksów, odsyłaczy, jak również z zasadami selekcji i doboru materiałów zgodnych z wyznaczonymi kryteriami zakresu i zasięgów. Wobec konieczności przygotowywania przez biblioteki różnych typów bibliografii (terytorialnych, dziedzinowych, zagadnień, zawartości czasopism, zespołów osobowych) tego rodzaju umiejętności należy uznać za niezbędne.

Zagadnienia te znalazły zresztą odzwierciedlenie w Rozporządzeniu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 12 lipca 2007 w sprawie *standardów kształcenia dla poszczególnych kierunków oraz poziomów kształcenia, a także trybu tworzenia i warunków, jakie musi spełniać uczelnia, by prowadzić studia międzykierunkowe oraz makrokierunki*. W dokumencie tym podkreślono, że absolwent kierunku informacja naukowa i bibliotekoznawstwo powinien osiąść wiedzę m.in. na temat źródeł informacji, metod i technik stosowanych w procesach informacyjno-bibliotecznych, jak również nabyć umiejętności sprawnego wyszukiwania, selekcji i oceny jakości informacji oraz jej tworzenia. (np. serwisów WWW, baz danych)³⁷.

Za Marcinem Drzewieckim, Jackiem Puchalskim, Barbarą Sosińską-Kałatą i Michałem Zającem trzeba zacytować, że „absolwent studiów bibliotekoznawstwa i informacji naukowej powinien być profesjonalistą informacji w sensie szerokim – osobą wyposażoną w specjalistyczną wiedzę i umiejętności konieczne do sprawnego organizowania i wykorzystywania zasobów informacyjnych odpowiednio do potrzeb obsługiwanego środowiska i możliwości dostępnej technologii informacyjnej”³⁸.

Przyznać należy, że studenci IBiIN UŚ dobrze wpisują się w wizerunek nowoczesnego bibliotekarza i pracownika informacji naukowej, aktywnie poszukującego źródeł informacji bibliograficznej, preferującego przy tym łatwiej dostępne materiały w postaci elektronicznej. Dobrze są im znane podstawowe narzędzia bibliograficzne (bibliografie narodowe, wybrane dziedzinowe), które wykorzystują podczas codziennych przygotowań do zajęć oraz w procesie gromadzenia materiałów do prac licencjackich i magisterskich.

³⁷ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 12 lipca 2007...

³⁸ M. Drzewiecki (i in.): *Zintegrowane szkolnictwo bibliotekarskie i informacyjne...*, s. 14.

**Seria wydawana przez Wydawnictwo
STOWARZYSZENIA BIBLIOTEKARZY POLSKICH
we współpracy
Z INSTYTUTEM INFORMACJI NAUKOWEJ
I STUDIÓW BIBLIOLOGICZNYCH UNIWERSYTETU
WARSZAWSKIEGO**